

Михайло Стельмах

ТВОРИ В СЕМИ ТОМАХ

МИХАЙЛО

ТВОРИ В СЕМИ ТОМАХ

КИЇВ

1984

СТЕЛЬМАХ

ТОМ СЬОМИЙ

ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»

У2
С79

В том вошли стихотворения, рассказы,
драматические произведения.

С $\frac{4702590200-240}{M205(04)-84}$ передплатне

© Видавництво
«Дніпро», 1984 р.

ПОЕЗІЇ

Я став би птицею, коли б
Не жив на світі чорний хліб,
Коли б на світі не жило
Столапе зло.
Його крило
Над світом атом тягне тінню
І смерть б'є жалом воскресіння,
Вповзає в перса матерів...
О скорб моя, любов і гнів!
Ви якорями, далебі,
Навік до грішної землі
Припнули, гордого, мене.
Хай хтось злобу і долар жне,
Я нерозщеплену любов
В поля, в серця посію знов,
Посію в роси хліб з руки
І підіпру хиткі роки
Грудьми, руками чи плечем,—
Земних не мало в мене справ,
Тому і став я сіячем,
Тому я птицею не став!

Рідня

МАК ЦВІТЕ

(ЛЕГЕНДА)

Степами турки і татари
На конях мчать, мов чорні хмари,
І згаром дихає земля —
Навкруг пожари, як петля,
Й петлю розкручує ординець:
Він одшукав живий гостинець —
Дівча біжить босоніж в бір.
Її він схопить у ясир,
В прокислу зашморгне сирицю
Й продасть у Кафі з торговиці.
І сльози дівчини, й життя
Проп'є без жалю і пуття.
Бо що йому краса дівоча,
Коса шовкова, ясні очі —
Усе продасть він за дукат,
Бо він торгаш, ординець, кат.
Дівча біжить в тяжкій одчаї,
Коса їй плечі устеляє,
А сльози падають у брід,
І кров'ю тягнеться твій слід.
Уже над юністю твоєю
Аркан свистить, сичить змією.
І враз відсічена петля
Безсило впала у поля.
Козак-нетяга у долині
Рубнув її і вже стежину
Дівчині вказує у бір:
«Ми ще зустрінемося, повір».
Ординець блимнув хижим оком.
На луку впав, гикнув і скоком
Помчав з ординцями в байрак.
Втікай, козаче!
Та козак
Втікати не думав. Ще дівчину

Провів очима й по долині
Навскіс напасникам помчав.

Травневий день в кільці заграв
На сполох бив всіма громами,
І блискавка небесні брами
Розчахувала навкруги...
Все ближче, ближче вороги,
Злостивий усміх рве їм губи —
Отак і мчить землею згуба,
Жадібна, дика, навісна,
В краплинах крові і багна.
Козак ударив із пістоля,
Й розлігся крик посеред поля:
На стремені торгош завис,
І кінь його поніс, як біс,
І степ востання над рікою
Ординець міряв головою...
Все ближче коні, лиця злі,
Схрестились, скрегнули шаблі,
Переплелися іскри з кров'ю,
І знову криком Придніпров'я
Прошив у жасі людолов.
Та біснувалась криця знов,
Шипіла кров, шипіла піна.
Козак вимощував долину
Чужинським трупом, як умів,
Як вчився в Січі і в братів
На славнім Доні у поході.
Ординців б'є козак вже в броді.
Бере ординців переляк:
«То це шайтан!

Це не козак!»

Козак всміхнувся в довгі вуса:
«З шайтанами не вперше б'юся.
Узнали, що таке козак,
Якого люди кличуть: М а к».
І знову зброя у двобої,
Дзвенить над збитою водою,
І квасить нелюдів ріка,—
Не ломить сила козака.
Та от надходить чорна зрада:
Дрантя, попихач скрався ззаду,
Він чином — кат, душею — гад.

Увесь продався за дукат.
Тихцем підвів іуда зброю,
Озався постріл над рікою,
І на коня схиливсь козак.
«Пропав козак! Загинув Мак!» —
Ординці кинулись до нього.
Козак на них поглянув строго:
«Ні, не загинув я, кати,
Поміж людьми мені цвісти!»
Кати підводять вгору зброю:
«Твій цвіт, життя вже за тобою,
Козаче, зробимо отак:
Шаблями скришимо на мак...»
Ординці воїна скришили,
На землю впало тіло біле
І, наче зерно, проросло,
А влітку маком зацвіло...

Давно ординців і іуду
В моїм краю забули люди,
Бо їхній слід — страшний укіс —
Травою мертвою поріс.
А мак цвіте віки в роздоллі —
В косі дівочій і у полі.
А мак цвіте!

КОЗАК

Комиш як стріли. Осока.
На диби зводиться ріка.
І кінь в напрузі без містка
Промчав по хвилях козака.

«Куди, вояче?! Постривай!» —
Вогнем цебнить зелений гай.
«Еге ж, в огнях мій рідний край.
Так, значить, коню, поспішай!..»

Стрічає берег юнака.
Чому ж напасник утіка?
Коротка люлька в козака,
Та довга шабля в козака.

На всім скаку, на всім скаку
Він шаблю вивірів гнучку,
І кров чеснула по піску,
Оперезала осоку...

Гойдає темну тінь ріка —
Уже напасник не втіка:
Коротка люлька в козака,
Та довга шабля в козака!

ДЬОГТЯРІ

Мої прапрадіди убогі
Втекли од пана в сиву млу.
В лісах, далеко від дороги,
Курили дьоготь і смолу.

На травах спали, і звелися
Над ними хатою бори,
І забували у Поліссі
І плуг, і поле дьогтярі.

І сонце капало сльозами
На темну цівку, гострий спис,
І недовірливо з синами
Вдивлявся прадід в хмурий ліс.

Під дубом чахли немовлята.
На пень трухлявий важко сів:
«А що, сини, збудуєм хату?!
Хай трясця дубить всіх панів!

У хащах цих, мабуть, псявіра
Не відшукає нас повік».
І дружно гупнули сокири,
Аж в очі бризнув теплий сік...

Приходить радість ледь вловима,
Від хати пахне, мов од сот,
Старими хмурими очима
З кутка наїжився кіот.

Сім'я сідає коло столу,
Поділля згадує, лани.
І раптом постріл. Дрібок солі
Прапрадід випустив: «Пани!

Не панувати їм над нами!»
Схопив сокиру, довгий спис.
Плечем виламає він раму,
З вікна вивалюється в ліс.

Перехрестив густі сувої
Туману шаблею гайдук
І впав, розрубаний надвоє,
На неживу підпору рук.

Давно розвіялись тумани,
Йшло сонце важко догори,
І не лічили більше рани
Міцні похмурі дьогтярі.

Їх сорочки, смолисті, чорні,
Обвисли важко у крові,
І першим батько впав на корні,
Що ворухнулись, мов живі.

Жилаві руки ще уперто
Стискали зрубаний держак:
«Життя не завше краще смерті.
Сини мої, сини! Отак

Рубайте добре цю підлоту,
Щоб не сидів на шиї пан!..»
А кров ударила із рота
Із десяти глибоких ран.

Погана сила ломить силу,
І смерть підводиться в траві.
Її сини навік спочили
Під дубом в балці лісовій.

До ями цокали підкови,
Стікав густою кров'ю віз.
Берези плакали, як вдови,
А у вдови не стало сліз.

Берези плакали й хрестами
Живими косо розп'ялись.
А дні сочилися за днями,
Й стогнало горе, наче ліс...

І підростали менші діти
Під гул окривджених дібров,
Щоб пану повністю сплатити
За отчу кров, за братню кров.

ВУГЛЯР

«Ну от, стара, щоб не журились дома,
Приніс чимало виблиць, плиток, шук»,—
В рагелю¹ торбу кинувши на сома,
Зігнувшись, в хату входить поліщук.

Міцний, в широких штаних, без сорочки,
Він вносить риби пах і дух дібров.
«Агей, смоли подайте, вражі дочки!» —
З руки навскіс по пальцях капле кров.

Шипить смола, і падають на рану
Запінені вогнисті краплі, наче лак.
«А чуєш, Марто, казано в Івана:
Війною знов іде на нас поляк.

Пілсудський десь, як ворон, хоче крові!» —
Вугляр скрививсь — впеклась в живе смола.
А навкруги — гудуть бори соснові,
З горбка йдучи за вітром до села.

Вночі у сні скрипить хатина вбога,
Припавши до вікна, не спить вугляр.
І раптом гомін, шум. Біля порога
Хтось важко гупає. У двері вдар.

Злітають двері з петель. Дзвонить хата.
Тремтить в руках у матері вугляр.
«Підводься, бидло, шлях нам показати!» —
Рушницю в груди тиче ситий лях.

¹ Рагеля — рибальська снасть.

Вугляр підвівсь, мов дуб.

«Достань сорочку...

Ну, от і плач. Неначе не малі...» —

Цілує всіх, цілує сонну дочку,

Вклоняється порогові й землі.

Глибока ніч над соснами старими

Гаптує срібно зоряний узор.

Він тихо йде стежками лісовими,

Сипнув обабіч іскрами майор¹.

Пробивсь огонь... «Не ляже Марта спати.

Вона така... Моя... Пробивсь вогонь».

Вугіллям пахне бір, неначе хата.

З розгону стежка грузне в оболонь...

Отак життя пройшло, а не нажився...

Деся після Петра буде знов дитя.

І не покаже він йому Полісся...

І не нажився ще — пройшло життя.

Хлипуча твань доходить до коліна,

Тремтять шершавим листям бугани².

«Корчами йдіть, панове: драговина

Вузьку стежку топить щовесни».

«Пшеклевтий хлоп!» — хтось тиче шаблю в спину.

І раптом вдар — пан валиться в кущі.

Вугляр, пригнувшись, кинувсь в драговину.

Схлипнула твань, і хруснули хвощі.

За ним у ніч летять білополяки

І важко грузнуть у драглисту твань.

Лунають постріли, і зойки ляку

Несе луна відгомоном у рань...

Прийшов світанням. Вся в крові сорочка...

«Ну, от і плач... Неначе не малі.

Агов, смоли подайте, вражі дочки,

Бо жить, їй-право, хочу на землі!»

¹ М а й о р — купа дров, прикритих землею, з яких випаляють вугілля.

² Б у г а н и — болотне зілля.

РІДНЯ

Обминувши луг, що вкрився міддю,
Слід до хати губиться в бору.
В хаті пахне парене обіддя,
Сік густий покрив кору.

На корі зі мною стельмах сивий,
Поруч шпиці віялом лягли.
Ми майструєм, щоб шляхи щасливі
Під колесами гули.

У роботі дні пливуть чудові,
І надвечір я іду щодня
В гомінкі бори соснові,
Де живе моя рідня.

Де живуть майстри хороші, чесні,
Вуглярі, і теслі, й дьогтярі.
Серед них мої проходять весни
І розмови до зорі.

Небагато літ прожив на світі
У краю лісів, озер і трав.
Там навчився я людей любити
І чудовий світ пізнав.

Може, тим без пісні я не можу
Працювати, жити навіть дня,
Що округ земля моя хороша,
А на ній — моя рідня!

РИМАР

Вирізьбляє блискавиця
Шви на синім полотні.
Римар вносить шмат сириці
І сідає при вікні.

Пазуром рівняє складки
По шкурлаті вниз рука,
На міцний фартух з десятки
Борода лягла важка.

У руці проворне шило,
Дратва пасмом у зубах,
І щетина скаче вміло
По наколених дірках.

Добре пахне ремінь м'ятий,
Віск позублений, смола.
В посторонках серед хати
На оброті шлея лягла.

«Що й казати, шлея добряча»,—
Каже римар сам собі.
За вікном негода плаче,
Важко крутяться дуби.

Блискавиця стріли сині
Губить в кучерях трави,
Знов лягають по ремінні
Рівно зубчиками шви.

М'яко пада серед хати
На шлею шлея нова.
«Добре робиш, бородатий»,—
Завтра скаже голова.

Римар сам собі говорить,
Сам собі співа пісні:
«Запрягайте коні в шори,
Коні вороні...»

ТЕСЛЯ

В тумані лунко плещуть весла,
Ріка прокинулась од сну.
Бере теслицю гостру тесля,
Іде в катрагу запашну.

По вінця луг водою повен,
Аж полем хвиля йде хмільна.
Між окоренками довбає човен —
На те й прийшла весна-красна.

Працює, згадує поволі,
Чим жив на довгому віку.

Біжать до теслі хлопці з поля —
І човен хлюпає в ріку.

Із хвиль спадає. Опачини
Клеочуть, б'ються в качаки.
Куди ж односить вечір синій
Його роботу і роки?

І тільки пісня до світання
Десною плистиме в село:
«Ой принесуть моє кохання,
А чи сідельце, чи весло».

САДІВНИК

Я приїхав, діду, знов до тебе
І твоє незмінне слухать рад:
«Що мені, вдівцю старому, треба —
Взимку піч,
А влітку — сад.

Щоб навкруг росло, бджола дзвеніла,
Червоніло яблуко в листві,
За столом казали у артілі:
«Славний дід»,
«Сто літ живи...».

Та й піде росистими стежками,
З борода виймаючи бджолу,
Стане під рясними деревами,
Схилить
Гілку молоду,

Прикопає — і не треба щепи:
Піднімайся легко у блакить,
Слухай, як од моря і до степу
Яблунями
Край шумить.

І незчується, як сонце сяде,
У саду, як гай, густім,
Та й засне під грушею у саді,
Не вертаючись
У дім.

НА ПАСІЦІ

Колгоспну пасіку в долині
Густих садів покрила тінь.
Буханку хліба і вощину
Несу опівдні у курінь.

Іду рожевими гречками,
Що закипають на вітрах,
Мій дід важку янтарну раму
Кругом оглядує в руках.

Живим клубком гарячі бджоли
Повзли, і мед промінням грав.
У сотах пахне дивне поле,
І щедрість лісу, й сила трав.

Мій дід всі вулики огляне,
Трутнівку зріжу я ножем,
Навкруг бджола в гречки духмяні
Барвистим падає дощем.

Вдягаю сітку і збираю
У решето з дерев рої...
Отут в роздоллі, біля гаю,
Хороші дні пливуть мої.

З обземків я довбав дуплянки,
Садив із дідом ці сади.
Із ним якогось дня чи ранку
Медами сповню кадуби.

А їздові, міцні, завзяті,
На добрих конях вороних
Мед повезуть у кожну хату,
З доріг з'їжджаючи лісних.

Діжу підносячи кленову,
Колгоспник щиро спом'яне
Старого діда; чорноброва —
Не так старого, як мене.

КОМУНІСТ

У бронзі, у битвах, у ділі живому,
В жаданнях, у силі розбурханих лав,
Під променем сонця і сурмами грому
Твій образ натхненний над світом устав.

Є воля несхибна в твоєму дерзанні,
У вірному слові, у зічнім труді,
Тому і встає над землею світання,
Тому й зацвітають у тундрі сади.

Тому у безводдя спішать сині води,
На гори злітають веселки пляхів,
І світлий твій зір огріває народи,
Дає їм безсмертя, могутність і спів.

Життя визначають не газ і не атом,
А сила твоїх ясновидних ідей.
Дванадцята б'є над здичавленим катом,
А ясний світанок іде до людей...

У бронзі, у битвах, у ділі живому,
В жаданнях, у силі розбурханих лав,
Під променем сонця і сурмами грому
Твій образ натхненний над світом устав!

ШЕВЧЕНКОВІ

Не спалося, а ніч як море,
А ніч в полоні ворогів.
На всіх шляхах стогнало горе
І білий камінь червонів.

Не спалося. Гора Чернеча
Туманом куталась їдким.
У плавнях плакала малеча,
А над Дніпром огонь і дим

Повзли осліпими старцями,
І в небо руки підняли,
І в корчах впали над лугами
До безвідрадної землі.

Не спалося. Орач похмурий
Йшов з сокирою в байрак.
В одсвіті блискавки і бурі
Єднав повстанців Залізняк.

Озвалась Умань і Унеча,
І Гонта йшов із-за ріки,
І по ході гора Чернеча
Пізнала Щорсові полки.

На бій ішли твої онуки,
Немов напровесні розлив.
Тарас простяг над ними руки
І в добру путь благословив!

1941

ПРОЩАННЯ

Надривно тужить соснами Полісся,
Впливає місяць човном в ятері,
І за веслом не може улягтися
Вишнева пряжа
Близької зорі.

«Приплинь до хати, сину мій Іване».
«Приплинь!» — озався глухо верболіз.
Од материних сліз травиця в'яне,
Зітхає ніч
Од материних сліз.

В журбі застигла ти над берегами,
А на хресті зчорнілому доріг
Скриплять колеса в північ лебедями
І віл реве
І ломить в землю ріг.

Дитячий плач. Діди ступають трудно.
Ідуть, як тіні, сиві матері,
Плугатарі з берданками. І трубно
Худоба тужить —
Плаче на зорі.
Як лебеді, скриплять в лісах колеса:
«Прощай, село, прости, прощай село».

А ти стоїш і сина ждеш з-за плеса,
І десь в тумані
Плеснуло весло.

Твій рідний син — юнак, кривий на ногу,
Вузькою тянкою впливає в сад
І шкутильгає з човна на дорогу,
Опершись
На горбатий автомат.

Тремтливо сина обвила руками:
«Моя дитино, їдьмо у бори».
В лісах скриплять колеса лебедями,
Поклони б'ють
Печальні явори.

«Сідайте в човен. Правте на помірки.
Я попрощаюсь, мамо, із селом».
Вода зітхає тихо. Промінь зірки
Не може
Улягтися за веслом.

Як в сні тривожному, проплила мати,
І човник промайнув, неначе тінь.
Село мовчить. Шкульгаєш ти до хати,
І по ході пізнав тебе
У стайні кінь.

І заіржав. Рвонувсь грудьми до брами.
Відгомоном озвалась далина,
І мертвими, важкими вулицями
Промчала
Перелякана луна.

Ти запрягаєш в бричку вороного,
Колеса ріжуть сріберний моріг.
Навстріч тобі течуть дві лави строго,
Вклинившись гостро
В чорний хрест доріг.

Вони терзали Київ і Полтаву,
І без очей лежить в яру твій брат.
Ти важко ногу зведену, кульгаву
На бричці мостиш,
Зводиш автомат.

Русявий чуб повис крилом зважнілим,
Теплисть затвора ніжний піт руки,
Вогонь сікнув рожево-синім пилом —
І строга лава
Рветься на шматки.

Співають кулі в ясних сплесках жита,
І мертво каски хиляться на шлях.
Твій кінь розмашисто в галоп з копита
Летить із вулиць в поле,
Наче птах.

Весіннім громом б'ють в яру колеса.
«Прощай, село. І жди мене, село!»
Летять жита, мов лебеді, до плеса,
І сонце
Біля парубка зійшло!

ПАРТИЗАН

В червоних зіницях округлені очі
Глибоко запали, розвівшись навскіс.
Гвинтівку і рану осінньої ночі
У нашу землянку
Данило приніс.

Насічені зморшки кривились од болю.
Догнала бджолина, як був серед нив.
Смолу нагрівав над багаттям поволі
І місивом чорним
Він рану залив.

«Загоїться скоро». Накривсь з головою.
Під спину поклавши прив'ялених трав.
Стогнав боровій у простудженій хвої,
Здається, й Данило
Під вітер стогнав.

Мовчазний, похмурий, у бурю, в негоди
Знаходив стежки по прикметах в імлі.
«Гей, хлопці, слідкуйте! Он ворог обходить:
Одного уб'єш —
І вже легше землі!»

Він ляже на корні гіркої осики,
Примруживши око у зморшках рясних.
І ворог на землю осяде навіки.
«Хороша гвинтівка.
Побільше б таких».

І ми полюбили натуру уперту
І січі уперті, криваві вночі...
За голову грізну, живу чи мерту,
В об'явах різбились
Важкі тисячі...

...Загін оточили фашисти в болоті.
Стрільба не вщухала в розбурхлих борах.
Посічені землі були наче соти —
У чорних,
Підплилих водою
Дірках.

Останні набої. Осіння негода
Над вбитими клонить берези малі.
«Гей, хлопці, слідкуйте! Фашисти обходять:
Одного уб'єш —
І вже легше землі!»

І ворог, обм'якши, ураз похилився.
«Набої усі до одного мені! —
Данило сказав.— А тепер на узлісся
Повзійть,
Вибирайтесь в простори лісні.

Та скоро збирайтесь! Хто слухать не схоче —
З гвинтівки своєї!.. Бігцем до дібров!»
В червоних зіницях округлені очі
В білки наливали
Розгнівану кров...

Коротке прощання, та довгі печалі...
Йдучи у походи, ми чуєм в імлі:
«Гей, хлопці, шаткуйте фашиста без
жалю —
Одного уб'єш —
І вже легше землі!»

1942

ПІЛОТ

*Пам'яті Героя Радянського Союзу
Івана Вдовенка*

Коли наше сонце чорніло, мов рана,
Коли у печалі Дніпро посивів,
Коли наші села кипіли багряно
І кров нежива піднялась з берегів,
З тобою простивсь я, Вдовенко Іване,
І довго у серці моєму бринів
Твій голос ласкавий, твій погляд суворий,
Де грози темніли,
де сяяли зорі.

Мій друже-пілоте, на стежці печалі
Ми волю і гнів гартували навік,
Ми друзів правдивих в біді пізнавали,
І сором очей нам набряклих не пік,
Бо піт наш змочив придніпрянські причали,
І кров наша дзвонить у золоті рік,
І ти у безсмертя виходиш, Іване,
Як сонце виходить
у наше світання...

Гадюкою зводиться міст на ріці,
Над синіми хвилями тче павутиння.
На лівому березі стихли бійці —
І тужить над мертвими днина осіння;
Поранені стогнуть в густій осоці,
І кров'ю кипить на Дніпрі шумовиння.
А міст, як гадюка, б'є в серце ріки,
І в плавнях радіють
ворожі полки.

Заходить Вдовенко, бомбить переправу.
Навколо лютує зеніток вогонь...
Чого ж твої скроні, Іване, криваві?
Чого від крові потемніла долонь?..
Горить твій літак над Дніпром величаво,
Горить заозерна дзвінка оболонь.
Горять твої друзі, Вдовенко Іване,
І очі твої потемніли,
мов рани.

І вершник обм'як, простягнувся коневі на спину —
Легенько ударив Григорій, бо ж силу беріг!
Кіннота летіла, немов гайвороння із хмари,
Стогнав під підковами чулий затьмарений ліс.
Примруживши очі, одводив Григорій удари
І шаблею прямо рубав, і навідліг, й навскіс.
А коло стискалось. Шаблі мерехтіли, сіклися,
Щербилися, сповнені силою, злобою вкрай.
Здичавілі коні виносили з храпом в узлісся
Розрубаних вершників. Повнився криками гай.
Громи одгриміли. Гойднулись озорені далі.
Втомившись, шаблями вершники б'ють навмання.
Не шабля, а куля ворожа під серце дістала.
Григорій востаннє рубнув і схилився на коня.
Сирицею хлопця обличчям до дуба скрутили,
Над ним у жалобі шуміла лісна круговерть,
І мучила туга пекуча: «Чи вистачить сили
З гадюк насміятись, достойно зустрінути смерть?»
Сочилися зморшки замшілі на дубі сльозами,
Вирнали домівка і мати похила з імлі.
У спину козаку ударили кляті ножами,
Задимлені пасма донизу навскіс потягли.
Вінками над ним нахилялись зажурені зорі,
Під ноги стелилась пахуча вкраїнська блакить.
Козак осміхнувся, востаннє поглянув угору:
«Казали, що буде боліти, воно ж не болить!..»

ОРАЧ

В. Сосюрі

Полотна біліють на жовтім лататті,
Лужки процвітають, та скрип деркача,
І землі пахучі, на смак гіркуваті,
Виманюють сонцем в поля орача...
Минулось. Не сонце постукало в вікна —
Війна, і пожари, і стогін, і плач.
Рука вузлувата до зброї вже звикла,—
У танкові днює й ночує орач.

На швидкостях вищих він мчить до бою,
Спиває свинець і метілі живі.

У лігва звірячі влітає грозою,
І стогнуть траншеї, обпившись крові...

Він прийде на луки у жовтім лататті,
Де слались полотна, виспівував птах,
І землю він буде гірку цілувати —
Найкращую землю в безкраїх світах.

1942

ПАСІЧНИК

Червоні вулики з подвір'я
Пливуть гречками у блакить,
Співає липа на узгір'ї
І щирим золотом кипить.

Медами пахне день в долині,
Вівсом подзвонює з гори.
З губчастим трутом із хатини
Іде на пасіку старий...

Це все давним-давно пропало
На вкритій попелом землі.
Бджола окрадена, здичала
Шука притулку у дуплі.

Та часто пасіку, домівку
На самоті згадає дід
І прикладе к плечу гвинтівку,
Як трісне гілка, плесне брід.

Ідуть з походу партизани:
«Хороші в нас діла, старий!»
І шапку заячу в пошані
Скидає сивий вартовий.

Розмови йдуть про бій гарячий.
Як супостат кістями поліг.
І він зітхне: йому невдача —
Лише одного підстеріг.

«Хоча б до пари...» — Надвечір'я
Пожовклим листям шелестить...
І знову вулики з подвір'я
Пливуть гречками у блакить.

1942

ЗВ'ЯЗКІВЕЦЬ

Гарматний смерч дуби січе, корчує зразу —
І теплий сік, мов сльози, на траві.
І перебиті проводи живі
З роздертим словом строгого наказу
Тремтять, пульсують в росах і крові.

Боець оглух. Проте підводиться у силі
З нагрітої важким свинцем землі.
Його напівосліплі очі, владні, злі,
В траві відшукують живучі жили,
Хоч перебиті власні жили на чолі.

Боець бере дроти в скалічені долоні
І не стирає кров густу з лиця,
Бо на устах рожевий піт уже холопе...
Наказ іде крізь вірне серце в батальйони,
Хоч і затихло серце у бійця.

СЕСТРИ

Ждала на осінь мене і обнови:
Матері хустку, на плаття собі...
Сестро моя, чи жива, чи здорова?
Може, дарунку й не треба тобі...

В нашій родині росли споконвіку
В слові — повільні, у ділі — міцні...
Може, фашист — лиходій, недоріка —
Коси твої спопелив на вогні.

В ранці військовим линяє обнова,
Небо над мною палає густе.

Може, весною травиця шовкова,
Поки вернусь, над тобою зросте,
Сестро моя...

1942

ТАНКІСТ

Весь танк горить, неначе блискавиця,
Злітає з пагорба у січ — і криця
Знаходить крицю, тіло й кості ворогів.
Весь танк двома знаменами горів,
Розбитий танк. Водій лежить в отаві...
Стліває чуб у хлопця кучерявий,
А поруч йдуть вперед нестримано полки,
В огонь, в травневий день, в життя, в віки...
Де бій гримів — летить крило врожаю,
І вже танкіст барвінком розквітає,
А мати сина жде, виходить зустрічати...
І їй блакитним оком сіножать
У вічі дивиться!
У вічі!

ГАРМАШ ІСАЙ

Впав з коня гармаш Ісай на зем.
Не добився воїн до Дніпра,
Не добивсь до отчого двора —
Не об'їдеш, знать, свинцю конем.
 А додому б воїну прийти,
 Обсівати долею світи.
На землі в крові лежить гармаш,
Біля нього хлопці мовчазні,
Та комбат схилився на коні,
Та внизу Дніпро рокоче наш.
 Рокіт вольний той почув Ісай.
 Рідний краю мій, могучий край.
«Командире, хай поблиз Дніпра
Відпочине воїна душа».
На лафет поклали гармаша —

І тремтить над ним його зоря.
Що цілюща хвиля входить в гай —
Із лафета сам встає Ісай.
Припадає воїн до ріки,
І не б'є із ран болюча кров.
«Значить, хлопці, буду я здоров —
Бо вперед ідуть полки».
І гармаш сідає на коня!

ЗВИТЯЖЕЦЬ

*Світлої пам'яті Героя Радянського Союзу
Павла Зайцева*

На Одері хмурім, як змієві пащі,
Вогнями дихнули горбаті мости;
Зловісно в одсвітах різьбилися хащі,
Й гадючився берег із хвиль темноти.

Фашисти із смертю на березі тому
Угризлися в тіло болюче землі.
І Зайцев, з обличчя стираючи втому,
Почув, як стогнали крижини в імлі.

А може, то хмурі бараки стогнали
Чи хлюпались сльози невільниць-дівчат,
І воїн у воду ввійшов близь причалу,
Піднявши угору, як стяг, автомат.

Він витягнув човен з кущів верболозу;
Суворі у човен сідали бійці.
І хлюпнули весла на скорчений Грозен,
Що сіяв гарячим свинцем по ріці.

Зіскакує Зайцев на землю з бійцями,
Біжить заозер'ям низьким уперед.
А ніч розгулялась свинцем і вітрами,
І вдарив неждано з горбка кулемет.

І друг, похитнувшись, приліг у долині,
До рани приклавши гвинтівку свою...
«У груди, Павлушо... Напишеш дружині
І дітям напишеш — загинув в бою».

«Дружище! Мій друже...» — І Зайцев гранату,
Як серце, метнув у зловісне кубло.
І полум'я вгору звисло крилате
І в землю холодну кущами ввійшло.

Затих кулемет. Та однак за хвилину
Густою каймою світання прошив.
Зітханням озвалась холодна долина —
Хто голову буйну в бою положив?

Хто в край свій не прийде з великої бурі?
Без кого вже нині печалиться дім?..
І Зайцев, підвівшись, закрив амбразуру
І тілом, і серцем нетлінним своїм...

Крізь хуги свинцеві, метілі залізні
Ми щастя виносим з найтяжчих шляхів...
На крилах безсмертя підносить Вітчизна
І славить навіки звитяжців-синів.

*Грозен, на Одері,
1945*

САПЕР

*Світлої пам'яті моїх братів-воїнів
Петра і Гиви Стельмахів*

Ще танки в видолку ревуть,
А їм сапер готує путь.
Умитий потом і вітрами,
Він смерть бере двома руками,
Неначе шапку, і кладе
На тихе жито молоде.

Свинець влучив сапера в груди.
І міг би воїн без огуди
В санбат житами приповзти,
Туди, за річку, за мости,
Де ходять лікар, санітари,
В півмертву кров вливають чари,
І, може б, щастя привело
В Дніпрові Хвилі, у село.

Сапер зітхнув: «Війна війною»,—
Сапер за серце взявсь рукою,
Другою міну із землі
Поволі вигріб. Журавлі
Співали тихо на світанку,
Срібло уплівши в рокіт танків,
І кров'ю змочував сапер
Холодну крицю між озер.

Знайшли сапера у долині.
Поклавши голову на міну,
Він спав. Уста були розкриті,
З-під міни зводилося жито,
Сльоза печалилась на нім.

А в небі яснім, голубім
Пливли ключі — в Дніпрові Хвилі,
Де сонце воїна ростило,
Де плаче жито молоде,
Куди він більше не прийде.

ДУМА ПРО ПЛУГАТАРЯ

Ще прілий сніг, настояний полинню,
Пахтить вином, корінням дубняків.
А вже, підвівшись, пісні весінні
Несе ріка до сповнених морів.

Доспілим садом небо над тобою,
В рибальську сіть пливе Волосожар,
І дивною окрасою земною
В поля виходить дужий плугатар.

Він приторкнеться пальцями до жита,
В жадобі п'є міцний врожайний дим.
Земля, вишневим трунком оповита,
Тремтить єдиним подихом із ним.

Його вітає досвіт журавлями,
І сонце котиться, як добрий хліб.
Орач торкнеться до чепіг руками —
І нива дзвонить темним сріблом скиб.

Орачу мій, господарю великий,
Гостило в тебе сонце за столом,
Житами стиснуті, хмеліли ріки
І зорювали ніч твоїм зерном!

* *
*

Орачу мій, господарю могутий,
Чого в печалі вся твоя рідня?
Не небом вже — повзуть землею тучі,
І хмурий ти сідаєш на коня.

В твої обійми впала сива мати.
Сестра в сльозах. В напрузі юний брат...
І вже рукою дужою солдата
Одводиш матір ти, звиряєш автомат...

Ти, ниво рідна, вмига щирим потом,
Плугатаря обороняй грудьми...
Пливе й не плине сонце понад бродом —
Проститися не може із людьми.

* *
*

Вітри і сніг схрестились в чорнім полі,
Земля у ранах кволиться навкруг.
У пирієм пророслих скибах, на роздоллі,
Мов сирота, самотній ржавий плуг.

Лиш крук злетить вгодований із хмари,
Кровавим дзьобом вдарить у граділь.
Він чує битви гул, тяжкі удари
І трепет лісу, вгорненого в біль.

Влетів орач в прилякле чорне жито,
І засвистали кулі гаряче,
І кінь підводить коване копито,
І з копита ворожа кров тече.

Не час-годину тьмариться узлісся,
Ріка в крові виходить з берегів.

Аж по коліна кінь твій в землю вбився,
По груди кінь твій в трупі ворогів.

Як в горобину ніч крута грімпиця,
Орач влітає в чорну чужину,
Під корінь тпе неситого чужинця...
Орли на кості кличуть звірину.

І кормить птиць по дереву Недоля,
Зоря встає над спаленим селом.
О земле руська, наше рідне поле,
Ти вже вітаєш воїна Дніпром!

І голоси дівочі від Дунаю,
Од Києва звисають до морів,
Щоб ти крушив напасника до краю,
Щоб в береги не входив чесний гнів,

Аж поки лан, окроплений дощами,
Не задзвенить сріблом стемнілих скиб,
Аж поки не покотиться світами
Пахуче сонце, наче добрий хліб!

1942

ДЯДИНА

Свят-вечір надходить. Засніжена річка
Горить самоцвітом в рожевім литті.
До дядини проліском я і сестричка
Несемо в гладішках узвару, куті.

Поліське подвір'я. Ворота тесові,
І стосами клепка, і бочки в смолі.
От дядина вийшла у красній обнові —
Смушевім кожусі: «До мене, малі?

Померзли ж, померзли. Напевне, Маріє,
Мороз в кісточки перебрався твої?»
І диханням теплим вона одігріє
Марійчині щічки і руки мої...

На конях промчалось дитинство лісами,
Човнами хлюпнуло уверх по ріці.
Війна по щоці прокотилась сльозами,
І випекли сльози глибокі рубці...

У квітні з бійцями я знов повернувся
В край, де не тихне дзвінка верховіть.
В кожусі блаженським стрічає бабуса:
«У гості, синочки, до мене зайдіть.

Тут ваші з піхоти. В лісах під горою
Пораних, мерзлих удосвіт знайшла.
Сама одходила теплом і травною,
Бо ворог стояв — не підеш до села».
І зілля старої згодилося, видно,—
Не кволяться хлопці в зцілющих лісах...
«Миколо-явірку! Ой рученька рідна!..»
І дядина сива тремтить у сльозах.

1942

СТАРИЙ СОЛДАТ

Воно б пора уже з боїв
Вернутися в свою оселю
І коло сплетених шляхів,
Пославши видвілу шинелю,
У ниву сіяти зерно,
Щоб щастям повнилось воно.

Або комбайн пустить широко
В похиле жито близь ріки,
Коли медами пахнуть соки,
Й високе небо, як віки,
Пливе могутне над тобою,
І хмара дихає грозою.

Згадав село старий солдат,
Всміхнувся добряче в довгі вуса,
Рукою сперсь на автомат:
«А що, додому повернуся,
Полковник сам казав мені,
Що скоро вже кінець війні.

Буде не совісно з синами
Стрічатись вдень чи на зорі.
Вони-то, правда, орденами
Старого, що не говори,
Давно догнали й перегнали —
На «петлякових», бач, літали.

А я — простий сапер собі,
Мости будую над річками,
Валяю сосни і дуби.
Куди мені вже за синами,
Та хвалять скрізь мої мости...»

А що про себе скажеш ти?..

КОСАР (НАРОДНІ МОТИВИ)

У поході промайнули
Косареві три годá,
І не брали хлопця кулі,
Ні хвороби,
Ні біда.

Тільки зрідка в непокої
Плесне пісня поміж лук:
«Автоматом косить воїн —
Не бере коси
До рук».

Ну й бува така халепа
У военну круговерть:
Якось вранці серед степу
Косаря зустріла
Смерть.

Наче месер обгорілий,
Розчепірилась хрестом
І солдата зупинила
Біля дота,
Під ліском.

«Що ж, — помахує косою, —
Накосився, хлопче, ти.

Час за мною, за старою,
В путь далекую
Іти».

«Ой, нема часу вмирати —
В наступ рушимо от-от.
Треба, смерте, почекати,
Бо тепер мені
Цейтнот.

Скоро степом, лісом, бродом
Ми рвонемось в далину».
І старається обходом
Залишити смерть
Одну.

Та мерщій за ним у трави
То кар'єром, то тюпцем,
Смерть — уліво, воїн — вправо,
Смерть — управо,
Він — прямцем.

Ї гармашам до огневої
Взяв маневром фланговим:
«Там наводкою прямою
Рознесуть кістляву
В дим».

Позмагався б із старою
Воїн з нашого полка,
Так вона, стара, косою
Зупинила
Вояка.

«Стій,— говорить,— і не дихай,
Бо прийшла остання мить.
Надивляйся на трави тихі,
На ліси
І на блакить».

Неохота воякові
Із землі іти у рай.
А луги, такі шовкові,
Так і просять:
«Погуляй!»

Так і зводять вгору брови:
«Хоч пройди один покiс
По землі своїй грозівий,
Де родився
І де ріс.

Подивись на нас, герою,
По квітках-медах пройди».
І говорить до старої
Воїн ловкий,
Молодий:

«Раз на світ родила мати,
Умирать не двічі нам.
Умирати — день теряти,
А дня шкода
Косарям.

За день діла стільки зробиш,
А іще коли в боях:
І поїздиш, і походиш.
День-то мій,
А ніч — твоя.

День в нас довгий — встигну вмерти, —
Каже впевнено вояк. —
Дай-но косу свою, смерте,
Накошуся нині
Всмак».

Косу взяв борець у руки
Та й такий покiс веде,
Що, мов хвилі, ходять луки,
А земля, як дзвін,
Гуде.

Чуб темніє в добрім поті,
А коси лунає спів —
Косить воїн дзоти, доти.
Косить шанці
Й ворогів.

«Одведу, їй-право, душу, —
Обминає воїн гай. —

Ну й коса, немов «катюша»:
Поведеш —
Й фашисту край».

Добре йдеться воякові,
Крок ступне, не крок — верства.
А вже тіні вечорові
Тче година
Золота.

Утомилася безноса,
Ледве мовить: «Почекай».
Поглядає воїн скося:
«Швидше, відьмо,
Відставай.

Як одстанеш, я й без тебе
Якось в світі проживу».
Вже зоря тремтить на небі,
Впали роси
На траву.

«Умирать пора, вояче,—
Знову смерть заводить річ.
Натомившись, ледь не плаче: —
День минув —
Настала ніч».

«Де там ніч? — боєць говорить.—
Ти, стара, не теревень.
Це над мною сяють зорі,
А на півночі
Вже день.

Не заходить сонце красне,
Птахом радісним літа,
Значить, день завжди в нас ясний,
Лиш в фашистів
Темнота.

Географію тра вчити,
Бо відсталих, знаєш, б'ють».
І продовжує косити,
Пробиває всюди
Путь.

А над ним сіяють зорі,
Соловей дзвенить в бору.
«Це нечесно,— смерть говорить,—
Так обманювать
Стару».

«Ти про честь мені не тес,—
Каже їй косар в одвіт.—
З ласки вражої твоєї
Йдуть і добрі
На той світ.

Я ж вмирать не можу нині —
Не стихають, бач, бої.
От як Гітлера уздріну —
На той світ катюгу двину,
То уже права твої».

До бійця вітри прозорі
Котять сонце молоде,
А він нечисть тне під корінь,
Люльку смокче
Й далі йде...

А вже смерть, як ворон, криче,
Кличе воїна у гай:
«Що хотів — усе побачив,
А тепер вже
Умирай».

«Ге-ге-ге! Яка ти в мене»,—
Усміхається босць
Та й виймає із кишені
Сірники
І тютюнець.

«Ой не смійся, моя згубо,
Краще думай про кінець».
Смерть од злості шкірить зуби,
Усміхається
Босць:

«А ти знаєш, що у світі
Я нажитися не вespів,

Не нажався в полі жита,
Навіть чарки
Не допив.

А ти знаєш, що в артілі
Ждуть мене з війни давно.
Там мій піт, думки і сила
Переллються
У зерно,

Підведуть поля зелені,
Захитають плід в саду...
Одчепися, смерть, од мене,
Бо косою
Поведу».

Йде із скаргою до бога
Смерть на хлопця-косаря,
А косар зібравсь в дорогу
До артілі —
Бо ж пора!

Там не смерть — життя і ниви
Виглядають косаря
І дівчина чорнобрива,
Не дівчина,
А зоря.

*У шпиталі,
1944*

Шляхами війни

Такі жита, що не дістать рукою,
Така блакить, що в серці не вмістить,
І раптом поле стало полем бою,
І сонце зупинилося на мить.

Скоріш, як з неба висіяні зорі,
Зриваються танкісти з пагорба у січ,
І простягла багатства неозорі
Земля радянським воїнам навстріч.

І танки здибались перед житами,
Вгортаючись в густий клубчастий дим,
І бризнув колос на броню сльозами,
І зерном бризнув трепетним, живим.

І зразу ж, доганяючи хвилину,
Стрибнули танки рвійно у поля...
І для майбутніх врожаїв зернину
Поклала в груди ранені земля.

1941

Дегнулось у полі вагітне колосся,
Де в небо вінцем упиралась сосна,
Столапе нещастя димами звелось,
І смертю нам глянула в очі війна.

Чого заглядаєш, стара, нам у душі?
Ти зради шукаєш — її не знайдеш.
Ти землю і камінь гарматами зрушиш,
Та душу не скривиш кипінням пожежі!

Палай і лютуй, підіймайся огнями
Чи вороном чорним спускайся на кров,
Та ми тебе зломим своїми руками,
Якими ростили зерно і любов!

1941

* *
*

Затьмарилось сонце на ясному сході,
Вогнями в життя угризається зло.
Нам дуже нелегко, нам тяжко в поході,—
Майбутнє землі нам на плечі лягло.

Ще зброї в нас мало, печалі багато,
Та впертості стане на всіх ворогів.
В нелюдських атаках ми чесно, мій брате,
Вкладаєм в тригранні багнети свій гнів.

Грудьми зустрічаєм підступність зміїну,
Навиліт вбиваємо сталь у заброд.
Ми можемо померти — не вмере Батьківщина,
Ми можемо загинуть — не згине народ!

1941

МАТЕРІ

Не питай, моя мати, чи довго у гостях пробуду у тебе —
Кінь при брамі стоїть, висох піт на сідлі.
Рибі добре у синім Славуті, а соколу — в ясному небі,
А солдату — в походах трудних на землі.

Не питай, рідна мати, із шляху якого мене виглядати,
І очей не тумань, стоячи на горбі.
Прийде час — всі дороги на світі повернуть у край наш
крилатий,
На печаль ворогам, на утіху тобі.

Не тужи, сива мати, що кінь спотикнувся на правую
ногу,—

Наколола копит пересохла стерня,
А як тупіт зачуетш — не йди, вибігай зустрічат на дорогу
Чи мене на коні, чи самого коня.

1941

Тяжко мені, моє серце, з тобою,
Тяжко мені, бо не вбогее ти.
Сіявсь не послід, а зерно весною,
Гнулась не кладка — співали мости.

Горе на нас налягло, навалило.
Край мій зчорнів під копитом війни.
О, споконвічну, немеркнучу силу,
Серце моє, підійми з глибини.

Потом і кров'ю пролийся в напрузі,
В битвах, в морозах, в огнях почорній.
Тільки б твій голос послухали друзі —
Легше нам буде виходить на бій.

Пісня дівоча озветься у броді,
Руки простягне намучений край...
Серце моє, не затихни в поході,
Потім — як хочеш: живи чи вмирай!

1942

ВОРОН

В снігах тяжку, брудну волочить рясу
І місить дзьобом він кривавий хліб;
Розледащів і оп'янів од м'яса,
Очей немало випив і осліп.
Йому лишилося недовго жити

І крякати над крилами пожеж...
І ти осліпнеш, фюрере неситий,
Смердючим гноєм в Лету потечеш!

1942

ПАРТИЗАНСЬКА

Не оралось наше поле
Ясними плугами,
А оралось наше поле
Гострими шаблями.
Засівали наше поле
Кулі опівночі,
А вдень впало гайвороння
На вояцькі очі.
Ходить мати по дорогах —
Гайвороння гонить,
А подружжя на розпутті
Чорні руки ломить.
На коня сестра сідає —
Б'ють огнем підкови.
Пошукаю свою долю
У ярах, в діброві.
Добрий вечір, зелен-гаю,
Будь як батько-мати,
Пошли сили в руки білі —
Ворога здолати...

1942

Життя моє! Тремтять шляхи розбиті,
Горять і в хвилі хиляться мости.
Життя моє — червоний мак у житі,
Що тільки-тільки мався розцвісти.

Життя моє — ідуть бійці суворі,
І чуєш дзвін натруджених сердець.

Вночі прострелені зринають зорі,
В полях вмира поранений борець.

Береш його гвинтівку серед поля,
Що пахне ще і потом, і теплом.
А на могилі вже печалиться тополя
І тужить колос вистиглим зерном.

Життя моє — атаки і походи,
На всіх шляхах гарматний ярий грім.
І піднялись в Дніпрі червоні води,
А за Дніпром пустіє отчий дім.

Життя моє — не пісня солов'їна —
Пожари, кров, натружене плече.
А за димами встала Україна —
І вража кров сторіками тече.

1942

ЩЕ ДЕНЬ МИНУВ

Ще день минув. Нові печаляться удови,
Горить добро. Темніють ріки у крові.
Мені душа болить, як Гонти-козакові,
Коли із нього пасма краяли живі.

Мені війна згинає, ломить, трощить кості
І тілом, що димить, вистелює сніги.
Та знов з землі підводжусь в лютій злості —
Вам не розбить мого серця, вороги.

Йому покладено прийти в краї дніпрові;
Живим чи півживим покладено прийти...
Чого ж душа болить, як Гонти-козакові,
Коли із нього пасма краяли кати?..

1942

НА ПАГОРБИ ЧОРНІ

Буксують машини, втомилися коні,
В гармати мовчазно впряглися бійці,
І шлеї набрякли парують в руці,
І мило гаряче в розтерті долоні
Клубками летить, і скривавлені коні
Лягають під жорсткі колеса,
І неба похмурого плесо
Чорніє в очах, як задавлена рана.
А час не чека. Посторонки в руці,
Як струви, бривлять у холоднім світанні,—
В гармати мовчазно впряглися бійці.

Тріщать у напрузі натягнуті шлеї.
Потріскані губи стискає боець.
В натруджені дзвони юнацьких сердець
Вслухаються чуйно важкі батареї,
І жерла підводять важкі батареї,
По горло вгрузають в болоті
І рвуться на поміч піхоті,
Мнучи під собою скільцьовані корні
І згустки холодні гадючих яєць.
Летять батареї на пагорби чорні.
Скривавлені губи стискає боець.

1942

БУДУТЬ СІЧІ ВПЕРТІ, ЛЮТІ

Будуть січі вперті, люті,
Буде гинуть чужина.
Будуть ріки, льодом скуті,
Розверзатися до дна.

А «катюші»-семицвіти
Знайдуть ворога й в яорі.
Будуть кулі в чорнім житі
Горювати на зорі.

Буде чесний гнів народний
Бить без жалю, гаряче.
Жоден ворог, ворог жодний
Од розплати не втече.

Будуть січі вперті, люті,
Згине чорна чужина,
Буде ріки, сріблом куті,
Визолочувать весна.

1942

* *
*

Садок вишневий коло хати
Співав, як молодість. Давно. Колись...
Лежить в саду чиясь убита мати.
І вишні темним полум'ям взялись.

І соловей згорів у чорному багатті,
Як дивовижні, щасні дні твої...
«Садок вишневий коло хати», —
Шепочеш тихо — й знов ідеш в бої!

1942

СНІГИ ЗАБІЛІЛИ

Сніги забілили, і гнеться калина
У кетягах красних, як в хустці червоній.
Чого ж не виходить Оксана-дівчина
Ламати калину, співати в діброві?!

Не вийде Оксана в яри яворові —
Лежить партизанка в широкій долині;
І кров замерзає на хустці терновій,
Як ягоди красні на зимній калині.

ЧАЙКА

Запалали поля, і пшениця гаряча
Накрапає на корінь горючий зерном.
За дітьми чайка в небі багряному плаче
І черкає вогні перебитим крилом.

І печаляться ниви, сухі перелоги,
Квилить, тужить пташина над шляхом старим...
Може, й мати моя, як та чайка-небога,
У неволі ридає за сином своїм.

1941

МЕРТВЕ ПОЛЕ

Стогін тихне над рікою,
Без вітрів шумить комиш.
Мертве поле після бою.
Ти в крові лежиш і сниш.

Рану стулюєш руками,
Санітарів добрих ждеш.
А земля підводить брами
Кривавиці та пожеж.

І течуть, густіють в небі
Плеса ярого лиття...
Чи ж нахилиться до тебе
В полі мертвому життя?

Чи поллється з-під вушанки
Димом вимита коса?
Мертве поле. На світанку
Кров остуджує роса.

Поранений лежав я у роздоллі
На корені вузлатому сосни.
З небес зірки котилися поволі
І гасли в хвилях чорної Двіни.

Стихав далекий бій. В бори незримо
Ішла печальна осінь, як вдова.
Не міг я ворухнутись і очима
Стрічав її. І чув, що кров жива

Густіє в жилах, терпко холодиться
І землю вже не напува гірку.
А в вишині тремтить моя зірниця,
Ладнаючися канути в ріку.

І канула б, немов сльоза солона,
Та встало повне сонце з-за села,
І Білорусь натруджені долоні
Над сином України простягла.

*У шпиталі,
1941*

Землею сиро пахне кров,
І жаром дихають палати,
І ти стоїш, моя любов,
Неначе із хреста ізнята.

Сказали строгі лікарі:
«Життя із смертю у двобої...»
В твоїх очах огонь зорі,
І сльози падають росою.

Вони, як злива золота,
Життям і степом віють п'яно,
І страдницькі твої уста
Ридають: «Милий мій, коханий».

В крові із мертвими лежав,
Карався, мучився, вмирав,
А вірив: стрінуся з тобою,
Моя любов, мій рідний краю,
Де сонце з хмарами в двобої,
А матір воїна чекає.

Живого, в пороху, в димах,
Щодня стрічати йде на шлях.
І він от-от в привілля рідне
З землі чужинської лихої
Ввійде широко і побідно,
Як входять воїни-герої.

Чи будуть слатися столи,
Чи сядем прямо на землі,
А буде щастя поруч з нами
І слово доброго привіту,
Рідня велика із синами
Й любов незміряна до світу!

* *
*

Моя красо, в каймі озер Полісся,
Кленовий сік сльозою на корі,
На тебе, краю мій, не надивився
Ні вдень, ні вніч, ні вдосвіт на зорі.

Не находивсь за плугом в твоєму полі,
Не накопивсь духмяних дивних трав,
Не загубив юнацьких літ в роздоллі,
Де першу пісню-думу починав.

Моя красо, моя ласкава мати,
Весела Здвиж-ріка, квітчастий луг,
Ти кличеш-звеш мене поля орати,
А де наш кінь тепер і де наш плуг?

Наш кінь в поході п'є дніпрянську воду,
Скували з плуга зброю ковалі.
І кличеш ти синів щодня з походу,
Грудьми припавши ревно до землі.

1942

* *
*

Шляхи вересневі, ключі журавлині,
І небо палає, і сохне земля,
І сонце зважніле ятриться здаля
І падає мертво у виглиб долини.
Стежки з України, шляхи з України,
Куди ви ідете, куди ви?
Ключі повисають журливі.
Не плачте, надії, краплисто сльозами,—
Товаришу мій, не чорній, мов рілля,
Уся Україна ридає за нами,
І небо палає, і сохне земля.
Позаду лишилися окривджені зорі,
Життя половина і серце усе.
І вітер поламані крила несе
І груди гарячі остуджує в морі.
Прощайте, Славути простори прозорі,—
Вгніздилися над вами заграви:
Горюють в Дніпрі пароплави,
Пливуть, і горять, і летять на пороги,
Неначе ключі полохливі гусей.
Далеко лишилися юначі дороги,
Життя половина і серце усе.

1941

* *
*

Шматок останній України,
Мов бідне серце, у крові.
Лапатий сніг притрушує долини
І сльози, мертві і живі.

О, де мені всю скорб подіти,
Перетопить сльозу свинцем,
Щоб кожне дерево, стебло у світі
На ката зводилось бійцем,

Щоб кожна куля в ярій злості
В крові скупалася чужій,
Щоб наше тіло, січене до кості,
Не гнув додолу огневій.

1942

Куди печаль свою подіну,
Що тужить зерном з чорних нив.
Далеко в світі є Вкраїна —
Я тяжке серце там своє лишив.

Не шкода серця ані крові,
Не шкода чистих юних літ,
Аби лише ти, мамо, знову
Очима вольними удріла світ.

Щоб підвелася у надії
Твоя незміряна краса,
Щоб сонце доброї Росії
Огріло нашу землю й небеса.

1942

ТУМАН

Туман горою і в долині,
І мряка сіється, і тьма,
Не сходить сонце на Вкраїні,
Напевно, й місяця нема.

Нема й тепла — повзуть морози,
Неначе злидні з темноти.
І зорі, як сирітські сльози,
На хліб наш падають святій.

На хліб, столочений війною
І кров'ю вчинений вночі,
Туман, туман повзе горою,
В долині пугають сичі.

І день стоїть в недузі синій
В краю, де сіялось добро...
Чи я до тебе, Україно,
Приб'юсь, мов крапля у Дніпро...

1942

Заклубились намети в долині,
Шлях спадає в настоящу тиш.
За горбами лежиш, Україно,
Краю мій, за горбами лежиш.

Занесло твої сльози вітрами,
Кров живу заміта сніговій.
Північ стукає тихо у брами,
Ти встаєш, Україно, на бій.

Йдеш синам лісовим на підмогу,
Крізь завої указуєш путь.
Сходить місяць, б'ють лунко дороги,
Вірні постріли б'ють!

Б'ють у серце, у груди фашиста,
Й простигає од месників слід.
Ніч іде по землі урочисто,
І зорею одсвічує схід.

Ти втираєш зашерхлі долоні,
Обмиваєш синам чисту кров.
За Ростовом іржуть буйні коні,
І їх чує Десна і Дніпро.

Оживає Полісся, Поділля,
На схід сонця ідуть матері.
Зве синів придніпрянське привілля,
І розплата стоїть на порі!

1942

УКРАЇНІ

Послатись до тебе барвінком хрещатим,
Степним вітерцем осушить твої сльози,
У спеку дощем перевиснуть багатим,
Багаттям засяти в тріскучі морози;

Кленовим весельцем приплинуть до тебе,
Рікою повитись по рідній леваді,

Щоб ти уставала зірницею в небі,
Щоб ти розквітала, як вишня у саді.

І ясної крові, і серця не шкода,
Щоб ти піднімалася, мамо, у щасті.
Коли ж мене куля зустрине в поході —
Не згину — розквітну в прозорому рясті,

Криницею стану в степу золотому,
Пшеницею ярою туго наллюся,
Явірком зросту біля нового дому,
У пісні солдатській в поході озвуся.

1942

* *
*

Ворон б'є в живуче тіло,
Кров'ю змочує лани.
Україно почорніла,
Де твої тепер сини?

Чи пішли в дніпрові плавні,
Чи у сіверські гаї?
«Вітерці московські славні
Скажуть, де орли мої».

Де найтяжче супостату,
Де у трупах чорна путь,—
Україно, рідна мати,
Там твої сини ідуть.

Знову б'ють в поля гармати,
Йдуть на ниви орачі.
Україно, рідна мати,
Що ти слухаєш вночі?

По діброві гомін лине,
Гілка соком налилась.
Гордий краю, Україно,
Що ти ждеш щодня, щочас?

«Жду весни я із розмаю,
Смерті клятих ворогів,
В небі сонця виглядаю,
На землі — моїх синів».

1942

УКРАЇНІ В ВОЛЬНІЙ ВОЛІ ЖИТИ

Придесенський день в долині гасне,
В хвилях низько-низько йдуть човни...
Говори зі мною, зоре ясна,
Де твої нескорені сини?

Де гуляють, у якій сторонці,
Як без нас горюють матері?
Чи вочами виїжджають хлопці
На шляхи чернігівські старі?

«Виїжджають хлопці в повній силі,
Вражим трупом вистеляють путь.
Коні ржуть у древньому Путивлі,
В Новгороді-Сіверськiм іржуть».

І рибалка топить довгий невід,
В плавнях жде напасника в човні...
Україно, краю мій вишневий,
Ти гориш-палаєш у борні!

Наточили ніж завзяті діти —
Гинуть псами супостати злі...
Україні в вольній волі жити,
Поки сонце сяє на землі.

Поки плещуть-грають ясні води,
Поки лється із небес блакить —
Україні жити довгі годи
І одвіку і довіку жити!

1941

Коли задзвонить сон-трава в діброві
І обізвуться в небі лебеді,
Земля святкову одягне обнову,
Веснянки закружляють по воді.

Коли, забувши плач, дзвінкі оселі
Сипнуть у ниви доброго добра,
Я повернусь в задимленій шинелі
У дивний край казкового Дніпра.

Орати, сіять вийду перелогі,
Стрічать дощі ядерні та рясні.
І серцю будуть мріятись дороги,
Де юність-щастя ходить уповні.

І на шляхах твої пісні зустріну,
Що к серцю йдуть, минаючи мости...
Суди нам, рідна мати Батьківщино,
На свято слово добре принести!

*У шпиталі,
1941*

Коли жита димлять-палають в полі —
Вода жива всихає у річках,
І на столі дрібок останній солі
Тремтить в густих окривджених слюзах.

І у безводді смерть приходить рибі,
І заливає-гасить пісню плач,
І пухнуть чорні села на безхліб'ї,
І ждуть, коли примчить боєць-орач.

І він, закурений, міцний, похмурий,
З гвинтівкою по скривдженій землі
Іде, а перед ним рокочуть яро бурі,
Схрестивши понад обрієм шаблі!

1942

Нелегка нам до щастя путь —
В крові хлюпоче день за днем...
Які ж плуги печаль зорють,
І хто з нас буде сіячем?

Не скаже батько ані брат,
І серця часто не питай,
Насить злобою автомат —
І смерть фашистам засилай!

1942

НА ПОПЕЛИЩІ

Нема села, лиш пожарище
Скрипить зубами чорними в полях.
Вже вітер попелом не свище.
Змертвіле око вплесканий вугляк

Ховає в землю обгорілу.
Навкруг ні тіні людської ніде,
Хіба що вийдеш на могилу —
І матір сива, згорблена бреде.

Сумним очам погано видно —
Війна по зморшках кривить слід.
А матір йде кудись самотна
І все чогось вдивляється на схід.

Чи не тебе чекає, сину,
Одвівши смерть плечем старим-старим,
Щоб ти помстився за руїни
І виніс кінь тебе з боїв живим?

1941

ПОПІЛ

Як скорб свою, зберемо попіл із руїни,
Замісимо на водах срібного Дніпра,
І ти в окрасі материній, Україно,
Садками схилишся до нового двора.

І проросте холодний присок пшеницями,
Перехлюпнеться литим колосом в блакить...
Коли ж недолюд встане — яrimi вогнями
Спахне нам попіл, гнів і орди спопелить.

1942

БІЙ

Роз'ярені шаблі схрестились струмками
І бризнули іскрами в жорсткий ковил.
Промчались без вершників коні степами,
І піна кривава клубиться з вудил.

Промчались коні. Конають фашисти.
Травою клинок витирає боець.
А небо рокоче, й грімниці іскристі
Вкладає в золочені піхви Донець.

1942

* *
*

Хай око і серце не схиблять в боях —
Вмирати хвилину, а жити — віки.
Підводьтєся, хлопці, грозою в полях
І трупом ворожим вистелюйте шлях
На славу життю.

На плесах безсмертних Славути-ріки
Нас ждуть посивілі старі матері,
І діти нас ждуть, і могили гіркі,
А може, і помах знайомий руки,—
До них поспішай.

До них поспішай від зорі до зорі,
На тілі ворожому крицю щерби,
І хай тобі хлібом і сіллю в дворі
Уклониться щастя на добрій порі,
Ще й сонце вгорі!

АРТИЛЕРІЙСЬКА

Ми ціну знаємо і хліба, й солі,
І наш солдатський піт є в чорнім полі,
І наша кров горить в очах озер.
З джерел ми горя випили доволі —
Хай клятий ворог ним насититься тепер.

Ядучими прокурені димами,
Обвітрені столітніми вітрами,
Вогнем гартовані, мов ковалі,—
Гарматами прорубуємо брами,
Щоб знов ходило щастя по землі!

Уже загув над світом дзвін розплати,
З могил встають на суд брати розп'яті,
І попіл спалених вітри несуть,
Ти, зброе наша — вірная гармата,—
Світам до світу відкриваєш ясну путь.

Ядучими прокурені димами,
Обвітрені столітніми вітрами,
Вогнем гартовані, мов ковалі,—
Гарматами прорубуємо брами,
Щоб знов ходило щастя по землі!

1942

* *
*

Ми бій в лісах зустріли серед ночі,
Катам проклятим на біду...
Вода і кров у чоботі хлюпоче.
На автомат спираюсь.
Йду.

Дванадцять верст лишилось до землянки.
Дійду до неї, доповзу.
Іще моїм рукам нести в світанки
В набої замкнену
Грозу.

Немов снігур, стріпнулася зірниця —
Веде до буряних дібров.

І достига зелена полуниця,
Коли її
Омиє кров.

Дзвінкі верхів'я промінь злотор шис,
Туман сивіє унизу...
І рана не болить уже — німіє.
На автомат хилюсь.
Повзу!

1943

ГОРЯТЬ І ПАДАЮТЬ МОСТИ

Горять і падають мости
В густу червоно-чорну воду.
Нема часу шукати броду —
Навскіс на берег той плисти!

Плисти із зв'язкою гранат
І чути холод карабіна,
Окріп води, де плещуть міни,
І гул роз'ярених гармат.

Як пахнуть дальні дубняки,
Як пахнуть землі невидимі,
А берег з кленами старими
Пливе велично, як віки.

І руки простяга тобі
Міцні, натруджені, вузлаті,
І ти із хвиль виходиш, брате,
В світи багряно-голубі.

Тобі вклоняється трава,
Світанок зводиться в надії,
А ворог мертвий холодіє,
Втікає криця півжива.

Втіка й не може утєкти
Од гніву, моці оборонця...
Горять і падають мости,
А біля тебе поруч — сонце.

На мінах важко здибились «пантери»,
А бронетранспортер утік в імлі.
І тепло стало хитрому саперу,
Коли підвівсь з холодної землі.

Сапер вернувся поважним із роботи,
Промерзлий хліб кинджалом розрубав,
Поїв борщу й, забувши всі турботи,
У бліндажі на нарах задрімав.

І снилися йому прибузькі далі,
Дівчата снилися, а з них одна,
Його стрічаючи, поцілувала...
Добро, коли не будить старшина!

Наснилися рожеві сади у напрузі,
Що мають світанком навкруг зацвісти,
Весільне подвір'я, прославлені друзі,
І схили Дніпра, й лебедині мости.

Комбат нахилився: «Пора у розвідку».
Бійці вирізьбляються біля гармат.
Дощі над землею натягують сітку,
І пахне за яром розстріляний сад.

Повзу з автоматом по рідній ярузі
Під зламані крила мостів-лебедів,
А поруч суворі прославлені друзі
На бій вирушають в пожари руді.

1943

ХЛІБ

За хатою хату ми брали із бою,
І ворог не втік за обвислі мости...
Нам винесли хліб із жолуддям, з корою,
Та кращого хліба не знали світи!

1942

РІДНИЙ ДІМ

Сніжинки, наче самоцвіти,
Горять в розлогому яру,
І пряжу тчуть пухнасті віги,
І клен стріляє у бору.

Дуби, як воїни суворі,
Ідуть на варту до млина.
І застилає димом зорі,
У землю вгризшися, війна.

Супроти вітру — в лігво звіра,
В снопи вогню, в ядерну ніч.
Туман димить в ярузі сіро,
Регоче-плаче птиця сич.

Кому ти смерть віщуєш, птице?
Не знаю я, не знаєш ти,
У очі б'є наосліп глиця,
Немов діди, крехтять мости.

І серце гукає зважніло,
Коли ввіходим в чорний сад,
І нелюдська хмільная сила
З плеча зриває автомат.

Вперед біжу, лечу до хати,
Де ми росли в краю моїм...
Як серце, кидаю гранату,—
І в яр спадає рідний дім.

1942

Куди не йду, чи спать лягаю, чи встаю,
Усе мені ввижається: неначе
Понад рікою сад пливе в моїм краю,
З долин хати встають, село козаче.

І далина озветься щедрістю пісень,
Що рідна мати слала в узголов'я,
Коли поля благословлялися на день
І красувалось добрим сонцем Придніпров'я.

Куди не йду, чи спать лягаю, чи встаю,
Усе мені ввижається ізнову:
Як мати бідна журиться в моїм краю,
Ночами ходить потайки в діброву.

Де у яру замшілий, в три обхвати дуб
Століття вистояв перед грозою,
Де у землянці батько, сивий лісоруб,
Повстанців жде з походу, править зброю.

Куди не йду — вночі, уранці чи удень, —
Я бачу крізь зубчасті гори, ріки:
В моїм краю благословляється на день,
Благословляється навіки
В моїм краю!

1942

ПЕРШІ ДНІ

На зльоті юності моєї,
Коли світанкова зоря
Пливла, як пісня, над землею,
Я чув: спішить моя пора,
Пора військової тривоги,
Що зве в натруджені дороги.

Любили ми Вітчизни дим,
Веселе сонце, плідні грози,
Дощі ядерні, перший грім,

Джерельні води і морози,
Гіллясту яблуню рясну
І землю, землю запашну!

Любили ми поля безмірні,
Стрункі заводів корпуси,
Завзяту працю, серце вірне,
Полотна дивної краси
І книг незміряні глибини,
А над усе — свою країну,

Де ми родились і жили,
Де ми любили, розквітали,
Ходили з щастям по землі,
І щастям ниви засівали,
І піднімались, як орли,
Над сплеском юної землі.

З колиски нам співучі соки
Вмивали серце і чоло,
І слово матері глибоко
Влягалось в душу і росло —
В добрі плекала кожну днину
Синів достойних Україна.

І нам ставали замалі
Квітучий луг, степні простори,
Бо рвались в море кораблі,
І вилітав під ясні зорі,
І зимував серед крижин
Країни мужній, вільний син!..

На зльоті юності моєї,
Коли світанкова зоря
Пливла, як пісня, над землею,
Я чув: спішить моя пора,
Пора військової тривоги,
Що зве в натруджені дороги.

Прощай, село, і отчий дім,
І сива мати на порозі —
Над щастям-сяєвом твоїм
Похмурі виснуть хмари-грози,
І автомат ворожий б'є
В твоє вікно, в життя твоє.

Прощай, хороший мій Андрію,
Прощай, кохана мамо, й ти,
Бо вже димами вітер віє,
І ждуть синів усі фронти,
І ти чорнієш, дивний світе,
Прощай, Андрію, красний квіте!

Ще ми по сивому Дніпрі
Не раз поїдемо з тобою,
Ще заспіваєм на зорі
Про грізні битви і героїв,
А зараз край і пісню ми
Ідем одстоювать грудьми...

Нема в минуле вороття.
За зброю грізну ми взялися.
Віддать здоров'я і життя
Не словом — кров'ю поклялися.
На всіх світах і кожну мить
Присяга вірна нас кріпить.

* *
*

Ми розійшлись, коли заграви
Впікали рани в ясні дні.
Охороняв я переправи
У Білорусі, на Двіпі,
В розвідку йшов у ночі сині,
Лежав під танками в щілині;

Зривав потвори громіздкі,
Глухим ставав, п'янів од поту,
Калічив шапками містки,
Кришив гранатами піхоту,
Врізався в лави ворогів
І руки автоматом грів;

Перепливав річки криваві,
Забувши всі свої жалі,—
Я став по чину і по праву
Солдатом рідної землі!
«А це для юності немало»,—
Говорять сиві генерали...

З кільця пробившись у яру,
Всміхавсь на трудному привалі:
«Ще поживу, як не помру!..»
І знов на мене напливали
Бої, походи, круговерть,
Де йшли навіл життя і смерть...

Хати край берега найліпші
Горять, мов свічі воскові.
Палає міст. Шляхи, осліпши,
Ввалились в хвилі неживі,
І чорні постаті із кручі
У води падають лиснючі.

Вперед — з штиком наперевіс!
І сталь навиліт б'є у тіло.
І хвилі кров'ю упились.
І враз од неї потемніли,
Перехлюпнулись з берегів
До вщент розтросчених дубів...

Ми захищали сумовиту,
Тілами гачену ріку.
Були одрізані од світу,
Ховали вбитих в осоку.
І нелюдська атака знову
Прорвала замкнуту підкову.

Із смерті вирвались в життя.
Без карти, хліба, без дороги
Ішли на схід. Уже віття
В осінню куталось тривогу.
А нам новим ввижалось все:
Щербатий місяць, крик гусей,

Тужлива пісня журавлина,
В далечині жовтавий дим —
Це, як ніколи, Батьківщино,
Ставало рідним, дорогим,
І ми, як соняшник до неба,
Крізь фронт тягнулися до тебе.

* *
*

Ми заросли і помарніли.
Зважніла юная хода.
Дощі в'ялили наше тіло
І роз'їдали болота.
З осінніх рік ми випливали
Й набої серцем огрівали.

Напитись доброї води
Вночі підходили до хати.
Нам хліб виносили діди,
У путь проводили дівчата,
І скрізь одно благали лиш:
«Вертайтесь, хлопці, поскоріш».

Було це слово Батьківщини,
Святої нашої землі,
І ми у ночі горобині
Повзли, поранені, в імлі,
Бо ждали нас нові походи,
Вітчизна ждала нас, народи!

* *
*

Минаєм фронт в холодну ніч
У крижаній воді по пояс.
З ріки злітає раптом дич,
І враз чужий лунає голос,
Кругом засяяли вогні,
І хвиля б'є в лице мені.

Андрію, любий, рідний брате!
Як потемніло ув очах...
Отут би й пісню обірвати,
І не топтати ряс в лісах,
Та воля вперта, сила вперта
Одводить зір холодний смерті.

Вже, захлинувшись в студені,
Липучий мул гребу руками
І задихаюся на дні,

Де бугорчастий мерзне камінь;
І вибираюсь на гряди,
Що шерхне в тонкому льоду.

Одначе кров не ogrіває,
Не роз'їда шершавий лід...
Полежав трохи й прикидаю:
А де і як шукати брід,—
Солдат не мусить умирати,
Солдату треба воювати!..

* *
*

Палати в синій тишині,
Сіє місто над рікою.
Чи це ввижається мені?
Чи це колись було зі мною?
Чи я приїхав до Дніпра?..
Заходять лікар і сестра.

Щось говорю. Про що — не знаю.
Так важко падають слова.
На очі темінь напливає.
«Чого ж в колосі голова?»
І колос б'є росою в очі,
А пива хилиться, хлюпоче...

Прибоек глухо б'є ріка.
Пливу, немов на пароплаві.
У автомат вросла рука.
І враз підносяться заграви
І обпікають гаряче
І ноги, й голову, й плече.

* *
*

Сад пишалися в снігах —
Такі вдягли розкішні шати.
Мов журавель, на костурах
Уперше вийшов із палати

І засміявсь на весь шпиталь,
Аж задзвеніла тиха даль.

Схопився лікар. Санітарки
Летять в халатах снігових.
Однак на їхні пересварки
Лунає мій завзятий сміх,
І, прогримівши костурами,
Карбую кожен крок до брами.

Лише листом змогла сестра
Мене з снігів зазвать в палату...
Андрію, брате мій! Добра
Тобі вповні бажає мати,
Щоб солов'єм співав пісні
У нашій вольній стороні.

Хворіти, парубче, доволі —
Рушать пора в військову путь...
Я зараз з хлопцями у полі —
На захід наші лави йдуть.
У рідний край, грозою вмитий,
Ідуть усі шляхи на світі...

Андрію, рідний, в далині
Тебе я бачу у поході...
І обізвалися мені
Мої шляхи, мости і броди...
І я кидаю костури
Під світом ясної зорі.

1942

ТРИ ЗАСПІВИ

I

Не ридай, моя земле, Дніпра не доточиш сльозами —
Ти разючими шаблями ріки підводь у розмай,
Верпидубом зведись, Вернигорою стань над шляхами,
Із охмарених піхов грімницю мечем підіймай!

II

Не туманьсь, моя земле, по вінця димами налита,—
Із-за Дону встає твоя сила могутча, жива;
Будуть сіятись кулі, як зерно добірного жита;
Поголює рука роботяща в криваві жнива!

III

Підіймайсь, моя земле, як сонце щедротне на сході,
Яриною в полях, дубняком у бору процвіти —
Твоє щастя іде, поспішає з бійцями в поході,
І в надіях тремтять над Дніпром перебиті мости!

1943

ДРУЗЬЯМ

Ще будемо, хлопці, орать перелоги
І слухати пісню ласкаву зерна,
Любистком пов'ються ще наші дороги,
На скронях стемніє густа сивина.

Ще як усміхнуться жінки-молодиці —
Веселка заграє в криницях-очах,
І в нових світлицях при світі зірниці
Народять без муки синів в сорочках.

1942

* *
*

Учора ворог кулемети
Трусцем волік на переліг.
І кров'ю капали багнети
На голубий зернистий сніг.

Сьогодні ворог що є сили
Од наших котиться бійців.
Лежать багнети потемнілі
На тлі протоптаних снігів.

«Ячмінь посієм біля гаю», —
Назавтра думає село.
Дідусь багнета оглядає:
«Напевне, вийде чересло!»

НА В'ЇЗД ЧЕРВОНИХ КОЗАКІВ

У личаках старих я з дому вийшла,
Коли зоря скотилася у брід.
Мені в саду вклонилась в пояс вишня,
Стояла я, дивилася на схід.

Чого шумлять засніжені тополі,
Чого під льодом зводиться ріка,
Чого світання так ясніє в полі
І ген сріблиться пісенька дзвінка?

Не знала я. А серце віщувало
На щастя ніби. Відра я взяла,
Коромисла. Пішла в мінливі далі
По воду дзвонкову до джерела.

І все мені ввижалося: непаче
На красну весну поверта зима,
Що по хатах печаль гірка не плаче
І ворога заклятого нема.

Круті стежки. В задумі яр глибокий.
Кують під льодом, дзвонять молотки.
В гаю озвались урвища високі —
І вирнули з розщелин козаки,

Та й берегами вдарили крутими,
І до осель помчали по шляхах.
Я відра кинула — бігцем за ними,
Стиснувши серце трепетне в руках.

Спахнуло сонце чисто у привіллі,
Як я добігла ярм до села...
Народ іде, стоїть із хлібом-сіллю,
А в мене в саду вишня зацвіла!

1942

ЗЕМЛЕ МОЯ

Земле моя, запашна, барвінкова,
Ріки медові, дощі золоті,
Тільки б побачить тебе у обнові —
Більше нічого не хочу в житті.

Тільки б дитям пригорнутись до тебе,
Гордим солдатом в привілля прийти,
Сонце зустріти в травневому небі,
Зводить руками і щастя, й мости.

Днями орати поля гіркуваті,
Сіяти зерна ядерні, хмільні,
В ночі у травах під зорями спати —
Більшого щастя не треба мені!

1942

* *
*

У північ, може, в південь, на світанні
Ми пригорнемося до рідної землі,
І будуть люди цілувати в шані
Поранені солоні шинелі.

Спочити сядуть десь поблиз могили
Натомлені боями вояки,
І знову Святогорової сили
Земля їм вділить з повної руки.

1943

* *
*

Ще буде світу доброго премного —
Пройдуть часи крові і сліз:
В глеки наточим соку молодого
З барил настоянних беріз.

І буде серцю тісно до нестями —
Рідню стрічати на зорі,
І сядуть любо воїни з жівками,
З синами сядуть матері.

Нові світлиці, клечінню повигі,
Посіють щастя над Дніпром,
І вся земля у кучерявім житі
Нам стане радісним столом!

1943

ЗАСТОЛЬНА БОЙОВА

За славних пілотів у небі,
За хлопців-матросів у морі,
Мій друже танкісте, за тебе,
За рідні у сонці простори,
За радість, що стелиться нашій землі,
За землю в дзвінкому пшеничнім крилі —
Не чарку, а зброю підіймем угору,
Щоб ворог загинув навік!

За тебе, дівча карооке,
За тебе, горьована мати,
За тебе, наш Дніпре глибокий,
За світлу під променем хагу,
За море широке, де грає зоря,
За пісню прозору, за спів Кобзаря —
Покотим снігами не бочку — гармати,
Щоб ворог загинув навік!

За тебе, безкрає роздолля,
За тебе, гілляста діброва,
За тебе, схвильоване поле,
За тебе, дитя чорноброве,
За течію вільну прославлених рік,
За чистий, дзвонковий в клен-дереві сік —
На танках до бою ми їдемо знову,
Щоб ворог загинув навік!

НАДІЇ СХОДЯТЬСЯ

Вночі ніби й заснеш, а серцеві не спиться —
Надії сходяться, мов гості в свято, і тоді
Озветься журавлино у степу криниця,
То синьою росою жито заіскриться,
То пароплав за сотні верст зведеться на воді.
Яке ж у силі серце задрімає тоді?

Бо всі літа, як льон, простеляться в долині,
І ти увесь у трепеті летиш, біжиш, ідеш
По тих стежках, що вились в чистому промінні,
По тих шляхах, що усміхалися дитині,
По тих обвітраних рудих слідах пожеж —
І день і ніч, і від зорі і до зорі ідеш.

Бо там твоє життя, і сила, і зірниця,
І там, на попелі, зведеш з бійцями новий дім,
І там без гіркоти зійде твоя пшениця...
Тому вночі твоєму серцеві не спиться,
І ти радій: не буде серцю спатися зовсім —
Надії сходяться, мов хлібороби в щедрий дім.

ПРОВЕСЕНЬ

Сонце білить в лужках золоті посторонки,
У затонах човни пламеніють в смолі.
Заспівали вгорі голубі ополонки,
І розмашисто вирнули з хмар журавлі.

Розбудили ключі неозору долину —
Льодоломом гримить і Дніпро, і Десна:
Ясен провесень птиці несуть в Україну,
А в полках з нами йде в Україну весна!

ВІЙСЬКО ЙДЕ НА УКРАЇНУ

Прислухайся, наша мамо,
Як земля гуде вітрами,
Небеса гримлять громами,

Сонце стукає у брами,
А світанки плещуть житом,
А пляхи дзвенять копитом.

Прислухалась наша мати
Біля спаленої хати,
Де чорніє яворина,
Прислухалася три днини,
Видивлялася три ночі,
Продивилась мати очі.

День четвертий наступає,
Громовиця хмару крає,
Громовиця хмару крає,
Клятий ворог відступає,
Клятий ворог відступає,
Трупом поле вистеляє.

Відступає в ночі хмурі,
Виють вовки сірошкурі.
Відступає зі всіх сторін,
А над ним кружляє ворон,
Ворон тіло не займає,
Тільки очі випиває.

День четвертий хмелем віє,
Сонце в полі яровіє.
Коло річки, коло броду
Її син іде в поході,
Та й до хати не звертає —
Син фашистів проганяє.

Біля шляху у долині
Зачекалась мати сина,
А дорогою прямою
Військо йде, летить до бою,
Військо йде на Україну —
І ніхто його не спинить.

1943

ПЕРЕДЧУТТЯ

Боець в чоботях, в шапці спить посеред хати,
Гвинтівку, протигаз поклавши в узголов'я.
З шибок прострелених приносять Придніпров'я
І віють юністю йому вітри чубаті.

І видить він поля в димах, село, подвір'я,
Пробиту кулями міцну скрипучу браму,
Що віє житом, дьогтем, чотирма вітрами
Й крильми черкає кросна доброго сузір'я.

І перед ним дощем спадають ясні зорі
І падають на дальні і близькі дороги,
І чують дзвін зерна неорані облоги,
І від зерна аж вигинаються комори.

І перед ним поля розкинулись, мов казка,
По них весінній дощ різьбить співучі соти.
Удень по ниві ходять чесная робота,
А вечорами — піснею дівоча ласка.

І чує він в руках стерно — пора орати:
Земля розбухла і парує на відсонні...
Стискають вірну зброю пальці іспросоння,—
Боець в чоботях, в шапці спить посеред хати.

1943

ДНІПРО

Як добивсь Морозенко Іван до Дніпра —
Ні човна, ні порома не ждав.
До води він припав, де купалась зоря,
Причастивсь — і подався уплав.

І тоді потепліла студена вода,
Хвиля стихла тоді навкруги,
Чорторії вляглись, мов трава молода,
З берегами зішлись береги.

А чому? Бо Дніпро свого сина пізнав!

1943

Бились день, і ніч, і другу —
Добивалися до Бугу.

І шляхами, й без шляхів
Гнали в річку ворогів.

Болота і сніг лапатий,
Перегрілись автомати —

Шкіра зжовкла на руці.
Утомилися бійці.

Як добилися до Бугу,
— Славна річка, — кажу другу, —

Славні хвилі, береги,
А на хвилях — вороги.

За рікою гаснуть села,
Застібає друг шинелю

Та й ляга на переліг...
Чорна нічка, чорний сніг

Та роз'ярені гармати
Будуть сон наш чатувати!

1944

ЧОРНОМОРСЬКА

Ех, і море, Чорне море,
Кому радість, кому горе,
Кому сонця повно вщерть,
А фашистам тільки смерть.

Ех, і море, море наше,
Море славне — повна чаша,
Піднялось на радість нам,
На погибель ворогам.

Ех, і море, море Чорне,
Моряка дівча пригорне,
Моряку дівча-весна,
А фашистам йти до дна.

Ех, і море, море синє,
В рідний дім моряк приплине,
Ясноокий, молодий,
Воїн ловкий, хоч куди.

Ех, і море, ех, крилате,
Морякові море — хата,
Море квітне, наче мак,—
Береже його моряк.

1944

* *
*

Отак де-небудь після бою
Борець приляже і засне.
І небо, зорями рясне,
Пливе над ним, дзвенить сльозою.

Чумацький Шлях, Стріла, Стожари
Летять в розгойдані світи,
І отчу хату бачиш ти,
І рідні закутки в пожарі.

Приходять друзі, що убиті,
Що світ одстояли грудьми,
Що кров'ю вирвали з пільми
Світанки, промешем налиті.

І ти із ними, як з живими,
Звіряєш зброю і ідеш
В тривожну ніч, де кров пожеж
Звелась приколами лихими.

І серце в сні не відпочине,
Бо зве бійця у бій земля

І кличе мати іздала:
«Тебе ми ждемо, рідний сину».

І ти підводишся грозою
І знову входиш у вогні,
Щоб зорі сяяли рясні
І не вмивався світ сльозою.

*У шпиталі,
1944*

* *
*

Від Одери рвонулись самохідки на Бобер.
Навкруг вогонь розгнузданий міста холодні жер,
І обвивав готичні ржаві кам'яниці,
І тріщини втискав такі, як мертві блискавиці...
А танкові десанти вирізьблялись на броні,
Отак, як в бронзі виллють їх у рідній стороні,—
Граната, автомат вросли в шорсткі долоні,
В сніги втискаються тільки задимлених патронів,
І радість перемоги відблиском в очах,
І полонянки, мов з землі, виходять по ночах,
І небо переналене, що чорним снігом віє,
І вдалині наш рідний край — озорепа Росія!

1945

* *
*

Біжать до Морави
Замучені коні,
Де берег зелений,
А хвилі червоні...

Мораво, Мораво,
Не п'ють тебе коні,
Бо берег твій чорний,
Бо хвилі червоні.

*Прага,
1945*

БОЖЕНО

Карпати зелені,
Потоки студені.
А де твоє щастя,
Дівчино Божено?
Горить твоя хата.
Повішений тато,
Закривши півнеба,
Схилився до тебе.
Несплющені очі
Сукровицю точать...
Сльоза каменів
На віях дівочих.
Чому ти не плачеш?..
Ти попіл гарячий
З живою іскрою
Береш із собою.
В натруджені ноги
Ти батька старого
Цілуєш, Божено.
Ідеш на дорогу —
Карпати зелені,
Потоки студені...
Ось тут твоя доля,
Дівчино Божено!

ВОРОГАМ КОНАТИ

Ворогам конати. Так воно і треба.
Ворога в могилу! Так воно добро.
А нам світ одвічний, зорі на все небо,
Сонце на все небо, на землі Дніпро!

Що за тупіт в полі, що за рокіт в морі,
Що за сила в небі, чий величний спів?
То на чисті води, то на ясні зорі
Батьківщина просить воїнів-синів.

Далечінь відкрила ворота і брами,
Воїнам червоним вистеляє путь.
Пахнуть руки дужі чотирма вітрами,
І веселі поги на поріг ідуть.

Ріднії пороги, ріднії пороги,
Дівчина в усмішці, мати у сльозах.
А земля кружляє — кожна дорога
Лиш додому плине, як весінній птах.

Ворогам конати. Так воно і треба.
Ворога в могилу! Так воно добро.
А нам світ одвічний, зорі на все небо.
Сонце на все небо. На землі ж — Дніпро!

* *
*

Наморивсь і намучився я в чужині.
Заболіло і серце, і рани мені,
І душа заболіла мені, як дитина,
Як у спеку зерно без живої краплини.

А мені б, краю мій, у привіллі твоїм
Вийти в поле, де міддю подзвонює грім,
Де хмарини густі пролітають, мов птиці,
І вкладає Дніпро в глибочінь блискавиці

А мені б вийти в рідне сузір'я доріг,
Де чорніє, мов рана, розбитий поріг,
Де вогнем приморожена квітне калина,
А веселка звиса із Русі на Україну.

А мені б у привіллі твоїм грозовім
Сіять жито в рілля і підводити дім,
Щоб там сонце жило, і кохання, і діти,
Батьківщино моя — повне щастя у світі,
Батьківщино моя!

* *
*

В зеленім полі синій світ.
Когось виглядують тополі.
А скільки вже минуло літ,
Як я ходив у цьому полі?

Вже бачу молодість здаля,
Життя ясніш вбирають очі:
За синій світ, за ці поля
Я умирав і вмерти хочу!
Де цвіт нетлінної зорі
Збирають равки у приполю
І наші сиві матері
Заждались нас, немов тополі.

* *
*

Затих дводенний бій. Втомились ми.
На лоно почорнілої зими
Хотілось впасти, наче на постіль.
І хай би нас вкривала заметіль —
Ми відпочили б добре у снігах.
Дівчата б нас відвідали у снах,
Над річкою б гойднулися мости,
Якими нам у рідний край прийти.
А може, хтось... Так прийде лист,
І запечалиться кленовий міст.
(Там зорі в хвилю падали живу,
Там пригортав ти милу наяву)...

В лісах тремтіли відблиски заграва.
На брови сніг лягав і замерзав,
Од холоду синіла ніч густа,
Льодком солоним луцились уста.
Руділа кров, темніла і нема —
Сніги ж ішли навскіс, ішла зима.
Та не підводились з траншей брати,
Вони не прийдуть більше на мости,
Де зорі в хвилю падають живу,
Де пригортали милих наяву...

Шумить над воїнами снігопад.
В нас не було ні дощок, ні лопат.
В хозроті ми дістали сокири,
Рубали люто землю до зорі.
Гарячий піт на землю опадав,
І синій сніг вгинався, розтавав.

У плащ-палатках нашу вірну кров
Ми опустили в землю, де з дібров
Вставало тихе сонце, як печаль.
І тьмарилась, і мерехтіла даль.

І ми згадали наших матерів.
До чорних, перемерзлих уст братів
Торкнулися, неначе матері.
Нехай лежать звитяжці у добрі.
Їм не судив тяжкий свинець прийти
На теплі із живицею мости,
Та їхні очі, вірність, кров живу
Ми збережемо у снах і паяву!

*Німеччина,
1945*

* *
*

Не всі зберемося разом,
Могутні, мудрі й дуже прости,—
Місця пустіють за столом:
Не всі з шляхів приходять гості.

В крові припали над Дінцем
Набратися здоров'я, сили,
І очі їхні чебрецем
В степах пробились із могили.

Великий жаль мені зорі,
Що ясно навула до броду.
Чого ж і досі матері
Синів убитих ждуть з походу?..

ДУБЕЧАНСЬКА МАТИ

Матерям Дубечанської трагедії

Ще і досі тебе виглядаю
То з Десни, то із гаю,
То у поле іду по колючій стерні.
Перепілка мала обізветься мені

Та й покличе в підковою вбитий слід
Полохливих дітей на немудрий обід.

Ти радієш, дрібна перепілко,
Що у тебе дітей стільки,
А мої у Дубечні в криниці лежать.
Чусш — стогне і досі уся сіножать.
Їх з людськими втопили фашисти вночі.
Поміж кості дрібні протікають ключі,
Протікають студені...

Тільки старшеньку, Галю,
У байраки забрали.
А з байраків отих вороття не було...
Горе тягне мене кожен день за село.
Затривожиться серце, як гляну на путь,
Де з Німеччини люди ідуть та ідуть...

Ще і досі чогось виглядаю
То з Десни, то із гаю...

1945

* *
*

Цebro сійнуло сріблом у криницю
І пощербило місяць в жолобку.
Побіля тину сива молодиця
Дає відро напиться вояку.

Він воду п'є, немов барвінок, синю,
А матір бачить: в дальньому краю
З відра частує жінка біля тину
Її синка, що третій рік в бою.

* *
*

Л. Первомайському

Згадалось веселе дитинство, коли
Я босий ходив по осінній землі,
Хоч паморозь терпко в'їдалася в ноги,

Та грали під вітром за домом дороги,
Навзаводи мчали з долини до бору,
Де в просіки досвіт обтрушує зорі.
Давно те минулось. Я землю свою
Обстоював серцем юнацьким в бою.
Похмуρο заходив у брами заграва,
Од поту п'янів і од ран умирав;
В пекучі морози я плив через ріки,
І паморозь чуб мій вбілила навіки.
І шрами вгніздилися в натруджені поги...
Чого ж мені й досі співають дороги
І кличуть до того далекого бору,
Де в просіки досвіт обтрушує зорі?!

*Теплице-Шанов,
у шпиталі, 1945*

Чи йдеш вперед? Огляньсь. Пора.
Чи не скрутив життя своє в підкову...
Коли у кадуби добра
Кладеш зерно, а не полову,
Коли не трутнів, а дітей
Годуєш медом і пергою,
Коли щодень встаєш до бою
І в ярім громі батарей,
Що виривають з чорних ланищ світ,
Вчуваєш свій кривавий піт,
То ти вперед ідеш!

НАПЕРЕДОДНІ

Ми стільки стояли шершавих доріг,
Ми вирвали з ночі такії світанки,
Що з далечі бачиш свій рідний поріг
І чуєш уста і обійми любовки.

Дівчата у поле ідуть на зорі,
Зорює вусатий врожай над землею,

В долині чубаті пливуть косарі,
А вечір настане — спішиш до своєї.

Виходить вона на кленовий поріг —
І руки з руками сплітаються в щасті...
Ми стільки стоптали шершавих доріг,
Що землі от-от заколинуться в рясті.

ВЕЛИЧАЛЬНА

Не одна доріжка в чистім полі
Нашому Миколі,
Хлопцю молодому.

Не одна доріжка в полі — много,
Идуть на захід строго,
А прийдуть додому.

Ой і ранки будуть чисті, чисті,—
Воїни-танкісти
Повернуться в села.

Відчинятись будуть двері, брами
Усіма вітрами
Весело, весело.

Будуть яблуневії світанки
Осипать на танки
Медову порошу.

З танка вийде молодий Микола,
А назустріч доля,
Ще й дівча хороше!

1943

* * *

За першим проліском весною,
За добрим сонцем над тобою,
За чистим зерном на ріллі,

За вірним серцем побратима
І за дівочими очима
Сумує пісня на землі.

Ми не дамо їй сумувати:
До себе просимо до хати —
Бо свято наше із боїв
Іде, неначе наречена,
І у чарках вино зелене
Зове гостей зі всіх шляхів.

Приходить пролісок із гаю,
І сонце з воїном сідає
За стіл один, за хліб один.
Дівчат цілують побратими...
Любов шляхами йде святими,
І нареченій сниться син.

ВИДІННЯ

Мені наснилися гаї у рясті,
Моя земля, у сплесках квіту сад.
По всіх шляхах іде додому щастя,
Як із неволі йдуть ключі дівчат.

Мені наснились далі журавлині,
Річки у повінь, райдуги мостів,
Жита, як мур, у здібленій долині,
Уста дівочі в тиші вечорів.

Мені наснились рідні перелоги,
На вікнах цвіт вечірньої зорі,
І як заждались нас усі дороги
І наші сиві, тихі матері.

І відпливали вдаль роки розлуки,
І кров, і смерть, і муки гасли в млі...
Я простягнув до свого краю руки —
Й проснувся на грудях рідної землі.

*Заган, в Німеччині,
9 травня 1945*

Тобою, краю мій, живу

ТОБОЮ, КРАЮ МІЙ, ЖИВУ

Живу не мертвою красою,
Що кадить древнім порохном:
Твоею долею, судьбою,
Насущним хлібом і Дніпром,
Гарячим потом, і грозою,
І вверх підведеним крилом,—
Тобою, земле, я живу
У бурях, снах і наяву.

Мій світлий зір в верхів'я лине,
Моє коріння в глибині.
З тобою, роде мій орлиний,
Іду дорогами війни,
Плечем згинаю міць Берліна —
Снага така зросла в мені:
Землею рідною живу
У бурях, снах і наяву.

Вона мені вділила сили,
Як того квіту у саду,
І крізь огонь, свинець, метілі
До неї воїном прийду.
Мене покличуть сонця крила
На яру ниву молоду —
Тобою, краю мій, живу
У бурях, снах і наяву!

СОН

У чужій стороні
Ти наснилась мені,
Земле моя — моє сонце, і щастя, і доля,
І причали Дніпра,

І вечірня зоря,
І дівочі пісні, що вертаються з поля.

Я до тебе ішов
Крізь свинець і крізь кров
І не знав, чи дійду, чи впаду на дорозі,
Бо не тихли огні
У чужій стороні
І не зливою — смертю ярилися грози.

Не хотілось мені
Умирати в чужині,
Коли смерть зустрічать, так у рідному полі,
Щоб причали Дніпра,
І вечірня зоря,
І дівочі пісні не стихали в роздоллі.

*1-й Український фронт,
1945*

МАТЕРІ

Коли б не ти, Росіє-мати,—
Роз'їла б свастика світи,
І нам би сонця не видати,
І роз'єднались би брати:
Одні — в ярмі, другі — в могилі.
Навік з небес зійшла б зоря,
Земля вдовою б посивіла,
Отрута сповнила б моря.
Добро, що вірний брат до брата
Іде по радісній землі,
Добро, що ти, Росіє-мати,
Життя підносиш на крилі!

СВЯТО

Як гадалось, як снилось, як ждалось в поході,
Так виходить воно, мов ріка з берегів:
Грає промінь шляхами у чистому броді,
І приходять сини на веселки мостів.

І приходять сини, як дуби, на подвір'я,
Густо січені зморшками трудних доріг.
І їм щастям включаються рідні сузір'я,
І хліб-сіллю вклоняється новий періг.

До чадної шинелі притуляться діти.
«Татко приїхав!» — вчепиться в чуба маля.
А у полі бійця виглядає похилене літо,
Вранці з сонцем до вікон підходить земля.

Промовля жартома: «Уставай, чорнобрива,
До обіду на мужній руці не зорюй».
І примружиться жінка щасливо-щасливо,
Буйно шию охопить: «Іще поцілуй».

Та й зіскочить із ліжка, пройдеться по хаті,
Усміхаючись, виложить коси вінком,
І запросить і сонце, і землю на свято,
Їх посадить із мужем своїм за столом...

Як гадалось, як снилось, як ждалось в поході,
Так виходить воно, як ріка з берегів;
Грає промінь шляхами у чистому броді,
І приходять сини на веселки мостів.

* *
*

По студених росах знов іде світання,
І дорога має казкою у даль,
Як моє дитинство, як моє прощання,
Як моя роками стишена печаль.

Краю мій зелений, вічная дорога
Та безсмертник в полі, в небесах гроза,—
Припаду я серцем до твого порога,
Як твоя кровинка, як твоя сльоза.

* *
*

Ще боець іде в дорозі —
Щастя ж стало на порозі:
«А виходь-но, мати, з хати
Сина зустрічати».

До воріт вдова припала —
В небі сонце уставало.
Так ішли до неї рано
Ясне сонце й син коханий.

* *
*

Не шуміть, явори,
За вікном у дворі,
Не будіть мого сина.
Я сама при вікні
Буду ждати з війни
Твого батька, дитино.

Що у лузі цвіти,
А над лугом мости
Ловлять з хмар блискавиці.
І на ноги встає
Щастя кривне моє,
Протирає очиці.

Із далеких шляхів,
Із притихлих огнів
Лине пісня крилата...
Ой шуміть, явори,
За вікном у дворі —
Повертається тато!

*Теплице-Шанов,
у шпиталі, 1945*

* *
*

Лужок, дві яблуні та хатка,
Вечірній промінь на вікні,
А на воротах свого татка
Чекають діти із війни.

Поранений і посивілий,
В пилу стонадцяти доріг,
Немов в дитинстві, неуміло
Переступлю старий поріг.

Руками сплесне сива мати,
По зморшках сльози потечуть.
І це, як в пісні, буде плата
За довгу ту, нележку путь,

Де кров'ю терпко пахне глиця,
Світанки густо цідять бром,
Де молодість моя, мов птиця,
Живучим зводиться крилом.

ПОВЕРНЕННЯ

Із вами прощався й проститись не міг —
В болючому серці усе приберіг:
І села веселі, і ріки бурхливі,
В досвітньому полі заросений плуг,
Осінні тумани, веснянії зливи,
Оббризканий квітом і променем луг,
І нові, у синім мазуті, машини,
Ліси у снігах, у цвітінні сади,
Грозові узгір'я, і тихі долини,
І нашої праці
Достиглі
Плоди.

В нелегкім поході, в тривожному сні
Щоночі боліло, ввижалось мені:
Нестоптана нива, неспалені діти,
Дуби на узгір'ях — не чорні хрести.
І дощ, висіваючи зерно із сита,
Задумавсь: куди б це у гості піти?
Куди б це у гості?..

«Вставайте, солдати!» —

І знову рушасм в дорогу важку,

І смерть розгризають тупі автомати,
Вганяють в траншеї,
В кювети,
В ріку,
У спалені трави рожевих долин,
Де порохом пахне пропечена синь...
В зеленому гаю, в блакитнім Дунаю
Дітьми і квітками стрічали брати.
А серце бажало до отчого краю
Під рідні високі сузір'я прийти.
Пройти повз могили, що ми залишили,
Повз вірную кров, що тримає життя,
До нив, що, як жони, без нас затужили,
Де колос
Ручата здійма,
Мов дитя...

О краю-розмаю, сузір'я шляхів,
Вже воїн приходить до рідних лапів.
В рубцьованім серці не тільки є болі,
Хоч в тіло вгніздилися і рани, й свинець,—
Зарошений плуг у досвітньому полі
Натомленим оком побачив боєць,
Побачив у синім мазуті машини,
Ліси поріділі, в цвітінні сади,
Грозові узгір'я, дівочі долини
Й тужаві,
Як серце,
Зірчасті плоди.

І спогади ллються, неначе зерно,
І руки лягають на тепле стерно.

Земле моя, всеплодющая мати...

І. Франко

Немало прожито, ще більш пережито
В поході, у поті, в ядучих димах, у крові...
Добро, що у полі колишеться жито,

Пляхами вертаються
Хлопці живі.

Добро, що у тебе життя не лукаве,
Вужем не крутилось, холодним, слизьким.
Як в затінь, не входив в затишок неслави,
А честь здобував
Автоматом важким.

Свинець нам виточував мелодість, силу,
Безсмертям врізьбились шершаві рубці:
Ми кров'ю своєю поля замісили,
Щоб сіялись легко,
Без сліз, пшениці.

І добре виходити вранці орати,
Як сонце натягує струни на хвилі озер...
О земле Радянська моя — моя мати,
Чому ти в сто крат нам
Дорожча тепер!

* *
*

Буває нелегко мені — не дихну,—
Зупиниться серце, а думи як злива:
Немало я горя зазнав за війну,
А горе не зерно — не висієш в ниву.

Воно прикипить, як сорочка в крові,
До білої кості, до чорного тіла:
Не всі мої друзі остались живі,
У домі якому немає могили?

Я в очі сумні зазираю матерів —
І досі там іскорки тліють надії:
А може, ще вернеться син із боїв,
І очі обітре, і жито посіє.

А жито, з росою, з пилком, наливне,
В степах обвіває братерські могили...
О земле моя, ти навчавш мене
В найтяжчому горі підводити сили,

Щоб брат мій, трудящий, в багно бездоріж
Не впав, як в сильце неоперена птиця,
Щоб люди побачили схований ніж
В солодкому слові лукавого вбивці,

Щоб знов не зривати сорочки в крові
З щербатої кості, із рваного тіла,
Щоб очі братів не згасали в траві
І плоть невмируща в огні не кипіла;

Щоб, пісню співаючи, йшла на поріг
З живою дитиною радісна мати,
Щоб землі співали в сузір'ї доріг
І вимелось горе із кожної хати.

Я знаю щасливі шляхи і шляхи у крові,
В торгашеських лапищах бачу я атом
І душі убивців, як нори, криві,
Тому я стою на сторожі солдатом;
Солдатом стою!

Не спочинь, моя думо-турбото,
Не втомляйтесь, натружені руки мої:
Ще не всю і тривогу, й скорботу
Розорали плугами бої.

Ще не все одичале зітліло,
Ще у кублах отрутою піниться гад
І на спечене прамами тіло
Заміряється атомом кат.

Йому муляють очі світанки,
Ясний промінь, щедрота зорі,
Він і сонце б, немов полонянку,
Батогами б погнав в табори.

І вдушив би він землю у поті,
Оповив би держави в пожежі і дим.
Та стоїть наша кривна турбота
Біля серця країн вартовим!

ТРИВОГА

Короткий сон солдата на війні:
Вартовий збудить чи проб'є тривога.
І знову круто стелиться мепі
Замішана солдатським чоботом дорога,
Що тулить журні села до грудей,
Як тулить мати змучених дітей.

Немало я пройшов скорботних сіл,
Простором спеченим, бездонним,
Життя і смерть боролись там навпіл,
І лебединий сніг ставав червоним,
І віддавав, холонучи, мій брат,
Неначе серце, теплий автомат.

Нехай розкажуть ночі зимові,
Як з нами йшла живим дитям тривога,
Коли пожеж підводились шаблі криві,
Коли розвідник не вертався із дороги,
Коли з оправи шибениць кривих
Здіймали сестер і братів своїх...

І от, пройшовши тисячі доріг,
Ми бережем в серцях тривогу свято
За того сина, що в бою поліг,
За того сина, що народить щасна мати,
За нескалічену війною путь,
Бо нас солдатами зовуть,
Солдатами зовуть!

ПРАВОФЛАНГОВИЙ

Правофланговим був я у полку.
І на крутім нелегкому віку
Із рідною піхотою,
З правофланговою ротою
Я не одну перецпивав ріку
І серцем
Землю ogrівав
Гірку.

Я повернувся з далекої путі.
І піт густий з мого чола потік:
Неначе із піхотою,
В напруженні, роботою
Підводжу ниву, колос у литті.
Стою
Правофланговим
У житті!

БАТЬКІВЩИНІ

Я родивсь біля самого сонця,
На зелених, безмежно широких полях,
Де пробиті серця оборонців
Вистеляли прийдешньому шлях.

Я учився у школі і в полі,
Із братами високі міста будував,
Щовесни піднімався житами в роздоллі
І щоденно життя піднімав.

На верхів'я твої і долини
Трударем, і солдатом, і вченим ішов.
Батьківщино, моя Батьківщино,
Я твій син і жива твоя кров.

Молодий, роботящий і ясний,
Обсіваю ріллю і машини веду.
Моє щастя — життя твоє щасте
У безсмертнім твоєму саду.

Моє щастя — Вітчизни простори,
Оповиті і сонцем, і хмелем, й зерном,
І ніким не остуджені зорі
Над червоним твоїм знаменом!

ЖИВИ, УКРАЇНО

І Крим за горами, і гори Карпати,
Неспокій морів, солов'їний розмай,
І в полі веселім з дитиною мати,—
Це ти, Україно, Радянський мій край!

В привіллі твоєму історії сходи
Дзвенять не слізьми, а багатством зерна,
Бо в дружбі з братами, в сердечності, в згоді
Живе Україна, моя сторона!

Живи, Україно, красуйсь, Україно,
Безсмертям сердець і красою пісень,
Живи, Україно, цвіти, Батьківщино,
Прямуючи ясно в широкий свій день!

* *
*

Як ясно навколо, як думам широко,
Як зору привільно, надійно чуттям.
Веселого квіту рожеві потоки
Пливуть над шляхами і дзвонять життям.
Шляхи комунізму — в промінні, у цвіті,
У наших просторах і гордих серцях.
Ми сонце кували — є сонце у світі,
Безсмертя в труді і колосся в полях.
Не знатимуть землі ні кривд, ні розлуки,
І колос обів'є кордони литтям...
Народи,єднайте натруджені руки —
На дружбу і вірність, на міць і життя!

* *
*

Із кожним днем мужніє, кріпне мисль жива,
І сила з берегів, як повінь, лине,
І простягає шлях могучі рукава
Через долини в ясні, зоряні вершини.

О краю мій, шляхи під зорями круті
І за одним столом прославлені пароди,
Мені не треба щастя більшого в житті —
Тобою жити, снить у праці і поході!

В ЛІСАХ ЧЕРНІГІВЩИНИ

Високий південь звівся наді мною,
Під мною кроспа тче Десна,
І густо бризнула поміж травою
Суниця, красна і рясна.

Тут українські села і діброви
Крізь просіки єднає Русь.
Я прихилюся до джерел любові —
Красою, мужністю візьмусь.

І знов піду із силою новою
Косить на вольцу сіножать...
Високий південь звівся наді мною,
А смерку зовсім не видать!

* *
*

Шумують дороги, неначе вино,
Під сонцем додому приходять герої.
Виорює плуг поржавілі набої,
І солодко в землю лягає зерно.

* *
*

В твоїм грозівім полі, Україно,
Посію жито й щастя у ріллю.
Не краю серця я на половини —
Усім свій край і славлю, і люблю.

Мені бої не виточили сили,
Я гордий труд зірницею несу.
Мене навчили попіл і могили
Кресати з мужніх дум вогні, грозу.

Тому я мрію так життя прожити,
Щоб кров і піт віддять землі своїй,

Щоб у плодах мої хилились віти,
Щоб розроставсь в глибинах корінь мій.

1945

БІЛЯ РОЗБИТОГО ТАНКА

Плуги врізались в перелogi,
А блискавиця в небеса,
І неземна й земна краса
Дощем спустилась на дороги.

Я випріг коні і межею
Пішов з колгоспниками в бір,
Де на узліссі, наче звір,
Холодний танк горів іржею.

Гори, гори, злостивий світе,
Навік іржею догорай,
Бо землям сниться урожай
І в сурми б'є зелене жито.
У сурми б'є.

Ми підійшли до танка того
З напівроз'їденим хрестом.
Гармата — з зломленим хребтом —
Дивилась тупо на дорогу.

Вона хотіла в щастя, в долю
Залізом вдарить напролом,
Щоб кров'ю й круком — не добром —
Вродило наше рідне поле.

Зникай, загинь, злостивий світе,
Навік іржею догорай,
Бо землям сниться урожай
І в сурми б'є могуче жито,
У сурми б'є.

Два кулемети чорні руки
В злобі поскручували вниз,
І шкура траків од коліс
В траву сповзла, немов гадюка.

А поруч дощ братавсь з вітрами,
І рясст, і пролісок цвіли,
І райдуга на край землі
Спускала семицвітні брами.

Красуйсь веселкою, мій світе,
Як дружба й мир, перевисай —
Народам сниться урожай,
І в сурми б'є життя і жито.
Життя і жито!

Зелений степ зацвів маками,
Ударив струнами пшениць.
Зело в землі корчує камінь,
А чорні танки із бійниць
Нестримно ллють ячмінь вусатий,
Димлять у сизому стеблі.
Горох повився по гарматі
Та й нахилився до землі.

В РІДНОМУ РОЗДОЛЛІ

В рідному роздоллі
Виорю я ниву.

Невелику ниву —
До самого неба.

Та візьму в артілі
Зерна золотого.

Небагато зерна, —
Як дощу весною.

Та посію в пиву
Чистую пшеницю.

Пригорну пшеницю
Ярим дощами,

Райдугою звисну,
Сонцем приголублю.

На широкій ниві
Ти зійди, ярице,

Закрасуйся квітом,
А налийся — щастям!

Кому б не знать, — я і вночі почую,
Де в гамазях жито, де ячмінь.
Із бригадиром гречку медовую
Несем до воза. Б'є копитом кінь,
Косує добрим оком і радіє,
Що в полі злotosітку тче сівба,
Що жайворон у небі пісню сіє
І на очах підводяться хліба.

НАШЕ ПОЛЕ

Задзвеніли в повідь ріки
Не водою — соком.
Наше поле невелике —
Не окинеш оком.

Ниви, луки неширокі
Стеляться в артілі, —
Летючи, втомився сокіл,
Стерла чайка крила.

Що на тобі, поле наше,
Не росте метлиця,
Тільки вітер слово скаже, —
Забринить пшениця.

ДО ТЕБЕ, ВЕСНО

В полі скину чоботи, катанку,
З сіячами
Босоніж піду.

Прогуміли чисто зерном ранки,
В землю впали
Молоду.

Дні мигтять ядерними дощами,
І пшениці славно
У ріллі.

Не стели мені доріг шовками —
Рясно квітом
Постели.

А щоб квіту бути без переквіту,
На очах в'язалась
Буйна в'язь,

Щоб співуча гречка в тихім літі
Медоцвітом
Налилась,

Щоб яріла полуниця красно
На зелено висланій
Землі

І в братерстві, в дружбі люди щасні
Садовились
За столи.

* *
*

Немов метал розтоплений,
Багрець пролився у стави.
І чебрецями день затоплений
Спустився низько до трави.

А вечір вплив зоряно
Понад окрайцями землі,
Де трактором розорано
Розлив фіалковий ріллі.

І сходами багатими
У тиші лунко жито б'є,
Посіяне солдатами
В лани, в життя моє!

* *
*

Чи то зоріє колос в раннім полі,
Чи йдуть стежками діти у вінках,
Чи пісня в яр влягається поволі,
Чи небеса сурмлять у літаках,
Чи перший грім братається з грозою —
Я чую рідну землю всю з собою.

Я бачу вірність друзів бойових
І нашу юність, славою сповиту,
Я чую голос праведних, живих,
Немовби ми зійшлись зі всього світу,
Міцні, чубаті хлопці-ковалі, —
І добре нам, і добре всій землі!

* *
*

З рибалками я ходжу у забрід,
Де не бистрінь — уплав сади вишневі,
На птичій острові варю обід,
На бережку сушу думчастий невід.

Не раз скупаюсь в поті гаряче,
Плоти спускаючи в дніпрові хвилі.
Тому й пахтить живицею плече,
Тому й не чуюсь я у повній силі,

Що валить бір і піднімає дім,
Ріллею чистить синю крицю в гарті,
Або в роздоллі, строгім, грозівім,
Стоїть суворим воїном на варті.

За блакитними плесами граба
Розмахнулось привілля в житах,
І гарячі червінці кульбаби
Розкотились по теплих шляхах.

Добрий ранок, шляхи променисті,
І засмаглі солдати з бригад,
І веселі пісні тракториста,
І обвітрені коси дівчат.

Знову я після битви із вами
На привіллі полів і шляхів,
Напинає мій труд під вітрами
Молоде знамено врожаїв.

Цілі дні не вертаєш із поля —
Піднімаєш, як щастя, жита,
І шкарубне сорочка від солі,
І солдатська праця густа

Аж за небо розгойдує хвилі,
Випромінює сплесками квіт...
І колоссям сурмить моя сила,
І зерном наливається світ.

В цвіту гойдаються морелі
Під дзвін трудящої бджоли,
І ранок зелено-веселий
Іде широко по землі.

На річці він, чубатий, юний,
Майструє сонячні містки,
Дівчатам білить коси буйні,
А нам — солдатські сорочки.

* *
*

Блискавиця, неначе «катюша»,
Переорює небо навпіл.
Знов цвітуть над дорогами груші,
Знов од цвіту
В степах заметіль.

Знов міжряддя устелено біло,
Знову шепче роздолля: «Росту!»
І в дівчат із моєї артілі
Знову коси
У теплім цвіту.

Знову сяйво на ясному сході,
І вітри нахиляють віття,
І ми знову — солдати в поході
За врожай,
За життя!

* *
*

Розмахнулись до моря степи чорноземні,
Сколихнулись буйним пшеничним крилом.
І тужавіють дні у ядерному зерні,
Що стікає росою і теплим пилком.

Вийду в степ, подивлюся, погляну широко,
І пізнаю свій труд у моїй стороні,
І пізнаю гарячої праці потоки,
Вірну юність на танках, життя на війні.

Запечалюсь за тими, що зорями впали
На зелені поля, на розбиті мости.
Буду працею зводити сонячні далі
Так, як вчили мене у походах брати.

Між людьми буду жить, молодий і крилатий,
Підніматись в роботі, неначе в боях,—
Буду ниву я жать і солдатом стояти
Біля серця твого, Батьківщино моя.

* *
*

Понад порепаним, пропеченим
Окрайцем вирви в синім полі
Червоний мак цвіте і стишилися жита...
Далекий друже мій, це кров твоя
Зерном зійшла в приволлі,
Безсмертна й чиста, мов життя!

* *
*

Ще пісня у серці, мов зерно в ріллі,
А ти вже, як вітер, увесь в непокої,
І зморшка лягла не дарма на чолі,
І сила підводиться в повнім розвої.

Вона із тобою ходила в бої,
Стікала натрудженим потом і кров'ю,
Щоб помисли чисті, правдиві твої
Зійшли на погожих ланах Придніпров'я.

Ще пісня у серці, мов зерно в ріллі,
Ще поле в приполи сузір'я збирає,
А ти вже господарем йдеш по землі —
І краю немає твоєму врожаю!

* *
*

Іще вишневі смуги і сувої
Не осідають в поле і віття,
А вже веселі руки ланкової
Підносять перший сніг, немов дитя.

УРОЖАЙ

В рухливій золотистій млі широкого світанку
Дзвенить, вгинаючись в жита, в жнива гудронна путь,
І там, де на диби підводились гарячі танки,
Де кільцювалась мертвим гніздям диму каламуть,
Де вісною іржі з'їдались крупнівські покорчені останки,
Тепер комбайни, мов саме життя, пливуть.

Пливіть, плівіть під парусами ясної зірниці,
Напоєні пругким уральським вітром, кораблі,
Підводьте сонце з золотої постелі пшениці,
Щоб сялоось проміння пригорщами по землі,
Щоб по дорогах із зерном машини пролітали, наче птиці,
В річках важніли повні баржі, теплі, у смолі;

Щоб дужі звірені мотори піснею дзвінкою
Переснували вишиття долин із краю в край,
Щоб їхали з полів у Кремль нові герої,
Щоб на душі піснями, мов дощем, струмився май
І щоб ніколи світлим думам, серцеві не знати супокою —
Вирощувать в боях, в труді тужавий урожай!

1947

В ЖНИВА

Жнива гостюють владно за Дніпром,
Пливуть вози, оббризкані зорею.
Шляхи бензином пахнуть, пилом, і зерном,
І солодко прив'ялою стернею.

В селі так само тепло в'ється дим,
Скриплять навкруг натруженії брами,
З війни солдат вертається у рідний дім,
Де матір сина жде під яворами.

І раптом скрик, як чистий плеск веслом,
Сплелись уста, слова і руки в щасті.
І добре матері на груди сина впасти,
Немов зорі у поле за Дніпром...

В жнива дороги віють щастям і зерном.

Знову день, пеначе наречена,
Гордовито ходить по селі.
Прихиляє яблука черлені
Молоде галуззя до землі.

Од соків потріскалися дині,
Ряботіють густо кавуни.
Ех, і славно з житом на машині
По шляхах промчати восени,

На поромах пропливати ріки,
Прислухатись чуйно до пісень,
Урожай везти в дзвінкі засіки
За гарячий чесний трудовень,

Чи поля димчасті засівати,
Чи будівлі зводити нові,
І, втомившись, зразу ж засинати
Під зірчастим небом на траві.

СЕРПЕНЬ

У серпні достигають яблука і зорі,
І стишується небо, як віки,
І в тихі вечори, барвінково-прозорі,
На обважнілих сплесках рідної ріки
Ясніше бачиш ти життя і ті причали,
Де ми жили, і воювали, і вмирали,
І славу кров'ю вписували у віки.

Проса у серпні звуть дівочою рукою
Притомлених женців, поклони б'ють землі,
І в дальніх сизих оболонях над рікою
Сурмлять косарки, наче журавлі,
І, чоботи важкі поклавши в чистім полі,
Босоніж за сівалкою іде поволі
В боях рубцьований солдат — владар землі.

Не так давно він повернувся з поля бою,
Ще димом, порохом його рука пахтить.

Навпіл він сіє жито і життя рукою,
І підніма нові будівлі у блакить,
І одягає ріки в сонячні причали,
І в роботі згадує, що в гніздах арсеналу
Його гвинтівка кров'ю вимита лежить.

ОСІННІЙ МАЛЮНОК

За долом в сонці мріють скиби тлусті,
Спадаючи на веріблений моріг.
Тонким льодком похрускує капуста,
Стрибає градом точений горіх.

Мережане ярмо в різьбі занози
Додолу гне важкий борозній віл.
Вогнем горить антонівка на возі,
З «циганкою» улігшися навпіл.

Господар йде поважно за волами
У чоботах юхтових, у брилі.
За ним димлять дороги вітерцями,
І пахне осінь кропом у селі.

Тривожиться птиця у плавнях безсонних,
Возами курличуть далекі путі.
Нападало яблук пашистих, червоних
На жовті, у срібній різьбі, скатерті.

Мов крила на зльоті, широкі дороги
В досяглий колгоспний спускаються сад.
Воли випливають, і в сплетені роги
Гарячий, черлений тече листопад.

Рум'яні безтарки по травах росистих
Пливуть, як сузір'я, із саду в гаї...
Нападало яблук червоних, пашистих
На стежки мої, на дороги мої!

В ЛІСАХ ПОЛІССЯ

I

Зоря тріпнулася після ночі,
Зачервоніла на верхах,
На дубі сойка вже туркоче,
Бреде світанок у снігах.

Вдягає, стелячись, пороша
На сосни шапки голубі.
«Вставай, юначе! Щось хороше
В бору наспилося тобі!»

Лісник скидає рукавиці,
З чобіт змитає мерзлий сніг.
«Агей! Неси-но, молодице,
На стіл з калиною пиріг.

Таким повіяло, бач, пилом,
Та що й казати — погода зла,
Ти б, може, нам з дев'ятисилом
По чарці, жінко, налила?»

І він сідає коло груби,
Широкоплечий і міцний.
Снігами легко лісоруби
Ідуть по стежці лісовій.

Виходжу, мружачись, із хати —
Рукав отрушує сосна.
Всього лякаючись, гуляти
Між сосни вибігла луна.

II

Змиваю гасом я живицю,
Що вкрила вигнуту пилу,
І знову пилка до зірниці
З шипінням тягне пісню злу.

Частіш надвечір терпнуть руки,
В уяві ближчає село:
Із бору сонце впало в луки
І спати за Тетерів пішло.

Іду в хатину лісникову;
На ліжко падаю. За мить
Обземки крутяться соснові
І бір шумить, шумить, шумить.

І сниться хлопцеві: Полісся
Встає в чаруючій красі
І аж до сонця підвелися
На зрубі зрощені ліси.

В МЛИНІ

За ніч листопад синьою рукою
Поля недбало снігом притрусив,
І мельник, дивлячись на той засів,
Похитував густою бородою
І сам до себе тихо бурмотів:
«Дивись, уже кисіль іде рікою,
Видзвонює намистом осока,
Того й гляди — зупиниться ріка,
Того й гляди».

А це не кепський знак старому,
Коли, як хліб, зачерствіє ріка.
Тоді приїде вчителька-дочка,
Із інституту син примчить додому.
Тоді бери, старий, дробовика
Та по сніжку, як досвіт, молодому
На тих зайців зорею вирушай,
Що догори ногами вернуть гай,
Ногами догори!

В синка таке, як в мене, око вірне.
Тож не втече вухатий лежебок...
Прийдеш додому — й гримай на жінок,
Звичайно, більше на стару — вона сумирна,
Дочка ж — уста не замкне на замок,
Слівце, як постріл, вліпить вірне,
Дочка, що не кажи, у мене удалась...

В млині поскрипує пемудра снасть
Й мука тече.

РИБАЛЬСЬКА

Стріляє риба в неводах,
Як стріли, витягнулись снасті.
На наших рідних берегах
Блищить улов і ходить щастя.

Налий повнішії чарки,
Хорошая на вроду,
Бо рибу люблять рибакі,
А риба любить воду.

Летять, як ластівки, човни,
А хвиля зводиться горою.
А береги удалині
Злітають дибом над водою.

Нехай бушує вітровій —
За хмарами є сонце,
Налий по чарці, друже мій,
І вип'ємо до донця.

Негода кинула ключі,
І хмару крає громовиця.
Погасне бакен уночі,
Та в небі є твоя зірниця.

Підвівсь рибалка на човні —
І хвиля стишилась студена.
Йому і сонце уповні
Всміхнеться, наче наречена.

У небі є твоя зоря,
А у ріці, як рибка, щастя,
А на землі, поблиз Дніпра,
Твій день купається у рясті.

Ще по землі не находились ноги,
Не надивились очі на блакить,
Принадно віють щедрістю дороги,

В зірках розкрила браму верховіть,
Як лебеді, летять човни Дніпром,
І мрійна юність зводиться крилом.

Мов перший раз беру зерно в долоні
І юним-юним з сіячами йду,
Хоча й сухий сніжок упав на скроні,
І літо вже стоїть в моїм саду,
І білим лебедем понад Дніпром
У даль майнула молодість крилом.

Чому не ссуть мене дрібні турботи,—
Бо гордий труд наповнив дні мої,
Бо часто ллється піт в часи роботи
І не в картині бачились бої,
Хоча у них, як лебідь пад Дніпром.
Навік майнула молодість крилом.

* *
*

Боюсь людей, що проживуть як гості все життя!
Від них, чогось мені здається, віє цвинтарями.
Живе метелик теж, однак яке у тім пуття,
Яка любов-краса, коли веселими руками
Не твориш світу доброго навкруг,
Коли ржавіє серце, наче плуг,
Полів не орючи.

Мене твоя турбота, краю мій, вперед вела,
Робота, щирі задуми з дитинства полонили.
Працюючи, ронить на землю щирий піт з чола
І сіяти зерном настояні на сонці сили,
Плекають добро, і корчувати злість,
І чуть, що ти господар, а не гість,—
Чого ж бажать іще!

* *
*

Приходять дні, відходять годи,
Немов печаль пригнутих вдов,
Усе приходить, все відходить,

І не відходить лиш любов,
Якщо нерозум твій чи зло
Не покалічить їй крило.
Жалій крило, жалій крило!

В зірках заплуталася птиця,
Любуйся нею — не убий,
Бо ненароком вб'єш свою зірницю,
І вік не віком стане твій,
І ти судьбу згадаєш вдов,
Коли у даль піде твоя любов.
Жалій крило, не вистрель в любов!

1972

ТВОРЦЕВІ

Не уклоняйся аптекарям по суті,
Що важать крихти серця і добра,
Минай озера теплі каламуті —
Снагу черпай з студеного Дніпра.

Та будь суворим, воїне, до себе,
І кров'ю серця заміси рядки,
І не бідній, як не бідніє небо,
Хоч кожную ніч обтрушує зірки.

ВЕСНЯНЕ

Як пахне вітер буйним цвітом,
Цілющим соком і грозою,—
Весна іде над цілим світом
Першотравневою ходою!

Вже снить колоссям тихе жито,
І грім, і дощ врожай віщує,
І перша в'язь зросила віти,
А молодик любов дарує.

Її зітхання, гомін, чари
Черпаєш трепетно у груди,
І пісня краплею із хмари
Спішить на землю й поміж люди!

* *
*

І знову усе по-новому
Вчувається й сниться мені:
Земля під ударами грому
Гойдає сади весняні.

На золоті крил із-під тучі
Бджола поспішає у світ,
І вишням хустини пахучі
На плечі розвішує цвіт...

Чого ж я схвилюваний знову
Іду, мов сіяч, навесні?
Бо зіткане серце з любові
Роняє на землю пісні...

Соняшник

Я простий сіроокий хлопчина —
Син своєї нової землі,
На мені галіфе з полотнини,
І мені славно жити в селі.

Тут, за греблею, верби зелені
Заглядають у душу мені,
Тут у кожній хатині є Ленін
І тут сонце нанизує дні

На жита, на червону пшеницю,
На гаї і на юність мою,
І тому, як в казкову жар-птицю,
Я закоханий в землю свою!

1936

ВЕРБА

Чому не спить верба в моєму дворі,
Коли скресають жили буйних рік?
Бо у п'янкім гіллі гостюють зорі
І рушив з кореня могучий сік.

Чому не спить верба в погоже літо,
Коли жнива курличуть за Дніпром?
Бо так духмяно пахне в полі жито
І всі шляхи всіваються зерном.

Чому не спить верба в прозору осінь,
Коли льодком похрускує блакить?
Бо журавлі тривожно линуть в просинь
І зерно в грудях ниви теж не спить.

Чому верба не спить у хуртовину,
Грудьми спинивши непогоду злу?
Бо треба зупинить лиху годину
І дати напровесні узліт зерну!

ПРОЛІСОК

Іще сніги удень воркують голубами,
А вечорами хрупають, немов обрік,
Ще лиш проталини парують під дубами,
Ще висипається в березах мерзлий сік.
А жайворон уже тріпоче над полями,
Над жилами розбухлих ніздрюватих рік,
І вже, дивись,— упертий пролісок у гаї
Зернистий сніг блакитним оком розгортає.

І розгорне, проб'ється радісно і строго,
Землі, свинцем пропеченій, віддасть уклін,
І потече дзвіночками уздовж дороги
До чорних сіл, що підіймаються з руїн,
Прийде з дітьми на необвітрені пороги;
І той блакитний усміх, чистий дзвін
Розбудить точену березу, пиву житню
І щасно в теплих косах дівчини розквітне.

1946

* *
*

Обсіяло сонце горби моложаві,
Пригріло ніздрясті, розбухлі сніги,
Проснулось коріння, зметнулися трави,
І вдарили в дзвони круті береги.

Затерті в крижини, човни піднялися,
Як мисль піднімається владно з глибиц,
І стукає хвиля у брами Полісся,
З розгону в яругу вбиваючи клин.

Злітають дороги, павпіл перетяті,
На теплі, в краплинах живиці, мости,
А сонцеві добре, неначе дитяті,
У гості до тебе на веслах плисти.

ВЕСНА ІДЕ

Темніє шлях. А сонце рушниками
З-за кучерявих стелиться хмарин,
І голубінню легко над снігами,
Немов димок, повзе хвиляста тінь.

Стоїть в задумі радісній природа,
Про щось вузлаті шепчуться дуби,
А по долинах чисто дзвонять води,
Воркочуть пісню, наче голуби.

Сьогодні, ярове готуючи в коморі,
Зелене поле бачив на вітрах —
Це, може, тим, що ніжно і прозоро,
Виново пах ячмінь у кадубах.

* *
*

Кленовий цвіт устеляє дороги,
І в хмарах небо здивилось круте.
Ромашкою запахли перелогі,
Хоча іще ромашка не цвіте.

В траві лежить свинцем пробита каска,
І крізь пробоїни пробився цвіт.
І над життям, неначе дивна казка,
Дощем сурмить і сонцем дзвонить світ.

ДРУГОВІ

Світання зводилось. Вітрами
Співала дивна далина,
І серце чуло, як шляхами
Та без шляхів ішла весна.

Ріка скидалася на поле,
І важко плавали соми,
А хмари купчилися довкола,
І в них дрімали вже громи.

Шуміла радо яворина:
Їй снився травень, зелен лист.
Я чув: надходить та година,
Коли все йде у буйний ріст.

І от життя, відчувши силу,
Навкруг рушає в добру путь,
І два дуби, з'єднавши крила,
З одного кореня ростуть.

КВІТЕНЬ

А. Малиш

Натомились руки, находились поги,
До землі приляжеш — сон хороший сниться
А шляхи покличуть, а позвуть дороги —
То й полинеш в далі, наче бистра птиця.

Віс хмелем квітень, смільна брость на віт
Ще й ясніє небо, наче голубниця,
Одсвітом прозорим котиться по житі,
До землі приляжеш — сон хороший сниться

Пень вузлатий гонить пагінці угору,
Хлюпнули струмками сповнені криниці,
Над селом вінками виснуть ясні зорі,
До землі приляжеш — сниться чи не сниться

ЦЕ КВІТЕНЬ В ТОБІ І В МЕНІ

Вже бризнули соком і квітом діброви,
Туманцем зітхнула травиця в півсні —
Це квітень землі приміряє обнову,
Це квітень довкола, в тобі і в мені!

Як глибшають нині і далі, і очі,
Як солодко зерном засіялись дні,
Як грім і дощі щось туркочуть пророче —
Це квітень, це квітень в тобі і в мені!

Збагни його ярість і вроду розвою,
Черпни їх у працю, в надії черпни,
Щоб рута весни не пішла стороною,
Щоб квітень і вірність в тобі і в мені!

1973

ПЕРЕД ДОЩЕМ

Сліпучий корінь блискавиці
Злетів у шелест, шум дібров,
І сосни, сповнені живиці,
Із віт янтарну гублять кров.

Все ближче хтось кує підкови,
І закрутився важко ліс,
А листя гнеться, наче брови,
Ждучи пахучих свіжих сліз.

ДОЩ

Гроза кує над островом підкови,
Стрімглав гартує блискавку в Дніпрі.
Сосна підперла хмару фіалкову,
Хоч в хмарі вже туманяться бори.

І враз понад борами і сосною
Повиснув дощ, притих, упав, як сіть.
А блискавка — веселкою крутою
З Дніпра зметнулась у блакить.

У ДОЩ

М. Рильському

Ловили віти дощ зелений,
Спускали вниз важкі разки.
В жита ввігнались дужі клеші,
Клювали листом колоски.

Прорвали небо перші вдари,
А ниви колосом шумлять,
Гарячі щуки плещуть в хмарі,
І в невід ловить їх земля.

Вопа розгойдує півколом
Налиті яблука в садах,
І видно: здалеку над полем
Спливає жито, мов вода.

Воно пашить зеленим жаром
І клонить колос вниз увесь.
Біжить пшениця понад яром,
І дзвонить крильцями овес.

В долині трави аж до пахви
Затисли річку з двох боків,
Медами червень спілий пахне,
І я простую до полів.

Уже світлішає над гаєм,
Дощем пахучим день промок.
По воду райдуга спускає
Кінці коромисла в ставок.

* *
*

Дощ босоніж входить в ниви,
Гне в сережки срібний колос,
Жито схлипує й сміється,
Подає пшениці голос.

Сонях вії примикає,
Щоб не змились медоцвіти,
Й біля самої веселки
Щось ворожить тихе літо.

1975

* *
*

Черешнями-вишнями взгір'я взялося.
На біло і синьо цвітуть картоплі,
І падає джміль на траву у знемозі,
І слухає землю, й співає землі.

Уже сивиною стуманилось жито,
Під вусом ячменю тремтить золотінь.
Обруси гречок віддають бджолам мито,
А в плесі дримають і човник, і лінь.

З дитям у колосі стоїть молодиця.
І промінь вмиває ручата малі.
А може, це літо чаклує в пшениці,
І слухає землю, й співає землі?

14/VIII 1980 р.

* *
*

Ще кожна нить дзвенить промінням в небі,
Вогнем зеленим грає верховіть,
Іще поезія гостить у тебе,
Як на весіллі молодість гостить.

І де та осінь — дум прив'ялих вісник,
Коли врожай зvezуть з сердець і нив?..
Її створив якийсь буркун-ремісник,
Що ні дівчат, ні музи не любив.

НА СВІТАНКУ

Щороку кращають світанки,
Щороку більшають розливи.
Од саду верби-подолянки
Пливуть до лісу боязливо.

Вітрець в житах здіймає хвилі,
Горять на жовтих віях роси,—
Це ходить червень полохливий
І молоко полям приносить.

А липень виклепає коси
І поскладає в копи жито;
Запросить серпень в гості осінь
І стане в травах сам жевріти.

Рум'яна осінь схилить віти,
Оріхи зжовкнуть на ліщині.
А поки — червень йде привітний
По всіх дорогах Батьківщини.

Отам, де жито червень колихало,
Дівча-світання в полі спало,
Прокинулось — навкруг блакитний світ!
Вбирай його під вії чи у душу!

Світання ширше вії розмикає,
Волошку заплітає в косу
І чує в подиві дівочім,
Як материнством нива наливається.

1969

НА ДЕСНІ

За тим зеленим косогором,
Де стежка гасне у траві,
Крильми війнули понад бором
Дощі, краплисті та живі.

І перевисли над рікою,
Де легко звівся пароплав.
Прив'ялим соком і травою
Дихнув тужавий, бряклий сплав.

Веслує в небокрай пшениця,
Споївши колос молоком,
І вище хмар встає зірниця
Над необміреним добром.

Рибальська снасть покличе вранці
Тебе до плеса на човні.
Як мудре сонце поміж пальці,
Пливуть мої погожі дні.

Біжить і мліє берег п'яний,
Кипить в проміннях, бджолах день.
Все менш тебе тривожать рани,
Все більш на серці дум, пісень.

І ти незчуєшся, як тучі
Проллються громом і вином...
І добре десь побіля кручі
Писати вірші під човном.

Зелений степ, червоний мак,
Крайнеба трудиться вітряк,
Й поміж його крильми якраз
Веселе сонце сходить в нас
І лле своє зерно в вітряк,
Того ми любим хліб отак!

* *

*

Край землі працює ранок —
З пелюшок старої ночі
Вививає людям сонце.

Встало сонце, посміхнулось,
Покотилось колесом
Понад колосом.

Ранок дивиться довкола —
Де ж моє дівча-світання,
У якому полі?

Обізвалось ромен-зілля:
«Десь пішло твоє світання,
Здоганий — не здоженеш».

1969

ЯЧМІНЬ КРАСУЄТЬСЯ У ПОЛІ

Ячмінь красується у полі —
І спів стихає солов'я:
Весна відходить. І поволі
Відходить молодість моя.

Відходить тихо за діброву,
Де кукуванням дзвонить рань.
Прощайте ви, мости кленові
Юнацьких зустрічей, прощань!

Промчались коні воронії
І не спинились на мостах.
Кругами в'ються вітровії
І осідають на шляхах.

Шляхи розходяться широкі,
Навскіє влітають у розмай.
Прощай до того, весно, року,
А юність-радість — не прощай!

В роботі щирій, у шуканні
Ти будь із нами заодно
І піднімайся у світання,
Як проростаюче зерно.

НАДХОДИТЬ ЛІТО

Голубі дощі спадають косо,
Ріки зводяться в красі,
День схилив тяжке волоття проса,
Ліг в крилатому вівсі.

Дощ дрібнить крізь синє сито,
Мов сівач, поволі йде.
На вітрах темніє сизе жито,
Встало літо молоде.

Уклонився колос на всі боки
Та й сказав весні: «Прощай».
І по пояс входить в лан широкий,
Нахиляючись, врожай.

* *
*

На ромашці настоялось літо.
Щільниками запахли поля.
Урожаєм по вінця налита,
В небокрай закружляла земля.

Із-за обрію темінь поволі
Перекинула в південь мости.
«Буде дощ», — затремтіли тополі.
«Перепиним грозу», — піднялись берести

Та й упнулись верхів'ями в тучі,
Осяпаючи сили грімниць,
І дощі опустились пахучі
Над червленим багатством пшениць.

В СТОРОНІ МОЇЙ ЧУДОВІЙ

В стороні моїй чудовій
Сосни, клени і дуби.
Приїжджай в бори, діброви —
Буде радісно тобі.

За рікою чорнолісся
Крила зводить в пшеницях.
«Так невже це те Полісся,
Що вмирало в болотах?» —

Ти питаєш. Я ні слова,
Щоб до серця все дійшло,
Щоб сказала все діброва,
Обізвалося село.

І ти, сповнившись любові,
Щиро пісню підіймай
В стороні моїй чудовій
Про найкращий в світі край.

Неначе гуси табунами,
Хати осіли у сади,
А трави, сповнені вітрами,
Півкола хилять до води.

Війне вітрець — дзвінка пшениця
Летить, кидається уплав,
І важко спілі полуниці
Намистом хилються у став.

Чабан співає на могилі,
Над ним хмаринки тапуть в млі,
І день іде в красі і силі,
Пропахши соками землі.

В чужих краях, в казках ніколи
Краси такої не пайти.
Пахучий хліб у нашім полі
Росте без сліз і гіркоти.

Як синяя птиця із казки,
На трави спускається вечір,
І вії метлиці беруться сльозою,
І в річку заходить купатись зоря.

На грудях землі притихає дорога,
Що дихає житом, снопами і сонцем,
Хтось в розкоші літа іде по землі
Й на плечі назбирує зоряний пил.

1969

ВЕЧІР НА УЗЛІСІ

Тремтить горіхом срібним зірка
У голубій долині.
Червоним глечиком вивірка
Застигла на ліщині.

Косар схилився до криниці,
З чола стирає втому,
З полів широких молодиці
Вертаються додому.

Течуть колгоспними садами
Густі, як мед, сутінки,
Й добряче по шляхах возами
Поскрипують обжинки.

Важніє день у зелені, у злоті,
Мости ладнає сонце по річках,
І кавуни гойдаються на плоті,
Мов дітвора, в рябих, смугастих сорочках,
Разки намиста вигинає вишня,

Димить туман в долині молоком.
Доярка юна з короварні вийшла,
Цілує руку їй корова язиком.

Придніпров'я, моє Придніпров'я,
Пароплави пливуть, як віки,
Чорнозем проростає здоров'ям
І ячать мідним дзвоном піски.

На убогі піски, на горючі,
Де гніздилося каміння, мов град,
Назавжди опустив сині тучі
Молодий, наливний виноград.

В ньому дружба сплелась, мов долоні,
В ньому барви і моря, і гір,—
І Полісся вквітчав в сині грона
Гордовитий боець-бригадир.

Уже в гаях позолотіли брами,
І стишилися озера лісові,
І накрапають туго жолудями
Склепіння різьблені, живі.

З-за осокою човен випливає,
На ньому аж рясніє дітвора...
Я пізнаю тебе, мій рідний краю,
Життя моє, і щастя, і зоря!

Давінка сосна співає чисто
І трусить смільні стрілки глиць
Поміж рясних разків намиста,
На мосі виспілих брусниць.

Цвіте земля: тремтлива просинь
В одсвіті ранньої зорі.
Як свіжо йде погожа осінь
У багреці, у янтарі.

Хати підносять вгору крила,
Розводять вистиглі сади...
Вділи й мені живої сили,
Мій рідний краю, завжди.

* *
*

Важкі полив'яні вузли капусти
Парують над рікою молоком.
Роса скидається мальками густо,
І придорожній пил пахтить селом.

Світанок лебедіє у затоні,
І човен мій причалює у сад.
В зелених травах яблука червоні,
В листві губчастій синій виноград.

А за садком в світанні урочисто
Важкі скирти звелися на виду,
І дзвонить золотом зернина чиста,
Шука й знаходить землю молоду!

ПЕРЕДОСІННЄ

В припишклих вербах дихають сузір'я,
За вербами вода спросоння грає,
Туман чіпкий і сивий, мов повір'я,
Із бродів серпня в осінь забрідає.

Стоять стоги, що дало людям літо,
Немов людина, луг зітхне нерівно,
І чуш ти, як проростає жито,
Як материнством снить пора зажнивна.

1974

Високо в синь закинута пташиний грай —
Летять мої ключі, роняють віще пір'я,
І на долонях осені древлянський край
Застиг, немов легенда чи повір'я.

Дуби зійшлися тут на віче золоте,
Хтось невидимий решетує сонце в гаї.
Тепер мій день в лісах іде — не йде,
Тепер мій час під крилами стікає,—

Благословенний час, коли, мов немовля,
Під серцем прокидається жадане слово,
І розгортає книгу книг твоя земля,
І не всихає чар добра, любові!

1/IX—1981

Відходило літо, відходили грози,
В небесних барлогах влягались громи,
Тривожилась птиця в чутливій пітьмі,
І вересень з вій не обтрушував сльози.

Вже соняшник мудрий, чекаючи страти,
Читає письмо, що лежить на землі,
І сумно йому в сурми б'ють журавлі,
Й вдовою зітхає вода у загаті.

Це слово розлуки, це мова прощання,
Зустрінь її мудро, за плугом йдучи,
Бо ми споконвічні в житті орачі
Й на наших руках проростає світання!

1981

Древлянський ліс вкарбовано у просинь,
В настій ромену, папороті і грибів;
Тут в глухомані щось чаклує осінь
І потайки богів поганських творить з пнів.

Навіщо їй оці перунські лиця,
Навіщо їй Дажбог, і Велес, і Сварог,
Коли сама — дорідна молодиця —
У потаємний час кохання і знемог

Змоглася так відчутти сутність близько,
Що в очі і на перса падали зірки,
Тому й коло богів твоя колиска
Гойдається,
а в ній і діти, і віки!

1/XII—1981

На чуйних вагах вересень гойдає
Притихле сонце й знічений туман,
Червінці хтось сипнув під ноги гаю,
І гарно вбравсь в зелені шати лан.

Іще вітри дрімають по яругах,
Ще не в'їдавсь мороз у дерева,
Та вже трава злягла в своїх недугах,
І гусне в річці хвиля півжива.

Сяк-так кирею сіру тягне днина,
Неначе їй не вистачає сил...
І хоч пройшла година журавлина,
Та серце й досі чує трепет крил.

1981

Вже відійшли і жито, і пшениця,
Вже пізню гречку охопив багрець,
І геніальний осені митець
На кожен клен вмонтивав жар-птицю.

Розсипав день брусницю з козубеньком
І кличе у ліси дівчат, дітей.
На зрубі вересень застиг — ачей.
Вивчає писмена опеньок.

Вже пряль гукнула осінь на оденки,
І злотоглави тчуть і тчуть ткачі,—
Все квапиться-бо, може, уночі
Скрадеться вовком Морозенко.

1981

ВЕРЕСЕНЬ

Коли вже згашено двобій
Із громовицями й громами,
Тоді полями і садами
Гуляє вересень надій.

І золотим і синім сном
Його чубаті дні умито,
І солодко в рахманнім світі
Рілля братається з зерпом.

І час, і мудрість мовлять: сій —
Дорідне зерно, щастя, слово,
Твори землі святу обнову,
Як творить вересень надій!

1981

Загачено хмарами весь небосхил,
І сонце за пими — немов полонянка,
І сходи не мають обкрадені ранки,
І день біля неба сіріє, як віл.

Це осінь розкраяла літо навпіл,
Не зійдуться разом його половини,
Бо холод укрався у суть серцевини,
І паморозь в'їлась у землю, як біль.

Чого ж мені сумно, що з вичахлих піль
Хортами рвонулись сніги й буревії?..
Та їх переважають на вагах надії
На весну, на сходи, на хліб і на сіль...

1981

На жовтих стернях сизі гуси,
Від картоплищ снується дим,
Й самотня груша, мов бабуса,
Тремтить над шляхом віковим.

І лист її тече довкола,
Неначе сльози золоті,
І все чіткіш темніють в полі
Дощем карбовані путі.

Над ними гнеться чиста просинь,
Курличуть дальні журавлі...
Чого ж здається, що не осінь,
А щастя ходять по землі!

ЖОЛУДЬ

Дуби встають в сутінках величаво
І плещуть зорями в гіллі,
І лунко жолудь падає на трави
І припадає
ревно до землі.

**Вона його вгорнула, наче мати,
І добре чуть її спокійну міць,
А навесні могутньо проростати
Корінням — вглиб,
 верхів'ям — до зірниць.**

Коли приходит вересень, у мене
Не раз проснеться в серці тихий щем.
Тоді, забувши дні густі, зелені,
Ідеш, увесь у думках, за дощем,

Щоб рідні землі бачити в обнові,
Відчути міць озимої краси,
Збагнуть, що сизий дощ тонку основу
З любов'ю тче над полем навскоси.

І хоч в іржі гние стерня прибита,
Діброви темні рідшають здаля,—
Добірним хмелем пахне зелень жита,
Стає іще ріднішою земля.

ПРИЙШЛА ПОРА ГРИБІВ І ЖУРАВЛІВ

Прийшла пора грибів і журавлів,
Вдягнувсь у золоту кирею ліс,
Вже вересень з барил вино пролив
І в долинах туман, як сум, проріс.

У долинах туман проріс, як сум,
Та не сумує озим молода,
І що тобі туман і холода,
Коли прийшла пора грибів і дум?

1969

НА ТРАВАХ ОСІННІХ ЛЕЖАТЬ МОЇ ЗОРІ

На травах осінніх лежать мої зорі,
У травах осінніх мовчать мої птиці,
Із трав проростають німотні тумани,—
Це вересень жовтня чекає в долині;

В долині, де травень на човнику їхав,
Де звав соловей солов'їху піснями,
Де місяць спускався на коси дівочі,
Що віяли чаром, що снили коханням.

1969

* *
*

Осінній день, немов сварлива господиня,
Дощем холодним бубонить давно.
Тоді вдягнеш пропахлу димом шинелину,
Для так годиться пригорнеш дружину
Й, примирливе почувши: «Йди вже, сатано»,—
Спішиш на шлях, де кучерявиться терно.

За цілий день отак уб'єш у лісі ноги,
Що й заєць той того, повір, не варт.
Однак як переможець йдеш до теплого порога,
Де пахне борщ, крупчаста каша і узвар,
І жінці неблиць розкажеш всяких много,
Щоб роздобрить її чоло насмішкувато-строге
І чарку вихилить, пеначе в жарт.

ОСІНЬ

Неначе дума, хмара здиблена пливе,
І просинь віс айстрами, а не грозою,
Стрілою рясно жито вибилось живе,
І все частіше дерево блищить сльозою.

Все менш світліс, грає барвами ріка,
Калина тихо кетяги до хвиль нагнула...
Осінніх днів задума чиста і м'яка,
Немов жона, що матір'ю себе почула.

Осініх трав задума синя-синя,
Льодком вляглося небо у ліси,
Дівоча пісня лине од машини
Над ріками притихлої краси.

Частіше на паром спішать підводи,
Холодним виноградом пахне пил,
Й супроти паморозі, біля броду,
Зацвів обвітрений дев'ятисил.

СОНЯШНИК

Солодким хлібом пахнуть стерні,
Рипить шляхами ключ підвід,
І чуйно соняшник поверне
Пожовклу голову на схід.

Йому не віриться, що літо
Лягло спочити серед кіп
І сонце, хмарами повите,
Скотилось в даль, неначе сніп.

Пливуть з полів скрипучі валки,
Туманом кутається брід.
А він, до сонця звикши змалку,
Стоїть і дивиться на схід.

Вечір йде над новими шляхами,
Прихиливсь молодик до Дніпра.
І куцується поле житами,
І тремтить, мов росина, зоря.

Снить врожаями нива осіння,
Тополями черпнувши блакить.
Над шляхами вляглось безгоміння,
Тільки дума та серце не спить.

Як густо паморозь покрила трави,
І зопалу подумаш: сніги!
А сонце із-за гаю величаво —
І плещуть знов зелені береги,
Із оврута виходить лісничиха
(І в серці щем: немає лісника...),
І сум в її очах улігся тихо,
Як в берегах притишена ріка.

Хто у лісі трубить в ріг?
Хто у гості кличе сніг?
Хто обніс начисто сад?
Хто вкрив листом їжака?
Хто вклав спати борсука?
Падолист це —
Листопад!

Хто пригнав табун вітрів?
Хто озимі гарно вкрив?
Хто відлив із криги міст?
Хто в шалену заметіль
Йде під хмелем із весіль?
Листопад це —
Падолист!

1979

ЯСНЕЦЬ

Крутнувся грудень сиво над дубами —
І затремтів, снігами повнячись, багрець,
З узорами хмаринок над річками
Блакитним небом стелиться яснець.

На ньому сонце райдугою косо
До дві ріки барвисто розцвіло,

І хоч сніги навкруг, тріщать морози —
З-під ясенця пробилось джерело...

Стечуть роки — зима прийде незвана
Спинити рух думок, чуттів, сердець,
І все життя простелиться востаннє
З красою неба, сонця, мов яснець.

Вічний сніг на скроні ліг,
Коні стихили свій біг,
Осіпає осінь лист,
Де ж калиновий твій міст?

Вдалині він, вдалині,
Не спиняйтесь, вороні...

Колиска моя нагойдалася в гаї,
Нападало в неї вітрів і пісень...
За плугом скотилися сонце і день —
Зоря вечорова усе огортає.

Вже пізно, мій друже, та є добре слово,
Калиновий вітер і вірність рідні —
Це все, що зі мною, це все, що в мені.
Спасибі вам, люди, й зоря вечорова!

1980

ЗИМОВА НІЧ

Хто вишив дивні ці узорі
В полях на чистім полотні!
Блакитні пагорби в просторі
Спахнуть, мов зорі навесні.

І легка тінь, і ніч рухома,
І спів берези на вітрах.
Дівоча пісня незнайома
Пливе над снігом чи в снігах.

У вітряку заграли снасті,
З полів на шлях мигтять санки.
Це, може, мчить на конях щастя?
В хорошій повності роки?!

Це, може, юність неозора
Узимку йде навстріч мені,
Й на тихі води, ясні зорі
Я принесу свої пісні.

Прийми їх, краю мій. Красою
Налий, мов пагінці зерна...
Як добре чути, що й зимою
Земля в нас тепла, запашна!

Забілили сніги, а душа заболіла,
Затужила за чимось, що пригасло,
І крізь грудень проглянуло літо,
І маки задзвеніли росою.

В їхнім сполоху йшли ми з тобою,
Перевиті любов'ю, і ранком, і сонцем,
І не думалось нам, що колись
Забіліють сніги, а душа заболить.

1969

Сніги вже зеленню взялися,
Неначе в діда борода.
І прибутна хмільна вода
Подолки кинула в узлісся.

Школяр-отряха на льодині,
Немов Колумб, пливе в світи,
Де дзвінко охкають хати,
Скупавши сваї в холодині.

З крижини на крижину — сміло
Хлопча прямує до дібров.
Одного страх: щоб мати знов
За мандри ремнем не провчила.

ВІВСЯНКА

Забути все, що лютий дав,
Забути скрегіт гайвороння,
Бо вже з-під пеба на відсоння
Вівсянки ніжний дзвін упав.

Пташино вірна віщих днів,
Незградний спів, незградна доля,
Що вийшли з лопи березоля
І розбивають брами холодів.

Хай ще співають синь сніги,
Та вже озвались льодоходи,
І верболозів срібна врода
Вгортає рідні береги.

1976

БЕРЕЗЕНЬ

Звелися ріки і лугами
Блакитно простягають путь,
А в небі хмари лебедями
Із ополонок воду п'ють.

Гаї спинились над водою
І тихо входять в клекіт рік,
І хмелем бродить під корою
В березах чистий, свіжий сік.

Налита сонцем і вітрами,
Хлюпоче веслами весна,
І піднімає буйні трави
Земля хмільна і запашна.

В ці дні бажаєш світ щасливий
Черпнути відрами до дна
І сміло сіяти на ниви
Багатство ярого зерна.

Поміж березами дівча іде

* *
*

Усе було: любов, поезія, розлука,
Нелицемірна чесність — горда і свята.
І на моїх плечах твої тривожні руки,
В моїх потрісканих устах — твої уста.

Шпиталь, і знов розгойдані теплушки,
Де теплоти було тієї, як в мерця,
І протигаз скалічений замість подушки,
Сухий пайок, і свист гарячого свинця.

І чорний-чорний сніг під рідною рікою,
Бої гарячі, тепла кров моїх братів...
Усе було — я не обділений судьбою,
Як той набій, що на обочині ржавів.

Мене тривогою вкривало димне небо,
Врізались в тіло шрами пройдених доріг,
Я мало говорив, писав, — я думав більш про тебе,
І все-усе я в серці трудному зберіг:

Любов, поезію, і музику, й розлуку,
Розкраяні пожежами студені дні.
І на моїх плечах твої дівочі руки,
І все-усе, що треба зберегти мені!

* *
*

Заспівали смерком партизани,
Перетявши човнами ріку.
Не печальсь, мов серце кохане,
Ще наплачешся ти на віку.

Ще наждешся мене вечорами
Із лісів, де не тихнуть бої,
Затуманяться очі сльозами,
Ляже іній на коси твої.

У печалі пародиш ти сина,—
На воді, на біді доглядай...
Прощавай, моя вірна дружина,
Ти мене хоч коли споминай.

От і сонце уже за водою,
До човна підплива молодик.
Попрощаємось, мила, з тобою
Чи на день, чи на рік, чи навік.

Не печальсь, не журись, моє серце,—
Як загину у січах-боях,
То приб'ється на берег весельце,
То озветься мій голос в піснях.

РУШНИК

На тихім льнянім полотні
Воркує пара голубів.
Що нагадав рушник мені
Під шепіт рідних берегів?

Білила ти сувій в Дніпрі,
Де гнувсь на хвилях молодик,
І вишивала на зорі
Любов'ю милому рушник.

Ти смерть зустріла на війні
Під шепіт дальніх берегів...
А на живому полотні
Воркує пара голубів.

Вишневий сад розквітне коло хати,
Світання човном впливе зелене.
Ти будеш сина мого колихати,
Співать про нього, думати про мене.

З малям на шлях виходити щоднини,
Звертатъ до дуба стежкою в діброву...
Ти будеш бачити в очах дитини,
Як стрілись ми, як стрінемось ізнову.

ДЕ ЛЬОН ЦВІТЕ

В долині льон зацвів, як щастя,
Під небом синьо-грозовим,
І дощ співучий взявся прости
Сріберну пряжу нивам тим,
Що нас заждались, наче вдови,
І все красуються в обнові.

Цвіти, цвіти, блакитний льоне,
Очима любої цвіти,
Приплинь у ясному поклоні
На ясні зоряні мости,
Де вірна юність над водою
Піснями зве свого героя.

Веслом озвалась оболоня,
Кругами плесо б'є живе,
І вже юнак до тебе, льоне,
З своєю милою пливе.
Чи, може, молодість то плине
В ніким не змірені долини,
Де льон цвіте.

МОЛОДОСТЕ-РАДОСТЕ

Зимою драли дрань, валяли хвою,
Промерзлий хліб рубали, гріли на вогні,
І наші руки пахнули смолою,

Як взимку на відсонні
Пахнуть ясні дні.

З села до нас приходили дівчата
З густим, мов цвіт, рум'янцем на щоках.
І ми їм помагали шишки рвати,
Щоб підіймались сосни
Гінко на пісках.

І напливали радісні розмови
Про все-усе. Іскрилася зима.
З мішками йшли додому чорноброві,
Їх проводжали
Й цілували крадькома.

І все було любов'ю перевито:
Неждані зустрічі, робота у снігах.
До нас і щастя йшло зі всього світу
І корінилось,
Підіймалось у борах.

І незчувались ми, як добрі зорі
Вирнали в прорізах блакитних, смільних віт,
Бо вечори були такі прозорі
І вірно серце серцю
Билося в одвіт!

ЗИМОЮ

Сніги блакитні, срібні та вишневі,—
Коли добра такого намело?!
Ліси розбіглись і в димчастий невід
Усе щільніш затачують село.

В такі часи співає у столярні
Фуганок мій, немов віолончель.
До нас дівчата й молодиці гарні
На конях їдуть з лісових осель.

Ввійдуть ядерні, свіжі із морозу,
І з усміхом уклоняться мені,
І гаряче запахнуть лугом коси,
Зметнувшись з плеч на сани запашині...

Ну от і розібрали працю щиру,
Що прокладе в снігах веселу путь,
І дякують бригаді, бригадиру,
І з гомоном в морози йдуть.

І вже на наших саях упряж сяс,
Вже коні смачно б'ють копитом лід,
І свіжі струни грають аж до гаю,
Й мені в снігах і в серці свіжий слід.

ЗИМА

Як зима шовками біло
Завихриться вдалині —
Добрі коні із артілі
Бригадир дає мені.

Хоч воно погода злиться,
Та прийдеться десь тобі
Корчувать на копаниці
У Котовському граби.

А мені того і треба —
В сани вскочив — і у путь.
Над шляхами гнеться небо,
Вітерці метуть, метуть.

У снігу загрузли вишні,
Поспішаючи в блакить.
В лісі затишно, затишно,
Тільки дерево скрипить.

Часом каркне чорний ворон
На зважнілому гіллі,
І сокира б'є під корінь,
Що виходить з-під землі.

Затремтить міцна грабина
Од коріння до вершка,
На сніги зернисті, сині
Боком падає, важка.

Тіші згущує смеркання,
Ліс росте, немов гора,
І бігцем спішать булані
До колгоспного двора.

Хлопці вийшли із столярні,
На плече кладуть граби.
«Копаниці будуть гарні,—
Чарку дать не жаль тобі.

Зробим сани із різьбою,—
Крутить вуса бригадир,—
І тебе із молодого
Повезем у тещин двір».

ДОРОГА ЙДЕ

Снігів розтанула печаль,
Дорога йде в прозору даль,
Де в кленах чисто бродить сік,
Де в небі дзвонить молодик,
Дорога йде у цвіт гаїв,
У перший щебет солов'їв.
Дорога йде до тих мостів,
Які у будні ти мостив.
Дорога йде до милих свят,
В пісні закоханих дівчат.
Дорога йде, іди і ти
В прозїрну даль і на мости,
До солов'їних йди дібров,
Де жде й тебе твоя любов!

НА ПЛОТАХ

Піднялись важкі гребінки,
Закружляли на вітрах —
Виїжджають хлопці ниньки
До столиці на плотах.

Виїжджають рано-рано —
Ще тумани по воді —

Учорашні партизани —
Лісоруби молоді.

Нам вклонились в лузі трави,
Зустрічаючи вали.
По Славуті пароплави
Лебедями попливли.

Ми за ними, за водою —
В місто древнє й молоде.
Сходить сонце стороною
І назустріч нам іде.

Хлюпотить, зітхає важко
Світла хвиля, темний дуб.
«Хлопці, їсти одливашку!» —
Каже старий лісоруб.

Якір кинули в гілляру¹ —
Забираємось на пліт,
Чорноброві кашовари
Не нахвалять свій обід...

Идуть у доброму здоров'ї
Дні погожі, весняні.
Добрий ранок, Придніпров'я,
Що готуєш ти мені?

Каже квітень: «Приготую
Бистрий човен, два весла,
Щоб дівчину молодую
Не печалив край села».

Під вітром хмара парусить,
Із надр жбурляє блискавицю,
І дощ, мов жайворон, дзвенить
У гніздах світлої пшениці.

¹ Гілляра — великий човен.

Це знов прийшла твоя весна —
І перший грім, і рясст у гаї,
Коли глибінь не знає дна,
А вись веселка підіймає.

І знов лежить безмірний шлях
Добра, роботи, сподівання,
Бо в глибінь і вись в піснях,
В руках — жага, в душі — кохання.

ПОМІЖ БЕРЕЗАМИ ДІВЧА ІДЕ

Рожевий схід. Галуззя молоде
Пісні виспівує привітні.
Поміж березами дівча іде
У хусточці блакитній.

Рукою гладить пасмо золоте,
Іде, співаючи, в долину...
І, може, більше дівчину віде
Ніколи не зустріну.

Стою під кленом біля джерела —
У серце йдуть пісні привітні.
А дівчина, як молодість, пішла
У хусточці блакитній.

Чого моє серце чекає,
Весну виглядаючи знов.
Весною земля зацвітає,
Весною приходить любов.

Весною метелиця цвіту
Засипле дороги, мости,
І добре до самого світу
Під цвітом у парі іти.

НАВЕСНІ

Навесні човен мій хвиля синя
Підкотила до твого двора,
Може, ти — моя радість єдина,
Може, ти — моє щастя й зоря.

От і стрілися: дівчина з хати,
Я назустріч з веслом на поріг.
І хотілося довше стояти
Після довгих шукань і доріг...

Тільки жаль, що найкращого слова
Не вдалось відшукати мені...
Човном хтось виїжджає з діброви
І співає весільні пісні.

СОСНОВЕ ВІДЕРЦЕ

Її зустрів у діброві
На сході ранньої зорі.
Дівча ішло і сік кленовий
Несло в сосновому відрі.

В діброву синє Придніпров'я
Хлюпнуло хвилі запашні.
«Напийсь, юначе, на здоров'я», —
І подало відро мені.

«Хороший сік. Спасибі, серце!»
Вона ж ласкаво: «Будь здоров!»
Не знали ми, що у відерці
На дні таїлася любов.

За рікою синіють оселі,
Сонце вислало шлях по Десні,
Ми зустрінемось біля Орелі,
Де сплелися шляхи весняні.

Будуть хлопці кружлять над землею,
Садовить біля себе дівчат.
Ти прийдеш, і красою твоєю
Залюбуються луки і сад.

Попливемо, моя сіверянко,
По веселому променю в синь.
Будуть нас доганяти співанки,
Опускаючись в ясну глибіню.

Буде сонячно в річці і в небі,
Будуть в цвіті шляхи голубі,
Буде жито схилятися до тебе
І співать колискову тобі...

Там, де Любич зійшовся з Десною,
Хвилі йдуть до широких просік.
Може, й наші дороги з тобою
Поєднались, мов ріки, навек.

Перший грім загримів над борами,
Без хустини я вибігла в двір —
Коси русі хай пахнуть дощами,
Наливається радістю зір.

Заховалось за хмарами сонце,
Закурилися шляхи весняні.
З поля верхи вертаються хлопці.
Усміхаються любо мені.

Всі міцні, молоді, ясноокі,
Скоро їхати в армію їм.
Задимляться дороги широкі —
Біль прокинеться в серці моїм.

Заховалось за хмарами сонце,
Закурилися шляхи весняні.
З поля верхи вертаються хлопці,
Усміхаються любо мені.

Вербовий світанок росою умився,
На човника скочив — і вірним веслом
Туман розгортає, що тихим крилом
Приспав і поля, і діброви Полісся.

В узлісся вчаїлась мальовапа хатка,
І мальви, й гвоздики під сизим вікном.
Світанок підвівся, махає веслом,
А з хатки до нього крадеться дівчатко —

Оте, що ввібрало у очі півнеба,
Що хмарить чогось ластів'яну брову:
«Ой, зараз я матір і тата позву.
Чого ти приїхав? Чого тобі треба?»

Світанок сміється: «Я зорі для тебе
З досвітнього неба, кохана, трусив,
Бери їх, як зерно, і людям посій,
І трохи подумай, чого мені треба...»

Тільки хвилі, і небо блакитне,
І водою діброва бреде,
Перед мною дороги привітні,
Перед мною життя молоде.

Я пливу у роздолля чудові,
А навколо хлюпоче весна,
Вигипаються хвилі, мов брови,
І на гребні шипить сивина.

Все таке чарівне, таємниче,
Повне соку, життя і снаги,
І у мандри весна мене кличе,
Опустивши в глибінь береги.

ДОБРИЙ РАНОК

Затремтіли роси перші,
Чують — ранок медвяний.
До схід сонця ставлю верші,
Обминувши чорторий.

Наді мною ясні зорі
В Десну кинули вінки,
І купальська синь прозора
Їх песе, немов роки.

Красну пісню сіверянок
Чую в синьому бору.
«Гов, рибалко, добрий ранок!
Чи спіймав свою зорю?»

Йдуть дівчата до озерця
У вінках із квітів, трав.
І говорю їм: «У серце
Я зірницю заховав.

І тому пливе в світанок
Щиро пісня молода
І говорить: «Добрий ранок,
Земле, сонце і вода!»

Перші сльози ядерно з небес пролилися,
І веселка така, як дівча на порі.
Добре нам заблудитись в дрімучому лісі
І, за руки узявшись, ходить до зорі.

Хай утомишся ти, понесу тебе, мила,
На руках, де краплини тремтять запашні,
Так, як мати тебе у дитинстві посила,
Так, як сина ти будеш носити мені.

Вишневий цвіт сповив світання.
Вишневий цвіт, і перший грім,
І перші радості стрічання
В житті її, в житті твоїм.

Іди з відкритою душею
В широкий день, в широкий світ,
Красуйся з милою своєю,
Як перший цвіт, вишневий цвіт.

Вишневий цвіт сповив світання.
Вишневий цвіт, і перший грім,
І перші радості стрічання
В житті її, в житті твоїм.

Заходило сонце — багряну хустину
Покинуло хмарам, що снили грозою.
На човнику вечір веслує в долину,
І сонно стихають джмелині гобої.

Вже здалеку грім прокотивсь на підводі.
І перша грімниця югнула в діброву.
Чого ж хтось у хустці стоїть біля броду,
Кого виглядає — дощу чи любові?

Тихо шепче хвиля з моря,
Що любов веде до горя.
«Може, й так, однак не так», —
Шепче дівчині моряк.
Що ж то дівчині робити:
Слухати хвилю чи любити?

НЕ ДАРУЙ
(НАРОДНИЙ МОТИВ)

За село — бігом дорога дальня,
А над нею лічить дні вітряк.
Не даруй хустини на прощання,
Бо забуде дівчину козак.

Будуть дні спливати над землею,
Одпливе й любов якогось дня,
І козак хустиною твоєю
Обітре і пил, і піт з коня.

Здавалось: ти ідеш до мене,
Неначе місяць до зорі,
І розцвілися буйно клени,
Цвітінням сплівшись угорі.

Вітрець війнув — розвів дерева,
Потьмарив небо голубе,
І ніч без місяця квітнева,
І ніч оддаює тебе.

Гірким присмаком пахне глиця,
Стихає шерех підошов.
Далеко падає зірниця
І гасне швидше за любов.

Їде милий. Чп до мене?
Плещуть весла по воді.
По доріжці по зеленій
З гаю в сад ідуть сліди.

Аж світанням йде в діброву
Яспоокій, молодий.

По мураві по шовковій
З саду в гай ідуть сліди.

Тільки рано щось весною
Одцвіли усі сади.
«Що це, милий, із тобою?»
Цвіт притрушує сліди.

Садом йду сама до гаю.
Тихо впав доріплий плід.
На узліссі заростає
Чебрецем духмянний слід.

...Завірюха на світанні
Йшла кругами із лісів.
Од кохання-сподівання
Не осталося й слідів.

* *
*

Минулись стрічі вечорові,
Минувся щебет солов'їв.
Твій слід, загублений в діброві,
Вже першим проліском зацвів.

Цвіти, красуйся, ніжний квіте,
Нагадуй серцю знову й знов,
Що не вмирає слід у світі,
Де йшла, спинялася любов!

* *
*

Під жовтим смутком яворів,
Де в бубни б'ють дощі осінні,
Колись давно я щастя стрів
В простенькій вицвілій хустині.

З-під вогких вій, з-під хмарних брів
У світ дивилась мила просинь,

А жовтий смуток яворів
Спадав тобі на теплі коси.

Чого ж зметнулось все в мені,
Чом серце стало, наче птиця?
А дощ у сурми весняні
Вплітав, мов стрічку, блискавицю!

Невже усе могла змінить,
Усе прикрасити у світі
Твоїх очей лісна блакить,
Твої уста напіврозкриті?

Ти йшла, мов пісня, до дібров
Під вдари серця, рокіт грому.
А може, це не ти — любов
Ішла у образі твому.

* *

*

Осінні дні несуть розлуку
На все життя, на все життя.
І відпливуть твої дівочі руки
Без вороття, без вороття.

На стерні впало моє жниво,
Що раз дозріло на віку.
Я припаду в журбі до ниви,
Де зерно спить у сповитку.

І підведусь з тривожною судьбою,
Вузлатий, зібраний, живий,
Як дуб, присмалений грозою,
Коли надходить буревій,
Коли надходить буревій...

* *

*

Була ти вірною жиною,
Та от на горе покохав,
О, як болів я із тобою,
О, як без тебе я всихав.

І що таке сердечна спрага,
Я впавав не рано по собі.
Боротись з серцем — теж відвага,
Коли кохання не тобі,

Коли неспинною рікою
Виходить з берега чуття,
І віють зустрічі судьбою,
І час прощань в'ялить життя.

Я вмів боротися з собою
І, пригасивши образ твій,
Стрічавсь неждано із тобою
У снах, у пам'яті своїй.

ЗУСТРІЧ

В янтарі дрімають тихі луки,
Може, сниться їм лапатий сніг?
Одпливли мої роки розлуки —
Я спішу до тебе на поріг.

Там твоє й моє лежить минуле,
Яблуні шепочуть вдалині.
Увійду у хату: «Не забула?»
І ти, певно, тихо скажеш: «Ні».

Пригорну, погляну в очі сині,
Не повірю зразу: ти — не ти...
Ти скажи: чи сніг, чи хуртовина
Замели усі твої листи?

Чи були короткі дні і ночі
В шумі нив, дібров і трав,
Чи спливли твої слова дівочі —
І мій друг русяву покохав?..

В яблунях стоїть твоя хатина,
Тихо листя падає до ніг.
Ти виходиш... На руках дитина...
І стаєш в сутінки на поріг.

Життя починалось з любові,
З дівочого сміху, пісень і надій,
Хмеліли уста малинові,
І зорі сіяли з-під вій.

Всі дні пропливали, мов свято,
І щастя росло, як зерно у ріллі,
І, юністю туги налята,
Ти святом ішла по землі.

Та коні примчали з діброви —
Далеко завіз твою молодість твій.
Він випив уста малинові.
І викресав сльози з-під вій.

Він зовсім не вбивця із ночі —
Він мельник, що змеле і душу в муку,
Він молодість меле дівочу,
А молодість — раз на віку.

* *
*

Поміж людьми я жив і ріс,
Поміж людьми шукав я щастя,
З людьми ростив сади і ліс,
Де бризки неба квітли рясом.

Мене любили, я любив —
І це найбільше в світі щастя.
Тому й з душі пролився спів,
Як бризки неба, синім рясом.

* *
*

Моя весна пішла просторами,
Ласкаво мовивши: «Прощай!»
І я задумався під зорями,
Неначе в осінь тихий гай.

Не все з тобою передумаю,
Не всі проспівано пісні,
А ти пішла — і тільки лунами
Озвешся в дальній стороні.

Ти йдеш лугами прихорошена,
Тобі вклоняються стоги,
Невже літа мої прокошені
Лягли покосом навкруги?

Невже навік пішла долиною,
Невже не стрінемось ніде,
А осінь спілою калиною
На груди важко упаде?

Шепоче вечір тихо росам:
«Твоя веспа кує в гаю», —
І я біжу, спіну покосами
Спати молодість свою.

Вона виходить на прогалину,
Непаче дівчина в вінку,
Такою, як тепер, в віддаленні,
Її не бачив на віку.

Нехай роки мої не ті,
Коли виглядуєш кохання,
Та це не самий край путі
І це не контури смеркання.

Це тільки твій високий день,
Це думи зрілі в повнім слові,
Це повінь в серці від пісень,
Це щедрість іншої любові,

Коли ти хочеш свій посів
Віддати до зерна людям, ниві,
Сказати устами колосків:
«Щасливий я, бо ви щасливі!»

Ти, наче осінь золота,
Спокійно йдеш притихлим садом,
Й твої ціловані уста
Дозрілим пахнуть виноградом.

В твоїх притінених очах
Я бачу небо ясно-синє,
І щастя, вимріяне в снах,
Красу весни і мого сина.

Коли габою золотою
Береться ліс, палає сад,
Мені найкраще із тобою
Брести лісами наугад.

Дуби-філософи руками
Благословляють даль і нас,
І чітко лічить жолудями
Чись життя сумирний час.

Ми ж час забули — ждемо слова
Страждань, надії, чистоти...
Чого ж ізнову у діброві
І я мовчу, мовчиш і ти?..

Засівав зерном я ниву,
Стрів на ниві чорнобриву.

Чорні брови, погляд синій —
І вже серце у дівчини.

Я не криюсь, що кохаю,
Що від тебе муку маю.

Та сміються з мене друзі:
«Не для тебе пісня в лузі.

Ти візьми зерна у жменю,
Зерно висій на камені.

Як зійде на нім пшениця,
То буде твоя дівиця».

Висівав на сірім камені
Я зерно навпіл з коханням...

Кажуть люди: «Сталось диво».
Камінь мій проріс, мов нива.

Гей, не смійтесь, друзі, з мене —
Чорнобрива йде за мене!

КУПАЛЬСЬКА

За зеленим гаєм
Місяченько сяє.
Чи то місяць ясний,
Чи Іванко красний?

За зеленим гаєм
Там зірниця сяє.
Чи то зірка ясна,
Чи Оксана красна?

З місяченьком зірка
Стрілася до світу.
Час тобі, Іване,
Оженились вліті.

Час і пора!

ПЕРЕДВЕСІЛЬНА

У мідні чаші різьблених дубів
Світанок щиро ллє меди зелені,
І накрапає злото жолудів
В озера стишені, студені.

Діди прийшли з лісництва на зорі,
Картини прибивають гордовито,
Із покуття на борода старі
З вінків тече духмяне жито.

Ідуть гостей скликати молоді,
І тісто в хаті бгають молодиці.
Весільним караваєм по воді
Прибилось сонце до світлиці.

ВЕСІЛЬНА

(ПАРОДНИЙ МОТИВ)

Не стій, вербо, над водою,
Не плач дрібною сльозою,
Бо ріки ти не доточиш,
А себе засмутиш —
Зжовкне лист уліті,
Відчахнеться віття.

Стовбур мій сльозою повен, —
Йванко з мене зробить човен,
Із верха — кудряве вільце,
Із гілля — весельце,
Повезе кохану
Ранесенько-рано.

ТЕЛЯТА

(ПОЛІСЬКА)

Тільки вийду з хати,
Дак біжать, біжать телята
Із артілі по траві,

Перестрибують рови —
І до мене.

Жде хороший, любий
Коло млина, коло дуба,
А вони, малі, чудні,
Не дають пройти мені
По доріжці.

Я бігцем травою,
Дак вони слідом за мною.
А мій милий лугом іде,
До води коня веде
І сміється.

* *
*

Заснула риба у воді,
Заснула птиця на воді,
Дрімають верби над водою,
І йде кохання із тобою.
Це зветься ніч.

Пісні

ПАРТИЗАНСЬКА ДУМА

Гей, через поле, та все в пожарині,
Через нашу Україну, та гей,
Що із краю в край
Питається Дніпра-Славутича тихий Дунай:

«Дніпре-Славутичу, рідний мій брате,
Чом на тобі та діток не видати?
Чи занесла їх вода у крові,
Чи лежать вони у лужках неживі,
Чи побила їх чорна педоля,
Чи забрала чужинська неволя, та гей?»

Гей, через поле, та все в пожарині,
Через всю Україну,
Од краю до краю
Промовляє Дніпро до Дунаю:

«Гей, славний Дунаю,
Я на собі човнів не гойдаю,
А своїх синів-соколів
З партизанських лісів виглядаю, та гей!»

То не лебеді
Рано-порану ячать на воді —
То друзі сердечні і кривні у бій вирушають.
На них надії покладають
Матері, і вдови, і діти.
Хай слава одвічна іде по всім світі, та гей!

ТОПОЛІ УКРАЇНИ

З партизанських могутніх лісів
Виглядала Кравчиха синів,
Виглядала і дочку єдину —
Карооку свою Марусину.

З партизанських могутніх лісів
Дочекалася мати синів —
На подвір'я приходять синочки,
Та нема, та нема з ними дочки.

Ти поплач, наша мати стара,
Бо упала на землю зоря:
Вона в битві учора упала,
А сьогодні тополею стала...

Так вже сталось: дівчата-зірки
Тополями ввійшли у віки...
Гей, віки, та сім'я тополина,
Та сльоза на очах України...

1977

Я ЖДАЛА МИЛОГО ТРИ ЛІТА

Я ждала милого три літа,
Три літа звістки не було.
Коли ж засохла кров пролита,
Сама ходила за село.

Чого я ждала із туману,
Чого я ждала із дібров,
Коли твої болючі рани
По краплі висотали кров.

Далеко в полі є могила,
Над нею тужать явори.
А хто ж мене пригорне, милий,
У тихий вечір на зорі?..

ЖУРАВКА

Журавлі, журавлі —
Жаль прощання в очах,
Та печаль на крилі,
Та війна, та журба на землі...
Журавлі, журавлі, журавлі.

Не вернувся із війни
В рідний край журавель,
А журавка все жде,
Ні за кого журавка не йде —
Виглядає і ночі, і дні.

Вже на коси її
Впала біла зима,
А журавка сама —
Ані мужа, ні сина нема...
Журавлі, журавлі, журавлі.

1971

ЖИТО СІЮ, ЖИТО СІЮ

Жито сію, жито сію,
А пшениця сходить.
На Романа задивляюсь,
А Василько ходить.

Ой Романе, Романочку,
Романе, Романе,
Чи не знаєш ти, для чого
Коханнячко дано?

Як не знаєш, то подумай
Трохи вдень, більш вночі,
А звечора павертайся
На очі дівочі.

6/XII—1973

Я СВОЙОГО ТАЛАНУ ЖДАЛА НІЧКУ НЕ ОДНУ

Я свого талану
Ждала нічку не одну.
Бо така дівоча доля —
Начекаєшся уволю.

Як ударив перший грім,
Я зустрілася із ним,

Що ж по цьому, що ж по тому,
Як боюсь я дуже грому.

Та мій милий од громів
Захистить мене зумів:
Пригорнув усю до серця —
Лиш для тебе серце б'ється.

Ой ти, милий дурисвіт, —
Задурих за вечір світ.
Що ж по цьому, що ж по тому?
Не боюсь тепер я грому.

Я свого талану
Ждала нічку не одну,
Та й дождалась цього зілля,
Тож приходьте па весілля.

1973

ЯК У ЛІСІ, ТАК І В ПОЛІ

Як у лісі, так і в полі —
Не настоюся уволю:
Вечори чогось маленькі,
А на небі місяченько.
І його, і мене лає пенька,

Щоб я довго не стояла
Та щоб трохи розум мала.
«Ой матусю, сиве жито, —
Що з тим розумом робити,
Як прийде пора любити?!»

Як прийде мій місяць ясний, —
В голові усе погасне.
Я кажу: «Побудьмо трішки,
Бо матуся зирить нишком».
Та стоять до ранку ніжки.

Як у лісі, так і в полі —
Не настоюся уволю:

Бечори чогось маленькі,
А па небі місяченько.
І його, і мене лає невяка.

1980

ПАДАВ, ПАДАВ БІЛИЙ СНІГ

Падав, падав білий сніг
Та й упав мені до ніг.

Ой ви, ноги, бідні ноги,
Що вас тягне у дорогу?

Тягне, тягне, потягло
На край світу за село,

Де хатина лісникова,
Де дівчина чорноброва.

Ой ті брови — серцю край —
Хоч дивися, хоч вмирай.

Та не хочеться вмирати:
«Голуб'ятко, вийди з хати».

Вийшла люба за поріг
В хуртовину, в білий сніг.

Що той сніг, коли до ночі,
Як музики, грають очі.

1975

ЯК ПОЇХАВ Я ПО ДРОВА

Як поїхав я по дрова,
То в діброві,
То в діброві
Стрінув доньку лісникову.

Ох ті очі, ох ті брови,
Та усмішка
Загадкова,
Через них забув про дрова.

Не привіз дровець із лісу,
Та не дуже
Цим журився,
Дома кажу — заблудився.

Завтра знов майну в діброву,
Почекайте:
Будуть дрова
І невістка чорноброва.

1980

НОВІ ВОРОТА

Не було нікого в мене,
Не ходив ніхто до мене,
Та мій тато біля плота
Приладнав нові ворота.

Як пішов до хати тато,
Хтось ворота став гойдати.
Хто ж такий не має стиду,
Придивляюсь — так сусіда!

Той, що має очі карі
І собі не має пари.
«Ти чого трясеш ворота?
Нема іншої роботи?»

А сусід сміється любо:
«Не сварися, моя згубо,
Я від тебе болість маю —
За тобою умираю».

«Не верзи того, сухото,
Що ні в тин, ні у ворота.
Є ж кінець і край усьому —
Від воріт мети додому».

Ми таку розмову мали,
Поки півні заспівали,
Після того до світання
Зізнавався сусід в коханні.

Може, й справді він кохає,
Я стою собі й не знаю,
Що прийшло в нові ворота:
Чи кохання, чи зальота?

1930

НЕ ПРИХОДИТЬ СОН ДО МЕНЕ

Нема щастя, мабуть, в мене —
Не приходить сон до мене.
Я пішла із горя того
До лікаря молодого.

Лікар щось мене питає
Та все в очі заглядає.
Каже, очі ваші — зорі,
Сон прийде до них у пору.

Вийшла я смерком із хати,
Стала сон свій виглядати,
Та прийшов не сон, а лікар,
Хоч його ніхто не кликав.

Каже лікар, що сьогодні
Має він чогось безсоння,
Краще, мабуть, вдвох стояти —
Сон і місяць виглядати.

Я стояти не борюю,
Як на сон когось не клонить.
Що ж робить, коли і нині
Щось не те у медицині...

1969

ТО БУЛО У СЕРЦІ ТИХО

То було у серці тихо,
А тепер прибилося лихо.
Звідки ти на мене впало,
Де ти брови малювало?
Ох ті брови півметрові,
Ох стрічання вечорові...
Як примеркне, зриш стиха,
Чи не йде із поля лихо?
Де ти взялося на мене?..
Та приходь скоріш до мене.

1980

НЕ ПУСКАЄ МАТИ З ХАТИ

Не пускає мати з хати:
«Лягай,— каже,— доню, спати».
Як же спати у мій вік,
Як у небі молодик
І на дворі молодик?

«Я заскочу до Олянки».
«До Олянки підеш зранку,
Ляж, у вікнах не стовбич,
Бо притьопає твій сич —
Не подивиться на ніч».

«Він не сич — орел у мене,
Не в'їдайтесь в нього, нене.
Ви скоріш собі засніть,
А ви, двері, не скрипіть,
Бо і так душа болить».

Як я двері відчиняла,
То в чийсь обійми впала...
Так би в них стояла вік,—
Бо у небі молодик
І у дверях молодик.

1980

ЗАРОДИЛИ ГАРБУЗИ

Зародили гарбузи,
Зародили й дині.
Треба думати мені —
Де я їх подіну.

Хай завгоспу гарбузи,
А Роману дині,
Бо Роман давно знайшов
Мої очі сині.

Очі сині, як чебрець,
Дала мепі мама,
Називає їх Роман
Ясними зірками.

От приїхав мій Роман,
Тільки не по дині:
«Їдь до мене назавжди,
Моя господине».

Та й повіз Роман в село
Мої очі сині,
А завгоспу полишив
Гарбузи і дині...

1980

ПІВНІ

Як прийшов до мене милий,
То нам стало дивно:
Не постояли і хвили —
Вже співають півні.

Ой ви, півні-заволоки,
Вам і горя мало —
Ви на першій поцілунку
Нічку обірвали.

Ми б ту нічку доточили,
Та устала мати,

На прощання милий шепче:
«У вас півні кляті».

Ой, чи кляті, чи не кляті,
А на серці журно.
Вранці півнів будь-кому
Я віддам задурно.

1980

ВІРШІ ДЛЯ ДІТЕЙ

Як журавель збирав щавель

ЧЕРЕЗ ЛУГ, ЧЕРЕЗ ГОРБОК
(ЗА НАРОДНИМИ МОТИВАМИ)

Через луг, через горбок
На лапок іде цапок.

Спіє гречка на ланку —
Серце радує цапку.

Гречку викосив цапок,
Склав з дітками у стіжок.

Молотив і так і сяк
І попіс зерпо в вітряк.

Намоллов мукі цапок
Повний кадуб і мішок.

А цапиха із муки
Випікає пиріжки.

Хвалять свіжі пиріжки
Цап, цапиха і дітки.

БОБЕР

У бобра
Добра
Багато:
І надворі,
І в оборі,
І в коморі,
І у хаті,

Бо охоче
Дні і ночі

Він робив:
Він і сіяв,
Він і віяв,
І косив,
І молотив.

А тепер
Бобер
На гаті —
Вчить маляток-
Бобреняток
Майструвати.

Тихо-тихо
Йде бобриха
Через брід.
Бо несе родині
Дві хлібини
У хустині
І обід.

БУРУНДУКОВА СІМ'Я

В густоліссі коло гатки
Бурундук будує хатку.
Цілий день його сокира
Веселить птахів і звіра,
Цілий день, цілий день
Тільки й чути — «дзень!»
та «дзень!».

А малі бурундучата
Із борів несуть до тата
І грибочки, і горіхи...
А стара бурундучиха
Ці грибочки цілі дні
На широкім сушить пні.

Не убогу й не багату
Бурундук поставив хату,
Засадив навкруг садочок,
А тепер синів і дочок

В теплій хаті — не в норі —
Посадив за букварі.

Вчаться діти — аж до зірки,
Вчаться тільки на п'ятірки!

ЗАБУДЬКО

Дуже зранку, на світанку,
Шпарить котик на рибалку.
Котик миттю всівсь па грудку —
Закидає в річку вудку.
До полудня просидів,
А нічого не зловив,
Бо забувся на гачок
Наживити черв'ячок.

ЗАЙЧИК КОСООКИЙ (ЗА НАРОДНИМИ МОТИВАМИ)

Зайчик косоокий
Сіяв лан широкий.

В зайчика на полі
Всього є доволі:

Жито білокосе
І червоне просо.

Трохи є пшениці,
Більше сочевиці

І ячмінь для пива —
Славна в зайця нива.

Із своєї ниви,
Із свого жнива

Братикові зайчик
Хліба дав окрайчик,

Бо він пас, маляток,
Любить, мов зайчаток.

І говорить мама:
«Він подружить з вами!»

Ми покличем взимку
Зайця на ялинку.

ЩО ЗА ЗВІР?

Впав сніжок
На лужок,
На стіжок
І на бір.
Під стіжком
З мотузком
Ходить звір.

Здалека,
З дубцяка,
До стіжка
Він прибїг.
Скинув шапку,
Став на лапки,—
Смиче стїг.
При долині
В'язку сіна
Звір зв'язав,
Із долини
В'язку сіна
Тягне в бір
Хитрий звір.

Він — вухатий,
Білобокий,
Косоокий
І вусатий...
Як же звіра
Того звати?

ЧЕРЕЗ ЛІС ПЕРЕЛІГ

Через ліс переліг —
Сюди заєць забіг,
Утікав од лисиці,
Загубив рукавиці.

А ми вовни знайдем,
Рукавиці сплетем,
Подаруєм зайцю,
Хай не мерзнуть пальці.

ЗАЙЦЕВА КАПУСТА

Посадить задумав заєць
Моркву і капусту,
Щоб не густо, щоб не пусто
Виросла капуста.

З грядки заєць викидав
Камні і коріння,
Бо коріння і каміння
Виглушать насіння.

І насіння, і розсаду
Садить заєць-тато,
А малята-зайченята
Стали помагати:

Прямо з бродуносять воду
Поливають капусту,
Щоб не густо, щоб не пусто
Виросла капуста.

Як вродив врожай у зайця —
Не збереш із грядки!
Заєць з хатки йде на кладку,
Зве зайців на грядку.

Сірі зайці прибігали
І капусту білу

Через силу в три неділі
В хату позносили.

І лежить у хаті густо
Зайцева капуста.

ЗАЄЦЬ СПАТИ ЗАХОТІВ

Заєць спати захотів,
Сам постелю постелив.
Сам собі приніс подушку,
Підмостив її під вушко,
Та у зайця довге вушко —
Все звисає із подушки.

БІГАВ ЗАЄЦЬ НА ПОРАДУ

У городницьку бригаду
Бігав заєць на пораду,

Розмовляв із ланковою:
«Що і як садить весною?»

Взявши ручку у правлінні,
Все писав щось на коліні...

І тому у зайця
У чорнилі ніс і пальці...

НА БАШТАНІ

На колгоспному баштані
Червоніють баклажани,
Проти сонця гріють спини
Жовтобокi спілі дині
Й ходять в гості до братів —
До статечних кавунів.
Підкачавши білі штани,

Ходить бусол по баштані
І дивується без краю:
«Що тут робиться — не знаю!
Цілий світ я облітав,
А такого не видав:
Тут кавун — ряба сорочка —
Виростає, наче бочка!
Тут лежить такепна диня —
Не підійме господиня!
І нащо вже баклажан —
Виріс тут, пеначе жбан!»

ЦАПОК

Взимку лагодив цапок
Віз, і борону, й плужок.

В квітні виорав цапок
Огородець і ланок.

Та й засіяв лан цапок
Для цапихи і діток.

А цапиха і дітки
Садять цапу огірки.

ЇЖАК І ЛИС

З їжака сміявся лис:
«В тебе чуб не так поріс,
Це не чуб — якийсь клубок
Чи то голок, чи шпильок.
В перукарню б ти побіг —
Там шпильки б свої постриг
Чи гребінчика б придбав —
Чуб по моді причесав».

Тільки це промовив лис,
А до нього змії підліз.
З жахом лис подавсь назад,

Та повзе на лиса гад.
Лис до пня скоріше — верть,
Та повзе за лисом смерть.
Коли враз клубок шпильок
Підкотився під пеньок,
Покотився до змії
І шпильками вбив її.

Бачить лис: це не клубок,
А завзятий їжачок!
Їжачку вклонився лис,
Лапку з вдячністю потис
Та й од радості аж плаче:
«Не стрижи шпильки, їжаче!»

«ЖИВІ ОГНІ»

Взувши чоботи червоні,
Бусол йде по оболоні,
Жабку з'їсть, постоїть трішки
Та й мандрує знову пішки...

Переспить на корені
Біля річки Горені
Й ранком дуба по болоті —
Цілі дні він на роботі.

От і знову оболонь,
Тут цвіте бузьків огонь,
Тут од квітів біло, синьо,
Тут місцина журавлина,
Тут, далеко від осель,
Проживає журавель.

Він з купини — із помосту —
Радо кличе бусла в гості,
Бусол дякує за честь:
«Виbachай, робота єсть».

Здивувалася журавка:
«Чи робота, чи забавка?
Сіно вже стоїть в стогах,

Що ж робити в болотах?»
«Ти дивись, журавко, в корінь,—
Бусол дивиться за Горінь.—
Під коріпням вдалині
Залягли «живі огні».
Люди торфом їх зовуть.
Ну, пора мені у путь.
Як торфовище знайду,
В гості з радістю прийду
І до вас, і до людей,
Бо вони моїх дітей
Дуже люблять, їм па хаті
Роблять гнізда, мов палати.
Для людей, як їхній друг,
Я вивчаю все навкруг».

Обізвалася журавка:
«Це робота, не забавка,
Може, й нас візьмеш з собою?
Побредем разом водою...»

Та й пішли утрюх вони,
Щоб знайти «живі огні».

ЦАП І ДВІ ГРЯДКИ (ЗА НАРОДНИМИ МОТИВАМИ)

У долині біля кладки
Посадили ми дві грядки,
Посадили огірки,
І червоні буряки,
І капусту, і петрушку,
І цибулю, і чорнушку,
І укріп, і часничок,
І пахучий васильок.

У долині біля кладки
Поливали ми дві грядки,
І ростуть в нас огірки,
І червоні буряки,
І капуста, і петрушка,
І цибуля, і чорнушка,

І укріп, і часничок,
І пахучий васильок.

У долину біля кладки
Забігає цап на грядки,
Хоче вкрасти огірки,
І червоні буряки,
І капусту, і петрушку,
І цибулю, і чорнушку,
І укріп, і часничок,
Ще й падіти на ріжок
Наш пахучий васильок.

Ой ти, цапе бородатий,
Бачиш — мама йде із хати,
Тебе зловить за ріжок
Та й погонить на торжок,
Щоб не крав ти огірки,
І червоні буряки,
І капусту, і петрушку,
І цибулю, і чорнушку,
І укріп, і часничок,
І пахучий васильок.

Так що, цапе бородатий,
Сам берися за лопату
Та в долині біля кладки
Садови скоріше грядку.

ЯК ЖУРАВЕЛЬ ЗБИРАВ ЩАВЕЛЬ

На болоті журавель
Цілий день збирав щавель.
Назбирав собі на борщ,
Та якраз вперіщив дощ,
І щавель знесла водиця,—
Без борщу лишилась птиця.
З того часу журавель
Сировим жує щавель.

ЗАЦВІЛА У ЛУЗІ ТРАВКА

Зацвіла у лузі травка,
Лугом дибає журавка,
А для неї журавель
Скрізь насіяв конопель,
Щоб журавка пряжу пряла,
Полотна сім'ї наткала,
Щоб втиратись не крилом,
А пайтоншим рушником!

СІМ'Я ЖУРАВЛЯ

В чорнім лісі біля ставу
Журавель косив отаву,
І журавка не гуляла —
У стіжок сінце вкладала.
Потім всіх своїх діток
Підсадила на стіжок.
Уминають діти сіно,
Грузнуть в сіно по коліна.

ЖУРАВЛИК І РУКАВИЦІ

До журавлика під стіг
Баранець з села прибіг.
Він приніс в своїй торбині
Для журавлика хлібину,
Трохи ярої пшениці
І червоні рукавиці.
Та не знає птиця,
Нащо птиці рукавиці:
Чи на ноги їх надіти,
Чи на крила почепити,
Чи принести у хатину,
Де живе мала дитина?

ЖУРАВЕЛЬ

(ЗА НАРОДНИМИ МОТИВАМИ)

Журавель для баранця
Накосив стіжок сінця
Та й майструє ясельця,
Не собі — для баранця.
Хай баранчик — добрий гість —
Із яसेлець сіно їсть,
Хай не смикає він стіг,
Бо зламати може ріг.

ЧОГО ЛИС НЕЗДУЖАЄ?

(ЗА НАРОДНИМИ МОТИВАМИ)

Ой у лісі калюжа є,
А чого лис нездужає?
У калюжі мочить губи,
А на сонці гріє шубу.
Шуба в лиса притерта,
Губи в лиса подерті,
А усе за курятину,
А усе за гусятину,
Та усе за поросята
Доведеться пропадати...
Ой у лісі калюжа є,
А чого лис нездужає?

ЇЖАЧОК

В піджачок
З голочок
Одягнувся їжачок
Та й із хати —
Назбирати
Грушечок-
Гниличок.
У долині,
На стежині,
Під дубком

Стрівся
Зайчик-
Побігайчик
З їжачком.
Каже зайчик-
Побігайчик:
«Пропадаю,
Бо учора
Біля бору
Сталось горе:
Гнав мене лис
І у поле,
І у ліс,—
Загубив я шапку,
Покалічив лапку...»
Просить зайчик-
Побігайчик:
«Ой їжаче,
Мій земляче,
Їжачок,
Принеси мені
Грушок-
Гнильчок
Для маленьких,
Для сіреньких
Діточок».
По долині,
По стежині
Покотився
Їжачок
До ріки,
Де грушки-
Гнилички.

Їх збирав,
Їх чіпляв
На свої голочки.
По долині,
По стежині
Із грушками-
Гниличками
Поспішає їжачок
До маленьких,
До сіреньких,

До вухатих діточок.
Вибігли із хати
Сірі зайченята,
І в торбині,
І в хустині
Натрустив їм їжачок
Грушечок-
Гниличок
Із колючих голочок.

БІЛКА СУМОЧКУ ПОШИЛА

Білка сумочку пошила
Не для чогось, а для діла,
Зайця вишила на ній,
Чимчикує в ліс мерщій.
А у лісі, лісі
Є горіхи на горісі.
Під пеньочками
Грибочки,
Є і груші, є й кислиці,
І жолуддя у травиці.
Білка сумочку своєю
Розстебнула у гаю
І від рання до смеркання
В сумку зносить харчування.
Білку взимку в холода
Не застукась біда.
Буде білка із дітками
Борщ варити із грибками,
Будуть в білки для утіхи
І кислиці, і горіхи.

ЧАЙКА

(ЗА НАРОДНИМИ МОТИВАМИ)

Хочеш — вір, а хоч — не вір:
В чайки шапка набакир,
Бо носила чайка сіно,
Обросилась по коліна;

Збило сіно шапку чайці,
Натрусилось у сап'янці,—
Так зате дітки чайні
Не в болоті сплять, а в сіні.

ДЯТЕЛ

По рецепту на базарі
Дятел вибрав окуляри,
Натягнув собі на ніс,
Полетів трудитись в ліс.
У осінню хмуру пору
Хитрий жук зашивсь під кору.
Дятел глянув, сів на сук,
Носом тук — і згинув жук.
От які-то окуляри
Вибрав дятел на базарі!

СИЧ І ОРІХИ

Сич оріхів захотів,
На ліщину прилетів
І собі на втіху
Рве в мішок оріхи.
Сич оріха в рот уклав
Сич оріха пожував
Та й очима лупа:
«Не оріх — шкарлупа!
Обманула білка всіх,
Що, як мед, смачний оріх...»
З гілки білка тихо:
«Не сичам оріхи!»

ГУСАК

Наш гусак піднявся
на кладку,
Став, як завше, на зарядку,

Повернувся вліво, вправо,
Чітко робить вільні вправи,
От зробив гусак зарядку
Та й у річку —
 бух із кладки!
Міє крила, чистить лапки.
Каже качур: «Так-так-так,
Фізкультурник наш гусак!»

КВОЧКА

На пеньочку
Сіла квочка
І годину
Без упину
Зашнуровує
Шнурочки.
А шнурочки
Ті шовкові,—
Буде квочка
У обнові.
Квочка тішиться
Шнурками,
Не слідкує
За дітками.
Поки квочка
На пеньочку
Черевики
Шнурувала,
То ворона із розгону
Півничка спіймала...
Чуєш, квочко,
Кинь шнурочки!

ЧЕРЕПАХА

Кіт побачив черепаху,
Черепаху-костомаху,
Та й говорить: «От невдаха!
Зверху миска,

Знизу миска,
А між ними черепаха.
Де взялось на тебе лихо?
Черепаха каже тихо:
«Ще давно колись мій дід
В косаря украв обід.
Той обід у двох мисках
Над лугами смачно пав.
Дід підважив першу миску,
В другу вліз, мов у колиску,
І кисіль до смерку їв,
А кисіль миски зліпив».
Так з'явилась черепаха,
Черепаха-костомаха.
І ти, коте, не кради,
Не минеш тоді біди.

КІТ

(за народними мотивами)

Біля річки на пісочку
Кіт зиркує з-за пеньочка,
Кіт у воду заглядає,
Тяжко думає-гадає:
«Як би рибу так зловити,
Щоб і ніг не замочити?»

ЇЖАЧОК І ГРИБОК

Під березу їжачок
Наносив сінця стіжок.

Хоч і знав їжачок,
Що під сіном спить грибок.

От прокинувся грибок.
А на нім лежить стіжок.

«Ой їжаче, їжачок,
Забери кудись стіжок!..»

Не послухався їжак:
«Проживеш ти, грибе, й так!»

І розсердився грибок,
Вперся в землю — і стіжок

Розлетівся, наче пух.
Їжаку забило дух.

Сів і хлипає їжан:
«Я ж не знав, що буде так!..»

ПО ГРИБИ

Шляхом курява димить,
Щось у куряві шумить:
Регіт, гамір, гук і спів
Линуть з шляху до полів.
Кажуть в полі орачі:
«Це, напевне, тягачі
Кушпелу метуть до нас!»
І не знають орачі —
То ідуть не тягачі,
А завзятий перший клас.

Ой диби, диби, диби,
Ми ідемо по гриби,
Бо грибів силенна сила
В цьому році уродила.
Вчора їх бабуся Ніна
Принесла аж дві корзини,
І увечері й вночі
Їх сушила у печі.

Ой диби, диби, диби,
Начувайтесь, гриби,
Начувайтесь,
Не ховайтесь,
Бо така в грибів удача —
Не усякий їх побачить:
Причаївшись під травною,

Під пеньком чи під листвою,
Грають в піжмурки з тобою.

Ой диби, диби, диби,
Добрий день, старі дуби,
І берези, і граби,
Чи під вами є гриби?
Перший гриб знайшла Оксанка.
«Чи це рижик, чи вовнянка?»
«Це вовнянка — гриб відмінний,
Тільки йде він на соління».
«Ой лисички, ой сестрички!
Наче хтось розсипав їх,
Підставляй, Миколко, міх!»

За пеньочком
Під дубочком
Три бокатеньких грибочки
Стали струнко,
Рівно в ряд,
Мов зібрались на парад.
Біля них присіла Ніна
І гукає: «Валентино,
Я знайшла боровинята —
Це ж найкращі в нас гриби,
Два мені, один тобі».

«Ой хлоп'ята,
Бабка, бабка!»
«Це, Юрасику, не бабка,
Не така у неї шапка,
Це — решітка,
Під низом у неї сітка».
«Під низом у неї сітка?
В торбу кинемо решітку!»

Хтось гукає із узлісся:
«Гей, хто в лісі — обізвися
Та бігом на маслючки,
На маленькі,
На гарненькі,
Завбільшки як п'ятачки».

Хоч Оленка
І маленька,

Як грибок,
Та нагледіла
В долині,
При калині
Із опеньками
Пеньок,
Густо-рясно,
Так гарненько
Оточили пенъ
Опеньки
І танцюють
Під пеньком,
Не як-небудь,
А кружком.
У Оленки
Аж розбіглись оченята:
Де ж їх взялось так багато?
«Гей, дівчата і хлоп'ята,
Налітайте на опеньки,
Іх тут буде із відро,
О!»

«А оце що за грибок
Закотився у яроч,
Причаївся,
Мов клубок,
А на нім
З мільйон голок?!»
«Це, малята, не грибок,
А гарненький, ще маленький
Їжачок.
Він собі шукає хату,
Бо тут буде й зимувати».
Перший клас
Стає кружка
І вмовляє їжака:
«Ой їжаче-небораче,
Ой їжаче, їжачок,
Дай нам трохи голочок,
Покажи свій піджачок,
І скажи, як ти без шуби
Люту зиму перебудеш?»
Та лежить чи спить їжак —
Не показує піджак...

Сонце сіло за борами,
Ми прощаємось з лісами.
Ой диби, диби, диби,
До побачення, дуби,
І берізки, і граби,
І осички,
І кислички,
І соснина,
І ліщина,
Ми од вас несем гриби,
І горішки,
І кислички,
І брусницю,
Й кам'яницю,
І каливу,
І ожину,
Материнки в'язку
І малятам казку!

ЧОРНОГУЗ ПРИЙМАЄ ДУШ

Там, де гнеться верболіз,
Чорногуз
В ставок заліз.
А на птицю з верболозу
Вітер трусить
Срібну росу.
Рясно падає росиця —
Славний душ
Приймає птиця
Коло берега щодня
І не хниче,
Що росиця
Крижана!

БОРСУК

Біля гатки, коло хатки
Засадив борсук дві грядки
І світанням па зорі
Завалився спать в порі.

Спав борсук два дні й дві ночі,
Аж запухли в нього очі,
Потім встав, ум'яв пиріг,
Позіхнув і... знову ліг.

Коло гатки, де дві грядки,
Бачить заєць непорядки:
Не полив посів борсук,
Заєць в нору — тук-тук-тук!

«Уставай скоріш, земляче,
Без води посів твій плаче!»
«Зараз, взую чобітки —
За відро — і до ріки!..»

Встав борсук, розправив плечі
І — не в двері, а до печі:
З'їв картоплю, з'їв кисіль,
Позіхнув — і у постіль...

Кажуть, горе тим грядкам,
Що попали борсукам!

БОРСУК І ЗАЄЦЬ

Цілу весну й ціле літо
Вчився заєць шуби шити
По фасону і по мірі,
Так, як треба в лісі звіру.
А борсук сміявся з зайця:
«Ну, для чого мучить пальці?

З пошиття не буде толку,—
Кидай дратву, кидай голку,
Та й полізем до баштана
Красти спілі баклажани,
Нагуляєм жиру в міру —
Жир замінить шубу звіру».

Заєць крутить головою:
«Що мені робить з тобою?
Кинь злодійський шлях, борсуче,

Проживеш у світі лучче —
Будем разом і відразу
Шуби шить собі й на базу», —
Та й береться знов за діло:
За нитки, за дратву й шило.

Позіхнув борсук ледачий:
«Буду жити я інакше».
Та й світанням у тумані
Опинився на баштані
І з кущів їсть баклажани,
Запиває їх росою,
Щоб зібрався жир зимою.

І не бачить звір лінивий,
Що туман порідшав сивий,
Що встав сторож дід Пампушка
Й борсука бере на мушку.
Гримнув постріл над баштаном —
Звір метнувся з баклажанів,
Шерсть і кров летить із звіра,
Не до жиру зараз звіру.
Ледве він дотяг до гаю,
Впав під дубом і вмирає.
Тільки — дякувать дятлисі —
Не помер борсук у лісі:
Всі дробини з нього тихо
Впору вибрала дятлиха,
Помогла й примочка впору,
І борсук заліз у вору,
А на галстук і сорочку
Сльози ллються в два струмочки...
Через місяць сяк-так вранці
Шкандибав борсук до зайця.
По останній саме моді
Засць шубу шив в городі,
А зайчиха і зайчата
Вихваляли свого тата,
Бо вже майстром став їх тато,
Вже й диплом висить у хаті.
І сказав борсук поволі:
«Краще пізно, чим ніколи,
Ти прийми мене в науку...»
Засць крикнув: «Друже, руку!

Я зроблю кравця із тебе —
Шити будеш так, як треба!...»
І тепер вони напару
Із найкращого товару
Шиють шуби по заказу
І для звіра, і на базу,
Шиють славно і відразу!

ОГОРОДНИК

Як надворі потепліло,
Забць шубу скинув білу,
Одягнувся в свиту сіру,
Взяв лопату, взяв сокиру,
Взяв розсаду і насіння,
Посміхнувся діткам, дружині
Та й подався на долину,
Й коло річки, біля броду,
Взявся завзято до роботи.

От скопав він землю тлусту
Й заходивсь садить капусту,
Перець, сині, огірки
І червоні буряки,
Не забув і про петрушку,
І про моркву та чорнушку —
Хай зайчиха варить юшку,
Не із риби — овочеву —
Усім юшкам королеву,
Сам борсук її вживав
І зайчиху вихваляв.
З'їв борсук весь горщик юшки
Та й блаженно на подушку
Завалився до смеркання —
Що-то справжнє харчування!

Десь опівдні на долину
Йде зайчиха по стежині,
Йде з горнятами в хустині.
В них для мужа підобід,
Бо ж старався він як слід.
Принесла харчі зайчиха

Й засміялась собі тихо:
«Нащо перець садиш, любий?
Попече усім він губи».
«Що ти тямиш, господине,
Перець мій — це вітаміни,
От побачиш, як зайчата
Будуть вволю смакувати,
Та й борсук — удячний гість —
Із насінням перець з'їсть».
«Може, й так, наш любий тато,—
В тебе ж розуму палата,
Ось поїж капусти, каші,—
Ще не мудрі статки наші,
Так усе з городу свого —
Нема й крихітки чужого».
Потім разом, так до діла,
Всю розсаду розсадили,
Полили з ріки водою
Запашною, голубою,
Де купались сонце й зорі —
Підіймайсь, врожай, угору.

І не гаючись ні днини,
Заходивсь вже заєць нині
Готувати клепку з дуба,
А із клепки гарно, любо
Він зладнає
Так, як знає,
Діжечку до діжечки
На капусту й сироїжечки,
Бочечку до бочки
На грибочки
Й огірочки,
Щоб зайчиха і зайчата
Мали взимку що жувати
Та сусідів в гості звати!

ЗАЄЦЬ І РАК

Вранці заєць біля дуба
Одягнувся в білу шубу,
Одягнувся, оглянувся,

В довгі вуса посміхнувся:
«Гарна шуба, шуба гожа,
І на полюс в нею можна,
Тільки жаль — чобіт нема,
А надворі вже зима...»
Обіззався дятел з клена:
«Є знайомий рак у мене,
Він в норі — в рачиній хаті
Шие звірям чоботята.
Сам байбак у нього шив,
Вісім літ і зим носив,
Він і досі хвалить рака —
От яка шевцеві дяка!»
Не ловив наш заєць гав,
А побіг мерщій на став.
Всівся заєць на колоду

Та й гукає прямо в воду:
«Вилізъ, раче, із води,
Вируч зайця із біди,—
Зший новенькі чобітки,
Щоб дзвеніли підківки,
Щоб і шпори дзеленчали,
Злого лиса відганяли».

Із води вилазить рак
Та й говорить зайцю так:
«Раки взимку спочивають
І замовлень не приймають.
От згадав би влітку нас;
Зшили б чоботи ураз
Чи із хрому, чи юхтові —
Бігай, зайче, у обнові,
Бережи своє здоров'я».

Заєць тихо у одвіт:
«Влітку тепло й без чобіт,
Влітку завжди забуваю,
Що прийде зима до гаю».

«Думать треба,— каже рак,—
А тепер ходи вже так.
До побачення, привіт...»

Заєць досі без чобіт.

ПІВЕНЬ

Є в нас півень-молодець —
Роботяга і співець.
Прокидається він вранці,
Узувається в сап'янці
Й на зарядку у садок
Кличе всіх своїх діток.
Та й говорить він до них:
«Ну, дітки, глибокий вдих,
Ніг в колінах не згинайте,
Ширше груди розправляйте,
Вище шию, вгору крила,
Так, як радіо учило».

Піднімають крила діти —
Їм пора у світ летіти.

ТЕЛЯТКО

На лужок, на грядку
Вибігло телятко.

Розсердився сторож:
«Лиха нам натвориш!»

Взяв старенький пугу:
«Люч, телятко, з лугу!»

А воно, завзяте,
Вибриком тікати

Через луг до броду,
Потім по городу...

На поріг із хати
Вийшла моя мати.

«Кинь, моє завзяте,
Огород топтати!»

Час нам на обору,
Молока дам скоро.

Дам травиці, дам водиці
Дам і солі із полиці».

Нагостривши вуха,
Все телятко слуха.

Потім з усіх ніг —
До матусі на поріг.

ГРИБ ДІТКАМ КУПИВ ШАПКИ

Гриб діткам купив шапки.
Повдягалися грибки
І стають аж на носочки,
Щоб їх бачили в лісочку.
Гриб говорить їм: «Дітки,
Не спинайтесь на носки,
Не показуйте шапки:
Ходить баба за дубами —
Попадете в борщ грибами».

НА БУРЯКИ

Півень важно йде до мамі:
«Чи зварився борщ з грибами?
Кукуріку, кукуріку,
Дайте їсти чоловіку!
Киньте проса діточкам,
Бо пора рушати нам
Довгоносиків збирати,
Людам пособляти».

Півень йде на буряки,
А за ним біжать дітки —
От і гинуть шкідники.

ХИТРИЙ РАК

Ти-ни-ни, ти-ни-ни,
Є у річці лини,
Ми під берег ставим сак,
Воду б'ємо так і сяк,
Та не вскочив лин у сак,
А уліз хитрющий рак.
В нього очі — ось такі!
В нього вуса — он які!
В нього клешні — от такі!
Полякались малюки,
Ледь в руках тримають сак,
А тим часом хитрий рак
Дав швиденько задній хід.
Та й шубовсь з розгону
в брід.

Ми скоріше ставим сак,
Воду б'ємо так і сяк,
Але десь подівся рак —
Не улазить рак у сак.
От аби тепер спіймали,
То в торбину б заховали.

РАК

Рак колись у став попав
І на все бурчати став:
«Ох, порядки ці тутешні!
Тут нема й одної клешні,
Тут вважають, що й судак
Має право, наче рак...
Тут одна, виходить, дяка,
Що за рибу, що за рака!..»
І удить, лає рибу рак:
«Риба вся пливе не так!
В риби й очі не рачині,
Не стирчать, мов горошини!
Тільки я навів би лад:
Риба плавала б назад,
Всій би рибі я охоче
Уставляв рачині очі.

Я не панькався б із нею,
Аби став в ставку суддею!..»

Та не став суддею рак,
Бо потрапив вчасно в сак.

ВОВК

(ЗА НАРОДНИМИ МОТИВАМИ)

Вклавши в торбу харчування,
Вовк пішов на полювання.

Цілий день бродив борами,
Дряпавсь лісом і ярами.

Утомивсь, поліз в торбину,
Коли бачить — кінь в долині!..

Вовк покинув костомаху —
Й до коня зі всього маху.

Мчить і виє по долині:
«Буде кінь в моїй торбині!»

Лис регоче із узлісся:
«Сіромаче, не хвалися!»

Вовк вчепивсь в коня зубами —
Кінь як вдарить копитами —

Квакнув вовк на всю долину,
Звісив голову в торбину.

Вовк не дише — врізав дуба,
Буде з вовка ловка шуба.

ЧИМ ВЕДМЕДЮ ПОСОБИТИ?

У діброві при долині,
Де біжить-дзвенить струмок,
Посадив ведмідь малину
І для себе, й для діток.

Взяв ведмідь відро із хати
Та й чалапає в струмок:
Взявсь малину поливати
І для себе, й для діток.

А вода біжить з відерця,
Витікає прямо вмить.
Ухопивсь ведмідь за серце —
І не знає, що робить.

Підкажіть скоріше, діти,
Чим ведмедю пособити?

ПЕРШИЙ СНІГ

(ЗА НАРОДНИМИ МОТИВАМИ)

Спати ліг клубком
Вовчик під стіжком.

Перший сніг-сніжок
Притрусив стіжок.

Вовчик вранці встав.
З жаху ледь не впав:

«Білий тут лужок,
Білий і стіжок!..

Не сюди прибіг!..»
Вовчик знов приліг,

І не знає звір,
Як потрасти в бір.

Ми любимо весну

СОНЕЧКО, СВИТИ!

Ось тепер я добре знаю:
Сонце в річку спать лягає,—
Сам помітив, як воно
Впало в хвилю — і на дно.

Побіжу мерщій до мами:
«Сядьмо в човен з парусами!
Човен бистрий, од коси
Нас до сонця принеси!»

І скажу я так, як треба:
«Підіймайся, сонце, в небо —
Нам не треба темноти,
Ти ще, сонечко, світи!»

ГРІМ ОЗВАВСЯ НА ЗОРІ

Грім озвався
На зорі,—
То не грім,
А трактори.
Трактори ідуть
В поля:
Їх заждалася
Земля.
А в полях
Над тракторами
День співав
Журавлями,
Що несуть на крилах
Весну
В край радянський,
В край чудесний.

ВЕСНА

Грає сонце промінцями,
Білий сніг стає струмками,
І, співаючи, струмки
Шлях знаходять до ріки.

Річка ширшою стає,
В річці сонце устає,
Біля сонця риболов
Тягне срібний свій улов.

ВЕСНЯНИЙ ДОЩ

Дощик теплий, дощик синій
Цілий день співав в долині,
І під цей весняний спів
У долині луг зацвів.
В лузі повно квіточок
І маленьких діточок.

НАШ ІВАСЬ — РИБАЛКА

Невеличкий наш Івась,
Ну, такий, немов карась,
Та проте ж ізмалку
Наш Івась — рибалка!

Він на річці на човні
Ловить рибу цілі дні.
Як спіймає він рибину —
Вкине в човен чи в торбину.

Прямо в торбу із ріки
Попадають щупаки, —
У Івасика торбина
Підростає щогодини.

Хоч малий наш риболов,
Не малий у нього влов!

У НАС РИБА НЕ ПРОСТА

Верби тут зішлись в кружок,
Заглядають у ставок,
А по ставу на човні
Славно їхати мені.
Я веслю на човні,
А сестра сидить на дні
Й незабудки голубі
У вінок впліта собі.
Я в ставок сійнув зерна —
І одразу до човна
Риба сходиться кругом
Поживитися зерном.
А в нас риба не проста,
А, як в казці, —
Золота!

МИ ЛЮБИМО ВЕСНУ

Ми любимо весну,
Зелену, чудесну,
Грімницю у тучі,
І дощик співучий,
І луки широкі,
І ріки глибокі,
І поле веселе,
І рідні оселі,
І цвіт у маю —
Всю землю своєю!

КВІТЕНЬ

Зацвіли усі діброви,
І долини, і луги,
І річки синіють знову
І не входять в береги.

На портрет вінок зелений
Виплітають в школі діти,
Бо родився в квітні Ленін —
Вождь трудящих всього світу.

РОЗЛИЛИСЯ ВОДИ

Розлилися води
На чотири броди —
Через ліс, леваду
В мамину бригаду.

Що у першій броді —
Бусол важко ходить,
В брід він заглядає,
Мов листа читає.

Що у другій броді —
Засць на колоді,
Він кудись мандрує,
Хвостиком рулює.

Що у третій броді —
Бистрий човник ходить.
Ми із братом радо
Їдем у бригаду.

За четвертим бродом
Мама трактор водить.
Прямо з човника убрід
Мамі я несу обід.

ТРИ СТРУМОЧКИ

За квітучими лугами,
За широкими полями,
Де в лісах ростуть дубочки,
Проживають три струмочки.
Три струмочки — три братки,
Що біжать аж до ріки.

Перший з них біжить полями,
Розмовляє з пшеницями,
Він не знає супокою,
Він водою запашною
Напуває ниву, луг.
Цей струмок — наш добрий друг.

Другий з них біжить садами,
Розмовляє з яблунями,
Він не знає супокою,
Він водою запашиною
Напуває яблуні
І співає цілі дні.

Третій з них біжить ярами,
Що красуються хатами,
Коло школи він звертає,
До колгоспу заглядає
І вбігає в дитсадок.
Тут стає з струмка ставок.
Ми навчилися плавати в ньому,
У ставочку голубому,

І пливем аж до ріки,
Де зійшлися три струмки,
Три струмочки — три братки,

КОЛО МЛИНА

Зацвіла уся долина
За колгоспом коло мліна,

Коло млина коло того,
Де так сонця золотого,

Де купави в яснім плесі,
Де шумлять, шумлять колеса.

Дід старий стоїть на гатці,
А дівча іде по кладці.

Кладка гнеться, де купави,
А дівча — уліво, вправо...

«Чи обід не втопиш, внуко», —
Дід іде, простерши руки.

«Як втоплю, то ізготую
Нашу добрую, крутую!»

Дід сміється коло броду,
А згори пливуть підводи

Та й спускаються у луки.
Стріне їх і дід, і внука

Коло млина коло того,
Де так сонця золотого.

МЛИН

Я люблю колгоспний млин —
Над ставком шумує він.
Від млина ідуть дроти,
Гонять світло у хати.
А у самому млині
Мельник меле цілі дні.
Він засипле кіш зерном —
І мука тече струмком.
Буде хліб і галушки,
Корж із маком, пампушки,
І пиріг, і пиріжки,
І лемішка в молоці,
І локшина, і млинці,
Будуть свіжі варениці,
І сластьони, й паляниці,
І веселий коровай,
Щоб щасливо жив наш край.

КОЛИСКОВА

(ЗА НАРОДНИМИ МОТИВАМИ)

Наш ледащо — мурий кіт —
Тихо вибрався на пліт,
Позирнув собі убік
Та й у хату нишком — скік!
А із хати — в хижку:
«Пошукаю мишку!..»
Миші кіт не відшукав,
А сметану поз'їдав
Та й ховатися біжить,
А дитя в колисці спить.

КОЛИШУ КОЛИСКУ

Колишу колиску
Із дерева клена,
А з нолиски братик
Сміється до мене.

Ой братику любий,
Маленькі ручата,
Ти берись за мене —
Та й підемо з хати.

Та й вийдем на поле,
Де сонечко сяє,
Де шлях зеленіє,
Земля процвітає!

А У МЕНЕ Є СЕСТРИЧКА

А у мене є сестричка —
Трохи більша рукавички.

Ми із нею подружили,
Хоч вона й кричить щосили.

Мама каже, що всі діти
Так учаться говорити.

Я сестричку розважаю,
Сам їй віршика складаю:

«Ти маленька, підростеш,
В гай із братиком підеш —
Під берези, під дуби,
По суніці, по гриби...»

Крик у хаті затихає,
Бо сестриця в гай бажає.

ВЧИТЬ СЕСТРИЦЯ БУКВАРЯ

Розумнішає сестричка —
Наша біла рукавичка.

Не кричить, сміється любо,
А мене скубе за чуба,
Пізнає мене манюнька,
Тільки рве мої малюнки.

Я не серджусь на сестричку,
Бо вона ще невеличка,
Ще не зводиться на ноги,
Лиш плазує до порога.

Як прийшло веселе літо,
Я сестричку став учить:
Букваря узяв у руки,
Показав їй перші букви.

І сестриця каже: «А» —
Тямить щось уже вона!

СОНЕЧКО

У сестрички
Золоті косички,
Золоте волосся,
Як в полях колосся;
І мою сестричку
Сонечком зовуть,
Бо вона і сонце
Разом устають.

ЧЕРВЕНЬ

Дні погожі,
Ясні,
Жаркі.
На лугах

Дзвенять косарки,
І співають
Всі луги,
І підводяться
Стоги.
Я вминаю
З дідом стіг,
Щоб у дощик
Не затік,
Щоб сінце
Худоба їла,
Нас, колгоспників,
Хвалила.

ЛІТО-ЛІТЕЧКО

Стоять веселі соняхи у цвіті,
На їхніх віях досвіт будить бджоли —
Це степом, наче мати, ходить літо,
І колос нам віщує добру долю.

Ой літечко-літо —
Пшениця-яриця,
Та дзвін медоцвіту,
Та схилене жито.

У житі, як в хаті, живе перепілка,
У неї дрібненьких діток аж восьмірко,
Та гарно маленьким у житньому світі,
Де сонцем і зерном колишеться літо.

Ой літечко-літо —
Пшениця-яриця,
Та дзвін медоцвіту,
Та житечко:
«Жити!..»

ЧЕРЕЗ КЛАДКУ

Через кладку, через річку
Я веду свою сестричку.
Прямо в хвилі кладка гнеться,

А Оксаночка сміється,
Бо зі мною й через річку
Не боїться йти сестричка.

ЩО ЗА ДІМ І ХТО ЖИТИМЕ У НІМ?

Цілий ранок, цілий ранок
Тягне стружку мій рубанок:
З дідусем ми цілий день
Дім будуєм для людей,
Дім на тисячу людей!
Дім без вікон, без дверей!
Тільки в у домі вічко,
Вічко зовсім невеличке,
Є з вощиною і рами —
Пахнуть цвітом і медами.
Ми ладнаєм дах на дім,
А хто житиме у нім?

У НАС ГУСИ НЕ СЕРДИТІ

Невеличка наша річка —
Я її перепливаю,
А на березі сестричка
«Гиля, гусоньки» співає.
Гуси слухають сестричку,
З рук її скубуть травичку —
У нас гуси не сердиті,
Бо ми вмієм їх любити.

СОНЦЕ СТУКАЄ В ВІКОНЦЕ

Сонце стукає в віконце.
Ти не спи, як сходить сонце,
Прокидайся — й на зарядку,

А з зарядки та й на кладку,
Через кладку на лужок,
А з лужечка та в садок.
Там лежать граблі, лопата,—
То ямки берись копати:
Треба вчасно навесні
Посадити яблуні,
Груші, персики, горіхи
Добрим людям для утіхи,
І для цвіту, і для плоду,—
На здоров'ячко народу.

ГРЯДОЧКА СЕСТРИЧКИ

У сестрички теж є грядочка,
Невелика, наче кладочка,
А на грядці — огірочки
І кавун в рябій сорочці,
Сім головок маку,
Трохи пастернаку;
Був на грядці і горох,
Та його ми з'їли вдвох.

ХРІН

Запишавсь в долині хрін,
Що солодкий дуже він.
Скуштував його деркач,
Диркнув, кліпнув —
та й у плач;
І два тижні не співав,
Тільки сльози витирав.

КАПУСТА

Ми капусту роздягали,
Сто одежинок знімали,
А одежинки оці
Підуть нам на голубці.

ОГІРОЧКИ

Ми садили з ланковою
Огірочки над рікою.
Розтягнулися рядки
Від села і до ріки.

Як з'явилися листочки,
Ми пололи огірочки,
Поливали огірки —
Від села і до ріки.

Розростаються рядочки,
Зацвіли вже огірочки,
Вся долина зацвіла —
Від ріки і до села.

Над рядками дзвонять бджоли,
Огірки вкривають поле —
І маленькі, й от-такі —
Від села і до ріки.

До ріки ідуть машини,
Огірки беруть в долині,
І мандрують огірки
В місто, в села, до ріки...
І радіють малюки.

КАВУНИ

За садками,
За гайками
Навесні
На цілинні
Дві Олянки
І Степанко
Посадили
Кавуни.
А Настуся
Й дві Ганнусі
Так сказали
Навесні:

«За садками,
За гайками
Не уродять
Кавуни,
Бо садили
Їх малята,
А не мама
І не тато!»

Та щоранку
На світанку
Навесні
Дві Олянки
І Степанко
Доглядали
Кавуни.

Дружно діти
Ціле літо
Виривали
Бур'яни.
За садками,
За гайками
Розрослися
Кавуни.
Розрослися,
Поплелися,
Жовтим цвітом
Увалися.

А із цвіту
Ціле літо
В'язь в'язалась.
За садками
За гайками
Розросталась
Ціла сила
Кавунів,
Кавунів -пудовиків.
А один,
Що при горбочку,
Ну, такий,
Неначе бочка!

За садками,
За гайками,
Де доріжка
Не одна,
Дві Олянки
І Степанко
Підіймали
Кавуна.

Підіймали
У шість рук,
Під кавун
Підклали дрюк,
В дрюк вчепились,
Налягли —
Кавуна не підняли.

За садками,
За гайками
Восени
Дві Олянки
І Степанко
Звуть Настусю
Й дві Ганнусі
В кавуни.

Поміч в білих хустинках
Вибігає аж на шлях
І летить по кавунах.
Прилетіла —
Остовніла:
«Що за диво
Уродило?
Та невже це кавуни,
Що садились навесні?!»

Всі кавун
Беруть під боки,
А кавун з землі —
Ні кроку,
Підіймали і руками,
Упиралися ногами,
У дванадцятро рук
Учепилися за дрюк,

Працювали
Цілий день,
А кавун —
Анітелень!

За садками,
За гайками
Де доріжка
Не одна,
Дві Оленки,
І Степанко,
І Настуся,
Й дві Ганнусі
Не підняли
Кавуна...

Приїздіть
Скоріш, юннати,
Їм допомагати.

НАША СМУГА ЛІСОВА

За житами — жито знову,
Далі — просо, далі — гай,
Потім смуга, мов підкова,
Оповіла дальній край.

Суховій із того краю
Мчить невпинно по степу,
Біля смуги він кружляє,
Мов собака на цепу,

І від злості шаленіє,
Гне, ламає дерева,—
Та спиняє суховія
Наша смуга лісова.

КРАЙ ЛІСОЧКА

(ЗА НАРОДНИМИ МОТИВАМИ)

Край лісочка на дубочку
Прив'язали колисочку.
Положили спать Олянку
В колисочку на світанку.

Теплий вітер повіває,
Все колиску він гойдає.
Сонце встало, сонце гріє,
Сонце дівчинку жаліє,
Трактор пісню все співає —
Злого вовка відганяє.

ГАРБУЗ

Трипудовий гарбуз
На городі
Загруз.
А на цей гарбуз
Сів з дітьми
Чорногуз.
Каже він до діток:
«Сіли ми
На горбок».
І не зна чорногуз,
Що він сів
На гарбуз.

ДОЩ

Грім гуркоче навкруги,
Хмара дощ несе в луги.
Лийся, дощичку, навкруг —
На поля,
Баштан
І луг.
Лийся, лийся над травою,
Молодою,
Запашною,
Лийся, лийся
Густо-густо
На розложисту капусту,
Лийся, лийся, наче з бочки,
На зелені огірочки,
На петрушку,
На чорнушку,

На квасолію,
Бараболію
І на мак,
На пастернак,
На коноплі і на льон,
На козелець, на насльон,
На буряк,
Гладкий,
Чубатий,
І на сонях
Головатий,
На червоні помідори,
І на рапс, і на цикорій.
Дощик, лий, дощик, лий
І на кользу, й на рижій,
Кукурудзі
Вимий коси,
Лопоти, шуми
В горосі,
У горосі
І у просі,
В жовтому люпині,
У червоній конюшині,
Опустись на дині,
На смугасті кавуни,
Що ростуть на цілині.
Лийся, дощику, кругом,
А найбільше над вівсом,
Над вівсом,
Над ячменями,
Над житами,
Пшеницями,
Заіскриь на сочевиці,
На люцерні і на виці,
Припади до гречки,
З медом на вершечку,
Не мини й стеблини
У моїй країні,
Всюди, дощику, співай
І на щастя, й на врожай!

КОЛОСОК ДО КОЛОСКА

Наступили дні щасливі —
У полях збирають жниво.
Весь колгосп тепер у полі,
Бо роботи всім доволі.
Ой ви, дні жниварські, славні!
На машині — на комбайні —
Тато мій в'їжджає в лан,
Як у море капітан.
А мій старший братик Марко
Цілі дні веде жниварку.
А за ним моя сестриця
В'яже жито і пшеницю.
Всі, усі тепер у полі,
Бо роботи є доволі,
Навіть Мурчик — кіт вусатий —
Деся повівся із хати,
Примостився на стерні
Й ловить миші цілі дні.
«Що ж робить мені, малому?»
Залишайся, кажуть, дома.
Це в жнива, в гарячі дні,
Залишатися мені?!
Та не буде так ніколи!
Я піду в широке поле,
Відшукаю маму, тата:
«Я прийшов вам помагати...»
Покладу в поділ сорочки
Колосок до колосочка.
Колосок та колосок —
Назбирається стіжок.
Гей, товариш іздовий,
Не минай стіжечок мій,
Ти на віз його клади,
Мене зверху посади!

ВИРОСТАЄ У СТЕПАХ КУКУРУДЗА В КІСНИКАХ

Виростає у степах
Кукурудза в кісниках,
Повновісна, білозуба,

Подивитись прямо любо!
Ми дивилися на зерна
У Марка Озерного,
В нього вчилися цілі дні,
Навіть снилося мені,
Як до школи, на ділянку,
Кукурудза йде ізранку
Й перед ланкою моєю
Чеше коси над землею.
А з-під кіс сміється зерно,
Прямо як в Озерного!..
А у квітні,
В дні привітні,
Наша ланка
На ділянку
Посадила добре зерно
По всіх правилах Озерного...
Ось і літо вже над нами
Зарясніло качанами.
Качани такі, як треба,
А стебло все пнеться в небо...
Доведеться восени,
Щоб дістати качани,
Підставляти до стеблини
Риштування чи драбину.

ГОСТІ

Прямо з Польської держави
До нас гості приїжджали —
Із Шидлува, із Чижува,
Із Козлува, із Павлува,
З Михайлува, з Якубува,
З Несташкува й Яникува.

Гості в нас — цікаві люди,
Оглядали все усюди:
І який у полі колос,
Чи тонкий у ярки волос,
Чи є риба у ставах,
Чи є сало в коморах,
Що є в лузі, і в селі,
Й до обіду на столі.

Ми не крилися ні в чому —
Ні у полі, ні у домі:
В домі — свіжа паляниця,
В полі — колос, як зірниця.
Гості йдуть собі ланами
І хитають головами.

А широкими ставами
Ходить риба табунами.
Попадає короп в юшку
По-сусідству до петрушки.
Гості їли цей приварок
І хвалили куховарок.

Дивувались наші гості,
Як живеться у колгоспі:
«Хліб, і книги, і кіно!»,
«В бочках піниться вино!»,
«І у хаті — не свіча —
Сяє лампа Ілліча!»

І сказали наші гості:
«Будуть, будуть в нас колгоспи
І в Шидлуві, і в Чижуві!..»,
«І в Козлуві, і в Павлуві!..»,
«В Несташкуві, в Якубуві!»,
«В Яникуві! В Михайлуві!»

Ми сказали:
«Хай щасливо
Спіє ваше добре жниво!» —
І ми гостям на дорогу
Дали зерна золотого:
«Хай воно, як дружба, сходить,
Хай воно добро вам родить
У Шидлуві, у Чижуві,
У Козлуві, у Павлуві,
В Несташкуві, в Якубуві,
В Яникуві, в Михайлуві
І по всьому, всьому світі,
Де є сонце, де є діти!

В ЦЬОМУ РОЦІ ДОВГЕ ЛІТО

В цьому році довге літо,
Дні ідуть поволі,
От ішли б вони скоріше,
Я б уже учився в школі,
Все читав би в букварі
Дідусеві і сестрі.

МИ САДИЛИ ЛІС У ПОЛІ

Ми садили ліс у полі:
І дубочки, і тополі,
І осину, і ліщину,
І червону горобину.
Виростай, наш ліс, могутий,
Піднімайсь під самі тучі,
Щоб тебе хмарки гойдали,
Дощ на землю проливали:
І на житечко зелене,
І на тебе, і на мене.

ДВІ ОКСАНКИ

Дві білявенькі Оксанки
В білих платтях, наче сніг,
Принесли дві вишні шпанки
Із колгоспу навесні,—
Сам товариш голова
Вишні їм подарував.

В білих платтях дві Оксанки
Біля школи на виду
Посадили вишні шпанки
У юннатському саду,
Посадили, полили,
Щоб ті вишеньки росли.

Пропливали ясні ранки,
Грали сонцем і дощем,

Деревця і дві Оксанки
Підіймались з кожним днем,
Підіймалися, росли,
Силу брали із землі.

Знов весна гаї колише,
Ходить травень по землі,
І в шкільнім саду дві вишні
Рано-вранці зацвіли,
І такий рясний той цвіт,
Що не видно листя й віт.

Білі плаття вишні шпанки
Одягнули на зорі.
«Це не вишні — дві Оксанки», —
Засміялись школярі.
Так ці вишні й досі звуть,
А вони собі цвітуть!

КАЖУТЬ ВСІ, ЩО Я ВЕЛИКИЙ

Кажуть всі, що я великий:
Сам взуваю черевики,
Сам вдягаю все на себе
Не як-небудь, а як треба.
В безкозирці я іду,
Честь військовим віддаю,
Каблуками тільки чок! —
З мене ж буде морячок!

ТРУДОДНІ

Біля тесаних воріт
Зупинився ряд підвід.
На підводах тих — мішки,
Мед налитий у діжки,
Є картопля, й огірки,
І капуста, й буряки...
А позаду з сіном віз
Для корови і для кіз.
Тато мій сказав мені:
«Все це зветься — трудодні».

СКОРО Я ПІДУ ДО ШКОЛИ

Скоро я піду до школи.
От зберуть врожай із поля,
Повезуть на трудодні,
Значить — в школу час мені.
А сестриці ще не час,
Бо вона маленька в нас —
Не запишуть в перший клас.
От і журиться сестричка,
Що вона ще невеличка.
Я кажу їй: «Не журись,
Сам маленьким був колись!»

ЯК Я ЧИТАЮ

Букваря купила мама,
А буквар із малюнками.
Є у тому букварі
Самі справжні школярі,
Є учитель, є і школа,
Є діброва, є і поле,
Є і заєць, і гусак,
І лисиця, і їжак.
Хоч я азбуки не знаю,
Та буквар сестрі читаю:
Там, де сом, читаю с о м,
Гусака зву г у с а к о м,
Називаю зайця з а й ц е м,
Ще й веду по книзі пальцем!..
А сестриця все питає,
Чи насправді я читаю.

ДЗВОНИК

Літо стернями пішло,
Входить осінь у село.
Я люблю рум'яну осінь,
Над садами чисту просинь,
Молотарки спів у полі,

Перший дзвоник в нашій школі,
Що нас кличе, мов зоря,
До книжок, до букваря.
Я парву найкращих квіток —
Купчаків, жоржин, леліток,—
Принесу з росою в клас,
Де стрічає вчитель нас.
Я віддам букет барвистий,
Де блищить роса намистом,
А одного купчака
Приладнаю до дзвінка.
Ой дзвіночки срібляні,
Добре вчитися мені.

НАСУСЯ

Відлетіли сірі гуси,
В лісі осінь вже гуде,
І малесенька Настуся
З букварем до школи йде.

З поля вибіг зайчик шпарко,
Стрімголов побіг з гори,
І всміхається школярка:
«Так біжиш ти й в букварі».

Біля ставу у долині
Розгулялись снігурі,
І дивується дитина:
«Чом нема їх в букварі?»

От із школи повернуся,
Намалюю птиць і став,—
Бо малює все Настуся,
Що буквар не змалював.

ЙДЕ ЗИМА

В галстуку синичка
Сіла на осичку.
Здивувалась птиця:

«В галстуку синиця,
Закриває шию,
Хоч іще й не віє».

Коли дятел з бука
Телеграму стука:
«Йде зима борами,
Дід Мороз — річками.
Їх синичка вздріла —
Галстук начепила».

НА ДОЛИНУ ВИПАВ СНІГ

На долину випав сніг,
А в долині — сіна стіг,
А на сіні — пиріжок
На снідання для пташок.
Його Слава залишив,
Як по сіно приїздив.

КАЗКИ

**ЧОМУ КРІТ
НЕ З'ЯВЛЯЄТЬСЯ НА СВІТ**

У кротихи
Сталось лихо,
І кротиха
Плаче тихо
У порі
Від світання
Й до зорі.

У кротихи
Любий кротик —
Чорна шубка,
Чорний ротик —
Розлінився
В самий край:
Не виходить
Навіть в гай.

У оселі
На постелі,
Загорнувшись
В кожушини,
До полудня
Спить дитина.

А як встане,
То в постіль
Просить в мамі
Хліб і сіль,
Борщ з грибами
Та кисіль.

Ну, а мама,
Так, як мама,—
Сипле в миску

Борщ з грибами,
Крає хліб,
Несе кисіль,
Не до столу,
А в постіль,
Та й говорить
До дитини:

«Ти б хоч вмився,
Любий сину,
Хоч промий
Свої очиці,
Я подам тобі водиці
Не з криниці,
А тепленької
З горнятка,
Вмийсь хоч лапкою,
Дитятко...»

А дитина
Позіхає,
Ліньки спину
Вигинає:
«Я вмиватися
Не хочу,
Бо біда,
Як зайде вода
У очі».

Та й бере
У мами горщик,
Де парує
Свіжий борщик.
І правицею дитятко
Споживає
Борщ з горнятка —
Поїдає
В свою волю
М'ясо тлусте,
І капусту,
І квасолію.

Так і жив
Собі в оселі,

Так і їв
Собі в постелі
Мамин кротик —
Чорна шубка,
Чорний ротик.

От пройшло
Із пару літ,
Із дитятки
Виріс кріт.

В нього вже
Не лапки — лапи,
Розчепірились,
Мов краби,
І не шубка
В нього — шуба,
І не зубки —
Добрі зуби,
Тільки зменшилися
Очиці
Без вмивання,
Без водиці.
Та не журиться
Цим кріт,
У оселі
На постелі
Поїдаючи обід...

Але якось
Восени
Забажав кріт
Свіжини
Він почув,
Як угорі,
Біля самої
Нори,
З груші
Сипались грушки,
Та не в рот,
А у город.

Кріт послав би
Рідну маму

Принести грушок
З мішок,
Та, на лихо,
Мама саме
У невістки
Молодої,
Що живе
Аж за водою,
Варить кашу,
Парить квашу,
Борщ готує із грибами
Й має клопіт
З дерунами,
З вергунами
Й запашними пирогами —
Все-усе уміє мама.

Кріт вертівся,
Кріт крутився
На постелі:
Можна б вийти
Із оселі
Замість мами
По грушки-гнилички,
Та не хочеться
Кротові
Підійматись у діброву,—
Це ж турбота,
Це ж робота,
Це ж згинатись,
Розгинатись,
Це ж, дивися,
Ненароком
Попаде росиця
В око.

От аби у добру пору
Закотилась
Грушка в нору,
Мав би кріт
Собі обід.

А тим часом
Чує кріт —

Підвело йому
Живіт.
Каже кріт собі під ніс:
«Ох, прийдеться
Йти у ліс.
Принесу мішок
Грушок,
Принесу я сам у дім,
Сам помию,
Сам поїм».

Кріт озувся,
Одягнувся,
Взяв під руку
Шапку-бирку
Та й посунувсь
З ліжка в дірку.
От і виліз
Кріт на світ,
Крадькома
На сонце — глип,
Та й очима
Кліп-кліп,
І від променя
Осліп.

Кріт скоріш
Без шапки-бирки
Опустився
В рідну дірку.

З того часу
Більше кріт
Не з'являється
На світ.
Він літує
І зимує
У норі,
Тільки шапку,
Залишає угорі.

ЗАЯЧИЙ СЕКРЕТ

(КАЗКА-ЖАРТ)

Заєць-батько у крамниці
Піввідра купив пшениці,
Сів з пшеницею на віз
І на млин її завіз.
У млині коза в спідниці
Точно зважила пшеницю,
А мірошник, сплюх-борсук,
В діжку висипав мірчук,
Записав його у книжку,
Та й вмотився спати в діжку —
Ліг на лапу, і за мить
Так хропе, що млин тремтить.
Бідний заєць ледь не плаче:
«Встань, борсуче, встань, земляче,
Роздери зайчаткам круп
І на кашу, і на суп,

Бо нема зимою папі,
Діти ж просять супу й каші».
«Хай пождуть зайчатка трішки,—
Обізвавсь борсук із діжки.—
Я лиш зиму пересплю,
А весною круп вмелю».
Та й накрився з головою
Кожушиною новою.

Заєць схлипнув у млині:
«Що ж робить тепер мені?»
Лихо зайцеві у світі —
Пропадуть без манни діти.
Кізка ніжками туп-туп:
«Ми самі намелем круп!» —
Та й бігом з відром угору,
В кіш пшеницю сипле скоро.
Затремтів старенький млин,
І почав молоти він...

Розпрощавшись з козою,
Заєць біг в ліси з крупою,
А до зайця навпрошки
Звідусіль спішать дітки,

Похуділі, помарнілі,
Та усі для зайця милі.
Заєць каже казку їм
І веде усіх у дім.
В домі зайця піч здорова,
А у ній сухенькі дрова.
Заєць дрова запалив,
У горня водиці влив,
Із відра засипав круп,
Та й до печі туп-туп-туп:
«Гей, варися, манна каша,
На усю родину нашу...»
Прямо з полум'я горщик
Заєць ставить на пенёк.
Каша вийшла без догани —
Діти всю поїли манну,
Потім, ставши укружка,
Станцювали козачка.
З того дня щодня без каші
Не жили зайчата наші,
І, на диво звірини,
Стали дужими вони.
Якось їх побіля лугу
Перейняв старий вовцюга,
Гнався, гнавсь за ними вовк,
А який із того толк?
Впав, захекавшись, в знемозі,
А зайчата на дорозі
Стали весело вкружка
Та й танцюють козачка.
Вовк дивився, вовк журився
І голодним в ліс поплівся;
Знав би він секрет зайців —
Сам би кашу манну їв!

БУРЯЧОК І ІЖАЧОК

На городі,
Що при броді,
Біля гатки
В грядку-
Латку
Сам, без матері,

Без татка,
Їжачок,
Мале дитятко,
Садить носом
Бурячок:
Проштовхнув
У грядці дірку,
В дірку
Вкинув насінинку.
Славно,
Справно
Їжачок
Посадив
Свій бурячок.
Шубу знявши
З голочок,
Заскородив
Грядку-
Латку
Та й бігом
З відром
До броду —
Лле на грядку
Теплу воду.

Їжачок,
Мале дитятко,
Сам полив
З посівом грядку.
Потім став
Собі на кладку
Та й гадає
Важно гадку:
Що йому
Робить і як,
Щоб на славу
Ріс буряк?

Промайнуло
Кілька днів,
Бурячок
Зазеленів.
Їжачок
Взяв сапку

В лапку,
Посапав
Світанком грядку,
Щоб не муляли
Грудки
Бурячка
Попід боки.
Не лінився
Їжачок —
Доглядав
Свій бурячок —
Шарував
І поливав,
Різних добрив
З віз привіз,
А буряк
Все ріс і ріс
І угору, і униз.
Пролетіло
Тихе літо,
Із полів
Зібрали жито,
І моторний
Їжачок
Сам прийшов
По бурячок.
На городі
Їжачок
Смикав з грядки
Бурячок
І руками,
І ногами,
Гичку стис
У кулаки,
Підривався
Під боки,
Та не зрушився
Ніяк
З ґрунту
Капосний буряк.

Їжачок,
Мале дитятко,
Утомився,

Зажурився
І заплакав
Біля грядки.
Їжакові мама
Й татко
Чують, плаче
Їх малятко,
Та й бігцем, тюпцем
Із хатки
Перебігли разом
Кладку:
«Не ридай,
Їжаченятко,
От ми разом
Так і сяк
З грядки
Витягнем буряк».
І всі троє
Дружно, любо
Буряка
Беруть за чуба.
Потягнули
Вгору, вбік,
Смик уліво,
Вправо — смик,
А буряк
З землі — ніяк!
Здивувались
Мама, татко:
«От який буряк
В малятка!»
Та й на поміч
Звуть в долину
Їжакову
Всю родину.

Позбігалися тітки,
Наїжачені дядьки.
Швагери,
І дівери,
І брати,
І свати,
І зовиці,
І сестриці,

І малята-
Небожата,—
Всі колючі,
Всі чубаті.
Стали колом
Тісно в полі,
Узялися
Так і сяк
І за гичку,
Й за буряк,
Разом крикнули
Улад,
Похилилися
Назад —
На всю силу
Іжачину
Потягнули
Бурячину.
І поволеньки
Отак
З грядки
Вирвали буряк!
Не буряк,
А бурячище —
На півметра
Корневище!

Здивувався
Іжачий рід:
Є ж у світі
Корнеплід!
Де й коли
Такий поріс?
Не поміститься
В наш віз! —
І всім родом
Понад бродом
Буряка
Із грядки-
Латки
Покотили
Аж до бору
На зимівлю
У комору!

ЧОМУ В ЗАЙЦЯ НЕ БОЛЯТЬ ЗУБИ

Розболілись в зайця зуби,
З болю в зайця спухли губи,
Як м'ячі, набрякли щоки,
Сів і стогне косоокий.
«Ох, яке у зайця лихо!» —
Ходить-журиться зайчиха,
Зайця кутає у хустку,
Подає йому капустку,
Моркву з перцем,

баклажани —

Все найкраще із баштана.
Відгортає заєць страви,
Сів, зітхаючи, на лаві
І в зайчат питає тихо:
«Де взялось на мене лихо?»
А зайчатка хором з хатки:
«Цього ми не знаєм, татку,
Не боліли в нас ще зубки...» —
Та й вдягаються у шубки,
Бо їм час іти в долину
На нову кінокартину.
Заєць гроші їм виймає,
Щоки лапками стискає,
Бо йому не до картини:
Сльози, наче горошини,
Із очей течуть на щоки...
Сів і оха косоокий.
Тут прийшла шептуха-жаба,
Зупинилась біля граба:
«Чуєш, зайче, в цьому гаю
Я всім зуби замовляю,
Не скупись лише на плату!»
Та до зайця суне в хату.
Узяла з водою миску,
Запалила смільну тріску,
Тріску кинула у воду,
Важно всілась на колоду,
Пошептала, поплювала,
Заробіток в зоб сховала
Та й говорить до зайчихи:
«Від горілки в зайця лихо».

«Не кажіть мені такого:
Не куштує він спиртного,
Росу п'є лишень з травиці...»
«Хай не п'є він і росиці!
Хай не їсть він і капусти,
Тоді зайцеві відпустить!»
Розпустила жаба рота
Та й полізла у болото.
Дрозд їй крикнув з деревини:
«Гнати жабу з медицини!
Ви ж, зайчихо, в цюю ж мить
До аптеки, звісно, мчіть».

До аптеки мчить зайчиха,
Срібні гроші губить з лиха.
У аптеці дятел бурій
Готував комусь мікстуру,
А зайчиха в плач з порога:
«Дайте, дятле, допомогу!..»
Дятел швидко до зайчихи:
«Що за горе, що за лихо?!
Чим я зможу, пособлю:
Зайця вашого люблю.
Дайте вашу рецептуру»,—
Йде до ліків дятел бурій.
А йому зайчиха глухо:
«Не дала її шептуха...»
Тут як вдарить дятел дзьобом:
«Сором вам перед народом
Досі вірить в забобони!
А шептуху по закону
Передам на суд звірячий.
На суді нехай закваче!»
Дятел скинув
Тапочки,
Одягнув червону
Шапочку,
Взувся в чорні черевики,
Спакував у торбу ліки,
Взяв ціпка і окуляри
Та й з зайчихою у парі
Йде скоріш до зайця в хату:
Треба ж зайця рятувати.

Біля хати на стежині
Стогне заєць у хустині.
Дятел зайця утішає,
Зайцю рота розкриває
І здійсмає зразу ж крик:
«Ви відсталий чоловік!
Ви лінивий нечепура!
Ви цураєтесь культури!..
І загинуть зуби ваші,
Не в'їсте тоді і каші,
Не кажу вже про капусту,
Хай вам, зайче, буде пусто!»
«Чим я, дятле,
провинився?» —

З жаху заєць затрусився,
Сів на призьбу, гірко плаче.
«Ти не чистиш зуби, зайче.
І все лихо йде від цього,—
Каже дятел зайцю строго,—
І твої погані зуби
Доведуть тебе до згуби.
Ось тобі шалфей пахучий —
Від шалфею стане лучче,
Ну, а потім... думать треба,
А тепер піду від тебе,
Бо й дивитися не хочу
На запухлий ніс і очі...»

Ліки зайцю пособили,
Знову ходить заєць в силі,
Знову бігає по рясту,
Закупив в аптеці пасту,
Щіточки і порошок
І для себе, й для діток.
І щоранку
До сніданку
Із дітками-
Малюками
Чистить зуби коло дуба,—
Й не болять у зайця зуби!

В ІЖАКОВІМ ВІТРЯКУ
(ЗА НАРОДНИМИ МОТИВАМИ)

В день врожаю так і сяк
Змайстрував їжак вітряк:
Стіни дранкою покрив,
Крила з лубу поробив.
Вітер вдарив із борів,
Вітер крила закрутив,—
І посипалась мука
У приполи їжака;
І на radoщах їжак —
Руки в боки — і в гопак!
На вітряк тюпком, бігом
Звір посунув із зерном:
Два мішки ведмідь приніс,—
Ледве-ледве в двері вліз,
Борсучище-лежебок
Притаскав один мішок,
У куток мішок поклав
І на ньому задрімав.
Потім всунувсь в шубі кріт.
Хоч і лився з нього піт,
Але він волік овес —
На кисіль піде увесь.
Цап з цапихою удвох
Принесли сухий горох,
Бо з горохом пиріжки
Полюбляють їх дітки.

Зайця теж не брала лінь —
В торбі він приніс ячмінь.
Свині ж возять на возах
Кукурудзу в качанах,
Бо її вродило так,
Що не вмістиш і в вітряк.
Хитруватий злодій-лис
Лантух гречки тихо вніс,
Поклонився низько всім:
«Я уже м'яся не їм,
Перейшов на пампушки,
На гречані галушки».
Та озвавсь з коша їжак:
«Ой не так, не так, не так!»

Ще сьогодні хижий лис
У зубах куріпку ніс!»
Як розсердиться кабан:
«Знову, лисе, за обман:
Ти і гречку десь украв,
Бо не сіяв, не орав!»
Лис мерщій із вітряка,
Кинув гречку в їжака.
Звірів запитав їжак:
«Може, зробимо отак:
Для куріпчиних дітей
Змелем лантух гречки цей?»
«Згода! Зробимо отак! —
Загукав увесь вітряк. —
А підступних злодіяк
Ми не пустим на вітряк!»
Вітер вдарив із борів,
Вітер в крилах загудів,
Вітер крила закрутив, —
І муки тугий струмок
Ллється зразу у мішок.
Знов не витримав їжак —
Потягнуло на гопак,
А за ним ведмідь присів, —
Закружляв танок звірів,
Всюди стукіт, всюди гук,
Аж прокинувся борсук.
«Не жалійте, звірі, ніг!» —
Крикнув він і спати ліг.
З їжачихою їжак
Ходять кругом так і сяк.
Із крота вже ллється піт —
Не жаліє кріт чобіт:
«Гей, давай, давай, давай,
І на щастя, й на врожай!»
Цап з цапихою удвох
Весь розсипали горох,
А вітряк все хить та хить —
Це танцює так ведмідь:
«Ось ударте ще отак,
Щоб гойднувся весь вітряк!»
Навіть заєць із дітьми
Б'є підлогу чобітьми:

Лис вже зайця не ляка,
А в мішки тече мука.
А в мішки тече мука!

ЯК РЕМЕЗ РОЗБИВАВ КРИГУ

Ремез — птичка
Невеличка,
Навіть менший
За сищику,
Та він справний
Трудівник,
Вмілий, гарний
Будівник.
Як збудує
Він хатину,
То здивує
І людину.
Ремезиха
Й ремезятка
Завжди тихо
Хвалять татка
І за хату,
Мов палату,
І за вдачу
Не ледачу,
І за руки
Справні, вмілі,
За науку
І за силу.
Над замерзлою
Рікою
Це підслухала
Весною
Качка біла,
Здивувалась,
Засміялась
І присіла:
«Де у ремеза
Та сила?
Він дрібненький,
Мов горіх,—

Розбирав качку сміх,—
Сила, звісно,
Є в орла,
У журавки,
В журавля,
Є у гуски,
В трясогузки,
В гусака
І кулика,
Є в лисухи,
У чорнухи,
У шпака,
І у чирка,
І в чубатого пирка,
В коноплянки,
У вівсянки,
В качки-прачки —
Задавачки —
І в зозулі-
Одиначки.
Тільки в ремеза,
Пробачте,
Нема сили,
Хоч заплачте».
Із плачем
Біжать пташата —
Посмутнілі ремезята,
Через гору
В будконтору,
Де працює,
Де буде
Їхній тато.
Дуже важно
І уважно
Ремез слухав
Діток всіх,
Хоч душив
Пташину сміх.
Ремез мав
Веселу вдачу,
І дарма,
Що качка
Кряче,
Він давно

До того звук,
Що у качки-задавачки
Завидючий був язик.
Тільки й чуєш:
«Так-так-так,
От по плаванню
Гусак,
Не жонатий
Одинак,
Знов отримув
П'ятірку,
А мені
На серці гірко».
Ремез каже:
«Ремезята,
Не журіться
Ви за тата,
Тато зітканий
Із сили,
А які у нього
Крила!
В них живе
Орлина сила.
Схочу —
Гору перескочу,
Схочу —
Землю облечу,
Лід на річці
Розтопчу!»
Пораділи
Ремезята,
Обнімають
Свого тата,
Забиваються
Під крила,
Щоб собі
Набратись сили.
Потім пурхнули
Угору —
Полетіли
З будконтори
В рідний дім.
По дорозі
Всім-усім

І співали,
Й щебетали,
Що їх батько,
Як захоче,
Усі гори
Перескоче,
А як схоче —
І згори
Кригу зломить
На Дніпрі!

Як почула
Качка біла
Про таку
Шалену силу,
То спочатку
Заніміла,
Ну, а потім —
Ках-ках-ках
Та скоріше
По хатах,
Всім розносить
Качка вісті,
Нема часу і поїсти.
Ремез — птичка
Невеличка,
Навіть менший
За синичку,
Та пішла
Про нього слава
На пташину
Всю державу.
І спішать
До нього гості —
І заслужені,
І прості:
Журавлі,
І крохалі,
І чирки,
І кулики,
І лисухи,
І чорнухи,
Сіра гуска
Й трясогузка,—

Водоплавний
Валить рід.
Просить птичку
Невеличку
Розломить
На річці лід.
Бо вже птицю
Без водиці
Тисне холод,
Мучить голод,—
Пропаде
Пташиний рід,
Як не зломить
Ремез лід.
Ремез дякував
За шану.
Але зараз
Він по плану,
Як і завжди
Навесні,
Цілі ночі,
Цілі дні
Дачі зводить
Коло броду,
Підключає
Газ і воду,
Так що зараз
Не до льоду.
«Але десь
Через неділю
Покажу свою
Вам силу».
Водоплавний
Славний рід
Варить ремезу обід,
Напікає
Пташці хліба,
Жарить рибу,
Носить пиво
І кисіль,
Щоб набрався
Ремез сил.
Не цурався
Ремез страв,

Та щодня
Крадьком літав
Подивитися на лід.
Оглядав його як слід,
Коло броду
Сам знаходив
Ніздрюваті острови
Й прикидав
Щось в голові...

От пройшло
Ще кілька днів,
Квітень землю
Обігрів,
В сітці ніжних
Промінців
У діброві
Ряст зацвів.
Десь поділись
Холода,
І в цю пору
Крізь крижини
Синьо-синьо
Просочилася вода.
Ось тепер
Побіля річки
Ремез — птичка
Невеличка —
Позбрав
Пташиний рід, —
Нині ремез
Зломить лід!
Над лугами,
Берегами
Ходить птиця
Табунами.
Біля річки,
Біля броду
Всі чекають
Льодоходу.
І гарячка,
Й нетерплячка,
І надії,
І сумніви

Поспліталися
На диво.
Качка-крячка,
Задавачка,
Вість несе
До берегів:
«Ремез птицю
Обдурив —
На дурницю
Їв і пив,
Так-так-так,
Він брехливий,
Мов гусак,
Де йому розбити лід!»
Схвилювався
Пташиний рід.
А тим часом
З будконтори
Вилітає ремез
Скоро,
Підіймається угору.
Ось повис
Понад Дніпром,
Та й донизу
Напролом —
Як ударить
Птах крилом
По пролизаній
Крижині —
Крига трісь
Пополовині.
А за нею —
Третя, п'ята!
Грім піднявся,
Мов б'ють гармати!
Закрутивсь
На річці лід,
І почався
Льодохід!
Водоплавний
Славний рід
Ввесь до ремеза
Спішить,
Славить пташку

Ой у лісі, лісі
Заячі мережки,
Закурились на ліщині
Вистиглі сережки,
Закурились, задиміли
І маляткам-зайченяткам,
Від яких відбилась мама
Та й блукає десь лісами,
Постіль золотом встелили.
А зайчатка тихо, тихо
Ждуть матусю-мандрівницю
Чи сусідоньку зайчиху —
Дуже славну молодицю,
Що до них на сніг приляже,
Нагодує,
Поцілує,
Навіть казочку розкаже,
Не про зиму, а про весну,
Як вона спішить —
Аж на крилечках летить
У наш край чудесний.

Поки це зайчиха мовить,
Інша казка в лісі сходить —
Із-під снігу ніжно-ніжно
Перший вибився підсніжник,
А за ним ще сто братів,
А за ними і сестрички
Одягаються в спіднички,
Вір не вір, аж ліс зацвів,
З несподіванки такої
Тетерук звалився із хвої.
Як він падав, аж гуло,
А упав на джерело,
Що під коренем жило.

І зітхнуло, і проснулось,
І шарпнулось джерело,
Лід на друзки рознесло,
Та й зраділо з того дива,
Ще й потічок полохливий
Штурхонуло попід боки —
Розіспався, бач, нівроку.
«Годі, годі спати, дрімо,—

Розчеши, як треба, чуба
Та й гарненько,
Потихеньку
Вийди в сіни
Й по драбині
Виліз з хатки,
Подивися, роздивися,
Чи не час садити грядку,
Ще поглянь, чи є вже паша,
Я ж тобі тим часом кашу
Приготую із яриці —
Із елітної пшениці,
Іж її, мій любий, милий,
Набирайсь краси і сили».

«Так-так-так, —
Розпогодився байбак, —
Як їсиш твій харч на смальці,
То оближеш навіть пальці».
Встав господар, сів на лавці,
Натягнув на ноги капці
Та й насилу по драбині
Якось видерсь із хатини,
Далі виліз на горбок,
Насварився на струмок:
«Ти чого це, маломірок,
Підкотився аж під згірок?
Вгомонися і засни,
Бо ж не видно ще весни».

Сміючись, струмок прорік:
«Не проспи свій вік,
Байбаче,
Ти послухай-но, ледачий,
Як летить весна на крилах.
Сором пору журавлину
Проміняти на перину».

І замислився байбак:
«Воно, може, справді так».
І уперше в цьому році
Що є сили,
Що є моці
Лежебок
Засвистів у свій свисток,

Аж озвалася луна,
І тоді сказав усяк:
«Вже прийшла
Весна-красна,
Бо прокинувся байбак!»

ЩО ПОСІЄШ, ТЕ Й ПОЖНЕШ

(ЗА МОТИВАМИ
БОЛГАРСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ)

Хитрий лис, щербатий лис
Уночі у клуню вліз,
Нишком виліз на драбину,
А з драбини — на бантину,—
Курку — хап! — і у торбину...
Курка чує, що біда,
Курка в крик: «Кудах! Ку-да?!»

У цю пору коло хати
Бігав наш Рябко вухатий.
Крик почув Рябко — і вмить
Рятувати курку мчить.

Лис злякався — скік з драбини,
А вона йому на спину,—
Прищемила хвіст, торбину.
З-під драбини вирвався лис,
А Рябко його — за хвіст.
Лис на вулицю як двине,
Кинув курку і торбину,
Лис — в городи, у жита,
А Рябко вчепивсь в хвоста:

«Я тебе провчу як треба!
Буде, лисе, комір з тебе!»
Як рвонеться злодій-лис —
Хвіст — в Рябка, а лис — у ліс...
І голодний, і безхвостий,
Чеше лис до вовка в гості.
Вовка він не раз дурив,
На дурничку їв і пив;
Насміхаючись над вовком,
Крав м'ясце у нього ловко.

От до вовка лис помчав,
На порозі
У знемозі
Лис упав.
Чує: пахне в хаті м'ясо,
Пахнуть смажені ковбаси:
«Любий вовчику-браток,
Дай мені м'яся шматок...
Знаю, друже, твою ласку,—
Принесеш мені й ковбаску!..»

Обізвався з хати звір:
«Утікай, поганцю, в бір.
Я узнав твою натуру —
Оббілюю зараз шкуру!»
Лис підвівся, застогнав,
Лис поволі почвалав,
І голодний, і безхвостий.

«Ну, куди б звернути в гості?
До ведмедя б взяти вбик? —
Так у нього ж вкрав щільник...
Може, кізку навістити? —
Так поїв у неї діти.
В кабана ж вкрав порося,
А у гусоньки — гуся...
Не підеш нікуди в гості!..» —
Йде і стогне лис безхвостий.

Стрівся лис із горобцем:
«Нагодуй мене хлібцем!»
А горобчик — хлопчик щирий —
Виніс лису хліба й сиру.
З'їв усе до крихти лис,
В горобцеву хату вліз,

І, горобчику на диво,
Випив лис барилко пива,
Та й питає горобця:
«Де дістав хлібця, пивця?»
Горобець говорить лису:
«Засівав я коло лісу
І пшеницю, і ячмінь,
І ти, лисе, красти кинь

Та почни орати ниву —
Буде в тебе хліб і пиво».
Гірко лис зітхнув: «Ох, ох!..
Будемо трудитись вдвох.
Надійшла пора орати,
Орачів зве сонце з хати».
Вийшли лис і горобець —
І на поле навпростець.

Горобець оре як треба,
Лис очей не зводить з неба,
Далі каже горобцю:
«Бачиш хмару чорну цю?
В ній дрімає блискавиця,
Що вбиває звіра й птицю.
Я піду вклонюся їй:
«Нас з горобчиком не вбий!»
Лис мерщій побіг в долину,
Під кущем проспав всю днину,
А смерком

ліском

тюпком —

На вечерю із пивком
Та й горобчику — хвалиться:
«Стримав хмару
й блискавицю!»
Бреше лис, і їсть за трьох,
Та за пивом ходить в льох.

А горобчик каже лису:
«Все зорав я коло лісу,
Завтра висієм зерно,
Ну, вже й спать пора давно».

Горобець прокинувся вранці,
Лис хропів ще на лежанці.
Ледве-ледве лис устав,
Похмелятися почав.
Горобець кричить на лиса:
«Чуєш, лисе, не барися,
А берися за мішки —
І на поле навпрошки...»
От горобчик сіє просо,
Лис на небо блима косо.

Далі каже горобцю:
«Бачиш хмару сизу цю?
Бачиш, небо все вкриває,
Нас з тобою повбиває.
Я піду вклонюся їй:
«Нас з горобчиком не вбий».
Лис мерщій побіг в долину.
Під кущем проспав всю днину,
А смерком

ліском

тюпком —

На вечерю із пивком.
В хату лис зі сміхом лізе:
«Одвернув я хмару сизу!»
Бреше лис, і їсть за трьох,
Та за пивом ходить в льох.
А горобчик каже лису:
«Вже засіяв коло лісу.
Буде просо в нас, ячмінь,
Буде все! Цвірінь-цвірінь!»
Проминуло днів доволі,
Горобець трудився в полі,
Лис вовтузився в дворі
Й пив од ранку й до зорі.
В лиса очі аж заплили,
Лис ходив в здоров'ї, в силі,
Тільки в лиса у жнива
Розболілась голова.

«Так гуде, немов дуплянка, —
Не піду я жати зранку.
А в полудень виглядай —
Вийду я збирать врожай».

Лис розлігся у кімнаті,
Горобець йде в поле жати,
До зорі маленький жав,
Лис до ночі пролежав.

Звіз горобчик з поля жито:
«Лисе, будем молотити!»
І зітхнув ледачий лис:
«Та... змолотимо колись».
І розсердився горобчик,

З огорожі вирвав стовпчик!
«Як не кинеш, лисе, лівь,
Я тобі — цвірінь-цвірінь! —
Не дам хліба, не дам пива,
За роботу, лисе, живо!»

Лис зітхнув, поліз на стіг,
А якраз вітрець пробіг.
Лис зрадів і каже з стогу:
«Вийшла буря на дорогу,
Буря нам розвалить стіг.
Я спиню її! Побіг!»
Лис мерщій побіг в долину,
Під кущем проспав всю ~~днину~~
А смерком

ліском

тютюком —

На вечерю із пивком.
В хату лізе лис, мов фура.
«Одвернув я, — каже, — бурю!»
Бреше лис, і їсть за трюх,
Та за пивом ходить в льох.
А горобчик гордовито:
«Змолотив я, лисе, жито,
Наносив зерна засік —
Хватить нам на цілий рік!»
«От і добре, — лис говорить, —
Оженюсь я, пташко, скоро.
Переїду в інший край,
То поділимо врожай.
Просто будемо ділити:
Ти маленький, я — великий,
Дев'ять часток візьму я,
А десята вже — твоя...»

«Це грабіж! — горобчик каже. —
Забирайся з хати, враже!»
Лис очима люто — блим:
«Сам втікай, бо зараз з'їм!»

Зажурилася пташина,
Вийшла з хати на стежину,
І стежина повела
Пташку прямо до села.
Йде горобчик і ридає,

Наш Рябко його стрічав:
«Хто тебе зобидив так?
Я його зітру на мак!»
«Лис безхвостий, лис щербатий
Виживає мене з хати!..»

«Лис безхвостий? Лиходій!
Це старий знайомий мій.
Ну, бігцем до нього в гості,
Щоб загинув лис безхвостий!»
Сів горобчик на Рябка,
Та й помчали до ліска.
Долетіли вдвох до хати,
Бачать — в хаті лис щербатий
Всівсь на стіл, і їсть сальце,
Та в щербину лле пивце.
Кинувсь наш Рябко на нього.
Лис зі столу — до порога,
А з порога та й до стогу,
А від стогу прямо в ліс,
А Рябко його — за ніс:
«Я тебе провчу як треба! —
Буде, лисе, комір з тебе!»
Й покотилися клубком
Дубняком, березняком...
Переміг Рябко наш лиса,
На ворюгу подивився:
«Так ти, лисе, і пропав!
Що посіяв, те й пожав!»

ЛІСОВА КАЗКА

(ЗА НАРОДНИМИ МОТИВАМИ)

У зеленому Поліссі,
Біля самого узлісся,
Жив та був собі лісник —
Дуже славний чоловік.

Він любив свій край співучий,
Він ростив під самі тучі
Берест, сосну і дуби
Й вчив діток збирать гриби.

А зимою, в дні холодні,
Підгодовував голодних
Лосів, кізок, і зайців,
І синичок, і щиглів.

Тож тому і звір, і птаство —
Лісове усе багатство,
Що жило в лісах з добром,
Мало дружбу з лісником.

В лісника була дружина
Й гарна лялечка Марина,
Був і півень — шпори мав,
Ів за трьох, за трьох горлав.

А угледить він шуліку,
То як гримне: «Ку-ку-ріку!» —
Так шуліка геть звідсіль
Утікав за кілька миль.

Боронив наш півень квочок,
Іх синів і їхніх дочок,
І за це пташиний рід
Шанував його як слід.

Був і качур, звався Основа,
Цей удався вивчати мови,
Й на всіх мовах він усмак
Говорив: «Так-так! Так-так!»

Був також баран Рахуба,
Не баран, а добра шуба.
Він на бійку завжди біг,
Там чогось лишив свій ріг.

Другий ріг беріг Рахуба,
Ще й повчав усіх крізь зуби:
«Головне на голові —
Роги гнуті і криві».

Був і Мурчик — губка ласа —
Цей любив сальце і м'ясо,
Та й сметану уживав —
Гарний смак наш Мурчик мав.

Та зате у хаті й хижі
Не було й одної миші.

Мурчик дружбу мав з Рябком,
А як спав, то спав клубком.

А Рябко завжди надворі —
Довгі ночі у дозорі,
Спать Рябкові не з руки,
Бо не сплять вночі вовки.

Вже не раз вони із бору
Добиралися до двору,
Щоб вчавити щось собі
На вечерю чи обід.

А найбільш із них старався
І згинцем і плазом крався
До телят і до овець
Лютій вовк, що звався Хапець.

Він залазив у кошари,
Він вдирався у отари
І з-під носа вівчарів
Ніс поживу до борів.

Ніс її своїй вовчиці,
Рудобровій молодиці,
В лісі клав м'ясце на пень —
Паював його весь день.

Цей Хапець точив вже зуби
Й на безпечного Рахубу,
Що надіявся на ріг
І щодня на випас біг.

Він любив траву з росою,
І чи долом, чи горою
Відбивався від овець.
Тут його й засік Хапець.

Причаївся біля дуба,
Довго звір чекав Рахубу,
Дочекався, ззаду впав!
А Рахуба закричав.

Вовк ошкірив жовті зуби:
«Пізно вже горлать, Рахубо!
Щоб не втрапить в зуби нам,
Думать треба й баранам».

Кинув ношу Вовк на спину
І щосили з нею двинув

Прямо, прямо,
 прямо в ліс,
Та негадано спинивсь,
Бо Рябко вчепився в ніс.

Має біль тяжку вовчисько,
Кров йому юшить із писка.
Застогнав, завив Хапець,
Це, здається, вже й кінець...

Що ж робить,
 прийшла розплата
За телята, за ягнята,
За злодійство, за розбій —
Вік минув у цьому мій.

Скинув звір з спини Рахубу,
А той рогом в бік вовчугу.
«Я зломлю і другий ріг,
Щоб напасник трупом ліг».

Лапи вовк підводить вгору:
«Я і так загину скоро,
Змилостивтесь, не чавіть,
Бо останню чую мить.

Дайте, любі, хоч годину —
Я провідаю дружину,
Потім ляжу десь на пні —
От і буде по мені».

Та вмирать не думав злодій,
Переляк його проходив,
Вовк сплітав словесну сіть,
Щоб Рябка розжалобить.

А Рябко наш був добрящий:
«Так повзи у ліс, ледащо,
Та згадаєш ще розбій —
Вік коротким стане твій».

Стогне вовк, повзе із лугу,
Та не кається злодюга:
«Ще прийде мій хитрий час —
Доберуся я до вас.

Моя помста буде повна —
Полетить з вас шерсть і вовна».
Злиться, стогне, крекче звір
І плазком вповзає в бір.

* * *

А в цей час Рябко Рахубі
Причесав зім'яту шубу,
Сльози витер, обійняв
І сказав ласкаво: «Гав!

Ти ж, мій друже, бережися,
Бо Полісся є Полісся,
І який із того толк,
Як тебе задушить вовк?

В тебе є дрібні ягнята,
Що так люблять свого тата,
Ти задумайсь хоч на мить,
Як діткам без тата жити?»

З цеї мови у Рахуби
Аж засіпалися губи:
Страх як він любив діток,
Сам водив їх в дитсадок.

Та була й морока з ними,
З непослухами такими,
Це ж нікому не секрет —
Заманулось їм в балет,

Бо гарненькі мали ніжки,
Танцювали щось там трішки.
«Ну й танцюйте карапет
І не пніться у балет.

Хто ж балет ягнячий бачив?» —
А ягнята як заплачуть:
«Нам казав про нього лис
Й нас запрошував у ліс».

Був би вам балет у лиса,—
Тільки б ніжки zostалися.
Бач, як хитро курохват
Підкестився до ягнят.

А в ягнят мізки ягнячі —
За танцюльками аж плачуть,
Їм би тільки скік та плиг,
І не квапляться до книг.

Це згадав баран і каже:
«Ще є в нас личина вража,
Вкорочу йому я дні,
Як пособиш ти мені».

А в цю пору до них з двору
Двиготять через обору,
Не жаліючи чобіт,
Качур, півень, сірий кіт.

Придвигтіли пораділі:
«Славно вовка ви побили!
От історія яка!» —
Й півень вдарив гопака.

Муркнув кіт, прорік одначе:
«Що ж на це нам скаже качур?»
Довго думав мудрий птах
І сказав: «Так-так! Так-так!»

Як гуртом будем триматись,
То здолаєм різну напасть,
Про це пишеться й в книжках.
Таки-так! Таки-так!»

Кіт аж м'явкнув:
«Отакої!
Качур має бочку лою!
Йому доля дала хист,
А мені не хист, а хвіст».

Розсмішила всіх ця мова,
Уклонився всім Основа,
Та й пішли вони вп'ятьох
Рвати лялечці горох.

Бо малесенька Марина —
Брівки чорні, очі сині —
Хоч і ходить вже на двох,
Та не знає, де горох.

* * *

В цю годину вовчі ноги
Ледь добрались до барлоги,
Та не лізе в лігво вовк,
Бо який із цього толк?

Не приніс вовчиці м'яса,
А вона до нього ласа,
Ще, дивись, штовхне як слід,
Що прогавив їх обід.

Сумно ліг вовк на гілляки
І заскімлив неборака,
Бо ж болів і піс, і бік —
Ледве кості доволік.

От аби його вовчиця,
Хитрувата чарівниця,
Без гарикання і зла
Хоч би кістку принесла,

Ще й зеленкою змастила
Вовчий хвіст і вовче тіло
Та й сказала б, як колись:
«Любий вовчик, пригорнись».

Та не та тепер вовчиха —
Доріка ведмедем з лиха:
«В нього те, у нього се,
В нього лис гусей пасе,

Їсть він м'ясо кожний ранок,
Їсть пахучий мед з дуплянок,
Їсть і рибу із ставків,
Бо досяг ведмідь чинів...»

Хоч ти й заздрісна у мене,
Все ж приходь, жона, до мене.

* * *

Та спокійно спить вовчиця
На перині у світлиці,
Сниться кендюх їй, балик
І старий роздертий бик,

І гусята, і телята,
І півники, й поросята,
І запасець свіжини —
У вовків і вовчі сні.

От прокинулась вовчиця,
Треба чимсь би поживиться,
Хоч би щось прийшло зі снів,
Хоч би півник залетів.

Та порожньо так в оселі,
Що хоч пір'я їж в постелі,
Бо який закон вовків?
Що ханнув, те все й поїв.

І тому іноді густо,
А іноді зовсім пусто,
Хоч тоді на місяць вий,
Тільки з того толк який?

Враз почувся стогін зверху.
Певне, це баран безверхий
Доживає вік на піві,
З чого б це почать мені?

В барана смачна печінка,
Варта шапи й селезінка,
А найкраще — це шашлик,
Вовк її до нього звик.

Тільки де дістать вугілля,
Браги й пива на похмілля,
Щоб дурманився дурман?
Бо у неї муж гурман!

І, радіючи, вовчиця
Закружляла по світлиці,
У люстерко блим і зир,
Та й з нори шугнула в двір.

І відразу остовпіла.
Світку любий, світку милий,
В неї згинув чоловік —
Ліг, як м'ясо на шашлик.

Ось тобі і сподіванки
На шашлик, й на забаганки,
І на різний там дурман —
Умирає вовк від ран.

«Чоловіче мій, дружино,
Та невже мене покинеш?»
«Не покину», —
схлипнув вовк.
«Хто ж тебе отак притовк?»

«Притовкли, дружино люба.
Пес Рябко й баран Рахуба.
Барана до тебе ніс,
А Рябко вчепився в ніс.

Здивувалася вовчиця,
Рудоброва молодиця:
«Світ такого не видав,
Щоб вовка баран здолав».

«Та він був із псом напару.
Але їм ще буде кара.
Ти щось, жінко, їсти дай, —
Так охляв, що не питай».

«Чоловіче мій, дружино,
Нема в хаті ні шерстини.
До ведмедя я мотнусь —
Чимсь у нього розживусь».

Вовка всього покривило:
«Не ходи ти до бурмила,
Нам з тобою не з ноги
Знов залазити в борги.

М'яко вміє він послати,
Гарно буде частувати,
А вже потім за процент
Пограбує нас ущент».

«Ти безклепкий, чоловіче,
Ти добра собі не зичиш.
От повір мені — не здря
Я мотнусь до владаря,

Ще з високого порога
Упаду ведмедю в ноги,
Далі річ піде така:
Як позбавитись Рябка».

Це сказала — і в світлицю:
Треба ж взутись в ногавиці,
Шубку кинуть на плече,
Хоч надворі і пече.

Десь з годину господиня
Ворушила все у скрині,
І зітхнула: муж-нероб
Не старавсь на гардероб.

Далі мордочку умила,
Два рум'янці начепила,
Вії, брови підвела
Й до ведмедя помела.

От уже і хату видно,
Де ведмідь живе самотно.
Ще з вікна владар лісів
Гостю бажану уздрів.

«Бач, як чеше позичати
Щось на з'їжу чи на шати.
Видко, добре вже пече,—
Сам собі ведмідь рече.—

Що ж, прихось, зустріну гоже,
Почастую всім, чим зможу,
А процент злуплю такий,
Що кум-вовк продасть і кий».

Та й метнувся в закапелки
По ножі і по виделки,
Далі витягнув м'ясця
І налив у жбан пивця.

Як ввійшла вовчиця в хату,
Стала плакати й ридати.
Владареві на поділ
Сльози й туш течуть навпіл.

«Хто тебе зобидив, любко?
Я із ним розправляюсь хутко,
Ворог твій — це ворог мій,—
І ведмідь вовчиці з вій

Витирати став вологу.—
Так хто ворог наш, небого?
От сідай за стіл мерщій —
Говори, та їж, та пий.

Я ж зготую зараз каву».
І привітницю лукаву
Як одну з найкращих дам
Він веде до столу сам.

Сам присунув їй м'ясива,
Сам налив їй кварту пива,
Сам приніс із льоху сік
І свіжісінький щільник.

Вмів ведмідь із себе вдати
Не когось, а демократа.
Та щоночі, скільки сил,
Грабував бурмило бджіл.

Хоч ведмідь ніби запросто
Пригощає милу гостю,
А у книжечці своїй
Пише він рахунок їй

Біля м'яса, біля сала.
Все вовчиця розказала,
Як брехала на Рябка,
Не жаліла язика.

На брехню своєї гості
Проревів ведмідь у злості:
«Я Рябкові й барану
Оголошую війну!»

* * *

Обтрусило небо зорі
Й народило день прозорий,
Річка гупнула веслом,
Встало сонце за селом.

Встала й лялечка Марина —
Чорні брівки, очі сині —
Гарно вмилась, одяглась,
За ворота подалась.

«Ти куди зібралась, дочко?» —
Вийшла мама із садочка.
«Я до сонця хочу йти».
«То ще трішки підрости,

Бо до сонця йти далеко,
От ходімо до лелеки —
Бачиш, він стоїть з дітьми,
Підійдем до нього й ми.

Він давно вже обіцяє,
Що нам братика придбає.
А родині лісника
Конче треба хлопчака».

Та й пішли мамуся й доня
До лелеки в оболоню —
Хай він гарного синка
Дасть родині лісника.

Саме в цю спокійну пору
Обережно до обори
Підійшов із лісу лис,
Він в зубах бумагу ніс.

Не якусь — на п'ять печаток,
Бо в ведмедя був порядок:
Як серйозне щось почать,
У папір тисни печать.

От так диво, що у звіра
У зубах не м'ясо й пір'я,
Це ж з яких, подумать, пір
Споживає лис папір?

Притулившись до обори,
Лис вклонився всім у дворі,
Далі витяг з рота лист
І розкрив свій вчений хист.

«Всім джентльменам
і всім ледям
З канцелярії ведмедя
Я приніс універсал.
Справедливий гнів і шал

Вкарбував тут наш правитель,
Благодійник і навчитель.
Він Рябкові й барану
Оголошує війну!

Завтра вранці о четвертій
Хтось зустрінесться зі смертю,
Як указ і лист велить,
Проти вас стоїть ведмідь,

Вовк окривджений, побитий,
І кабан, і лис Микита —
Це мене давно так звуть.
Прощайте, час у путь.

О, забув сказати ще слово:
Бій призначено в діброві,
Де колише дуб віки,
Де в дзвіночки
б'ють струмки.

Тяжко буде біля дуба
І Рябкові, і Рахубі.
Чи у вас знайдеться рать?» —
Умирать, так всім вмирать.

Знає хитрий лис Микита,
Як дрібноту укусити.
Хто ж прийде на бій із них?
Вже нема таких дурних.

Він на півня глянув ласо:
«Качур — теж солодке м'ясо».
І зітхнув підступний лис,
Та й з бумагою у ліс.

У оборі стало тихо:
Кожен чув — надходить лихо.
Що ж робити? І яка
Буде тактика Рябка?

Чи тримати оборону?
Чи ударить всім загоном?
Як ударить, як почать,
Щоб злякать ведмежу рать?

Зажурився наш Рахуба —
Продірявлять завтра шубу.
Жаль себе і жаль малят,
Бач, який вовцюга кат.

Та що буде, те і буде —
До останку битись буду.
Як вже гинуть, то в бою.
Вовка ж рогом підкую.

З півнем Мурчик сів і плаче,
А його втішає качур:
«Як гуде, гримить гроза,
То поганий друг сльоза.

Хоч у нас сили й маленькі,
Всі у бій підем раненько,
Нападем на розбишак.
Так-так-так! Так-так-так!»

Хто за це, а хто супроти?
«Я за це!» — ожив наш котик.
Півень гребенем тріпнув:
«Я без вас піде не був».

Відлягло Рябку від серця,
Не злякались друзі герцю.
Думай, мисли день і ніч,
Як важку зустріти січ.

Саме в цю нелегку пору
Нагодивсь лісник із бору.
А за ним ішов слідом
Красень лось.
Він з лісником

Вже давно приятелює,
Навіть інколи ночує
Біля стогу чи стіжка
На подвір'ї лісника.

Ось тоді на вищий рівень
Забиравсь поважно півень —
Звірю він сідав на ріг
І пишавсь, як тільки міг,

Ще й прибріхував: «Ми з лосем
Біля зрубу трави косим,
Вже сінця згребли стіжок —
Лось від мене ні на крок...»

Як пройшов лісник подвір'я,
То побачив: птицю й звіра
Облягла тяжка печаль.
Хто ж лихий заніс нам жаль?

Чи не вдерся хтось із лісу?
Бо Полісся — це Полісся.
І вже руки лісника
Гладять нашого Рябка.

«Ти чого сумуєш, друже?
Чи втомивсь, чи занедужав?
Чи прочумався Хапець
І удерся до овець?»

Розказав усе толково
Наш невтомник лісникові
Й зажурився собі ураз:
«Невелика сила в нас».

Посміхнувся лісник добряче:
«Все це так. Чому ж, одначе,
Славних друзів ти забув?
Я про них слівця не чув.

От чого ніхто і досі
Не побіг із вас до лося?
І до кіжок, до зайців,
До синичок, до щиглів?

Кажуть, силу ломить сила,
Тож берись мерщій за діло.
Воювать, так воювать —
Дружно бити вовчу рать!..»

Ранній ранок, тіні сірі,
Скоро, скоро вже чотирь.

Войовнича в лісі рать
Жде наказу воювать.

Всі зібрались біля дуба,
Всі паюють вже Рахубу,
Бо в жилавого Рябка
Якість м'яса не така.

«Шерсть в Рахуби дуже гарна,
Не змісіть її намарно,—
Попередив всіх кабан,—
З шерсті я зроблю жупан,

Ще й свині я помаленьку
Витчу кофту і сукенку.
Наведе свиня ажур
І полізе до баюр».

«Шерсть згодилась би й лисиці!»
«Не лисиці, а вовчиці!» —
Так гарикнув люто вовк,
Що відразу лис замовк.

Лиш ведмідь годинник слуха —
Приладнав його до вуха:
Як ударить перший дзвін,
То останнім стане він

Для Рябка і для Рахуби.
От і дзвін ударив любо,
Та здригнувсь ведмідь чогось.
В лісі трапилося щось!

Тупіт, гук, лементування,
Спів страшний, страшне гарчання.
Лось поблизу вже кричить:
«Де ведмідь! А де ведмідь?»

Хтось злетів над деревами:
«Він під нами! Він під нами!»
Кулемет озвався:

«Так-так!

Бийте, бийте розбишак!»

«Хай ведмідь іде на м'ясо!»
«З кабана ж будуть ковбаси!»

«Так-так-так! Так-так-так!»
З переляку вовк заляк.

«Військо йде на нас велике —
Скільки зброї, скільки крику!
Не витримує земля». —
Та й гайнув з лісів в поля.

А ведмідь махнув на дуба.
З переляку нову шубу
На гілляках розідрав,
Ще й годинник з вуха впав.

Хто ж йому оплатить втрати?
Нащо біг він воювати?..
Це б провчить вовчицю слід,
Бо зведуть жінки ведмежий рід.

Де ж подітись кабанові?
Є торішній лист в діброві.
От забравсь кабан у лист —
Тільки з листу видно хвіст, —

І тремтить, щоб на ковбаси
Не пішли його запаси.
В нього ж сала пудів з п'ять —
Нащо дурню воювать?!

А хитрющий лис Микита
Так й не знає, що робити,
То заліз у бурелом,
Вкривши голову хвостом.

Лису теж тепер не з медом.
Нащо він зв'язавсь з ведмедем?..
Щоб не стратити свій вік,
Перейти б на другий бік?!

А на галяву до дуба
Вже ідуть Рябко, Рахуба,
Мурчик, півень, качур теж.
«За ведмедем, півню, стеж!»

«Та шукайте курохвата,
Щоб не ціливсь на ягнята,

Щоб костями ворог ліг,
Я вгачу у нього ріг!»

У цей час комар носатий,
Що уміє тільки ссати,
Кабана шпигнув у хвіст,
Ворухнувся хвіст і лист.

Зміркував наш кіт, що в листі
Сірі миші завелися,
Та й схопив у зуби хвіст,
А кабан у крик, у виск,

Бо здалося бідоласі,
Що піде він на ковбаси.
Та й гайнув кабан у ліс,
Осипає з сала лист.

З переляку Мурчик любий
Опинивсь за мить на дубі.
Як злякається ведмідь,—
По гілляках вниз летить

Та на лиса обірвався.
Лис подумав, що впіймався,
Завищав, що він не він,
Що прийшов він на поклін

В славний табір перемоги.
Так ведмідь його за ногу —
Й за собою поволік:
«Вкорочу тобі я вік...»

А друзяки наші щирі
Посміялися у міру
Та й гарненько, любо, миром
Подались до лісника...
От історія яка!

НЕПОСЛУШКО ДОВГІ ВУШКА І ДЗВІНОК

(ЗА НАРОДНИМИ МОТИВАМИ)

Зажурилася зайчиха:
Що за напасть, що за лихо
Забрело до неї в дім —
От ніяк не всидить в нім

Її любий Непослушко,
Що найкращі має вушка,
Це не вушка, а човни, —
Втіха батькові й мені.

Так чогось ці милі вушка
Не тримаються подушки:
Ще усі в оселі сплять,
А вони вже норовлять

Утекти кудись із дому,
А куди? Про це нікому
Не розказує дитя.
О, важке з дітьми життя!

Чи ж йому нема капусти?
Чи у мами борщ не тлустий?
А чи морква не така?
Чи немає буряка?

Все ж даєш йому — й останнє,
Не жалієш харчування,
Та й нема такого дня,
Щоб не дбали про вбрання.

В черги ходиш, щоб дитині
Були модні переміни:
І «платформи», й кожушок —
Все ж для них — своїх діток.

«Ми ж хіба колись це мали?» —
Непослушку скаже з жалем.
А дитя наморщить ніс
Та й чкурне собі у ліс.

Вже й страхали Непослушка:
«Ми тобі накрутим вушка!» —
Так тоді він заволав,
Що ніхто не має прав

З вух робити варениці,
Та й скоріше із світлиці
В кухню вибіг — і у двір,
А із двору скоком в бір.

Батько тільки засміявся:
«Вже синок до прав добрався,
Як такий в дитини хист,
З неї виб'ється юрист».

А тим часом Непослушко,
Нагостривши ноги й вушка,
Біг на луки навпростець,
Де чабан пасе овець.

Він пасе і на сопілці
Грає вівцям щось про вівці,
Ті ж в музиці — ні на гріш,
Ім наїстися б скоріш

Та добратися до броду,
Де вивчає бусол воду.
Вівці бусла наженуть —
І хмарки з водою п'ють.

Враз чабан всміхнувся у вуса,
Бо знайомий перех вчувся.
Що за гість прибув з лісів
На сопілчин згук і спів?

«Це, напевне, Непослушко,
Що придбав метрові вушка?»
Зайчик слухає, мовчить,
Тільки вухом лопотить.

Як не дивно чоловіку,
А вухань любив музику.
Це ж, бувало, цілий день
Мовчки слухає пісень.

А іноді гарно, в толком
Затанцює вальс чи польку
Й засумує неборак,
Бо ж його батьки ніяк

Не хотять музики мати.
Був би тільки харч у хаті,
Та вдяганки, та взуття,
Що ще треба від життя?

Нащо зайцю піаніно?
Щоб намучилась дитина?
От бери капусту жуй —
Вуха гамами не псуй.

Головніш за різні гами
Вдовольнитись пирогами,
В зайця істина проста:
Все іде від живота!

А наш зайчик за музики
Переплив би море й ріки,
Він музику чув і в сні
Й з чабаном був цілі дні.

І не раз журивсь уволю —
Чи ж йому всміхнеться доля?
Принесла б у добрий час
Піаніно, альт і бас!

То було б в лісах музики,
Мали б лиха черевики —
Дісталось б закаблам,
Закаблам і передам!

Від такої думки заєць
Скоком-боком йде у танець —
Як справжнісіпкий мастак,
Тне він чардаш і гопак.

Здивувались навіть вівці:
«Ох і скоки! А колінця!
Тільки наш баран отак
Зміг би вишкварити гопак!»

«Ме-ме-ме,— баран промекав,—
Непослушку ще далеко
До моїх стрибків. Ме-ме,
Та колись щось перейме».

Погодились зразу вівці,
Нахилились до травиці,
Бо незгода з бараном
Не кінчається добром.

Непослушко посміхнувся,
З чабаном презирнувся.
Що ж казати? Слабина
Може бути й в барана.

* * *

Непослушко гостям радий:
В їхню хату на нараду
Рано-вранці, ще до дня,
Стала сходитись рідня —

Вся вродлива, а не проста,—
Косоока, куцохвоста,
І так славно три губи
Посміхаються тобі.

В батька-матері сестриці
Дуже гарні молодиці,
З чоловіком кожна йде,
І воркує, і гуде.

А брати усі усаті,
Всі сміливі та завзяті,
Їх обходить навіть лис —
Ось до чого дожились!

Як рідня усілась густо,
То взяв слово про капусту
Самий старший батьків брат —
По капусті кандидат!

«Гей, зайці, капуста сила
В цьому році уродила,
Тож тепер наш дружний гурт
Має думати про бурт.

Як сховаєм качанисту,
То буде що взимку їсти:
Не сховаєм, так біда
Підкрадеться в холода».

Всі вухаті одностайно
Погодилися негайно,
Як їм радив кандидат,
Разом взятись за кагат.

Кандидат був радий цьому
І, збираючись додому,
Непослушкові сказав:
«Щось ти, любий, ловиш гав!

Ти тікаєш часто з дому.
А який резон у цьому?
На яку ступаєш путь
І що хочеш роздобуть?»

І розкрилася дитина:
«Хтів би мати піаніно,
Я на ньому цілі дні
Грав би родичам пісні».

«Що, що, що?! —
І заєць вчений,
Мов капуста, став зелений.—
Це щоб заєць... піаніст?..
Та який у цьому зміст?!»

«Піаніста в нашім колі
Не було, маля, ніколи —
Маєм тут ми недорід»,—
Засміявсь вухатий рід.

«Як ти моркву хочеш мати,
Вибивайсь у кандидати,
А музика — то пусте —
З неї й брюква не зросте».

Присоромлена дитина
Мовчки витерла сльозину
Та й гайнула в ліс бігцем,
Наче хто гонив дубцем.

От біжить, біжить маленька.
Тільки щось у лісі тенька.
Чий це срібний голосок?
Так бринить лишень дзвінок.

Кинув зайчик вірним оком,
Та й до грушки скоком,
скоком —
Тут із гілки дзвоник звис,
Звеселяє сріблом ліс.

Хто ж лишив це диво в гаї,
Що із вітром розмовляє?
Як дістать його мені?
Як знайти в дзвінку пісні?

В хвилюванні Непослушко
Закружляв навколо грушки,
Ліз на стовбур, повз, стрибав,
Та дзвіночка не дістав.

Зажурилася дитина —
Настрибався за півднини,
А який із цього толк?
Тільки сам себе потовк.

Відпочивши, Непослушко
Став прохати дику грушку:
«Ти свій стан гнучкий нагни,
Щоб дістать дзвінок мені».

Каже грушка:
«Свого стану
Нагинати я не стану,
Його вітер нагинав,
Мою вроду руйнував.

Все тоді в мені боліло,
Світ мені ставав немилий,
Як ламалося гілля...
Йди, малятко, звідсіля!»

Що ж робить тобі, маленький?
А дзвіночок тихо тенькнув:
«Ти мене не покидай,
Грушку ж трохи настрахай».

Довелось малому звіру
Бігти в гості до сокири,
Що жила у курені,
Заховавши щоки в пні.

«Добрий день тобі, сокиро!
Я прийшов до тебе з миром —
Ти нікого не рубай,
Тільки грушу настрахай».

В пні щось тихо заскрипіло:
«Я стара, тупа, безсила,
Вже на пенсію пішла —
От які мої діла.

Це аби мені точило
Трохи щоки підгостило,
Плями вивело рябі,—
Пособила б я тобі».

Зажурився зайчик милий:
«Де ж мені шукать точило?
Чи знайду до нього слід?
І яке воно на вид?»

Захихикала сокира:
«Нема клепки в тебе, звіре».
В зайця вирвався докір:
«Та який із мене звір?

Ви у пені сховались, тітко,
А із пня не дуже видко.
Не кладіть на зайця гнів —
Звір — це той, що їсть зайців».

Насурмонилась сокира:
«Молодий ти ще не в міру,
Прийде час — і сам до пня
Добредеш якогось дня.

А тепер розвішуй вуха
Й про точило пильно слухай:
Це ж колись — давно-давно
В річку гулькнуло воно.

Люди ж річці плях змінили,
І на березі точило
Опинилося собі —
Там, де бусол на вербі.

До верби ж старий Величко
В'яже човен невеличкий
Й на точилі мудрий дід
Чистить рибу на обід.

Вже точило з головою
Вкрилось мулом і лускою —
Лежебоком хто лежить,
Мусить напасті зносити.

Тож збуди його, вухатий,
Бо і камню досить спати —
Хай і в нім жива іскра
Стрепенеться для добра.

А побачиш риболова,
Побажай йому здоров'я.
Він не просто ветеран,
А колишній партизан.

Серцем в дні суворі, грізні
Він одстоював Вітчизну,
І за ці вогненні дні
Має рани й ордени».

Уклонившись сокирі,
Зайчик вибіг на подвір'я,
Де гойдалися дубки, —
І щодуху до ріки.

Ось і річка.

Синім цвітом
Її вбрало щедre літо,
Ще й хмарки зняло з небес —
Хай погойдує їх плес.

Біля плеса під вербою
Човен спить у супокою,
Біля човна сивий дід
Варить юшку на обід.

Ось труснув дід кропу трошки,
Опустив у юшку ложку,
Ложка стала сторчوما,
Бо чого лишень нема

У тій страві риболова:
Сало, перець, лист лавровий,
І петрушка, й кардамон,
І цибуля, і лимон.

Вже місцевих два поети
Присвятили їй сонети.
З цих творінь сміявся дід:
«Не усе, що йде в живіт,

Має право на сонети».
Так образились поети
І в мовчанні з казана
Юшку виїли до дна.

Дід побачив Непослушка:
«От і гість прибіг на юшку,
Тож сідай, хвостом крути,
Іж, розкажуй, звідки ти».

«Я прибіг, дідусю, з гаю,
І здоров'я вам бажаю,
А до юшки — ані-ні,
Бо варилась на вогні».

«Зайцю юшка не вгодила,—
Усміхнувсь рибалка мило,—
То біжи на огород —
Буряком наб'єш там рот».

«Буряки — то, звісно, діло,
Але де лежить точило?
Може, часом у село
До колгоспу забрело?»

Озирнувсь вухань довкола
І уадрів камінне коло —
Тут пісок, луска і плав —
Довго, видно, камінь спав.

Зайчик скочив до точила:
«Наберися, камню, сили,
Нечисть скинь, піди в бори —
Там сокиру нагостри».

Важко хекнуло точило:
«Так мене вже замулило.
Що само не встану я,
От аби моя рідня —

Річка гарненько промила,
Від піску звільнила тіло,
Я б із радістю, повір,
Покотилося у бір.

Там би зразу я сокирі
Гарно щоки підгостило.
Шпар, маленький, до ріки,
Бо з'їдять мене піски».

Уклонивсь вухатий діду,
Що старавсь біля обіду,
Побажав щасливих літ
Та й простиг від зайця слід.

Біля річки, біля гатки
Зупинилося зайчатко,
Трохи вгрузло у піски
І звернулось до ріки:

«Сині хвилі, чисті води,
Хто не хвалить вашу вроду?
Завжди вас із віку в вік
Славить друг наш — чоловік.

І тепер вас прошу, хвилі,
Пособіть звільнить точило
Від намулу і пісків —
Вийдіть трохи з берегів,

Розгуляйтеся проворно,
І тоді камінне жорно
Оживе у добрий час,
Це порадує і вас».

Помовчала трохи річка,
Потім каже:

«Що за звичка
Клопотатись хтозна-чим —
Навіть каменем старим,

Це такий сонливий лежень,
Що і вік в піску пролежить.
Хоч йому я і кума,
Та на сонь часу нема...»

Що ж тепер у білім світі
Непослушкові робити?
На край світу б десь побіг,
Щоб йому хто допоміг.

Він помчав би до родини —
Та ж візьме його па кпини:
«Бач, фантазія яка —
Піаніно дай, дзвінка,

Ще, дивись, дитя кохає
Забажає і органа.
З поколіннячком таким
Дуже весело старим!»

Зажурився зайчик сірий,
Бо вже скралася зневіра.
Враз сяйнула мисль одна —
Побіжу до чабана.

За баштаном, за житами,
За співучими гречками,
За пальметовим садком,
Де струмок цвіте сріблом,

Тут сьогодні біля яру
Випасав чабан отару,
І сопілки щирий спів
Його в молодість завів,—

Це як степом таращанці
В битву мчались на тачанці
Та на конях вороних...
Не забудеш днів таких.

Скільки віку, скільки світу,
Не забудеш того жита
І печальних сивих трав,
На яких твій день конав...

Вже старого — і немало —
У картини уміщали,
Та знайшлись і копачі:
«Час вам грітись на печі».

«А хіба ви степ широкий,
І отару,
 й день глибокий
Теж вкладете на печі?»
Засміялись «копачі»

І дали старому спокій...
День мій сивий, доброокпий
В надвечір'я вже забрів,
Та бринить
 сонілки спів...

А тим часом Непослушко
Притуливсь до діда вушком,
Біля ніг собі застиг,
Бо таки чимало біг.

«Ти чому сумний, вуханю?
Може, щось важке плуганив?
Чи від вовка ноги ніс?
Чи зустрівсь у лісі лис?»

Зайчик про свої незгоди,
Недогоди і пригоди
Чабанові, як умів,
Все до нитки розповів.

От чабан чоло нахмарив
І подався до отари,
З яру він нагнав овець —
Та й до річки навпростець.

«Коло млина, коло броду
Каламутьте, вівці, воду,
Каламутьте, щоб вона
Підняла чорнило з дна».

Здивувались з цього вівці,
Але дружно всі копитця
Почали місити дно —
Аж пищить, сичить воно.

Коло млина, коло броду
Чорний мул уївсь у воду.
Тут ріка підняла крик:
«Бач, як може чоловік

На багно змісити вроду.
Прожени овець із броду!»
«Річко, все зроблю тобі,
Але й ти нам пособи».

«Що ж потрібно чабанові?
Хочеш, дам тобі підкову,
Не просту, а золоту.
У війну — не цю, а ту —

Утікав якийсь княженко
Від якогось чабаненка...»
«Він від мене утікав
Та й з конем у хвилю впав.

Від князівства і від князя,
Що знайшов кінець у грязі,
Лиш підкова зосталась...
От що робить, річко, час.

Не даруй мені підкову,
Тільки хвилю синьоброву
До точила нажени,
Бо з'їдять пісок та сні

Оту силу, що уміла
Справно взятися за діло».
«Що ж, врятуємо сонька», —
Погодилася ріка

І враз хвилі покотила
До точила, ва точило,
Підточила мул, пісок:
«Підіймайся, лежебок!»

І піднялося точило.
Гарно лисину умило,

Засміялось — і кіть-кіть:
«Тепер, хвилі, доженіть!»

Та не хвилі, а вухатий
Кинувсь камінь доганяти,
Заєць заздрить сам собі,—
І сміються три губи.

А точило знає діло —
До сокири підкотило:
«Дорога моя рідня,
Вилізай скоріше з пня!

Як бажаю, як умію,
Наведу красу кумі я,
Тільки хай твій гарний писк
Не здійсмає в хаті виск».

Камінь взявсь за звичне діло,
А кума все молоділа —
Може, з два десятки літ
З головою бух у брід.

Десь поділись зморшки, плями,
І кума, як справжня дама,
Залишилась під кінець —
Зараз можна й під вінець.

З радощів отих сокира
Для точила й зайця-звіра
Спромоглася на бенкет —
Десь узявся вінегрет,

І тушкована свинина,
І картопля, і линина,
І пахучі пампушки,
І, звичайно, галушки.

Як наїлося точило,
То відразу захропіло,
А сокира зайцю морг —
Вранці ми підем на торг.

Це кажу я про розмову:
Що нам скаже у діброві

Дика грушка — стан стрункий.
Відпочинь, вуханю мій...»

Як світанкова зірниця
Розбудила ранню птицю,
Зайчик скочив із сінця,
А сокира із стільця.

Лиш хропіло ще точило
І спросоння бурмотіло
Про лину, галушки
І пахучі пампушки.

«Ну й кума — живіт, як міра,—
Посміхнулася сокира.—
Ми ж ходім собі в ліси
До ранкової краси».

Не багато і не мало
Вдвох лісами мандрували,
Прислухалися до птиць,
Нахилялись до суниць.

От дійшли вони до груші,
Сонце їй росицю сушить
Й прошиває туманець,
А в дзвінку бринить вітрець.

Як сокиру груша вздріла —
Листом, станом затремтіла,
Сльози капнули із вії:
«Вже кінець надходить мій!»

Та негадано сокира
Сумно стала біля звіра
І сказала груші так:
«Геть жени свій переляк.

Не зітну твого й листочка,
Не торкнуся й до сорочки,
Ти високо виростай,
Весели людей і гай.

Хай цвіте твоя урода,
Хай гілля важніє плодом,

Далі з дзвоником щодня
Став вчашати до родини,
Й надокучив так усім,
Що його віддали в дім,

Де вчать грати, танцювати.
Дуже радо і завзято
Взявсь вухань до гам,
до книг.
А як рік в труді пробіг,

То за всі успіхи в школі
Він поїхав на гастролі,
Колосальний успіх мав,
Як в балеті виступав.

Навіть хтось став приміряться,
Чи не можна виступ зайця
Для ефектності подати
Разом з танцем лебедят.

Ну й сміявся з цього заць,
Аж погриз великий палець,
Далі вухом рот накрив,
Бо на сміх скрадеться гнів...

На канікули зайчатко
Забирають мама й татко,
І тоді дзвінком своїм
Веселить він ліс і дім...

Як дзвінок у лісі, діти,
Стане срібно вам дзвеніти,
Так і знайте — зайчєня
Славить вроду сонця й дня!..

НЕВМІЙ І УРОЖАЙ

Там, де верби гнуться в став,
Ранок променем заграє,
І під променем хмарина
Зацвіла, немов жоржина.

Десь за вербами в лугах
«Дир» та «дир», — озвався птах,
Загудів комбайн у полі,
Ширшим стало все навколо —
Бо, де верби гнуться в став,
Ранок сонячний настав.
І давно у нашої хаті
Встали тато, встали мати,
Встав Іванко-молодець,
Веселун і в дуду грець.
А малесенька Олянка
Вже гусят зове до ганку,
І вони летять пушком
До Олянки з фартушком.

Вже і лялечка в колисці
Просить в мамі щось поїсти,
Тільки спить іще Невмій,
Середульший братик мій,
Замотавшись у ряднину.
Спить дванадцятую годину,
Спить клубком, немов їжак, —
Цілу ніч проспав отак.
Може, він втомився вчора?
Може, дрова віз із бору?
Може, бігав на лужок
І складав сінце в стіжок?
Може, славним трактористам
Він носив у поле їсти? —
Ні, забравшись під пень,
Пролежав Невмій весь день
І нічого — нітелень!

«Чи не час йому вставати?» —
Зупинивсь над ліжком тато.
«Не чіпай синочка мого! —
Каже мама від порога. —
Він у нас іще маленький,
Недоросточок слабенький...
Хай поніжиться Невмій,
Дорогий, найкращий мій...»
«Ой гляди мені, Явдохе! —
Тато сердиться потроху. —
Мазуна ти не жалій:

Не малий у нас Невмій!
Він за мискою аж пріє,
А робити не уміє!..»

Так щодня у нашій хаті
Гомонять татусь і мати
І чекають, що Невмій
Візьме все у розум свій.
Це Невмій, бува, й прослуха,
Та пускає з вуха в вухо,
Бо збагнув уже Невмій:
Є у нього захист свій.

Ранок сонцем хлюпа всюди,
Йдуть і їдуть шляхом люди,
Бо із краю та у край
Ходить в полі Урожай.
Вже у полі мама й тато,
Вже на луг пішли гусята,
Подалися й ми на став,
А Невмій лиш тільки встав,
Очі заспані продрав.
«О, як сонце сліпить очі!
Й спать воно чомусь не хоче...
От якби я сонцем став.
Тільки б їсти уставав! —
Неумій зирнув по хаті: —
А де ж тато, а де мати?!
Де Олянка з фартушком?
Де Іванко із Даньком?
Розійшлися всі усюди?
То й вмиватися не буду!
Тільки де сніданок мій?» —
Зирить поглядом Невмій.
Бачить він на скрині миску,
Та не харч в ній, а записка:
«Ой Невмію, уставай,
Бо проспиш ти і врожай!»
Неумій вже хоче їсти,
Та у піч не хоче лізти.
Звісно, є щось у печі,
Але як на рогачі
Взяти горщик запашний?
Став і думає Невмій:

«Це аби була Оляна,
Вона б борщику наляляла,
Забілила б молоком,—
Сів і їв би за столом
Та питався: — Що на друге? —
А тепер прийшлося туго...»
Взявсь Невмій за рогачі,
Борщ шукає у печі.
Та схитнувся в Невмія горщик —
І полився з печі борщик.
Ллється борщик в три струмки,
Витікають буряки,
І картопля, і капуста,
І навар, і м'ясо тлусте.
Рогачі жбурнув Невмій,
З хати вибіг сам не свій...
От біжить Невмій до діда,
Щоб поспіти до обіду.
Є в Невмія строгий дід,
Він прожив сто з гаком літ.
Влітку він живе у полі —
Догляда колгоспні бджоли.
Полюбляє дід бджолу
Й добуває мед селу.
Коло ставу біля гаю
Неумія дід стрічає:
«Помагать прийшов мені?»
І зітхнув Невмій: «Та... ні!
Я, дідусю, хочу їсти!
За обід пора вже сісти...»
«Та вже час,— промовив дід.—
Що ж давати на обід?
Може, юшку із в'юнами?
Може, кашу із линами?
Може, липовий медок
Чи солодкий пиріжок?»
«Та усе давайте, діду,
Все згодиться до обіду!»
«От і добре,— каже дід.—
Славний буде в нас обід.
Ти мерщій бери, онуку,
Мого ножика у руки,
До ладу почисть в'юни,
Добре випатрай лини,

Принеси відро водиці,
Назбирай сухої глици
І вже — чуєш? — заодно
Пересієш борошно.
Я ж найду усю приправу,
Щоб обід удавсь на славу».
«То у вас обіду — ні?»
«Зараз буде на вогні.
Порпайсь, внучку, із в'юнами
Та з ледачими линами,
У курінь біжи мерщій!»
Та сльозу пустив Невмій:
«Я не вмію працювати,
Це говорить навіть тато!»
«То учися, внуку мій,
І назвуть тебе — Умій!»
«Я... учитися не хочу!..» —
Неумій втирає очі.
І ногою тупнув дід:
«Ти поганий дармоїд!
Ти ганьбиш увесь наш рід.
Бачиш — люди роблять в полі,
Мед несуть у вулик бджоли,
Навіть крихітка мурашка
Соломинку тащить важко,
Бо щось має будувати —
Може, хижу, може, хату.
Тільки трутень-дармоїд
Незароблений обід
Тягне похапцем до рота
І втікає від роботи».
Запечалився Невмій:
«Прощавай, дідусю мій!
Ти не гнівайся, дідусю,
Як робити научуся,
То прийду на твій медок,
На солодкий пиріжок,
І на юшку із в'юнами,
І на кашу із линами —
Разом зваримо обід...»
Дід гука Невмію вслід:
«Краще б в мене ти науку
Починав проходити, внуку,
Біля вуликів, роїв...

Що я вмію, ти б умів,
І за чесну працю всюди
Шанували б тебе люди!..»
Та пішов мерщій Невмій
І голодний, і лихий.

За дзвінками пшеницями
Стрівсь Невмій із косарями.
Косарі ведуть покіс —
Жито хилиться в-під кіс;

А жінки за косарями
Урожай гребуть граблями
І за снопом в'яжуть сніп —
Буде тут чимало кіп.
Став Невмій біля покосу.
«До роботи, хлопче, просим,
Бачиш, скільки тут сноців!» —
Хтось озвався з косарів.
«Це мені снопи носити?
Це тяжка робота в світі:
Ними змуляю плече,
Й сонце тім'я напече...»
«Так тоді в поділ сорочки
Ти визбируй колосочки».
«Як збирати їх мені?
Треба ж гнутись до стерні.
А стерня мене поколе...
Не мені робити в полі!»
«Що б робити ти зумів?» —
Хтось питався з косарів.
«Першим ділом, я б поїв,
Потім трохи відпочив».
Засміялись всі навколо,
Лине регіт на все поле:
«Не хлопчина це, а гріх.
Тільки спить і їсть, як в міх.
А пора б робити вміти,
Як уміють інші діти...»
По стежині польовій
Йде заплаканий Невмій.
Стало соромно хлопчині:
Всі щось роблять у долині,

Всі веселі у труді,
Тільки він один в біді.
Всі сміються люди з нього,
Що не робить він нічого.
«Може, взяти й до копи
Занести хоч два снопи?»
А в цю пору по долині
Із зерном іде машина,
Богатир сидить на ній
У одежі золотій.
В нього брови — із колосся,
В чуб колосся заплелось,
І сміється богатир
Так, як батьків бригадир.
Але ось він хмуриє брови:
«Що за плач коло діброви?
Гей, товаришу Невмій,
Голосить мені не смій!
Ти голодний, добре бачу.
А голодний, бо ледачий!»
Зупинився Неумій
На доріжці польовій
І, хоч лячно, а питає,
Хто його з машини лає.
Посміхнувся богатир,
Так, як батьків бригадир:
«Не пізнав мене, Невмію?
Я — усіх людей надія,
Я — товариш Урожай,
Що годує цілий край.
Ждуть мене міста і села,
Бо я щедрий і веселий.
Я працюю цілі дні,
Щоб співав наш край в зерні.
Ждуть мене по всьому світі.
Ждуть мене дорослі й діти.
Бачиш, навіть малюки
Золотисті колоски
Підбирають у стіжечки
На зерно і пиріжечки.
Тільки ти, ледащий вкрай,
Не шануєш Урожай!
Я скажу, Невмію, всюди,
Щоб тебе цурались люди,

Щоб від тебе й хліб тікав,
Бо ти й хліб не панував!»
І сказав Невмій поволі:
«Я навчусь робити в полі!..
Я не гірший за усіх...
Не беріть мене на сміх...»
Урожай всміхнувся у вуса:
«Що ж, справляйся,
подивлюся!»

Та й подав з свого мішка
Чарівного пиріжка:
«В ньому є охота й сила,
Підкріпися — і за діло,
Щоб усе в руках кипіло!»
Та й поїхав Урожай
В колосковий тихий край.

А Невмій побіг полями,
Став з веселими дітками:
«Буду я робити з вами».
Вперш нагнувся над колоском
З молодим дзвінким зерном.
Вперш зв'язав снопа тугого
Із ячменю золотого
І, мов щастя, його ніс
На покритий лубом віз.
І почув про себе нині
Добре слово у долині;
Перша тепла похвала
В серце глибоко лягла.
І дарма що ние тіло, —
Та кипить в Невмія діло.
А смерком він в ліс пішов,
Назбирав у лісі дров
(І не мало, і не много)
Та й несе до діда свого.
Дід дивується, мовчить,
А Невмій з відром вже мчить
До пахучої криниці
Та й несе бігцем водицю.
«Може, ще вам допомгти,
Бо пора й додому йти».
«Ще піди в курінь, синашу,
Принеси вечерю нашу:

У полумиску медок,
А в тарілці пиріжок,
Теплу юшку із в'юнами,
Добру кашу із линами.
Їж, дитино, виростай.
Це під вечір Урожай
Говорив мені про тебе,
Що ти робиш так, як треба».
«Це лише початок мій...—
Каже дідові Невмій.—
Я навчусь робить, як тато,
Стану вам допомагати...»
«Помагай, мов дитя,
З мозолями йди в життя!»
Сів Невмій біля старого,
Коло вогнища ясного.
А полями з краю в край
Ходить щедрий Урожай,
Сів зерно без кінця
Добрим людям у серця.

ДВА ДІДИ І ВИНОГРАД

На Поліссі, на узліссі,
Там, де Тетерів повився,
Біля самої води
Проживають два діди.

Перший дід — це батько мами,
Другий — просто дружить з нами,
Він, як палець, сам живе,
Та мене онуком зве.

Перший дід у нас рибалка,
Другий дід навчився змалку
Біля пасіки ходить,
Звуть його — солодкий дід.

А насправді він — Петренко,
А рибалка — Романенко.
От які мої діди,
Що живуть поблизу води!

Я з дідами ціле літо
Ставлю верші, ставлю сіті
Та ловлю важкі рої,—
Так проходять дні мої.

Я вже й в бурю плив рікою,
Човен мій змагавсь з бистрою...
Й перший дід говорить так:
«З тебе виросте рибак!»

Я не скаржуся ніколи,
Як мене пожалять бджоли.
Й другий дід хвалитись звик:
«З тебе вийде пасічник!»

От, бувало, моя мама
Й посміється над дідами:
«Добре рибка, добре й мед,
А життя іде вперед...»

І розсердиться Петренко,
А за ним і Романенко:
«Хоч ти, Ганно, й голова,
В тебе лінія крива

Щодо риби, щодо меду,
Хоч і їздиш ти в «Победі!» —
І замовкнуть два діди,
Що живуть поблиз води.

За селом, понад рікою,
Вітер шепчеться з лозою,
За селом пісок, як віск,
А над ним пташиний писк.

Якось влітку моя мама
Зацікавилась пісками,
Зацікавився піском
Сам товариш агроном.

Я також іду із ними,
Тішусь назвами новими:
Чауш, альфа і мускат —
От який є виноград!

Все відомо агроному,
Але радість ще й у тому:
Тут, в пісках, за рядом ряд
Розгніздиться виноград.

І з такою новиною
Я біжу понад рікою.
От домчав я до дідів,
Все їм толком розповів.

А вони, спочатку тихо,
Затрусилися од сміху,
І дві сиві бороди
Гнуться прямо до води.

Сміх іде над тихим гасм,
Сміх дідів із ніг збиває,
Разом впали на пісок,
Тільки «ох» і тільки «ох».

Потім каже Романенко:
«Вмовим Ганну помаленьку:
«Викинь, жінко, ці думки,
Бо піски — то є піски!..»

Далі слово взяв Петренко:
«Скажем Ганні потихеньку:
«І не думай про мускат,
В нас картопля — виноград!»

І діди готують плани
Проти саду й проти Ганни.
І подумав я тоді:
«Несвідомі є діди».

* * *

Смерком, наче делегати,
Йдуть діди до нас до хати,
Йде Петренко з щільником,
Романенко — з судаком.

Їх вітає наша мати,
Дістає наливку тато,

І діди заводять річ,
Чи не зварить юшку піч.

Про погоду потім слово
І про пасіку, про влови,
Про роботу всіх бригад,
А вкінці — про виноград.

Знов старечий сміх полився:
«Щоб у нас, та на Поліссі,
На пісочку ріс мускат...
То помremo ми стократ!»

«Не вмирайте, — каже мама, —
Виноград посадим з вами,
Й на столі в нас буде лад:
Риба, мед і виноград...»

«Виноград — твоя помилка,
Друге діло — мед і рибка,
Винограду не сади!» —
В один голос два діди.

Мама каже їм помалу:
«Ці слова від вас чувала
Я в тридцятому про сад,
А тепер — про виноград...»

І розсердився Петренко,
А за ним і Романенко:
«Не гніви ти нас, людей...»
За шапки — і до дверей.

Тато мій дідів спиняє,
Біля саду їх вмовляє:
«Як же можна йти отак,
Коли жде медок, судак?»

«Хай вони ждуть винограду!» —
Ідко пасічник із саду.
Засміялися діди
І садами — до води.

Попереду йде Петренко,
А за ним і Романенко.

Перший дід — без щільника,
Другий дід — без судака.

Засмутилась в хаті мати,
Батько став її втішати:
«Що ж, діди — то є діди,
А ти свій мускат сади.

За тобою, жінко, — люди,
Хоч є й різні пересуди.
Знай, що в'їдливий роток
Не закриєш на замок.

Заглядав я у порадник.
В нас шпалерний виноградник,
Наче ліс, піде у ріст,
Так що, Ганно, не журись!

Ти щільник підвісь в коморі —
Він згодиться нам не скоро,
Висуш добре судака.
Хай він дня свого чека!»

От який у мене тато!
Він на слово скупуватий,
Та як скаже щось коли —
Всі послухають в селі.

* * *

Не багато і не мало
З того часу днів промчало,
І все кращали вони —
Взимку, влітку й навесні.

Соки вже проснулись в гаї,
Квітень ріки відмикає,
І дзвенить весна крилом,
І струмками, і зерном.

На жита і на пшеницю
Перша випала росиця,
Перший грім озвавсь адала, —
Й почала рости земля.

Сонце вищає над нами,
Дні ідуть-біжать за днями,
Не ходив я кілька днів
До лісів і до дідів,

Бо прийшла нова турбота:
На піску кипить робота.
Ями тут — за рядом ряд,
В ями садять виноград.

Я також не лінувався,
Садовити навчався —
Чубуки носив до ям,
Обрізав коріння сам.

І сказали у бригаді:
«Хай школяр усім на радість
Біля самої ріки
Сам посадить чубуки».

Радю скочив я до ями,
Корінь виправив руками,
І здалось мені в ту мить:
Вже в корінні сік дзвенить.

Із такою новиною
Я біжу понад рікою —
Хочу втішити дідів:
«Виноград я сам садив!

Та й для вас припас гостинця —
Черенки на три колінця,
Хай порадують піски
Черенки і ягідки».

Біля лісу, біля гаю
Дід Петренко ґрунт копає,
Романенко ж із руки
Накидає щось в ямки.

Так, згинаючись, поволі
При оселі бараболю
Садять вже не перший рік
І рибалка, й пасічник.

«А, здоров, здоров, онуку,
Ось бери лопату в руки:
Свій посадимо мускат —
В нас картопля — виноград.

На піску, чував, бригада
Вже рве грона винограду,
З грон вино б'є прямо в рот —
Похмеляється народ!»

Свій дотеп — своя утіха,
Й затрусились знов од сміху
Розрум'янені діди,
Що живуть поблиз води.

Що мені їм говорити?
«Почекаємо три літа,
Може, чарочка вина
Й вам націдиться із дна».

«От яка старим наука —
Вже й онука на нас фука!» —
І розгнівались діди,
Що живуть поблиз води.

Та на це я не зважаю,
Йду до хати, що у гаї
Заблудилась, мов маля,
Й хоче вийти у поля.

Я знайшов собі лопату,
Яму став крадьком копати:
Посаджу тут чубуки,
Щоб не знали старики.

Вже кінчав свою роботу,
Гульк — діди разом в ворота.
«Що мудрують у землі
Рученяточка малі?»

Я холону й червонію,
Слова вимовить не смію,
Бо у гніві старики
Вирвуть з ями черенки.

«Та це ж хміль!» — сказав
Петренко.
«Хміль! — підтвердив
Романенко.—
Хай він в'ється при вікні
І шумує у вині».

Так став хміль із винограду,
А діди повчають радо:
«Хміль, дитя, не виноград,
Хміль прикрасить всякий сад».

* * *

Не багато і не мало
З того часу днів промчало,
І все кращали вони —
Взимку, влітку й навесні.

Сонце вищає над нами,
Щастя йде всіма шляхами,
Входить в поле, в луг, у бір,
Заглядає в кожний двір.

Зацвіло навкруг Полісся,
Там, де Тетерів повився,
У цвіту бринять садки,
Зацвітають і піски.

Скромні квіти винограду
Оглядали всі бригади,
Все село сюди прийшло:
«Щастя, значить, зацвіло!»

Не прийшов лише Петренко,
А за ним і Романенко:
«Здивували квітом світ!
На піску зачахне цвіт!»

«Виноград, — кажу, — помилка,
Друге діло — мед і рибка:
З неба мед в щільник летить,
Хвиля рибку гонить в сіть...

Рибка добра і варена,
І печена, і сушена.
Ну, онуку, за жаки,
Весла в руки — й до ріки!»

Ми проходим біля хати.
Винограду кущ лапатий,
Що розрісся при вікні,
Зеленіє на стіні.

Дід спинився біля нього,
Кущ оглянув хмуро, строго:
«Щось наш хміль ніби не те,
Не занадто він росте!»

І не бачить дід, що квіти,
Кучерявим листом вкриті,
Непомітно зацвіли
Біля самої землі.

* * *

Ходить полем щедре літо,
Нахиляє медоцвіти,
Наливає колоски,
Розрум'янює садки.

Нашумілися уволю
І пшениця, й жито в полі,
Лан стоїть, немов Дунай,
Зустрічаючи врожай.

І колгоспна щира слава
Веселить усю державу,
І дзвенять навкруг в зерні
Справні, славні трудовні.

Ще село жило врожаєм,
Осінь ще не йшла над краєм,
Аж пішли нові чутки:
Виноград покрив піски.

І такого його много,
Наливного і хмільного,
Що прийдеться у піски
Посилать грузовики.

Я сиджу собі з старими,
Поглядаю, що із ними.
Засміявся пасічник:
«До чуток за вік я звик!

Винограду, може, й много,
Тільки дрібного-дрібного,
Якось глянули ми вдвох,
Ну і що? Один горох.

Виноград, повір, помилка,
Друге діло — мед і рибка:
З неба мед в щільник летить.
Хвиля рибку гонить в сіть...»

Я дідів беру за руки.
«Ти куди зібравсь, онуку?»
«Недалеко, до вікна,
Справа є до вас одна...»

Підійшли до винограду,
Розгорнув я листя радо,
І три грона при землі
Загойдались на стеблі.

Ягідки, немов горіхи,
Навіть глянути утіха
На те гроно наливне,
І солодке, і хмільне.

«Що воно за дивна сила?» —
Тихо охнули й присіли
З несподіванки діди,
Що живуть поблиз води.

І кажу я: «На Поліссі
Хміль новий тепер з'явився,
По-новому ріс і цвів,—
Він зоветься «хміль дідів»!»

Переглянулись старенькі,
Озирнулись і тихенько
Засміялися улад:
«От діла настали, брат...»

І рибалка Романенко
Вже допитує Петренка:
«Ну і що? Один горох?
Розписався, бач, за двох!...»

Я вже думав, що, можливо,
Із пісочку вийде диво,
Та що зробиш — пасічник
Підбиває рибалку звик.

«Ну, онуку, в тебе руки
Вже торкнулися науки,
Тільки назву «хміль дідів»
Ти б на іншу замінив.

Бо як визнають це відсталі,
Ми навік тоді пропали —
Вліплять прізвисько таке,
Хоч й хмільне, та все ж гірке...»

* * *

Смерком, наче делегати,
Йдуть діди до нас до хати,
Йде Петренко з щільником,
Романенко — з судаком.

Їх вітає наша мати,
Дістає наливку тато,
І діди заводять річ,
Чи не зварить юшку піч.

«Може, й зварить, та не скоро,—
Каже мати — і в комору.
Звідти вносить щільника
І сухого судака:—

Рибка добра і варена,
І печена, і сушена,

Й з довгим стажем — от така!
Чи ж пізнали судака?»

І рибалка хмуристь брови:
«Риба ця не мого влову!
Та скажу, що пасічник
Пізнає вже свій щільник».

«Пізнаю!» — зітхнув Петренко,
Звеселивши Романенка.
І сказав мій батько так:
«Що ж, засушений судак

Нині стане експонатом —
Доведеться пригадати
Про одне з незвичних див,
Як судак сюди приплив».

І схопивсь рибалка швидко:
«Це моя, здається, рибка!
То на стіл клади підряд
Рибку, мед і виноград!

А тебе вітаю, Ганно,
Робиш ти, відмічу, справно,
Славно йдуть твої діла,
Значить, в мене ти пішла...»

Тут Петренко розсміявся:
«А у кого ти удався?
Вихваляє себе знов,
Що ти скажеш — риболов!

Ти признай свою помилку:
«Щодо меду, щодо рибки...
А то, бач, хитрує так,
Мов засушений судак».

«А хіба ж я не признався? —
Романенко здивувався.—
Ти ж мене збивав з пуття,
Та життя — то є життя.

Що ж, ухвалим план з тобою —
Ми посадимо весною

Виноград поблиз води», —
І всміхнулися діди.

Засміялись всі у хаті.
На стіл юшку ставить мати,
На столі вмістились влад
Риба, мед і виноград.

Довго в нас діди гуляли,
Навіть пісеньку співали
І про рибу, і про мед,
Й про життя, що йде вперед.

Потім міцно обнялися
Й подалися на узлісся,
Перший дід — без щільника,
Другий дід — без судака.

Та проте достойно й радо
Стигли грона винограду
Понесли у ліс діди,
Що живуть поблиз води.

МАЛЕНЬКА ОЛЕНКА

Зовуть мене Оленкою,
Оленкою маленькою.
Над річкою Веснянкою,
Як перейти полянкою,
За садом-виноградом
Живу я із матусею,
З сестричкою Настусею.
Матуся робить в полі,
Настуся ходить в школу,
Мене ж не пишуть в школу,
Бо я росту поволі.
Мені ж говорять: не пора —
Не доросла до букваря!
Дідусь сміється з мене:
«Твій ріст в ріці, Олено.
Купайсь частіш з дітками —
І виростеш, як мама!»
Всі дні в ріці купаюся,

А ріст не прибавляється...
І звать мене Оленкою
Малою та маленькою.
А маму звать Петрівною,
По гречці — королівною!
В матусі є бригада,
Земля побіля саду,
А на землі врожай
Росте на цілий край.
А люди кажуть дивно:
«Росте у нас Петрівна
На пшеницях, на просі,
На житі, на горосі,
На гречці чорнокосій!»
Виходить, Ріст не в річці,—
Він ходить у пшеничці,
Він ходить в житі, в просі,
В чубатому горосі,
У гречці чорнокосій!
Коли б із Ростом стрітися,
У пояс уклонитися,
Сказати йому тихенько:
«Це я, мала Оленка,
Росте у мене мама,
Настуся із книжками...
А я усе — як лялька,
На себе глянуть жалко!..
Мене не пишуть в школу,
І не беруть у поле,
І не везуть з бригади
У Київ на наради...
Сиди лиш біля дому,—
Кругом біда малому!..
Я прошу вас у гості
І прошу трішки росту.
Мені б лише почати
Настусю доганяти,
А далі вже дарма —
Я виросту сама
На пшеницях, на просі,
На житі, на горосі,
На гречці чорнокосій...»
За тихою полянкою,
Над річкою Веснянкою,

За садом-виноградом
Скриплять-дзвелять
 уключини,
Деркач озвався заучено,
Машина йде по двору,
І мама скоро-скоро
В свої поля збирається —
Це рапок починається.
Я хочу теж в машину,
На поле, у долину,
Де дядя Ріст гуляє,
Де все-усе зростає.
Беру мерщій хустинку,
І ляльку, і корзинку, —
Скоріш до тину з хати.
З машини всі дівчата
Сміються наді мною:
«Куди нам із тобою?»
«Куди нам із малою?»
«А я в бригаду вашу!..»
«Ще мало з'їла каші,
Іще рости, Оленко,
Бо зовсім ти маленька!»
Машина чмихнула, пішла
Понад Веснянкою з села,
А я стою з хустинкою,
Із лялькою,
З корзинкою.
На ляльку сльози —
Мов горох...
Отак і плачемо удвох.
Дідусь іде, сміється:
«Оленка розіллється,
І стане із Оленки
Струмок
Або ставок
Маленький».

Не хочу розливатися,
Мені б в поля добратися,
Де колос виростає,
Де дядя Ріст гуляє.
Я сльози втерла ґартушком
І вже біжу над бережком

У хусточці-обнові,
У платтячку бордовім.
Сміється хтось в долині:
«Дивіться, на стежині
Червоний вузлик котиться,
І де такий уродиться?»
«Та це ж мала Петрівни,
По гречці — королівни».
«Куди ж це босоніжка
Собі мандрує пішки?»
А я бігом лужком —
І в поле.
Жита, жита навколо,
Шепочуть тихо колоски.
Гойдають зернятка важкі.
Стаю навшпиньки,
Та рука
Не досягла...
Не доросла
До колоска!
Рости, гойдайся, жито,
З тобою добре жити,
Тобі я трошки
Пособлю —
Навкруг волошки
Прополю...

І знов біжу стежиною,
Стежиною, долиною,
Долиною, горбками,
Усе під колосками,
Усе під теплим вітром,
Під сонечком привітним.
І ось побіля гаю
Вітрець гречки гойдає,
На гречці дзвонять бджоли,
І мед летить із поля
На теплих крилах і якраз
Влітає в вулики до нас.
Тому й співає гречка
Від корня до вершечка.
Стаю навшпиньки, та рука
Ледь-ледь не досягла,

Ледь-ледь не доросла
До самого вершка!

Стою, дивлюсь навколо —
Лиш я і сонце в полі,
Нема ріки Веснянки,
Згубилась десь полянка,
Нема села в долині
І ляльки у корзині.
Стою, дивлюсь навколо —
Лиш я і сонце в полі.
Ніде нікого вдалині...
Чи не заплакати мені
За рідною матусею,
За вченою Настусею,
За річкою, за хатою,
За лялькою кирпичною?..
«Це хто у полі бродить? —
На стежку дід виходить,
До мене дід сміється:—
Ну де таке візьметься?
Тебе, скажи, не журавель
Приніс з неораних земель?»
«Та ні, дідусю, я з села,
І я сама сюди дійшла».
«Це ти сама сюди дійшла?
З якого ж ти прийшла села?»
«З села я невеличкого,
Із того, що над річкою,
Над річкою Веснянкою,
Над самою полянкою.
Туди ідуть машини,
Живуть там героїні,
Людей великих — півсела,
І тільки я одна мала».
«Воно адреса ясна:
Дванадцять сіл прекрасних
Стоять над річкою собі.
Куди ж, скажи, іти тобі?»
«Іти мені стежиною,
Широкою долиною,
Гречками, пшеницями,
Високими житами,
А далі вже лужками,

Усе над бережками,
Де в'яжуться човни,
Де любо жить мені». —
«А хто у тебе мати,
Скажи, її як звати?»
«Зовуть її Петрівною,
По гречці — королівною...»
«Так ти, мале, Петрівни?
По гречці — королівни?
Я дуже радий просто.
Ти йшла до когось в гості?»
«Та ні, ішла не в гості —
Шукала дядю Роста,
Бо тяжко жить маленькою,
Маленькою Оленкою:
Тебе не пишуть в школу,
І не беруть у поле,
І не везуть з бригади
У Київ на наради;
Сиди лиш біля дому, —
Кругом біда малому!
А так би я по ниві
Вела б до гаю співу.
Полола б я волошки —
Все поміч людям тропки.
Дідусю, ви не Ріст часом,
Що піднімає все кругом?»
Дідусь розгладив довгий вус,
Дідусь до мене усміхнувся:
«Звичайно, донечко, я —
Ріст!

Я піднімаю поле, сад і ліс,
Мої тугі зернята
Сильніші за гармати.
Я засіваю все зерном,
Любов'ю,
Дружбою,
Добром!
Мої сади навкруг цвітуть,
Мої дуби до хмар ростуть!»
Дідусь мене
Садовить легко на плече:
«Дивись, навкруг
врожай тече.

Дивись, маля,
Навкруг росте,
Цвіте
Твоя земля!
У добрі дні,
У добрий час
Хороше все росте у нас!
І ти вже, донечко, ростеш!»
«Невже расту?»
«Авжеж!»
Ну, а тепер полями
І прямо аж до мами!»
Біжу-лечу стежиною,
Широкою долиною,
Долиною, горбками,
Усе під колосками.
Позаду ж Ріст всміхається,
На мене падивляється,
Говорить із вітрами,
Щоб я росла, як мама:
На пшеницях, на просі,
В чубатому горосі,
У гречці чорнокосій...

«Із букварем іди в життя,
Поміж людьми рости, дитя!»
Ми в лузі маму стріли.
«Ти де, мале, бродило?
Усіх перелякала...»
«Я в полі виростала,
Шукала дядю Роста,
Проси його у гості!»
Матуся усміхається,
До Роста наближається:
«Спасибі, бригадире...
Оленка десь не в міру
Турбот вам завдала.
Ходімо ж до села,
Бо ви тепер наш гість,
Шановний дядю Ріст!» —
І засміялись так разом,
Що аж луна пішла луком...

І з того дня мене в селі
Зовуть малою лиш малі,
А так дивуються усі:
«Росте дівча, мов на росі!»
І я росту угору,
Піду у школу скоро,
Бо вже купила букваря,
Хоча і кажуть: не пора...
А я гадаю, що пора,
Вже доросла до букваря,
Бо як навшипиньки стану,
Тоді уже дістану
До самого вершечка
Матусиної гречки.

ХАТКА В БЕРЕЗОВОМУ ЛІСІ

Колись давно-давно біля самого лісу, де протікає річка Снявода, жили собі дід та баба. В них було невелике поле, огород і зелений-зелений лужок. У полі дід сів жито, пшеницю, просо, гречку і всяку папаницю. В огороді бабуса садила картоплю, капусту, огірки, цибулю, соняхи, квасолю, сіяла моркву, петрушку, чорнушку, мак і навіть пастернак. А на зеленому-зеленому лужку паслась або гралась живність і стояли високі стіжки сіна, на яких любили відпочивати або пританцьовувати лелеки.

І мали дідусь та бабуса в своєму господарстві гарненького бокастенького коника з синіми очима, однорогу корівку, яка загубила другий ріг, боронячись од вовка, собаку Рябка, цапка — білого клубка, круторіжка баранця-молодця, з десяток курей і півня-співця. Півень був, наче мальований, мав отакенні вогнисті крила і дуже пишався сам собою, своїм гребенем і голосом. Він завжди прокидався ще до схід сонця і голосним співом нагадував усім, що головне вранці — вмивання, одягання, прибирання і снідання.

— Так-так-так,— погоджувався на річці крижень, який мав на крилах чудові сині дзеркальця.

Після сніданку дідусь запрягав у воза коника і їхав працювати на поле, бабуса ішла щось садити чи полоти на огород, кури сідали на гнізда нести яєчка, Рябко слідкував, щоб на подвір'я з лісу не проскочила лисичка-

сестричка, півень брав косу чи граблі й гордовито ішов, як справжній косар, на лужок, а цапок — білий клубок з баранцем-молодцем справляти то повітку, то обору, то комору, бо вони були вмілими теслями і завжди казали, що сокира і пила дуже гарна спілка.

Славно, у приязні та дружбі жило все наше лісове товариство, не сподіваючись нізвідки ніякого лиха. Та лихо не спало.

Якось весною пізнього вечора, коли всі, окрім Рябка, після праці спочивали, воно й завовтузилося, загуло біля воріт, потім перескочило через тин, клацнуло зубами на Рябка, блимнуло страшним поглядом і посунуло до хати. Це був величезний вовк-сіроманець, який мав не лапи, а лапища і таку пащеку, що в неї з головою помістився б цапок — білий клубок.

Зупинився сіроманець біля призьби, ще раз клацнув зубами на Рябка, а далі вдарив лапищею в перехрестя вікна і крикнув грубим голосом:

— Гей, діду, вставай — гостя з лісу зустрічай!

Від одного вовчого голосу в хаті застогнала, заохала бабуся, а дідусь одягнувся, підійшов до вікна, глянув на непроханого гостя, відчинив хвірточку і запитав:

— Хіба ж так, вовче, ходять у гості?

— Хто як уміє, так і ходить у гості, — відказав вовк.

— Чого ж ти хочеш, чого тобі треба?

— А ти сам не здогадуєшся?

— Може, ти з дороги бажаєш водички напитись?

— Не водички, а крові я хочу напитися і м'яса наїстися, — ще раз так клацнув зубами сіроманець, що бабуся затрусилася з переляку.

Дідусь сумно похитав головою.

— Чого ж ти, вовче, зажадав од мене крові і м'яса?

— Бо ти для мене найбільше зло!

— Оце збрехав не думаючи! — обурився дідусь. — Все життя мої руки сіяли зерно і добро, а твої лапи приносили тільки зло, бо все когось шматували та убивали.

— Мовчи, бо я тут найсильніший! Сама вовчиця зве мене залізним вовком!

Та дідусь не злякався і знову запитав:

— І вовчиця в тебе залізна?

— І вовчиця моя залізна. Про це всюди, навіть у океанських островах знають. Хочеш — гукну її, вона по той бік воріт стоїть та все думає, з ким їй воювати.

— Угу-у! — завилала за ворітьми залізна вовчиця.

— Чувш, який у неї голос? Золото, а не голос — хоч кого налякає. Отож давай скоріше м'яса. І не якогось, а курятини!

Як зачула це бабуся, — заплакала ридма:

— Курочки мої зозулясті, до якої ми дожили напасті. Не дам вас курохапу.

Тоді вовк щосили гиркнув, аж усі вікна задзвеніли:

— Як не дасиш курочок, позбудешся корови. Це вона, коли я ще не був у силі, вдарила мене рогом. А тепер я її однією лапою уб'ю!

На це дідусь відказав:

— Тільки й чувш од тебе: уб'ю, роздеру, захоплю. Краще подивись, як славно довкола, як гарно вінками висяють зорі.

— Вовки не люблять зірок, вовкам головне м'ясо, а не зорі! Веди в курник!

Зітхнув тяжко дід і сказав:

— Іди, вовче, на сідало і забирай курей.

— Тільки з тобою, щоб ніякого обману не було. Знаю я вас, людей.

Нічого не поробиш — мусив дід іти до катраги, де ночували кури, а вовк розшнурував свій ремінний міх та й почав у нього кидати несušок, тільки до півня не добрався, бо той забився під саму стріху.

Напакувавши міх, вовк зашнурував його і аж затанцював серед подвір'я.

— Ох і поласує зараз при місяці вовча сімейка. Але не думай, діду, що ти відкупився курми — завтра прийду з вовчицею і за Рябком, і за цапком — білим клубком, і за баранцем-молодцем, бо завтра в мене будуть гості з вовчого військового об'єднання. Ми і скажем їм: «Нате вам, генерали і адмірали, м'ясо — кожному по смаку». І не здумай кудись сунутись за рушницею, бо позбудешся навіть коня. — Та й, сказавши це, закинув міх на спину, плигнув через пліт і побіг з вовчицею до лісу.

Сумно-сумно зітхнув дідусь, а потім почав збирати свою живність — Рябка, цапка — білого клубка, баранця-молодця і півня-співця, який і крилами, і лапками витирив очі.

— Чули, мої помічники дорогі, що сказав вовцюра?

— Чули, — за всіх відповів Рябко.

— Тоді, як мені не жаль прощатися з вами, одразу ж збирайтесь у дорогу. До того, як знову прийде сюди вовк

з вовчицею, ви будете на новому місці будувати собі хатку.

— А де ж це нове місце? — запитав баранець-молодець.

— Далеко звідси, в дуже гарному березовому лісі. Рябко там разів зо два був зі мною. Не забув, Рябко, дороги?

— Не забув, — журно сказав Рябко. — Там і трава гарно росте, і річечка протікає, і плесо рибне, і болото є, де весною вечорами співають і витанцьовують вальдшнепи.

— Отож збудуєте в березовому лісі хатку та й будете жити. А зараз збирайте усе, що згодиться на новому господарстві, і скоренько кладіть на воза, бо час не жде.

Почали друзі складати на віз і косу, і граблі, і сажку, і пилку, і сокиру, і лопату, і серпа, і рубанок, і фуганок, і дошки, і казанець, і полумиски, і навіть цегли на піч. Не забув Рябко взяти й рибальську сітку. Дідусь приніс із комори мішечки з яровими культурами, а бабуся вузлики з городнім насінням. Далі дід запряг коника, відчинив ворота та й усі сумно подалися до далекого березового лісу: попереду ішов коник, біля нього дідусь, за дідусем Рябко, за Рябком цапок — білий клубок, за ним баранець-молодець, а позаду півень-співець, в якого й крила опустились.

Цілу ніч до самого ранку мандрували вони. А коли сонечко відірвалось од землі, всі побачили, як перед ними аж засяяв дуже гарний березовий ліс. Тут недалеко від співучої річки друзі розвантажили воза і попрощалися з дідусем.

— Приїжджайте до нас у гості, — прохали усі старого.

— І ви навідуйтеся до нас.

Тільки приїхав дід додому, тільки завів коника в стайню, тільки підкинув сінця корові, як на подвір'я через пліт з отакеними міхами перескочили вовк і залізна вовчиця.

— От я і прибув зі своєю жінкою, яку знають навіть в океанських островах, — ошкірився вовк і гордовито повернув голову до вовчихи.

— Що ж ви, пані, робили на тих островах? — насмішкувато запитав дідусь. — Сіяли щось, садили?

Вовчиха зрозуміла, що дід насміхається, клацнула зубами:

— Порядок серед овець наводила! Бо там дуже багато

овець, а порядку мало,— і розшморгнула міха. Це ж саме зробив і вовк.

— Поможі, діду, вкласти в мій міх Рябка і цапка — білого клубка, а в торбу жінки — тільки баранця-молодця.

Дід ніби сокрушно похитав головою і розвів руки.

— Поклав би вам у міхи і Рябка, і цапка — білого клубка, і баранця-молодця, так нема їх.

— Як це нема?! — аж підскочив вовк. — Жартуєш, діду.

— Де там жартую, коли мало не плачу.

— А де ж подівалась твоя живність? Де?

— Вона ж почула, як ти увечері пахвалювався зготувати з них обід не то для вовчої спілки, не то для вовчого об'єднання — і гайнула хто куди, не захотіла потрапити ні в генеральські, ні в адміральські пащеки.

— Язикань! — сердито гарикнула вовчиха на мужа. — Не вмієш тримати тасмниць за двома замками: за губами і зубами,— і зашморгнула міх.

— Куди ж вони могли побігти? — аж лапу приклав вовк до морди, на якій позасихала кров.

— Напевне, подались у село до людей.

Про всякий випадок вовк побіг до повітки, обзирив її, заглянув і в хатинку Рябка, сокрушно зітхнув, теж зашморгнув міх і, щось сказавши вовчисі, першим вискочив з подвір'я...

— Ми знайдемо їх! Неодмінно! — гарикнула вовчиха і теж стрибнула через тин.

А тим часом у березовому лісі кипіла робота. Рябко, баранець-молодець, і цапок — білий клубок, і півень будували собі з берези невеличку взруб хату. Та так будували, що навіть їхні нові сусіди — борсук з борсучихою дивувалися. Вони саме розжилися на діток і щоранку виносили їх з пори на сонце, бо хоча борсуки і живуть під землею, та дуже люблять сонечко. А вже подиву їхньому і краю не було, коли півник залізними граблями глибоко зволовив лісову прогалину і в борозенки почав рівнесенько, зернину за зерниною, сіяти яру пшеницю.

— І нащо це, і для чого це? — розводив лапами борсук.

— А для того, кукуріку, щоб мати і зерно, і борошно.

— Зерно ще зрозуміло, а нащо борошно?

— З нього ми спечемо і паляницю, і пироги з ожинною, і підпалок, ще й вареничків чи локшини наваримо і вашу сімейку запросимо в гості.

— Спасибі, спасибі, а ми вас грибами почастуємо. Тут моя жінка знає такі грибні місця, що хоч серпом жни чи косою коси.

— Коли дозволите, то в грибну пору ми запросимо до нас бабусю і дідуся.

— А це не страшно? — насторожився борсук, який звик жити в самотності.

— Що ви, ласкавий борсуче. Наші старенькі дуже добрі люди, їх усі в селі поважають і люблять.

— Коли добрі, то хай приходять, — і борсук пішов заносити діток у нору. Це він робив так: обережно брав дитятко в рота і задкував до нори, бо коли б він ліз у сховок передніми лапами, то дитя могло б упасти вниз і забити собі голівку чи бока.

Пішли ясні весняні дощі, на прогалині зазеленіла яра пшениця і кожне її стебельце мерехтіло на сонці, мов дивна квітка. Росла не тільки пшениця, а й хатка. І коли вже наші теслі поставили вікна, то згадали, що треба мурувати піч. А як її мурувати, коли вони забули взяти в дідуся кельму? Не будеш же рівняти глину хвостиком чи лапкою. Це ж неохайно і некультурно. Щоб не відривати від роботи славних теслярів — баранця-молодця і цапка — білого клубка, наш Рябко без проволоки погодився збігати до дідуся.

— А як перестріне тебе вовк? — стурбувалися усі друзі.

— Утечу, а може, й перехитрую його. Я обережненько, — та й побіг березовим гаєм понад заболоченою місциною, де тепер вечорами збирались на співи довгоносі вальдшнепи. Земля тут була замшила, м'яка, і Рябко розмислив, що навіть коли перестріне його вовк, то не здожене — почне грузнути в болоті. Як закінчилась низина, Рябко вбіг у калиновий гай. Колись восени він був тут з дідусям. Ввійшли вони в гай, а деревця і накрили їх, мов шатром, червоними калиновими кронами.

— Надивляйся. Не завжди стрінеш таку красу, — сказав дідусь тоді.

З калинового гаю Рябко вибіг у чорнолісся, що саме зацвіло блакитним рясом. Ой, скільки ж його багато! Наче шматки неба попадали на землю.

Раптом нюхом Рябко почув небезпеку. Оглянувся — і шерсть піднялася догори — за ним, ошкірившись, плече в плече, бігли вовк і вовчиця.

— Попався, попався, пегіднику! — радісно заволав вовк. — Утікай — не втікай, а ти вже наш!

— Він уже в торбі! — ошкірилась і вовчиця.

З усіх ніг, з усієї сили кинувся бігти Рябко до дідової оселі. Та де там утекти від вовка. Все ближче і ближче стрибками наближається він, вже чути його дихання і харчання, вже, видно, ніщо не врятує Рябка. Раптом він перед собою побачив два дуби, що вирости з одного кореня. Підскочив Рябко й стрибнув у проміжок між дубами. З розгону скочив за ним вовк — і застряг між дубами. І так застряг, що й поворухнутись не може, тільки стогне від болю, навіть не дивиться, як зникає між деревами Рябко.

Підбігла до вовка вовчиця, стала і лапами і головою зарятовувати чоловіка, але нічого не виходить з її зусиль — так сильно дерева затисли живіт вовка. І отакеними сльозами заплакав сіроманець.

— Коли б я знав, що так буде, ніколи б не гнався за чиймось життям. — І отут вовк побачив свою останню хвилину: з чорнолісся вийшов з рушницею мисливець. Застогнав сіроманець, сказав востаннє щось вовчиці, але її вже не було коло нього: чимдуж кинулась утікати вона.

А тим часом Рябко лісами, та перелісками, та зрубамидобіг до знайомого поля і одразу побачив на ньому дідуся і бокастенького, запряженого в борону коника. Вони старались і собі, і добрим людям на хліб. Працюючи, дідусь ще й курникав свою улюблену пісеньку:

Ой під яром, яром
Пшениченька яра,
А в долині овес.

Так воно й насправді було в дідуся — під яром зеленіла пшениця яра, в долині — овес, за вівсом корабликами коливався горох, а тепер уже й гречку на варенички посіяв.

Вискинув, гавкнув од радості Рябко, кинувся до дідуся, до коника, почав їх обнімати та цілувати.

— Рябко, дорогий, і де ти взявся? — аж розчулився дідусь. — Чого так захекався та перепався?

— Це я від вовка утікав, — і Рябко розповів і про свою пригоду, і про всіх друзів, що залишились у березовому лісі, навіть про борсукову сімейку згадав.

А скільки радощів і розмов було в дідовій оселі! Бабуся, слухаючи Рябка, заходила пекти пиріжки та все стиха приказувала: цей Рябкові, цей цапку, цей баранцю-молодцю, а меншенький півнику-співаку.

Погостював Рябко в старих і аж на третій день з пиріжками та кельмою побіг у березовий ліс, бо ж треба було піч мурувати, комин виводити, хату добудовувати та й в огороді щось садити, бо до зими хоч і далеко, але все одно не за горами вона...

Ох і гарну ж хатку збудували наші друзі, ще й гніздом для лелеки завершили її. Одне лишень турбувало їх — це вікна, бо ліс в лісом, а в ньому не перевелися вовки. От і страхайся, щоб у віконця не заглянули вовк, вовчиця чи кумася-лисиця.

А вона, кумася-лисиця, таки згодом з'явилася в березовому лісі і закружляла навколо огорода, де найбільше працював півень, який страшенно любив щось садити, сіяти чи доглядати за посівом.

Ось коли він саме вибирав у вербовий кошик молоді огірочки, лисиця й напала на нього. Навіть прикинула, що почне його їсти з гребінця, бо дуже гарний він. Прикинула, та не помітила, як за нею стрілою метнувся Рябко. Кинулась лисиця на півника, а Рябко схопив її за ногу. Лисичка якось вирвалася, та Рябко все одно наздогнав її і вже вчепився у хвоста. Лисичка — смик убік, скік до струмочка та й завилала від болю, бо залишила хвіст Рябкові. Він і приніс його півнику.

— Оце будеш ним припічок підмітати — в хазяйстві все згодиться.

— Спасибі, друже, що врятував мене, — почав дякувати півень. — І подивись, які в мене огірочки та капуста.

— Славні, славні, тільки жаль, що собаки ні огірків, ні капусту не споживають.

— А хіба ти забувся про баранця-молодця, про цапка — білого клубка і про гостей, що будуть у нас?

— Гостям ми завжди раді, — погодився Рябко та й побіг оглядати і поле, і сіножаті, і болотце, чи не причаївся десь хижий звір. А за Рябком ув'язався і цапок — білий клубок. Цапок на полі поласував горохом, на лужку, де гордовито ходили лелеки, поправив копичку сіна і раптом насторожився — з болотця почувся жалісний стогін.

— Чуєш, Рябко?

— Це піби голос кізоньки, — повів чуйним вухом Ряб-

ко, і вони, розгортаючи рогіз і кущі верболозу, кинулись до болотця, в трясовині якого не раз гинула звірина.

Пробившись крізь зарослі, цапок — білий клубок першим побачив мале козенятко, що загрузло передніми ніжками в трясовині. Стоїть воно, бідненьке, тремтить усім тілом, а з темних великих очей котяться сльози. Побачило цапка, здригнулося і тихенько попрохало:

— Пособи мені вибратися з болота, бо пропаду.

Кинувся цапок — білий клубок рятувати кізочку, та й сам став загрузати.

— Вертайся назад! Вертайся назад! — закричав Рябко, що зупинився біля кущів верболозу.

Повернувся засмучений цапок і питає:

— А як же нам врятувати кізочку? Чуєш, як плаче вона?

— Сядемо та подумаймо, — поважно сказав Рябко. — Пригадай слова нашого дідуса: спочатку треба думати, а потім робити.

А тут до них ще прибігли стурбовані баранець-молодець і півник, та й стали вони всі думати й гадати, як кізоньку рятувати.

— Я вже знаю як! — крутнув головою баранець-молодець. — Ми наламаємо рогозу, гілляк і до самої кізоньки настелемо місток. Містком, як найлегший, пройде цапок — білий клубок і потягне кізочку за вуха.

— Чого ж за вуха? Їй боляче буде, — сказав Рябко. — Краще за ніжки.

— Можна і за ніжки, — погодився баранець.

Так і зробили друзі: настелили з рогозу, з гілляк верболозу і вільхи гарненький місточок і по ньому цапок — білий клубок підійшов до кізоньки, обережно раз, і вдруге, і втретє смикнув її за передні ніжки та й витягнув з болота. А коли вона, перехитуючись од втоми і переляку, вийшла на сухе, то поглянула на всіх наших друзів і сказала:

— Спасибі вам, любі братики. Прийміть і мене до свого товариства.

Усім так сподобалось «любі братики», що вони назвали кізоньку сестричкою і радісно повели її до хатки в березовому лісі.

Хатка дуже сподобалась кізоньці, сподобалась і піч, і лави, і стіл, і стільці, от тільки одне було незрозумілим: чому в хатці неметена долівка.

Півень ціяково відповів:

— Ми забулися взяти в дідуся віника.

На таку чудернацьку відповідь кізочка аж засміялась:

— Хіба в лісі мало нехворощі? Ось я зараз зв'яжу віник і приберу в хатці, а потім зготую обід. Що вам зготувати?

— Суп,— сказав Рябко.

— Борщ з капустою,— сказали цапок — білий клубок і баранець-молодець.

— А мені каші з ярової пшениці,— кукурікнув півень.

— Добре, братики,— мило посміхнулась кізочка, підперезалась хвартушком і заходилась поратись біля печі... А братики дивились на неї і дивувались: таке мале, а скільки знає всього.

В лісі прийшла осінь, і кожна березка стала такою гарною, паче її обсіпали золотом, а біля їхніх ніг щоранку з'являлися гриби: то бабки, то сиріжки, то навіть красені білі, а далі на пеньочках повсідалися сімейки веснянкуватих опеньок. Кізочка ними налюбуватись не могла.

Наші друзі позносили з огороду в другу половину хатки, що правила за комірчину, і капусту, і гарбузи, і картоплю, і буряки, і навіть три снопики маку, що дуже славно шелестіли вночі, ніби в них ночував вітерець.

— Це ж кожна маківка схожа на дівчинку,— не раз казала кізонька, придивляючись до віночків на маківках.— Один снопок ми подаруємо бабусі і дідусеві, другий борсукам, а третій буде шелестіти нам.

Борсуки радо прийняли подарунок друзів, але й засмутили їх своїм оповіданням: вони почули від оленів, що в сусідньому чорноліссі з'явилася дуже зла вовчиха, про яку ходить недобра слава навіть на океанських островах.

— Це ж вона — залізна вовчиха! — одразу догадався Рябко.

— Авжеж, вона! — кукурікнув півень.

— Щось треба робити! — крутнув головою баранець-молодець.

— Насамперед наказати кізочці, щоб вона далеко не відлучалась від хатки та не затримувалася біля річечки з відрами. А то стане під калиною з коромислом на плечах і співає собі,— похмурнів цапок — білий клубок, що найбільше турбувався за кізоньку, яку всі прозвали квіткою.— Чуєш?

— Чую,— тихо відказала кізонька.

— Все воно так, але треба вже зараз подумати про оборону,— розважливо сказав борсук.— До мене в нору вовчиця навряд чи посуне, а до вас у вікна може вдертися.

— Ой, мені страшно,— затремтіла кізонька.

— Думати треба,— сказав Рябко.— А зараз поволеньки підемо до плеса, виберемо сітку і коли щось витягнемо з неї, пам кізочка зварить юшку.

— А я зараз піду по селеру і петрушку,— сказав півник і побіг на огород.

Незабаром Рябко, баранець-молодець і цапок — білий клубок витягнули з плеса свою широку та довгу сіть. На цей раз у ній заплуталось кілька великих щук. Од тієї радості Рябко навіть заспівав:

Буде юшка до смаку,
Бо не жалко часнику,
Ні селери, ні петрушки,
Дуже гарна буде юшка.

— Братику, а в юшку з риби не кидають ні часник, ні селеру, а тільки цибулю і петрушку,— сказала кізочка.

— А я й не знав. Вік живи — вік учися,— почав Рябко вибирати щуки з сіті.— Ви ж погляньте на цього цупака. Як лисиця завбільшки! — і несподівано Рябко заскакав на бережку.— А я знаю! А я знаю! А я знаю!

— Що ти знаєш? — штовхнув його різками баранець-молодець.

— Як захиститись од вовчиці.

— Розкажи, братику! — попрохав цапок — білий клубок.

— Тож дивіться на сітку. Бачите, яка вона міцна? Бачите, які носяри у щук? Та навіть вони ніде не продірявили її. Отож ми гарненько приладпаємо свої сіті до вікон — отак, коли хтось увірветься у вікно, то й заплутатиметься.

— Мудрець Рябко! — крикнув півень, що саме з петрушкою прибіг на лужок.

— Мудрець,— не дуже й охоче погодився баранець-молодець, бо йому було досадно, що хтось, а не він надумався, як врятуватись од вовчиці. Але хай буде й так, він теж щось розумне вигадас, бо є над чим думати жителям березового лісу.

До самого вечора баранець-молодець, цапок — білий клубок і Рябко приладнували в хатці біля вікон рибаль-

ську сіть. І так її приладнали, що хоч куди. Тільки одна кізочка, оглянувши роботу братиків, з жалем сказала:

— У людей вікна прикривають фіранки, а в нас сітка.

Прошло ще кілька днів. У лісі похолодало, а над лісом удень і вночі пролітали перелітні птахи. Найсумніше, прощаючись із рідним краєм, співали журавлі. А борсуки тепер щовечора носили в свою нору оберемками листя — це щоб їм і їхнім діткам було м'яко спати взимку.

— І як борсуки можуть проспати цілу зиму? Це ж бовки одлежиш! — дивувалась кізочка.

— Так уже природа створила, — зі знанням справи пояснював їй цапок — білий клубок.

— Краще б вовки спали — менше лиха було б на землі.

— Що не кажи, а розумна в нас кізочка, — похвалив її Рябко.

— І розумна, і працювита, а що вже охайна, так у світі пошукати таку, — з пошаною вклонився їй півень.

— Ой, братики, які ви славні у мене, — засоромилась кізонька і почала в хвартушок збирати опеньки. І раптом вона побачила, як біля річки між золотими березами щось майнуло велике і страшне. Опеньки посипалися із хвартушка на траву.

— Братики, вовчиця! Мерщій додому!

— Кукуріку! — крикнув, підстрибнув півень і першим побіг до хатки, за ним кізонька, за нею цапок — білий клубок, за ними баранець-молодець, а вже позаду Рябко.

Як ускочили всі у хатку, Рябко швиденько зачинив двері на засув, ще й кілком підпер. А тут уже й вовчиця клямцнула клямкою раз, удруге і затанцювала на порозі вовчий танець, гукаючи на все горло:

— Усі, усі, усі спіймались! Відчиняйте, відчиняйте двері! Вже не врятуєтесь од мене!

Захекавшись од своїх вовчих обертасів, підійшла до дверей і щосили вдарила лапою. Вдарила і скрикнула од болю, а дубові двері хоч би здригнулись тобі. Тоді напасниця кинулась до вікна, і теж щосили вдарила по ньому. З шибок посипалось скло, а з лапи вовчиці потекла кров. Та це ще більше розлютило хижачку, і вона другою лапою гупнула у вікно. Потекла кров і з другої лапи. З тої злості вовчиця вчепилася зубами у віконну раму, кусаючи і шарпаючи її.

— О, нарешті! — зраділа, вирвавши раму, кинула її на землю і одним оком зирнула у вікно. — Усі тут! Усі!

Тепер передую вас, ще й хатку заберу собі. Аякже! А спочатку почну уминати кізочку. У неї м'ясо ніжне.

Розігналась вовчиця, стрибнула у вікно і зависла у сітці, тільки лапи вискочили з неї. Шарпнулась раз, шарпнулась вдруге, втретє, щоб якось вирватися із пастки, але нічого їй не пособило. Тоді похапцем почала розшарпувати сітку, та нитки так забили пащеку, що мало не вдавилась.

— Ось тепер ми і зв'яжемо її, розбійницю,— сказав Рябко, та й почав діставати з-під припічка мотузок.

— Зв'яжемо і приволочимо дідові,— обізвався цапок — білий клубок.

— Буде бабусі на зиму шуба,— додав баранець-молодець.

А вовчиця і від злості, і від безсилля, і від страху перед відплатою завилала — завилала востаннє, роззявила набиту нитками пащу і здохла.

— Не шукай комусь горя, коли своє недалеко ходить,— глибокодумно сказав Рябко.— Що ж, треба її винести з хатки, щоб і не тхнуло ніде вовчим духом.

— Ніде і ніколи,— погодились усі...

Чутка про те, як наше товариство перемогло страшну вовчицю, пішла-полетіла по всіх лісах та борах, і вже ніхто з хижих звірів не заглядав до хатки в березовому лісі. А наші друзі славно жили і працювали собі: засівали поле різною пашницею, садили городину, викохували сад, ловили рибу, збирали гриби і навіть поставили кілька вуликів на радість кізоньці, що розжилась на двох дуже гарних, але не дуже слухняних діток.

— То з часом минеться,— заспокоювала всіх кізонька,— а будуть мої діти славними пасічниками, бо як же в світі жити без меду?

Що ж, хай буде так, як мати сказала...

ОПОВІДАННЯ

•

Березовий сік

СТОЛЯРИХА

Над рікою, невдалік од кучерявої верби, стоїть її хата: сизий солом'яний очіпок навис на вікна, а у вікна заглядають то небо, то річка.

Як підійметься повінь — на воді самотніють і хата, і верба: в таку пору хвиля добирається до кореня хати, а верба починає відрощувати другий корінь. Коли ж хвиля забреде у хату, стара Столяриха на утлій довбанці пливе у село до рідні, і тоді з верби лелека, стоячи на одній позі, одним оком проводжає стару, і сумно їм стає обом.

Весною немало турбот Столярисі, і не тільки з хатою, що ніяк не примириться з водою. Скиба землі тягне її і до орачів, і до сіячів, і до Максима. Давні прикмети підказують, коли і що треба сіяти, і до них прислухається син. Максима кріпко любить Столяриха: господаровитий хлопець вдався, голову, а не баняк має на плечах, тому й головує не як поденщик, аби день до вечора дожить. А головне, землю знає і на слово твердий: скаже — сніп зв'яже...

Човен розвів прибережний осокінь і врізався у вогкий червоний пісок, під веслом перелякано мотнувся дурний щупачок, і Столяриха, дивлячись у воду, добряче посміхнулася.

Середня на зріст, у високому очіску, запнутому темною хусткою, сухорлява, поволеньки прямує на широке подвір'я, обсажене кленами. «Скільки маю кленів, стільки матиму діток», — любив похвалитися Максим, та щось мало толку з того нахвалання: клени шумлять над пло- том, а діти в колисці не обзиваються. А вже пора б...

В світлиці пахне прив'яла калина і тепло покільченого зерна.

— Добридень, сину!

— Доброго здоров'я, мамо! — вклоняється статечно ву-

сатий кремезний чолов'яга і непомітно кладе люльку в кишеню — мати не люблять чортового зілля.

— То ти дома? — дивуються її брови, очі і уста, підківкою вниз.

— Однією ногою вже в полі, — якось невловимо копіює подив матері і посміхається.

— Пасіку вже вивіз на луки?

— Аякже.

— А коноплю де сіятимеш?

— В долинці, на Гаркушевій леваді. Ще які питання будуть? — знову посміхається.

— Видно, за посівну не оббили тобі боки, що такий веселий?

— В передові ж пролазимо.

— Ну, то запрягай Осавулу, на поле поїдемо.

І пойдуть. Син і мати. Стара зізе з брички, до надвечір'я полями ходить, прислухається, як шипить і корінцями потріскує скиба, як лягає у землю зерно, згадує свої давні літа і вголос міркує, де краще посіяти гречку, а де льон.

— Агрономша приїхала, — з повагою скаже плугатар. — Чіпка баба, розумна до біса. — І ще ретельніше скибу виведе. Щоб, боронь боже, огріха не помітила. Слова не промовить, а очима до серця пройме.

Ріка, як вдовиця, зітхає. Сльозами пропливають зорі, і горбата верба плаче тихо, без спини.

— Прощавайте, мамо...

— Прощавай, сину. Хай тебе доля од кулі боронить, зцілюща вода од недуги-рани лікує. Сідай у човен — повезу тебе, як дитиною возила.

Гойднувся човен, заскрипіли кочети, і старій почулось, що не в воду, а в серце їй вдарили весла. Стиснула зуби, а всередині ворушився біль, живий, як маля.

На березі обняла Максима, тричі поцілувала.

— Бережи себе, сину. Коня уб'ють, то кінь буде, тебе уб'ють — жаль буде. Та не тільки матері старій... Ой сину мій, сину...

І зітхнула стара. Зроду-віку не чув Максим такого зітхання.

— Ех, мати моя сива! — берданку поправив та й пішов.

Деся недалеко заіржав кінь, вирнув із верболозу вершник, а далі — тільки тупіт бив землю і душу матері.

Навхрест дві зірки скотились і згасли над лісом.

Обважніли руки й ноги. Як сліпе цуцня, ліворуч-праворуч тикався човен. Перед очима Максим стояв, ще молодий, нежонатий, в широких, пропахлих рибою штанах, із рибальськими снастями в руках.

Прив'язала човен і всю ніч просиділа під старою-пре-старою вербою. І всю ніч плакала верба, тихо, без спини.

Потемніли луги, потемніли. У хмарах сонце прокинулось, за хмарами і зайшло. Глухо б'є ріка в береги і викидає хвилі на трави. Котились громи, сліпучим корінням виплескувались блискавиці.

Різнуло світло в очах, і шибки задзвеніли страшно. Метнулася Столяриха до вікна. Розбита горбата верба, ламаючи руки, впала на пісок, зайнялась од коріння.

З відром Столяриха кинулась надвір. А навстріч їй з багновиці обережно вийшли німці і злодюга Варивон Водянка. Як укопана стала.

— Бабо, де син? — ховає очі од неї Водянка.

— Хіба мало світу для нього?

— Не дури голови, бо німці народ сурйозний, — нахмурився Водянка і щось сказав їм.

Вони заджеркотіли між собою, потім витріщились на неї:

— Син, син де?

— Попитайте його.

Тоді два німці підняли гарапника і одночасно вдарили по згорбленій спині.

Не ворухнулась мати. Тільки очі розширились. І ще раз схрестились гарапники.

Столяриха гойднулась і боком упала на землю.

— Скажеш? — опустивши голову, спідлоба глянув Варивон.

— Скажу, — і сльози, змішані з чорним піском, наливали глибокі зморшки.

— Отак би давно. Не я казав: німці народ сурйозний.

— Спасибі за науку, Варивоне. Жаль, що тебе теж мати породила. — Стала на коліна і довго не могла звестись на ноги. — Як їй дивитись на тебе?

— А я не патрет, щоб любувались мною. І не забувайте баки мені. В лівобережних лісках він прохлаждається?

— В лівобережних.

Варивон порадився з німцями, а потім сказав їй:

— Повезеш нас, бабо.

— В таку негоду?

— Саме добре. Весла нові дістань, бо ці ледащі,— та й пішов з німцями до хати.

Зовсім потемніло. Пускався дощ. Столяриха винесла весла з повітки і довго поралась біля дощаного човна. Воду, видно, виливала. Заляпана зайшла в комору, наділа на руки великі з кожушанки рукавиці, увійшла в хату. І не глянула на розкриту скриню, перевернуте добро.

— Весла є? — спитав Варивон.

— Є.

— Холодно, що в рукавицях?

— Добре тобі, коли тіло ще не зносилося, а мені весла до кісток в'їдаються.

Вийшли надвір. Варивон спихнув човен з піску, і Столяриха вдарила веслами.

Пливли мовчки, як з похорону. Вицливали на середину річки, і з кожним помахом болісно кривилась Столяриха. В обличчя сік дощ, злегка давеніли од удару крапель каски. Нахмурившись, згорблений Варивон вбирав щільніше голову в плечі і невдоволено супився. Раптом, як вуж, витягнув довгу шию з великим борлаком і руку опустив на дно човна.

— Вода протікає! Шпарини відкрились. Бабо, до берега гребі! Гей, куди правиш!

— Отак і послухаюсь — до берега погребу,— і спрямувала човен у бистрінь.

Розгалужений корінь блискавиці спачнув і освітив бліді, з синюватим одливом обличчя ворогів.

«Мертвяки»,— подумала Столяриха.

Вода прибувала. Сполошилися німці, а Варивон, чіпляючись руками за перекладину, обережно почав пробиратись до неї.

— Не бісись, Варивоне, од смерті не втечеш,— спокійно промовила стара і раптом, підвівшись на весь зріст, ногою перехилила човен.

Плеснула хвиля. Несамовитий крик моторошно сплівся з сміхом, і всі опинилися на глибокій бистрині, од берегів далеко. Столяриха бачила, як розгублено заборсались вороги у воді, і зрозуміла: потонуть. Хіба що Варивон, може, врятується. Не кваплячись, зірвала з голови хустку, зірвала спідницю і попливла навскіс за течією...

Змучена, без очіпка, з розплетеними сивими косами, вибралась на переміл. Запліталися босі, задубілі ноги, і в тиші серце гупало, як дзвін. До хати дійти не стало сили.

Упала на розбиту вербу і тільки тепер почула, що з розірваних пальців цебенить кров. І заголосила стара:

— Сину мій, Максиме! Чи ти чуєш свою матір стару? Чи чуєш, як болять її руки покалічені? Чи чуєш, як серце її тужить за тобою?

Здригалась од вітру і дощу навік покалічена верба, і глухим стогоном обзивалася ніч.

1942

ДВАНADЦЯТЬ ХВИЛИН

Над лісом гаснуть останні зорі.

Надходить пора переміщення барв — сині верховіття дерев на рожевому тлі неба розгойдують у собі то блакитні, то сизі, то зелені відтінки, і чуєш: до землі при-чаїлися невидимі полохливі тіні; тому стало повніше навколо і тривожніше на серці.

Що ж непокоїть мене? Ага, то спомини,— нема, нема та й просотуються,— бо десь за цими гаями починається той світ, що до самої смерті буде тобі пробігати просвітками, стелитися зеленими лугами, перевисати райдугою над двома кінцями ріки твого життя.

— Ах! Ахс! Тах! — біля гаю противно викрехкують міномети, а коли міни падають ближче, гадюче шипіння склублюється з різким криком і викорчується вгору чорним жужмом коріння.

Ми, змотуючи почорнілий від роси, розбухлий кабель, біжимо столоченим простреленим полем, солоня ропа в'їдається в спітніле тіло, велика каска знов насувається на очі, тоді намагаєшся відкинути її назад різким помахом голови, щоб не відривати рук від дроту.

Під важкими поруділими чобітьми ледве чути стріляє недоспілий пшеничний колос, його зелені гранчасті сережки, втиснуті в землю, біліють краплинами розчавленого молока, і чорні мої руки теж оббризкані липучим солодким молозивом.

На узлісся, шкандибаючи в одному чоботі, вискакує худорлявий, довгобразий шофер Ганник; забачивши нас, замахав руками, як вітряк, а потім погрозив кулаком:

— Вас, розсукиних синів, тільки по смерть посилати! Поки змотали катушку, з мене ледве кишки не вимота-

ло! — І, обіпершись павскісно на п'яту перев'язаної ноги, він незграбно стрибає в ліс.

Кілька днів тому під його машиною розірвалась міна, осколок, пробивши підметку, в'ївся в ступню царубка біля пальців. Ганник зірвав з себе чобіт, для чогось вилив з нього кров і, кривлячись, вирвав обкишлий рудувато-чорний шматок заліза, при цьому так заскреготав, що між побілілими устами почала червоніти смужка густих зубів. Лікар Булгаков, пристаркуватий, з добрими овечими очима чоловік, гінеколог за мирного часу, перев'язав йому рану і хотів одвезти в санбат. Але, впершись ліктем у траву, Ганник тримався на одному:

— Хіба мені в атаку іти? Не кину машини. А тут я всі ходи і виходи знаю.

І це була правда.

Поділля моє дороге, краса України! Чи живий твій шофер Ганник, чи водить машину десь над Дінцем, щоб довести її до зеленого Бугу, до порога своєї хати, що пахне сухими чорнобривцями, купчаками і паністкою?

Кілька днів тому дороги війни привели Ганника до його хати, і як я заздрив йому, бо недалеко — рукою подати — над битим шляхом і моє село стояло, — тому затьмарена далечінь мені журилась материними очима та жіноча постать на шляху до болю пагадувала мою стареньку...

Тільки й устиг свою матір Ганник обняти — одразу ж їх роз'єднала команда: «По машинах!» Відірвався шофер од матері, випростався і кулаком посварив у захмарену далечінь: «Смійся, враже, та не дуже!» Клінаючи очима, вскочив у кабінку, і машина ривком, на повнім ході вилетіла з подвір'я.

...В лісі вже зачахкали трактори, вогневики розсілись у кабіни тракторів, на лафети, і важкі, ковані колеса гаубиць, обліплені зеленою кашкою, целюстками ромашки, цятками розчавлених суніць, підстрибуючи, підминали під себе траву і коріння. Ми, із взводу управління, обігнали вогневиків, вискочили на широку просіку, затінену склепінням з'єднаних верховіть високих грабів, потім спустились у долину, і враз усе всередині похололо мені: я впиваюсь очима в круті вигини оброслого чагарником яру. Одночасно із милими серцю згадками, далекими шматками то притамованих роками картин, то освітлених промінням пайдорожчих споминів чую дівочу пісню, що співалась комусь, а може, й мені, молодому:

Ой повій, вітре, вітерочку,
Та й з глибокого яру,
Ой прибудь, мій миленький,
Із далекого краю.

От і прибув. Прибув до того яру, де роки дитячі поросли травою, де вітерцем зітхнуло перше кохання і пройшло повз мене на другий край села до товариша, прибув до того краю, де від отчого дому послались дороги у казкове місто над річкою: «Учися, серденько, і з тебе будуть люди».

Поділля моє, смутком прибите! Ще усміхнуться тобі вечори ясним місяцем, світанки — зірницею, а глибокі дні — красним сонцем; і в села твої, і глибокі яри прибудуть вояки-сини з далекого краю, Поділля моє.

Машини вискакують на шлях, у садах розкинулося моє село.

Куди ви летите, машини?

За поворотом, праворуч від шляху, під вітром вигнулись стрункі тополі. Хіба ж не я їх з батьком садив? А ось і зелена стріха моєї хати гойднулася. Бачу верхні осяяні шибки вікон, напівпрочинені двері. Це мати повернулися з колгоспної короварні, сніданок, певне, готують...

Зникає останній шматок обвислої стріхи, і тільки під вітром вигинаються тополі, вклоняються мені. Пізнали, хто їх посадив біля плоту в розбухлий, м'який ґрунт якогось давнього ранку перед великоднем. Стою на машині, віддаляюся від того світу, що біля коліски моєї схилився, материною піснею перегойдувався. І раптом за селом, на перехресті, біля старої фігури зупинились машини. З передньої вискакує командир першого дивізіону капітан Антонов. Підбігаю до нього. Від хвилювання слово накочується на слово.

— Твоє село? — подивився в долину капітан. — За двадцять хвилин успіш збігати?

— Ні.

— Більше тридцяти не можу дати.

І я, стиснувши в руці годинник капітана, розмахисто лечу шляхом. Неждано дорога перед моїми очима іде кругами, і мене — достеменно взимку так сани ідуть взатоки — якась сила кидає то в один, то в другий бік: від довгої їзди на машині, виходить, заколисало, і я не можу рівно бігти. Дорогоцінні хвилини канули у вічність. Щоб

опанувати себе, до болю б'ю ногами у шосе. Круги стишуються, повільніше обертаються і нарешті непомітно входять у землю.

Зрідка шляхом ідуть люди, я їх пізнаю, одначе тільки рукою й головою киваю і біжу. Дехто і мене пізнає — догадуюсь по несподіваних окриках позаду, і чим я більше наближаюсь додому, тим тяжче стає від ваги тих несподіваних тривожних окриків.

І знову зелені тополі нахиляються до мене, роздмухуючи в своїй листві снопи молодого сонця, і сиві острішки нависають над шибками.

Дужче стискається серце, спомини обступають, заливають мене, як повінь човна. Так само двері в хату напівпрочинені, у вікно стукає гілка вишні кількома краплинками крові, і ці несподівані краплини на шибках мосії хати тоскніше нагадують війну, ніж далекі вибухи спарядів. Кожна жилка тремтить у мені. Лихі чуття, тривога тиснуться в грудях і переमेжовуються з болючими припливами радості, яка забиває дихання, обпалює середину пекучим подихом морозу.

Відчиняю хатні двері і застигаю на порозі, а погляд в одну мить усе вбирає в себе: і вогонь у печі, і глиняну долівку, і стіл у другій кімнаті, і матір, що чистить на стільці картоплю.

— Добрий ранок! — Хочу і не можу зрушити з порога.

Яким страдним стало твоє обличчя, моя мати. Як підпухли і посиніли твої повіки, як тремтять землянисті, в кривавих задирках пальці, що так трудно з помилками писали мені немудрі листи і так легко і мудро ходили біля веселої доброї землі.

— Добрий день, дитино, — підводить голову матір і не пізнає мене.

Чи то я так помарнів, чи то від найглибших дум відірвав її, і голос мій дійшов до вух її, та не встиг дійти до серця, — вона якось утомлено, з болем і жалем дивиться на мене, і раптом плече її здригається, ніж падає на долівку, сльози беззвучно наповнюють почорнілі зморшки біля западин очей.

— Петре! — і тільки тепер вона схлипує, хоче вбрати плач у себе і кидається до мене. — А я вже думала, не побачу тебе. Ох господи. Яким же ти побитом? — сміється і плаче.

— Не треба, не треба, мамо,— цілую її в посивілу голову, в лоб, в очі — і чую, як затуманюються, набрякають мої повіки від болю і сліз.

Рідні, шерсткі, позазілювані долоні торкаються моєї шкіри, обличчя; у своїх руках чую кожен твердий вузлики її напружених роботящих жил; торкаюсь пальцями до них, наче до струн, чогось бачу її молодшою, не обведеною сіткою зморщок, не зігнутою ще роками. З виразу її обличчя видно, що й вона мене згадала, яким був у неї кілька років тому.

— Хоч би тебе тато побачив. У колгоспі він, гурт мав гнати од війни. Може, і рушив у дорогу... Чи надовго ти, Петре?

Я дивлюсь на годинник. Дев'ять хвилин біг сюди — залишається для мене дванадцять.

— Господи, як мало. А не бачились два роки... Може, тобі їсти щось зготувати?.. Молоко свіженьке...

— Не треба, мамо.

Злякано влітає в хату тітка Дарка і одразу ж біжить у колгосп — ще, може, застане батька. Це зовсім недалеко — пробігти вулицю, шкільний город і сад.

— Яке горе, Петре, яке горе. Скільки крові людської по світу пущено, скільки сиріт безталанних навіки скривджено... Чи побачимось ми з тобою? — тягнеться устами до мене.

— Побачимось, мамо, вірте мені — побачимось.

— Вірю тобі, сину,— стоїть посеред хати, і слова її бринять, як молитва.

Вона стає наче молодшою і сильнішою; мова її твердішає, як вузлики жил на руках, і вона вже не просить, а наказує:

— Ти один у нас, ітимеш у бій — не забувай мене, свого батька не забувай. Де можна смерть перехитрити — перехитри, бо смерть сліпа, а чоловік видючий, він нею володіти має. Не смійся з мене, сину: твоя мати правду каже.— І знову притуляється до мене, заглядаючи глибоко в очі, і знову сльози починають бриніти на її повіках.

Обережно підтримую матір, і ми виходимо на подвір'я — прямуємо садком на город.

Стара висока груша стоїть на городі. Бувало, коли вона одцвітала, усі навколишні городи вкривалися її пелюстками, восени груша цілий місяць без спочинку устеляла землю своїми невеликими жовтими плодами, що

взимку наповнювали хату теплими пахощами узвару. В 1918 році вона була прикриттям для червоних кулеметників; тому пімецькі кулі посікли біля коріння її кору — роки не загоїли рану, бо дерево було старе, але й начинена свинцем, вона так само рясно цвіла весною, так само рясно родила восени. Яка ж твоя доля буде, стара грушо, в цю війну?

І раптом я здригаюсь. До моєї руки торкаються краплини крові. Ні, це не кров — це червоний цвіт квасолі тремтить біля межі.

А хвилини біжать. Їх залишилося тільки шість, і в цю мить скриплять ворота: мій татусь біжить з дядьком Яковом до нас, за ними ледве встигає тітка Дарка і ще якісь люди.

Тато, мій дуже високий тато, нахиляється наді мною, і його полотняна сорочка так солодко пахне тютюном.

— Синку, — розчулено цілується зі мною і починає махати рукою на матір: — Чого ти плачеш? Не тільки у тебе одної син воює. Це в неї від старості, — пояснює. — А ми от добро вивозимо в тил, я гуртовщиком став. Тільки бачу, що ціпок свій доведеться міняти хоч на сяку-таку берданку. Так воно для нашого брата підручніше. Чи як ти думаєш?..

Шавобливо дивлюся на нього, міцного, кряжистого, сивиною прибитого, учасника Цусімського бою, георгіївського кавалера.

Білявенький хлопчик, з обстриженим над самими бровами чубиком, невміло підносить у картузі яблука напірки і довірливо торкається голівкою до моєї побілілої від сонця і поту гімнастюрки.

— Миколко! — пізнаю найменшенького вдовиченка тітки Дарки. — Миколко, дитино, — покриваю рукою всю його голівку, а перед собою бачу жерла наших гаубиць і чую, що я невід'ємна частка свого полку, бачу, як чорні жерла наших батарей стають червоними, засилаючи руїни, каліцтво і смерть ненаситному ворогу. І коли я пригадую розвержений хаос у стані ворогів, мені стає легше на душі.

— Да. Нема триклятішого в світі за фашиста. Та не мені про це тобі казати: сам десь бачиш, не малий, — паче розгадує мої думки батько.

— Бачу, тату.

— Отож-бо і є... А саме головне, живи кріпко, сину, справно живи... Ми з Яковом,— кладе велику руку на плече молодшого на два роки брата,— усе зробимо, що скаже власть.

— Усе зробимо,— стверджувально киває головою бородатий Яків, стискаючи кісся в руці. На зарошеній косі, обліпленій дрібними вогкими листками медунки, запломенилась краплинка роси і сльозиною упала на землю.

Залишається дві хвилини. В уяві наближається моя батарея, зв'язківці; тяжко, як живе тіло, відривається город, хата, невеликі групи людей у садку, жіпка, що скорботно підперла щоку рукою, заплакане дитинча на стежці, великі голови соняшників і шматки неба між гіллям дерев.

Поділля моє, добрий зелений світ садків і пшениць, материних рук і дівочих ясних очей! Де б я не був — мій шлях до тебе прийде, хіба що загину.

Остання хвилинка. На моїх устах залишають своє тепло губи, що пахнуть то тютюном, то солодом, то хлібом.

І раптом високий ридаючий голос тітки Дарки крає насторожену тишу:

— Ой Петре, мій рідний, рученька біла, явірko зелений! На кого ж ти нас покидаєш? З якої нам дороги тебе виглядати? Чи з гори, чи з долини, чи з глибокого яру, чи з далекого краю?

І мене всього проймає дрож і холод.

— Цить, не голоси! — суворо обриває її чийсь чоловічий голос.— Не печаль дороги чоловіку.

Всім тілом притискається мати до мене:

— Бережи себе, Петре, бережи себе, сину мій... Хоч би хліба домашнього взяв із собою.

Біля неї стає могутній, в розстебнутій полотняній сорочці батько з опущеними сивими вусами, його велика рука невміло заспокоює матір.

«Дорогі мої, не пажився я з вами: тільки влітку на тиждень-два приїжджав у відпустку, щоб знову їхати в широкі світи, на нові дороги. Бувайте здорові».

Вибігши з подвір'я, ще чую: позад мене поскрипують ворота, шумують під вітром тополі, приглушують плач. З перехрестя ще раз виринає гурток людей, потім з очей зникає матір, дядько Яків, тільки голова батька ще височить над усіма, проводить очима мене.

Невесела дорога. Здрагається інколи земля, наче хто

зсередини підважує її. Німує село, і тільки шибки обабіч шляху деренчать, дрижать у лихоманці.

З-за лісу вискочив чорний птах, пролетів трохи рівно і ліпиво почав підніматися животом угору, а від нього відділилося три продовгуватих склянки, і нові вибухи струснули хатами.

— Смійся, враже, та не дуже! — з ненавистю проводжу літака і так біжу шляхом, що піт мені мало очей не виїдає.

Чорна розвернута яма перебила надвоє дорогу, на правому краюці вирви, біля пшениць, лежить молодиця, схопившись рукою за чоло; очі її широко розплющені, повіки ще не встигли скам'яніти, з-під пальців пробивається, гуснучи, кров, стікає у рукав білої сорочки і біля ліктя проціджується на землю. На грудях молодиці розсипались чорні коси, на них упали покалічені сережки пшеничного колоса.

Прийми, невідома матір, останній уклін від солдата, і хай твої незаплющені страдницькі очі вселять вірність у його очі, щоб несхибно засилалася куля у серце вороже.

Батарей наші окопалися за селом поміж рядами верб. Останнє зусилля — добігаю до капітана, руку прикладаю до пілотки, але вимовити нічого не можу і мовчки подаю годинник.

— Побачилися, значить, — Ганник підхоплює мене під руку, і обоє, шкандибаючи, ідемо до своєї батареї. — Да, брате, таке наше щастя, — і знову стискає кулак, як у себе на подвір'ї під час прощання.

1942

НА МОСТУ

Сапери не встигли висадити міст. Скошені кулеметом, вони лежать біля самої річки — очима до сонця. А навколо, скільки оком окинеш, — хвилі зелені, такі, мовби матірка в цвіту на вітрах хвилюється. А береги червоні — піщані — чітко окреслюють хлопців у зеленому.

— Загинули... ні за цілову душу. Не з того кінця зашли. — Поруч в окопі сержант Лук'яниця сидить; обличчя нахмурене, товсті губи стиснуті, чорні блискучі очі краплинами мерехтять...

Вперше я побачив його в білоруських лісах. Він сидів на свіжозрубаному пні, поклавши гвинтівку на коліна, і дивився на голубе, в зеленій каймі озеро, на самотній човен без весла.

— Дуже просто, що в тому човні розвідник сидить і дані для штабу примічає,— підвівся невисокий, міцний, очей не спускаючи з озера.

— Григорію, прощай, Григорію! Наша батарея від'їжджає. Може, не побачимось, Григорію! — спітнілий, у довгій шинелі, незграбно підбіг до Лук'яниці високий, з широко розплющеними очима гармаш.— Жінці хоч напишеш, як...

— Баба! І жінці не напишу, коли будеш чортзна-що верзти,— і лихі вогники застрибали в очах.— Теж мені... земляк. Затям собі: тебе не уб'ють. Бомба вибухне поруч — не уб'є, кулі в тебе цілитимуть, а попадуть у землю, у дерево, у воду. Поранити можуть — живим вийдеш. На,— подав ширококосту, з короткими пальцями руку і одвернувся...

А світанком довідалися ми: увечері сержант Лук'яниця під водою проплив до середини озера і раптово перекинув човен. У воду плюснув фашистський розвідник і, приглушений кулаком сержанта, залишився в озері ловити раків...

Згадавши це, я запитав:

— Не беруть кулі розвідника?

— Вітри односять... Сьогодні діла будуть гарячі,— у щілину гранати поклав, капсулі з кишені витягнув, підсумки розкрив.

Мені з першої зустрічі подумалось: чи справді Лук'яниця вірить, що смерть не візьме його, чи тільки друга заспокоював.

— Яке там заспокоєння,— скосивши очі, сердито одрізав.— Не раз доводилося в бувальцях бувати, а вірив і вірю — живий залишусь... Приготуйся. За мостом стежитимеш.

Мов у лійку, з двох боків гітлерівці раптово покотились на міст.

Новий, з низьким красивим поруччям, він легко єднав червоні береги і врізався в густі кущі верболозу.

Затюгикало повітря. Біля нас чмокали кулі, і по лінії окопів примхливо вигиналися димки. По тім боці падали фашисти, через них перескакували живі і, пригнувшись, рвалися до мосту.

— Прорвуться, стерви! — вилаявся боець.

— Казала Настя — не вдасться,— почув шорсткий голос Лук'яниці. З автомата, не кваплячись, він бив упевнено і без промаху. Від примружених очей двома пучка

ми промінців розбігалися топки зморшки, на щоках окреслились міцні м'язи.

Та вороги проривались. Уже перші з верболозу вискочили на міст і впали, скошені кулями...

Крізь дерево я чую, як пащить вогнем дуло моєї гвинтівки. Од напруження починають сльозитися очі, тьмяно скачуть, як у кінокартині, скоцюрблені постаті, мерехтять зелені хвилі і червоні береги.

Наш кулеметник відхилився від кулемета, вдарився тім'ям об стіну окоцу і чубатою головою ткнувся в землю.

В бою хвилина вирішує щастя військове. І гітлерівці побігли, покотилися мостом.

— До атаки приготуйсь!

Міцно стиснули руки гвинтівку, сильніше забилося серце перед багнетним ударом, а тіло зіщулилось, мовби меншим стати хотіло.

Фашисти добігли до середини мосту. І враз ми побачили, як невелика постать скочила на міст, і тричі майнула, мов однокрилий вітряк, правою рукою, і впала додолу. Три вибухи прогрімili на мосту. Пошматовані вороги, дошки, каски полетіли шкереберть.

— Лук'яниця воює! — радісно гукнуло кілька голосів.

Страшно стогнав міст, звивалися поранені; гітлерівці відкотились назад, але знов якась невідома сила кинула їх до нашого боку.

Однак їм шлях перегородив знову сержант Лук'яниця. Він підняв угору руку з гранатою і кинув її собі і ворогам під ноги.

Нелюдські крики злилися з вибухом.

Ми побігли вперед. Розметані трупи валялися на мосту, звисали над рікою.

І раптом одна постать почала підводитись. На мосту, закривавлений, похитуючись, випростувався сержант Лук'яниця. Широко розплющені очі ворушились у набряклих червоних обідках, і в них я бачив не біль, а злість. І зрозумів: сердиться на себе, що ступити не може.

— У річці обмий,— прохрипів. Він був поранений осколками гранати у ногу й плече.

Од води прийшов до пам'яті.

— Іч, як пошматовало... В санбат відправляй... Буде роботи медицині...

Хвиля хлюпнула, сонячний промінь лащився біля ніг сержанта. А навколо урочисто пламеніли береги червоні і хвилі — теж червоні.

1942

ГАЛЯ

На прогалині сад співає, перехитується біля хати струнка сосна — з лісами вітається. А під сосною, на кореневищі, дівчина стоїть, у платті синьому, в хусточці голубій; долоню засмаглу до очей піддашком — виглядає когось.

З оврута хмурого на просіку лісник вибирається. Кремезний, мов окоренок. Чорні вуса — двома коріннями — з бородою зрослися, з-під навислих брів — очі великі, зосереджені.

Кинулась дівчина до лісника. Коси темні на плечах сонцем заграли.

— Ждала ж, діждатись не могла!

— Мене чи отого, що на аеропланах збирається літати? Боюсь, як стрінеться зі мною, щоб в оврут не полетів,— засміявся, і чисті зуби з-під чорної зарості блиснули.

— Таке ви скажете...

— Поговори, поговори, бо я вчора на світ народився. Хлопець він хороший. Дивіться, щоб любов була, як це джерело,— зупинився біля кринички.— Прийде сьогодні?

— Прийде,— і почервоніла до сліз.

— За книжками?

— Еге ж.

— Так і знав,— осміхнувся.— Чи не він ото стежкою прямує?

Стрункий хлопець нерішуче зупинився між деревами.

— Гей, Петре, ходи-но сюди!

— Тату,— з серцем смикнула батька за рукав. Хороше смугляве обличчя скривилось, ніби старішим стало.

— Побачим, побачим, який він у тебе. Ех, і чкурне ж, як заєць.

Та Петро не чкурнув. Перескочив пліт і, пригинаючись, легко пішов молодим садом до них. Затуманеним зором Галя бачила, як бджоли креслили в повітрі бар-

висті райдуги, як вигиналось на гребінцях струмка сонячне срібло і хвилиною скочувалося вниз.

— Не на ту стежку попав, чи як? — лукаво мружачись, привітався лісник.

— Ні, на ту. Хороша доріжка тут, — міцно стиснув гудзкувату руку Петро і глянув на лісника.

— Ах ти ж, бісів сину, — здивувався старий. — Коли так — гостеві раді.

Ідучи до хати, хвалився лісник:

— Бачиш сад? Думаєш, моя турбота? Галя сама дички копала, сама і щепила. А за пасікою хто доглядає? Вона ж. Серце до всього лежить...

Щирим золотом горить молода сосна у надвечірнім промінні. Петро садом у село пішов. А вона стоїть під одиноким деревом — очима хлопця проводить. Обернеться він — майне рукавом, осміхнеться. І незчулась, як заспівала:

Ой у полі сосна невелика зроста...

І здавалось, наче так само колись Петра проводжала, співаючи про дівчину Галю.

Щирим золотом горить молода сосна у надвечірньому промінні.

Проводжала за ліси, за оврут, сльози не втирала. Падали на трави перли дівочі, і стежка вздовж росами яснілась. Скільки сказати треба — від дум серце обважніло, а слово на уста не йде — одні очі розмовляють — горюють.

— Повертайся, любий. Буду щодня, щогодини виглядати тебе.

— Аякже. Діло таке: де б ворога не бив, а вертатись додому треба, — усміхнувся, наче і не на війну йшов.

На розстані востаннє пригорнулась до Петра. Стояв, красивий, високий, осміхнений... І так, наче в сні, віддалялись почав. Усе рідше і рідше виринала з-за дерев струнка постать і небавом зникла в яру... Чи не проводжала так вона його колись у пісні?

За горем дороги не бачила, повертаючись додому. Попереду сумно грають потемнілі води в дильованій дильом криничці, тепла живиця з підсочок до коріння коїться. І пісня ворухнулась у серці.

Ой у полі сосна, високая, гінка,
Чого заплакала солдатська жінка?..

Під сосною стояла, в далечінь дивилась.

Курілася просіка пилом, хмурились ліси, самотній промінь ковзнув по галявині — темною міддю просвітив сосну і погас на плечах дівчини.

Біля овруту бійці залягли в окопи.

Другий ранок навколо гармати гримлять. І сердешна земля корінням вивертається, застеляється трупом. Другого ранку старий і Галя в окопи лягли — годі воду посити, коли крові більше, ніж води, розлилось і смерть захисників переполовинила.

Опівдні піднялися фашисти на весь зріст і приступом пішли. Моторошно, холодно дівчині стало.

— Вибирай того, високого, як жердина, — обізвався тато, і голос підбадьорив її. Підвела мушку між ремінці і рвонула курок.

— Полетів галушкою. Отак воно й буває, — міркував уголос лісник. Але Галя не слухала. Рука механічно знаходила затвор, і око несхибно ціль вибирало.

А брудно-зелена хвиля тяжко котилася з криками і пострілами. Ось уже з чагарника вискочили. Минули купи байбарису. Заллють, заллють окопи. Отак і смерть надходить. Наостанку — в найближчого. І за її пострілом враз задудоніло, затріщало поруч. І хвиля наполовину впала перед окопами, наполовину покотилася назад.

Як сонце засяяло. Витерла холодний піт з чола, зручніше в окопі сіла. Стугоніла земля. Пухпаті клубочки хмар над узліссям розкривались, розпускались квітками і танули в небі. Стрекотали кулемети. Здавалося, що таке вона колись давно переживала, бачила, а коли — не згадає. Напружувала пам'ять, пригадувала та й заснула непомітно. Бачила: сад розпускається. А вона біля сосни стоїть. Петра виглядає. Усміхнулась і прокинулась.

Світанком німцям прийшла підмога, і вони почали брати окопи в підкову. Кінці її мали небавом загнутися. Залишалась одна стежка — у глибокий несходимий оврут, де гадюки гніздилися, з-під ніг чвиркала зелена вода і вгиналася драглиста трясовина.

— Тату, хлопців у оврут ведіть.

— Ні, дочко, уб'ють тебе. Ти веди.

— Хто ж за вас оврут краще знає, хто від смерті їх врятує? Я фашистів, може, задержу, та й по слідах вас відшукаю. Ведіть, тату.

Очима благала і виблагала. Поцілував старий Галю і

покотився крутим схилом. Бійці за ним. І зімкнулись тумани знизу.

Відчула, що хороше вчинила, зробила те, що колись неясно мріялось за шкільною партою, думалось, по лісах з дробовиком походжаючи. Прояснила. Приклала гвинтівку до плеча,— і ворог сторч головою полетів. Вона перебігала спорожнілим окопом з місця на місце, вибирала неясно окреслені постаті в світанку, і вони тінями падали на імлисту землю.

Навколо густо висвистували кулі, роз'ярені міни виривали стовпи землі.

Пора вибиратись,— і, пригинаючись до самої трави, повзла у оврут. Враз рука, мимо її волі, злетіла над головою, важко вдарилася в корінь, і корінь кров'ю бризнув у очі. Кольорові кружечки замерехтіли перед очима, і темно-червона пелена заслала світ...

Хата і сад її. Позаду чисто дзюрчить криничка, мов колискову співає. Хотіла головою поворухнути — не змогла. Тільки біль холодний пройняв усе тіло, занів у кістках. Прив'язали її фашисти до сосни мотуззям, а голову — чорними косами на два вузли зав'язали.

Гуде сосна струнка, і прозора живиця на віях печальється.

Коли це так уже було з нею?.. В дитинстві далекому, в далекому дитинстві. Тоді ліс похололий шумів-стогнав і бив поклони, із осінню стрічаючись... Та ні! Це тільки ввижалось їй, коли пісню співала:

Прив'язали Галю до сосни косами,
Підпалили сосну обома кінцями.

Та гітлерівці пісні не знали — підпалили сосну тільки в окоренка. Легеньке синє плаття спалахнуло од низу до верху, і зразу на мідній корі чорні коси почервоніли.

Фашисти не знали, чи дерево можна з обох кінців підпалити, та дівчина горіла, як сосна у пісні. І мовчазні, великі сльози котились по гордому обличчю і падали вognище...

Знову будуть зоряні ночі, закрасуються яблуні в цвіту, пройдуть вулицями дівчата з широкого поля, пісню постелють про подругу свою, і десь друга пісня обізветься жалем за красою такою, за любов'ю такою.

ДОБРИЙ ВЕЧІР, МАМО!

У п'ятницю, перед самою війною, сон мені приснився: вийшла я з хати, стала на взгір'ї, а внизу наш Дніпро і Кошова поєднались, розкинулись, як небеса грозіві. Хвиля крута корчиться тяжко, знизу темно-зелена, а з гребня молоком кипить, на жовті піски отарою волів набігає — реве. І день як за хмару зайшов. Вітер сколородив пошматоване небо, в ріку перекинув, невсипуща повінь зарокотала наді мною і піді мною. Тремтіла даль, розколихана громами, і бризнула навскісним чорним дощем, пережежованим синіми сполохами блискавиць.

Коли, дивлюсь я, — з самої тучі випливає човен, розрізає хвилю супротивну, спадає в долину і знову підводиться на сизому гребені чорним окрайком. А на човні, смутку тяжкий, сидить мій Іван, очима на берег косує, нижню губу закусив та так веслом орудує, що краплистим потом Дніпро доточує, а на лобі жили корінням виступили.

«Боже мій, яка ж тебе, сину, недобра година з того далекого Брест-Литовська, з війська, на таку бурю принесла?» — скам'яніла я на взгір'ї, очей з Івана не спускаю.

Буйний чуб його то злетить над головою, то розсиплеться кучерями над чолом. Хочу кинутись до ріки — і не можу; бачу сина в напівзалитому човні, а дурне серце час од часу підманути хоче: мовляв, лежить твій Іван у хаті в колисці — хіба забула? Вуха навіть прислухатись почне — чи не почую плачу в світлиці; а човен спаде з валу — і все всередині обірветься тобі.

Налетів розвихрений порив вітру, човен шкарлупиною відскочив назад, і тут на нього навалились дві хвилі, перекотились шумовинням і покрили мого Івана. Тільки весло виринуло з круговерті, пір'їнкою обкрутилось і щезло з очей, як поплавець щезає. Шарпнулась до Дніпра, а горе кинуло мене на коліна — звестися не можу: піднімусь, і знову падаю, і на колінах повзу до ріки, берег позад себе кривавлю. Холодна хвиля підвела мене, ринулась я в Дніпро, під водою Івана знайшла, руками охопила, а він тяжкий став, неначе з каменю збитий; на дно опускається, і нема у мене більше сили ні винести, ні втримати його.

Не своїм голосом заголосила:

— Дитино моя, вибивайся на берег, коли тобі матері жаль.

Подивився він на мене, очі такі допитливі, великі, і не сині, як перше були, а чорні. Ні слова не сказав, навимашки вдарив хвилю рукою, мовби одразу ріку розсікти хотів. І вплив на переміл, блідий, нахмурений, з думою такою, що навіть матері попервах усміхнутися забув.

Припала до нього:

— Спасибі тобі, сину, що послухав свою матір. Не вплив би — руки на себе наклала б.

— Он як,— подивився на мене.— Ви думаєте, життя тільки на материних молитвах держиться. Не прийшла ще така година. А накладає руки на себе той, у кого совість нечиста чи душа в сучок росте. Будьте матір'ю, мамо. І в радості, і в надіях, і в горі.

Поцілував мене — кілька шорстких солонуватих піщинок залишив на моїх устах — і пішов берегом понад рікою неспинною, кожен крок карбуючи.

На пагорках неначе побільшав, у здиблену хмару ступив, і не зійшлася хмара над ним, а ніби пазад подаватись почала...

Прокинулась я вся мокра від сліз, до самого світу заснути не могла. З озера, наче дитина з колиски, виглянув місяць, а мене роки обступили, думи обсіли; про що не згадаю — до сина свого думкою повертаюсь.

У дев'ятнадцятому році побрались ми з Полікарпом.

— Виловив рибалка рибку,— сміялася моя свекруха.

Славна жінка попалась. Оберігала мене, як доньку свою. Бувало, Полікарп тільки захоче на річку взяти з собою, вона вже тут як тут:

— Чи бач, який проворний. Застудиш мені Марійку, а потім їдь у район за тими докторами. Бери собі когось із чоловіків.

— Ви, мамо, чуєте, скоро на ню молитись будете,— косує мій рибалка.

— Їдь, їдь собі, а нам коноплі сіяти треба — і на сорочки, і на снасті.

Сміється весна надворі, внизу під кручею Дніпро шумить, передзвонює на хвилях срібними персями; на хаті нашої клеочуть лелеки, а ми пораємось собі на горі, сіємо.

— Чи не в ці коноплі лелека мені внука принесе? — подивилася на велике гніздо свекруха.

Зашарілась я, а їй байдуже, сміється собі:

— Бач, спаленіла як.

Того ж року народився мій Іван, та не дочекалась свекруха його, померла після Петра...

З виду Іван увесь у батька вдався: невисокий, широкий у плечах, тонкий у стані, очі голубі, грають спокійно, весело; та вдачею одкинувся від Полікарпа, мовби і кістка не його: допитливий страх який до всього, тямовитий, про все поговорить із тобою і на горілку не падкий, що мені було найбільш до душі, бо старий мій під п'яну руку не тільки горшки й полумиски вмів бити... Рибалив недовго Іван. Якось із Круглика приїхав з батьком, рибу занесли до хати, вмились, за вечерю сіли.

Старий зараз же до мисника за чаркою потягнувся, а щоб я менше гримала, діловито починає Івана вихвалити, який він удачливий рибалка.

— Прямо, чуєш, нюхом вгадує, де яка рибка причаїлася,— і тихенько долонею корк з пляшки вибиває.

— Хваліть, хваліть руку, а товар видко,— посміхається Іван, краючи хліб,— тільки з ким ви з педілі рибалити будете?

— Як з ким! — трусонув бородою Полікарп.— Чи ти не думаєш у мене святого гайдур, байдур та легейди справляти?

— Ні, не думаю, а йду на суднобудівний завод на столяра вчитись.

— На завод? Який же тебе дурень відпустить туди?

— А ви!

— Я?! — підкинув брови на лоб Полікарп, ще не знаючи, чи здивуватися, чи розсердитись йому. Та норовиста вдача перемогла.— Так це, виходить, я дурень, чорти б твого батька брали! — знайшов зачіпку і пляшкою брязь об землю.— Та я, чуєш, твого чуба так обпатраю, що за-світиш мені головою, як бубон!

І до Івана мчить, чорною бородою метляє, а ніздрі аж тремтять. Кинулась я до нього — кулаком до стіни відкинув. А Іван побілів-побілів, нахмурился і наче кожне слово відкусив:

— Коли ще доторкнетесь пальцем до матері — нога ваша через поріг не ступить. Не батько ви, а п'яничка поганий. Битись хочете — головою об стіну бийтеся,— і, як стіна білий, з-за столу виходить назустріч старому, страшний, напружений увесь, ніби кремій — ніколи не бачили його таким. Подивився Полікарп на сина, назад

відступив, як вітер вилетів з світлиці та так дверима брязнув, аж оселя задзвеніла...

Після того в хаті тижнів два було, наче тільки когось поховали, а потім старий помирився і пі раз у рук не простягнув до мене.

На заводі не нахваляться моїм Іваном. До чого не візьметься — так і горить у його руках. Найкращі каюти на пароплавах меблювати довіряли йому. А він до того ще й діло шофера та механіка вивчив.

— Вміти — за плечима не носити, — сміється, бувало, коли почну його лаяти, щоб не перероблявся.

— І як ти встигаєш до всього приноровитися?

— В мене, мамо, план такий: як узявся за яке діло, більше нічого в світі нема: ні гулянки, ні свята. А добуся свого, така мені радість на душі, начебто весь світ прихилив до себе.

І справді, бувало, по кілька днів додому не заглядав, а потім біжить, замурзаний, зголоднілий, тільки очі горять — сміються, веселі такі, і так тоді на їжу пакинеться — наче за плечі кидає.

— Іч, радість яка. Нема того, як людські діти, впору їсти. Гляди, щоб не завадило.

— Мені завадить?! Для доброго козака і кий не біда, а поганому і вареники мулятимуть... Що там у вас іще є?

А раз, напровесні, тоді він був бригадиром над фабзавучниками, приходить задуманий, мовчазний, на їжу не глянув — одразу ж за якісь рисунки засів. Починаю допитуватися — нічого не каже. Тільки через людей довідалася, що не по собі взявся хлопець дерево гнути: пообіцяв директору суднобудівного з своїми фабзайцями баржу-тисячотонку збудувати.

Напала на парубка свого:

— Чи ти сповна розуму? Чи ти будував коли баржі? Та ще з ким берешся — з малечєю неопереною. Біля одних брусів живота надірвете.

— Бруси нам чорноробчі неситимуть, — хмуриться Іван.

— А хіба ж можна братися за те, чого не вмієш?

Тільки губи кусає і кривиться, а потім із серцем до мене:

— І чого ви присікалися. По-моєму, не можна тільки на небо вилізти і штани через голову надіти. Так що

баржу будуватимемо. Ви думаєте, не збудуємо? Коли б не так!

Що ти зробиш з таким? Попоходила я тоді на берег, надивилась на їхню роботу, переболіла разом із ними, усе мені здавалось: і клітки не так ставлять, і кілева не так лежить, і підшивка кособочить.

Мало тими ночами спав Іван, а я вже і не кажу нічого, тільки стараюсь чим-небудь допомогти, щоб легше йому було, а сама і потерпаю, і надіюсь: а що, як справді збудує мій син. А Іван до всього сам доходив. І хитрючий такий, потім до майстрів на пораду іде, мовляв, зовсім нічого не знає, закурить з ними — тоді ж і курити почав, щоб зручніше було розмови заводити, — розпитає все, вірніше, сам себе перевірить, і далі будує.

Скільки тої радості було, коли піднялась наша баржа на клітках, красива, наче птиця перед зльотом. А коли спускали її на воду — серце мало не вискочило в мене з грудей.

Народу зібралося, оркестр грає, а фабзайці з-під баржі клітки вибивають. І ось наша птиця стрепенулась, гойдулась, полетіла, прискорюючи рух, у ріку, аж люльки під нею задимілись — ось-ось вогонь спалне від тертя. З шипінням роздалась вода, двома горами піднялась і закипіла, охоплюючи баржу світло-зеленою пеленою. А Іван стоїть біля лебідки, від радості на ногах хитається, наче сп'янів; ледве стримується, щоб не розсміятися на весь Дніпро широкий.

Легко ходилось йому по зеленій землі: і руки мав роботящі, веселі, і серце мав відкрите.

— Хочу, мамо, правильно прожити свій вік, щоб ні одна кришка попереk горла не стала, щоб не довелося із своєю совістю ховатись, як шкідливому коту в кандирубу. Приїжджай до мене хоч хто, а я перед ним плечей не зігну, бо він своє діло знає, а я своє, — виходить, у житті я не затичка яка, а майстер. От першої премії доскочу, і всю Україну об'їздимо з вами на машині. Ге ж, об'їздимо?

Говорить, пахваляється, а погляд ще по-дитячи чистий, сміливий — не боявся він дивитися людям в очі, а от його зору не всякий витримував. Тільки турбот мені було, щоб дівчуром не став, — не одна сохла за ним, та й він вечорами дома не засиджувався.

У неділю по сніданні отримала від Івана листа, хімічним олівцем писаного. Сиджу — задавлені літери розбираю і не все добрати можу. Коли старий у хату, як хмара, суне.

— Чуєш, Марійко, фашист війною пішов на нас.

Від сліз рясних на листі слова повиступали, день почорнів мені, а сама, наче в задимленому просвітку, бачу, як стаявся з ворогом прикордонний роз'їзд, де Іван мій служив.

Біда не ходить одна...

Попрощались ми з нашим Дніпром, з нашим споконвічним світом, у далеку Башкирію поїхали.

В колгоспі нас добре прийняли, тільки де візьмеш половину серця, що на Україні зосталась, і на які ріки той лист піде, як залишився живим Іван?

Робили ми кріпко з старим, за працею горе забути хотіли, та хіба ж забудеться? Ляжеш спати — не спиться: все життя пройде перед тобою, поширить серце на всі груди, що й дихнути нема сили.

Цілий рік минув, а про сина мого... ох, який то рік був довгий, тяжкий. Раз так гірко стало, що руки на себе накласти хотіла. Це після хворості було.

«Утоплюсь», — думаю.

Вийшла вночі з хати. Іду яrimi пшеницями, і пшениця плаче, і я плачу. Дійшла до ріки, стала на зрубаному пеньку — трухлятина скрипить під ногами, в тіло до крові в'їдається, а я й болю не чую. Кинула хустку на траву, туго коси зв'язала, щоб вода не розпатлала, подивилась на плесо — чорне воно, як земля, сердиться на когось — і раптом уся здригнулася: всередині голос обізвався, і наче не мій, а Іванів.

«Що ви робите, мамо? Чи ви подумали, кому смертю своєю помагаєте? Будьте матір'ю, мамо. І в радості, і в надіях, а найбільше в горі вселюдському. Підете з світу — кому легше стане? А ви живіть, оцю пшеницю, що шумить понад рікою, збирайте, як на Україні збирали, щоб спасибі вам сказав син чиєїсь матері. Чуєте, мамо, мене?»

«Чую, сину», — а сама тремчу, як осичина в негоду. Кинулась додому. Другого ранку в очі не могла подивитися нашій сусідці Флюрі Умеркой, коли та увійшла в хату з моєю зарощеною хустиною:

— Добро губити не треба, не гаразд добро губити.

На роботу накинулася після, як вогонь на соломі. Тільки якийсь страх після тої почі вгніздився в душі моїй: наче там Іванові думи оселилися поруч з моїми, і боюсь-боюсь знову його докірливий голос почути, і чую, що от-от він озветься до мене...

Сонце вже зайшло, а я жну собі пшеницю в долині. Коли чую — сухим шляхом співають копита, переливчато і швидко: тюрлі-юрлі, тюрлі-юрлі. А селезінка доповнює: сок-йок, сок-йок!

Випросталась я — мчить шляхом на дерешкуватому коні Полікарп, а за ним пилуга на півверсти клуби вивертає. Так і застигла з серпом і жменем пшениці, а серце перепілкою рветься з грудей. Наближається Полікарп, очі в нього поширені, щоки запали, запітніле обличчя чорним пилом припало, борода розкуйовджена. Як підкошена, на стерню впала: по виду зрозуміла — неспроста їде старий.

Підлетів до мене, скочив з коня.

— Стара, стара, подивись сюди! — простягає газету, а я нічого не бачу — все в якісь кільця злилось.

— Ти сюди дивись, — тиче пальцем, — чи це, чуєш, однофамільця, чи нашого Івана орденом нагородили? Не збагну.

Тільки тепер подивилася на Указ, прочитала прізвище, а воно мені голубими очима просвічує, чорними кучерями повіває. І поцілувала газету, до грудей притулила, начеб це Іван мій був.

— Живий, живий наш синок.

— І я так думаю. Коли орденом нагородили, то неодмінно, чуєш, нашого Івана. Коли б медаллю, то ще б на двоє можна було ворожити. Чи не так я кажу?

— Авжеж, так. Тепер мені листа в Москву шли.

— Е, ні, це вже ти пиши. Ти так по-бабськи, чуєш, напишеш, що хто не прочитає — сам почне нашого сина шукати.

Обнялись ми і пішли додому, як молодими колись ходили.

І за коня забули.

Ждали-ждали тієї відповіді і всі жданки поїли. Тільки загунає хтось на вулиці — все кидаю і до вікна: чи не листоноша йде. А прийде він — вся душа перегорить, поки отримаєш... газету. Тим-то і заказала старому, щоб

на другий місяць не випишував газету — менше серцем переболію.

Вже пізня осінь хлюпала над селом, а нам — як заказало. Сидимо вечорами з старим, мовчимо, а думаємо про одне. Коли раз увечері брязнула клямка. Кинулась у сіни.

— Хто там?

І чую голос, кволий, незвичний, проте веселий-веселий:

— Добрий вечір, мамо! Це я, Іван.

Обертом хата в очах мені пішла, не пам'ятаю, як двері відчиняла, як стрічала його.

Увійшов у хату він. Усміхається, очі заволожені, а сам худючий-худючий, аж гнеться колосом. Чорні вуса старішим зробили його, обличчя посіріло, біля вуст зморшки глибоко лягли — наче мій і не мій Іван.

— Поранило тебе, сину?

— Ні, покалічено.

— Тяжко?

— Коли б хирлявий був — не вижив би, — сідає на лаву і тяжко дихає, а погляне на мене — осміхається, лагідно, добре, як дитиною сміявся.

— Чим же ти в армії тепер? — присовується батько ближче до нього.

— Чим?.. Писарем, — примружується Іван.

— Писарем?.. Так це, чуєш, не про тебе в газеті писалося? — з жалем промовив старий і зразу ніби осів.

— Не знаю, не читав, — підвівся з лави Іван, скинувши шинель вологу, а на гімнастюрці орден і медаль засяяли.

— Е-е! Та ти добре, чуєш, писарюєш! — зразу ожив Полікарп. — Деся на гербовій бумазі пишеш. Які ж там грамоти виводиш? Видать, вчені дуже. Чи як?

— Як? — сміється Іван. — Крапку автоматом поставлю — і чорти тягнуть гітлерівця на той світ. Печать прикладу — ешелон гадюкою викрутиться і теж до неба летить.

— Чуєш, стара, якого писаря дочекалися, а ти й ще не догадалась, що треба на стіл ставити! — А сам з різних потайників, про які і сном і духом не відала, починає пляшки діставати...

— Тепер моє здоров'я все в їжі. Прибув дармоїд об'їдати вас, — мружиться на нас, а сам кволий-кволий такий. Чай п'є — піт на лобі виступить краплистий, як зерно, а руки холодні, наче лід — крові витекло багато...

Горе спіткало його на залізничному мосту. З підіривниками забрався він у тил ворога, щоб знищити ешелон якийсь важливий. У тумані провідник збився з дороги, і до мосту підійшли, коли вже вдалині гуркотів поїзд. Виходить, треба було повертати в ліс. Та хіба ж мій Іван поверне? Із сержантом Разумовим, товаришем своїм, кинулись до мосту, на бігу заряджаючи міни. Поки закінчили закладку, поїзд уже летів на них, і хлопці з крутого горба кинулися вниз, як у ріку.

— Вибух наздогнав мене біля рову і пришив до землі,— розказував Іван.— Прокинувся од неймовірного болю, здавалося, неначе розповзався по шматках хребет. Дивлюсь: у живіт мені врізалась дошка, кров'ю підтікає. Схопився руками за неї і вирвав з тіла. А кров так і зацебеніла. Затуляю руками рану, а рук не вистачає затулити її.

Потім гойдалась земля піді мною, і мені здавалося, що от-от упаду з мосту в провалля. Далі чую голос лікаря нашого, віддалений, ніби з другого берега: «Нічого з нього не буде».

«Нічого з нього не буде»,— це про мене говорять, здогадуюсь. І враз така злість струснула мною, що очі самі по собі розплющились і засльозились од світу і болю.

Лежу я на плац-палатці біля польового шпиталю, високе небо наді мною хмарами розплітається, і так мені жити захотілося, а лікар і сестри уже хотіли йти од мене.

Зібрав усю силу і наче зубами плюнув.

— Це із мене нічого не вийде? — кажу до лікаря.— Хліб даремно переводиш. Я ще тебе переживу. Лікуй, кишки із тебе геть!

Оторопів наш лікар і, думає, розсердився? Ні — засміявся.

— То ти не розчув, козаче. Це я про другого говорив,— починає викручуватися.— Ти ж у нас хлопець як орел.

— Очі твої безсовісні,— дивлюсь і не вірю жодному слову його... Одначе виходив мене лікар, як дитину виходив. Такий хороший чоловік попався, сам з-під Москви, прізвище — Синицин, хоча росту такого, що мені рукою до його чуба не дотягнутись.

Листувалися вони весь час, а взимку дві посилки послали лікареві — одну від мене, другу від Івана.

Недовго прожив з нами Іван.

Оклигав трохи і навіть кінця відпустки не дождався.

— Зачекались мене хлопці в полку. Ех, і діла наші, мамо, підришницькі,— у світі нема таких,— починає заговорювати мене, побачивши, що мені туманіє в очах.— Та не журіться, скоро і до Дніпра поближчає, і хату нашу побачите. Пам'ятаєте: стоїть вона на взгір'ї, лелеки на ній клеочуть, дітей учать літати... Чи не побили їх німці?.. Ну, ну, не плачте. Будьте матір'ю, мамо!

І пішов напровесні в далечінь глибоку, хмарами сповиту — внизу чорними, вгорі радісними, чистими, як усмішка дитяча... Ждеш тої звістки від нього — не діждешся. А листи приходять рідко-рідко, місяцями йдуть, бо війна. Тільки серце все жде, все сподівається, що якогось вечора задзвонять шибки, буйні кучері доторкнуться до рами вікна, засяють мені голубі очі і довгожданий голос обізветься: «Добрий вечір, мамо! Це я, Іван».

1942

РУДИЙ МИКОЛА

Широкий, з різко окресленими ніздрями, ніс угору задерся, розкішні вуса підковою вниз, до роздвоєного підборіддя.

— Миколо, Миколо, дай відріжу рудий вус — четверть горілки поставлю, бо він більший за тебе скоро виросте,— бувало, поздоровкається сусід Антін, високий дядько, косар на все село.

— Воно б і можна за четверть, так Ликера з дому прожене. Вона, аби не вуса — на що вже я хлопець славний був,— і за мене не пішла б. Так що не бути нам сватами,— розважливо скаже Микола, а в хитрих-прехитрих очах аж танцюють іскорки сміху.— Сідай на призьбі, про життя поговоримо.

Миколу хлібом не годуй, а поговорити дай. І саму брехню із брехень за правду видасть, оком не моргнувши. Як почне на зборах, то голова Григорій спиняє його і словом, і дзвінком, а далі і за полу смикне. Та, спасибі, захист є — жінка Ликера, сухорлява, тонка, мов горсточка конопель, зараз і обізветься:

— Дайте чоловіку висловитись, може, дома менше паякатиме.

І не раз у таких випадках пожалкує Микола: «Нема журналіста, що торік приїжджав, він і послухав би, і описати зумів би все як треба, по-вченому».

Миколина бригада за врожай високий боролася. Коли ж приїхав журналіст, Микола, на страх ворогам, і передав куті меду:

— Я чоловік не з дуже друкованих, а по-старосвітськи розміркував: кожен гектар дасть двадцять кіп з гаком, а кожна копа — двадцять пудів з гаком. От і лічіть, що воно виходить.

Журналіст полічив, додавив гак, у газеті надрукував. А Миколу бригада мало живцем не зїла.

— Хороший чоловік, жалко було обижати,— виправдувався Микола і помирих усіх на тому, що таки вони найбільший урожай зберуть.

Коли почали фашисти прориватися, запечалився Микола, помарнів, як дерево у осінь. Де й хода гордовита поділась. Вилицювате обличчя посіріло, і на ньому ще густіше, конопляним сім'ям зарясніло ластовиння. Невеличкий — з-за жита не видно — вийде на поле і землю рідну обходить, мовби прощається з нею.

Земля ж яка! По одну сторону маки високі цвітуть-процвітають, по другу, мов перемика, пшениця — колос колосу щось шепоче. А над усім привіллям небо чисте пташиним співом бринить, бджолою передзвонює. Аж затремтить Микола і рукою мовби що від голови одводить.

— Миколо, Миколо! Не дозвешся ніяк.— Антонова голова в крилатому брилі пливе над пшеницями.

Зупинились на горбку. В долину між садків лебедями пливли хати і не наважувались у річку вступити. За селом поля, поля і гай зубчастий.

— Краса яка! — задумався Антін.

— Краса,— зітхнув Микола.

Урочисто опускалося сонце в хліба.

Далеко-далеко наче громом ударило.

Здригнулись і напружено глянули в далечінь.

Кривавою рікою спалахнули маки і блякли-згасали.

— Що будемо діяти, Миколо?

— Куди голка, туди й нитка. Це уже голова Григорій определить.

Біля зерноховища застали голову.

— Григорію Терентійовичу, що воно робиться? Уже

німець гармати на горбок витяг,— з Антоном бачили,— а ми досі не знаємо, де собі місце знайти.

— На який горбок?

— На наш. З прямої зараз жарити почне.

— Ви знову своє, дядьку Миколо,— утомлено махнув рукою Григорій.

— А ти ж думаєш як? Де діватись нам?

— Дробовик є?

— Є.

— От і готуйтеся у дорогу. Скажіть тітці Ликері, щоб сухарів насушила, білизну приготувала.

— Ходімо, Антоне. Тільки де ж ти дробовика дістанеш? Голови не прикладу. Казав тобі: купляй, Антоне, на всякий випадок.

— Коли ти говорив таке?.. Ще і розумувати починає.

— То це, виходить, я брешу... Тяжко жити з такими сусідами,— зрозумів, що не до діла розварнякався, закашлявся, мовби справді всередині душило, і тупцем подався додому...

Партизани давно пішли в ліс, а Микола все прощався — то з сусідами, то з ріднею, то з жінкою. Маленький, засушений, обвішаний саквами і торбинками, у здоровенному кобеняку, він зовсім не був схожий на грізного вояку, хоча й всіляко виставляв двоствольну тулку. Хутчій скидався на сторожа-баштанника.

Коли вийшов на горбок, шляхом підіймалась висока пилюга. І небавом умітив: один за одним в землянистих касках мчали фашистські мотоциклісти.

Скочив у пшеницю. Та цікавість переборола — висунув голову і лічив, скільки їх проїде.

До партизанів добрався пізно ввечері.

— Як справи у вас? — діловито запитав. — Ех, дробовичок у мене — без промаху: на горбку двох мотоциклістів уклав,— щиро похвалився, повіривши зовсім, що думка стала дійсністю.

— Двох уложив, а масельце в дулі кіптявою не пахне,— перевірів тулку пальцем Антін.

Зареготали всі. І Миколі тільки зітхнути довелося: «Тяжко жити з такими сусідами».

Однак козак не без долі: на третій, ні, либонь, на четвертий день Микола повернувся заболочений, як дідько, з автоматом, польовою сумкою, електричним ліхтариком і в землянистій касці.

— Антоне, кобила тоне! Як ти думаєш — масельце кіптявою пахне? Ех, і тікали ж, як гахнув дуплетом. П'я-тьох уклав, а старшого — прикладом по голові.

— Скільки ж їх було?

— Чотири. Хм... хм... чотири спереду та шість позаду. Аякже! Багато, значить.

Потім уже партизани встановили усю картину, якою вона була насправді. На шляху Микола таки підстеріг самотнього мотоцикліста і дуплетом гахнув не знати куди. З несподіванки гітлерівець вскочив у рів, поламав машину і здимів безвісти, але сякі-такі трофеї дістались Миколі.

Село наче вимерло. Де та пісня дівоча поділась, де ті музичні струни порвали?

Терпко, земляним духом, сорочкою трудівника пахнуть коноплі, і пилок опадає на брови, щоки, вуса.

Садок і хата у вишняку. Тут кожна галузка його руку знає, тут кожна грудочка землі пальцями його розминалась.

— Чого ти, враже, на дідизну мою прийшов? Хто тебе кликав-звав сюди? Бодай тебе перша хвороба не минула, перша куля не обійшла.

Стоїть невеличка постать на городі біля перелазу, з хати очей не зводить. Чи давно на цьому порозі щастя ходило, клечанням світлиця пахла, а тепер — поганню чужинською.

Пугикнув тричі, в конопляк одступив.

За гупанням серця не почув, як скрипнула засувка. Ликера тремтіла, наче в лихоманці. Сіли на землю суху, пожурились.

— Багато стоїть?

— Чотири. Самі в світлиці, а я в сінях. Очей за ніч не склепила. Хата чужою стала.

— Хата ж яка у нас! У селі таких мало: простора, світла, як у самого царя до революції.

— Деревину до деревини підбирали. Підвалини дубові, — схлипнула Ликера.

Руку на плече заспокійливо поклав. Ніколи не була йому такою дорогою жінка, як тепер. Бувало, і пагрімає не раз, дурною обізве спересердя — і сном-духом не відав, яка хороша вона і в радості тихій, і в печалі глибокій.

«Хіба ж так заживем, як ворога проженемо», — по-думав.

— Ти, жінко, іди в ліс, прямо в яр Куций. Біля Трбіх-мowego клину, де борт стоїть на груші, повернеш до кринички і стежкою на Ковалеву іди. Там наші приймуть тебе. Іди і не оглядайся.

— Добре, Миколо,— пішла покійно похилена.

Тихо навколо. Навіть чути, як жилка на лобі тіпається. У садку скинув чоботи і обережно увійшов до хати. Блиснув електричний ліхтар. Одягнений гітлерівець з широко розплющеними очима підвівся, упершись руками в ліжко. В нього і вдарив з автомата. Заборсались, як риба в неводі, сонні тіла.

Коли Микола вискочив за поріг, вулицями бігли темні постаті, лунали чужі окрики, бряжчала зброя. На босу ногу взув чоботи і бігцем подався стежкою на леваду. Під лісом побачив, як вогняний стовп свічкою підіймався у небо.

«Хата ж яка. Дерево до дерева підібране, підвалини дубові. Хоч би Ликера не побачила».

Ліс привітно зустрів невисокого задуманого чоловіка.

На Ковалевій мовчки підійшли Григорій Терентійович, Антін, Ликера і партизани.

— Вісім головорізів уложив. Такий переполох, із села без пам'яті біжать усі фашисти... Жаль, що журналіста нема,— і осікся.

Та на цей раз ніхто не сміявся: партизани бачили, як палала Миколина хата, розуміли його печаль.

1942

ВАСИЛЬ ДУБЕЧАНЕЦЬ

Старий Дубечанець запив. У безпутної Ульки уже другий день він тягне чарку, закушує солоним перестояним огірком і ні перед ким не ломить шапки.

— Плювать мені на всіх з високої дзвіниці. Своє п'ю. Не проп'ю — фашист забере, як первістку мою забрав.

— Ой мовчи, Василю. За такі слова...— остерігала Улька.

— А ти мені рота глиною замажеш? Твоє діло теляче — давай по чарці та годи напасникам, як болячці.

— Цить, скажений,— смикнув його за рукав подзьобаний віспою Сафрон,— ще старості якийсь нечистий донесе.

Та Василь зовсім з розуму спився. Витріщив очі, чорну порепану руку вплив у густу руду бороду і плюнув злісно:

— А що мені староста, указ? Хто таку власть вибирав! Коли донесуть старості, то я партизанам донесу. Думаєш, стежки не знаю до них?

Сафрон зовсім оторопів, широко лупнув очима, оглянувся навкруги, схопив Дубечанця за руку і позадкував із ним до дверей.

— Щоб тебе болячка вдавила, чорта рудого. Наговорив на свою голову. Іди ж додому, старе луб'я, а я з Улькою погмоню, бо то така шельма...

Заплітаючись, без картуза, з розкуйовдженою рудою куделею на голові, пішов додому Василь. Хрипкуватим, проте міцним голосом завів:

Ой п'є Байда мед-горілочку...

Каламутні очі прояснились, як побачив на призьбі онука свого, дванадцятилітнього Тимофія.

— Тиміш! Ходи сюди. Та живо, коли дід командує!

— Теж мені командир,— скривив губи Тиміш і поважно відчинив ворота.

— Не командир? А ти знаєш, що таке тактика? А що таке удар на себе! Отож-бо і є, що не тямиш! Сідай на призьбі — розказувати буду.

Дубечанець витяг з кишені обліплону кришками гру-дочку цукру, протягнув Тимошеві і розкинувся на моріжку, поклавши голову на низьку призьбу.

Уважно слухав Тиміш діда.

— Зрозумів? — часто повторював той.

— Авжеж,— казав Тиміш.

Голос старого дедалі тихшав. Видно, горілка розбирала. Він уже зовсім не дивився на внука, голова з призьби скотилася на моріг, і скоро почулось нерівне хрипотливе дихання. Тиміш підстелив старому під голову піджак та й пішов на город. Небавом густе кукурудзиння зовсім покрило його, немов хвиля зелена.

Міцно заснув Дубечанець і незчувся, як на подвір'я увійшли гітлерівці з старостою.

Розбудили, поставили на ноги.

Здивовання чи переляк пробігли по обличчю Василя. Та знову воно стало хмуре, різко окреслене, мов з дерева вирізьблене. Староста, поважний чоловік, колишній прасол, добре знав норовисту вдачу Дубечанця. Почав тихо і упевнено:

— Василю, не буду тебе лякати — не маленький. А на бантині гойдатимешся, коли не скажеш, де партизани.

— Іч, забажав чого. А дулі не хочеш?

— Не перебаранчай. Ти своє прожив. Про внука подумай — уб'ють, як пить дати.

В саме серце влучив. Тимоша над усе любив старий. Обм'як наче. І схилив кустрату голову на груди. Староста розважливо помовчав. Гітлерівці переминалися з ноги на ногу, нетерпляче ждали кінця розмови.

— Поведеш?

— Первістку поверни.

— Нема її. Корову дістанемо.

— Коли?

— Завтра.

— Гляди ж мені...

Ні слова не сказав більше Дубечанець. Отак, з похилою головою, на вулицю вийшов. Хмуро, зосереджено. Староста кивнув головою і пішов з фашистами курною дорогою.

Гей, і довгая тая дорога. Бо Василь чує, як кожна хата його проводжала злобою, він чує прокльони матерів, молодиць, дітей, він чує, як людське горе падає на нього кривавими сльозами. Чує і не підводить голови. Скільки не сходив світу босими ногами: у Таврію ходив, у Київ святий, а такої важкої дороги не було. Піт градом котиться з обличчя і падає на землю. А може, той піт перемішаний із сльозами? Та хто повірить, що викажчик плакати може? Перед узліссям вороги з рушницями напереваги за ним двома вервечками потягли.

У лісі Василь певніше пішов, голову підвів — мабуть, полегшало, що від людських очей, стражданням перекошених, одірвався. Він навіть чує, як співає чисто струнка сосна, журиться береза, заплітаючи в коси перші гарячі дукати.

Прохолодою повіяло з яру. Униз, униз.

І раптом постріли, знизу, зверху, з боків.

— Добре, хлопці, добре! — кричить Дубечанець і котиться в яр. Та ворожа куля доганяє його. І він падає біля лісової кринички. Спраглими губами припадає до дзвонкової води і важко-важко одхиляється на траву.

Тихо шумить над ним ліщина, зірчасті плетива орхів нависають янтарем добірним.

— Діду! Діду! Фашистів мало не всіх і старосту заодно.

З куща вибігає радісно схвилюваний розчервонілий Тиміш і зупиняється біля старого.

Та дід, широко розкинувши руки, міцно спить з розплющеними очима.

1942

ПІСНЯ ПРО СОРОЧКУ

Посіяно зерно.

Стоїть Ярина на березі, рукою пасмо чорне відкинула з лоба, і рука густо запахла конопляним сім'ям,— так вона ведеться у їхньому роду: коноплі дівчина сіє, щоб матірка рясно кучерявилась, щоб волокно було шовкове, як дівоча коса.

— Так ти ж, дочко, іди вечерю готувати, а я коні одведу,— цьвохнув батіг, на драбиняку підстрибнули борошни, і віз покотився крупчастою, як гречана каша, дорогою до колгоспу.

Перекинула нішку через плече, пішла в село назустріч вечорині. Біля ніг зелено кучерявився вітрець, і лугова стежка тріпотіла весільною стрічкою. Затихали долини, загомоніли далекі пляхи, на голубому полотні неба затремтіли перші зорі, низом котився у глибокі глеки лугових вирків туман, і теплі груди землі пахли молоком. Ішлося легко, як ідеться в молоді літа, коли світ такий падійний і серце жде від нього тільки радості-добра. То зігнеться, щоб зірвати квітку латача, то косу поправить, то від стежки півколом відбіжить, мочар минаючи.

— Агей, чорнява,— зажди! — парубоча постать впливає з сутінок, махаючи рукою.

«Данило»,— і прискорила ходу.

— То оце так слухаєш добрих людей! Чекай же, як спіймаю! — кинувся за Яриною.

Радість перехопила дух у дівчини, і вона легко метнулася уперед, а назустріч їй, звиваючись, бігла весільна стрічка лугової доріжки.

— Це вона від мене втекти думає! Ой, рятуйте мою душу! — сміявся хлопець, широкими стрибками наближаючись до неї.

«Коли б утекти! Коли б утекти!» — калатало серце. І чогось бачила себе на весіллі в Марка Кушніренка. Увечері від молодої принесли вишиту сорочку, черво-

ною стрічкою перев'язану. Розгорнув дружба сорочку, і гості ахнули від здивування: обіруч мережки переливались м'яким сяйвом, аж очі вбирали, два струмки вишиваної низзю манишки.

— За одне вишивання дівчину полюбити можна. Ге ж, так! — покосував хитрувато на ню Данило: напевне, догадувався, що помагала вона вишивати Марії.

— «Ге ж, так!» — передражнила його.

Внизу заворкував рівчак, і вона збігла з горбочка повз яворину на довгу кладку. Дошка вигиналась і підкидала її вгору. Коли перебігла на другий бік, Данило вже злітав з горбка. Потягла кладку до себе, і хлопець ледве стримався, щоб не влетіти у воду.

— «Це від мене вона втекти думає!» — перекривила Данила.

— І чого б ото я сміявся? Ану, поклади кладку, бо бита будеш!

— Боюсь тебе, як торішнього снігу. Попробуй лишень, куме, перебрести рівчак,— сміялась весело, по-дитячи, примруживши праве око, що й хлопець не витримав: хмурився, хмурився і осміхнувся.— Обходьте, куме, тепер рівчак,— і пішла в село.

— Та перекинь же кладку! — обурився.— Може, мені щось тобі сказати треба!

— Я й звідси почую,— обернулась.

Данило стояв біля глибокого, витиснутого кладкою сліду; широкі парубочі плечі трепетливим гіллям обгорнула яворина, а біля ніг плюскотіла пахуча вода, добірними зорями засіяна.

Терпка розпарена матірка коливається буйними кучерями, а між нею — першою сивиною — просвічується плоскінь. Відходило літо грозове, темніло золоте соняшників, і луги пахтіли теплим джмелиним медом і воском.

Вибирала дівчина плоскінь, жміньки в горстки туго в'язала і розстеляла на березі. Сама вона горстки у манделі пов'яже, сама вимочить у річці, на бительниці потіпає, щіткою вичистить кострицю, і в зимову ніч зафуркоче у хаті веретено, на тонку тринадцятку прядучи.

Попаски ішов лугами вечір. З-за острова вервечкою випливали гіллясті вигнуті верби; враз тріпнули крилами і заспівали:

А я, молод, діждусь вечорини,
Гей, піду гулять до дівчини...

Віття найближчих верб просвітилося білим полотном сорочки, із-за дерев з грабками на плечі вийшов широколечий косар.

Складала горстки, начебто і не бачила хлопця; хвилювалася — радісно і незвично було на душі.

— Вечір добрий, вибиральнице. Що робиш?

— Горох молочу, косарю.

— І хто тебе заміж таку вредну візьме?

— Кому до серця припаду.

— Мабуть, прийдеться мені старостів засилати.

— А що ж, саме пора — гарбузи в нас, як кадуби, зародили. І для тебе хватить.

Данило поклав грабки на траву і помагав складати плоскінь, бурмочучи під ніс: «Біс його знає, де такі дівчата беруться. Ти їй слово — вона тобі два, ти їй два — вона тобі десять; хоч би яка шана до старших», — і ско-са поглядав на дівчину. О, як хотілося взнати, чи шанує вона його. Та в такої хіба визнаєш спроста? Гордовита, наче князівна. Іноді всміхнеться надійно-надійно, а підійдеш близько — брови, надломані посередині, різко вгору метнуться, і словом, наче окропом, ошпарить.

— Не застуйте дороги, не для вас одного проклали її.

Піде — не оглянеться. А ти лежи на сіновалі і міркуй, як би то думки потайні вивідати і не показати, що сохнеш за нею, як облизня схопиш. Одначе, коли стрічався з Яриною, — всі його хитромудрі міркування одним на-смішкуватим словом зносила, і знову на самоті хлопець злився і думав: «Чи хоч трохи любить, бісова душа, і де вона взялась на мою голову!»

Коли поправляв загострений стіжок горсток — рука докторкнулась до дівочої, хотів затримати, але Ярина непомітним рухом опустила її.

— Добре косилось, Даниле? — лагідно спитала. У голосі забриніла приязнь, якої досі не чув. «Чи каверзу яку готує?»

— Ще й як! Овес же такий — вище пояса; кошу я на горбку, коли мені під косу щось як ударить! Кицув грабки, а зайчення під ноги — стриб!

— Зайчення?

— Зайчення. Кругленьке — достеменний м'ячик, — вуха з шиною злилися, очі брусницею заплomenілись. Я за ним — воно в картоплиння, я в картоплиння — воно на

горбок; тут і догнав. Закричало, мов немовля, аж у серці похололо.

— Спіймав?

— Авжеж.

— І що зробив з ним?

— Що?.. Роздивився та й відпустив на волю.

— Я й не знала, що ти такий. Нічого собі хлопець.

— А ти ж думала,— почув, що зараз найкраще сказати слово дівчині, не хитруючи, просто і вона відповість без насмішки.— Ярино?..

Поглянула на нього з-під довгих вій, і обличчя паленіти почало.

— Так от, Ярино,— зам'явся. «Шаную тебе»,— хотів доказати, але вихопилось інше: — Виший сорочку мені, та таку, як тільки ти умієш. Вишиєш?

Віддалялись верби, конопляник, дівчина, і паче здалеку-здалеку почув: «Не знаю».

Сердячись сам на себе, підкинув угору грабки; тихо забриніла коса, звук озвався в ясеновому кісці і затремтів на плечі.

Мовчки йшла лугами, а думалось про одне.

Вечір гаптував небеса і золотом, і сріблом, і янтарем, і Чумацький Шлях переливався, горів живим узором. А до вишневого вечорового пояса з-під лісу потягнулась розбухлими пальцями хмара і зупинилася біля самого сльва...

Увечері закинали хмари, а ранком забілили сніги,— перші сніги, м'які, пухнасті, ледве помітною голубінню напосні.

У хаті хурчить веретено, з пальців опускається додолу і крутиться по підлозі, щоб нитку довшу вивести. І думки прядуться золотисті, мов пряжа на кужелі, і чується дівчині, як бігає човник по струнах ниток, грюкає ляда верстака, сувій намотується на вал, а далі — біліють полотна на жовтім лататті, у броді зозуля на політці кує; вона ж при березі сидить — вишиває. І всміхається дівчина. Тільки їй відомо, яке вишиття заграє на полотні. То весна узор дарувала, літо барви відшукувало, а осінь притамовувала, щоб вони зсередини просвічувались, переливались. Одягне Данило сорочку: «У світі такої не відшукаєш. Славному парубку славно і поносити».

— Хвали мене, моя губонько,— засміється дівчина.

На вулиці загупали кроки. «Чи не батько з колгоспу вертається? Ні, ні. Це Данило іде». Схопила віник, швидко з-під лавки кострицю в куток змела — і знову за пряжу.

Скрипнули сінешні двері, і в одвірку, наче в рамі, став Данило.

— Добрий вечір!

— Зачиняй двері! — Через поріг клубами перескакував мороз, кинувсь під поги дівчині і побіг одігріватись до лежанки.

— Цить, не командуй, бо скоро я по-справжньому закомандую. — Зірочки снігу розтавали на навскісних бровах, мерехтіли дрібними краплинками.

— Ти про що говориш?

— Завтра на військову перепідготовку їду. Дзвонили з райвійськкомату. Як затремтять шибки — знай, що я із стоп'ятдесятидвоміліметрової гаубиці б'ю... Попрощатися прийшов. Отож цілуй, поки люди ніч не розібрали, — і нахилився до неї.

— Було б за що цілувати! — відтрутила парубка і непомітно для себе замилювалася, коли став посеред хати, міцний, широкоплечий, рум'яним здоров'ям напоєний...

Накинула шерстяну хустку на плечі — і садом вийшла до притишеної, не замерзлої ще ріки.

— Прощавай, Ярино, — пригорнув дівчину до себе, поцілувати хотів.

— Всього доброго тобі, — відхилилась назад. — Не треба, дорогий. Вертайся скоріше.

Мовчала ніч; тихо, співаючи, котилась по білій сорочці землі тремтлива зоряна манишка ріки.

Снігами Данило пішов понад берегом, а назустріч йому з-за круч випливала хмара, і потьмарилась навпіл розсічена ріка.

Тривожно було на душі в дівчини, коли верталася до хати. «Це ж тільки на кілька місяців», — заспокоювала себе.

«Кожен день стягнеться тобі за рік», — підказував хтось... Кілька місяців хода його не обізветься попідвіконню, не почує насмішкуватого голосу, не побачить темно-золотих, ледь скошених очей...

Яка довга зимова ніч. Батько і досі не повернувся з колгоспу. Мабуть, сидить з пасічниками, садоводами, веде розмову про свої бджоли, що скоро він, Потап Ми-

роненко, виведе нову породу: «Будуть, чорти його батька знають, завбільшки такі, як черевик, а меду за раз по ополонику носитимуть».

Хурчить веретено, з пальців спускається додолу і крутиться по підлозі, щоб нитка довша була...

Відірвалася од пряжі і глянула перед себе. На вікнах морозець мурував квітчасте вишиття, а надворі починала тоскно стогнати і битись згустіла ніч.

Страшно затремтіла земля. Вікна бризнули крапнистими сльозами, і хата заголосила, застогнала, мов невістка жона. Чорний дим зливався з обрієм, і здавалося, що верхів'я дерев пливли по самому небу, вириваючись із потемнілих сувоїв хмар.

Над селом тільки курява і хмари; порожні вулиці стали незвично широкими-широкими, до болю чутливими, як струни якогось тривожного кругойдучого інструмента. За вибухом знову здригнулося, наче вгору підскочило, село і опустилося вниз. Похилилася і дівчина, наперсток скочив з пальця, покотився по траві. Коли випростувалась земля, Ярина ставала біля лутки причілкового вікна і поглядала на луги. В долині, біля гармат, метушились чорні постаті; іноді вітер, війнувши з долу, доносив різку, чужу мову; тоді по тілі дівчини пробігала дрож, і навіть губи біліли, як плоскіне полотно на її колінах.

Тремтіли руки, з поколених голкою пальців виступали краплини крові; тоді вона, достеменно, як діти роблять, висмоктувала червону росинку, спльовувала на траву і знову бралась за своє вишиття.

У пору, дівчино, почала вишивати, та не в добру годину кінчаєш роботу. Хіба по самому вишиттю не видно? На білому, аж синюватому, полотні доріжкою послалася манишка. Не буйною весною, коли кожна квітка тішить вір, не згасаючою осінню, коли в рум'янці садка, жеврінні трав чується згасання,— а стихеним, повним після гроз літом, коли барва доповнює барву і принадна щедрість звеселяє серце, стелиться дивовижний узор. Бо не дівоча рука, а саме кохання вишивало його. І несподівано, праворуч від манишки, різко витягнулись стежки червоної заплочі, а біля них вузлики чорних ягідок.

— Біс батька його знає, що робить! — сердився старий Потап.— Людям і життя немиле, а вона про дурощі думає. Наградив бог дочкою — упнеться, мов камінь у землю. Йй-богу, битиму.

Та ні просьби, ні погрози не допомогли.

«Це із страху таке зробилось,— дійшов висновку Потап.— Бач, понашивала, чорти батька знають чого». І він, коли вщухала стрілянина, вилазив з ями, підходив до дочки, надіючись, що, може, минеться переляк і вона послухає його.

— Ярино!

— Чого, тату?

— У тебе нічого не болить?

— Ні.

— Ну, на якого біса тобі очі сліпити біля цієї ганчірки?

— Це не ганчірка, тату.

— Знаю, що не ганчірка! — починав кричати, і довгі руді вуса, густо всіяні сивиною, підскакували вгору й опускалися до підборіддя.— Чорт із нею, ще не таке вишиєш, коли жива будеш.

— Ні, такого не вишию.

«Так і є, що не при своєму розумі».

Знову били гармати, і Потап, лаючи всіх чортів і фашистів, біг у сховище. Висуваючи голову з ями, він бачив, як дрібно тремтіла Ярина, нахилиючись над полотном, часом ставала на призьбу, підводилась навшпиньки, оглядаючи луг.

— Шлісс, шлісс! — проносився з качиним свистом з-за лісу снаряд наших артилеристів, і Потап припадав до землі.

Ярипа бачила чорні стовпи здибленої землі і з боєм думала: «По тому самому місцю вдарило, праворуч би треба тепер, де стежки розходяться»,— і знову схилялася над вишиттям.

Коли з вікон бризнули шибки і скло посипалось на голову дочки, старий не витримав: «Нічого не вдієш, зв'яжу і в яму кину, хай йому цур. А там видно буде».

З мотузком підійшов до Ярини.

— Ви чого, тату? — глянула на нього великими стемнілими очима, витираючи кров з руки, розрізаної склом.

— Як то чого? Ти думаєш, у мене серце не болить, чи як? Вночі у ліс треба буде спробувати прорватись, а тобі наче й життя ваги не має. Ходім у схованку.

— Ходім.

Аж не повірив спочатку Потап, насторожився, а потім, радіючи, схопив дочку за руку і, пригинаючись, побіг через подвір'я.

«Може, якось і минеться воно. Наче відходити починає», — думав і несамовито починав лаятись, коли дочка вилазила з ями і дивилась на луги. «Налякали її гармати. І стоїть же їх до біса, щоб вас на шматки до вечора порвало! А наші б'ють не по них».

Надвечір стрілянина вщухла з обох боків. Ярині зовсім краще стало, навіть трохи поїла.

— Так ти, дочко, збери такі-сякі пожитки, а я піду коней шукати. Може, сутінками якось проскочимо на хутір до кума, бо тут, дивись, небавом і душу винесе з тіла.

— Може, і проскочимо, — задумалась дівчина.

Горблячись, попід плотами пішов Потап селом. На середину вулиць боявся стати — були вони страшні, і кожен крок луною котивсь. На городах спіймав пристаркувату, з білими очима шкапу, застріг у парокінний віз і тихо поїхав, знову понад плотом.

— Ярино! — гукнув у сінях.

«Ярино!» — озвалася хата. І зразу переляк вчепився в сухорляве тіло Потапа. Вскочив у хату. На підлозі лежало кілька вузликів з пожитками.

— Ярино! — вибіг надвір. Ніхто не обзивався. Кинувся до ями. На соломі в куточку зачервоніла раною заполоч, на ній блиснуло порожнє око паперстка. Вибіг на вулицю. Ніде ні духу людського. Настороженими білими очима дивилась на нього стара шкапа, і Потап охопив руками її м'яку теплу шию.

Позаду вдарили постріли, підсічена гілка впала біля її ніг, а потім, скрадаючись поміж деревами, тиша поволі затулювала прострелену діброву.

— Невже втекла? — зітхнула дівчина і відчула, як до похололих пальців крізь тонку блузу м'яко приторкнувся шовк вишиття.

Ніч пахла перепрілими грибами, лісові озера дихали прісним ситнягом, кропивкою. Вдалині тихо війнули, неначе зітхнули, червоні сполохи, і приполи ночі затремтіли, затрепетали, заіскрилися, підносячись угору; підпливли кров'ю голубі смуги між деревами; заворушилися по землі живі, налякані тіні.

Знову палає село. І в очах дівчини спалахують дальні відблиски пожежі. Вона прямує кудись глухими хащами; колючий терен, гострі драпаки, покручена лісова ожина розривають їй одержу, руки, ноги, довгі коси, і тільки, схиливши голову, вона береже очі, в яких не мерхнуть криваві вогні, лихоліттям запалені.

І враз розреготався ліс, закричав пропизливо. З несподіванки кинулась у яр, чула, як піднімаються коси вгору, а навздогін хтось невідомий погрожував: «Угу! Угу! Уху! Тюгу!»

— Стій! Хто йде!?

— Свої,— і зупинилася, мало не наткнувшись грудьми на багнет.

— Побачимо, що то за свої. Повертай ліворуч!

Шарудить під погами перестояна трава, часом скрипне розчавлений гриб, а десь далеко-далеко, наче з потойсвіту, долітають чіткі, стишені слова. Здрігнулася, до болю напружила слух.

«Ввижається?» Розмова притихла, та через хвилину ближче почула такий знайомий голос: «Сержант Устименко не повертався?»

Скрикнула і побігла вперед.

— Стій! Стрілять буду! — крикнув позаду червоноармієць.

Та дівчина вже не чує його голосу. Плачучи і сміючись, вона кидається назустріч кремезній, збільшеній темрявою постаті.

— Даниле! — Великі, шорсткі руки охоплюють її, і втомлене, заросле, якесь незвичне обличчя наближається до самих її очей.

— Це ти, Ярино, чи не ти? — одхиляється назад, і знову м'який волос торкається її чола.

— Товаришу лейтенант! — підбігає червоноармієць. — Якась прямо навіжена! Куди її діти?

Але, побачивши дівчину в обіймах лейтенанта, відходить назад, пояснюючи другому червоноармійцеві:

— Тільки вона бігти кинулася, я одразу догадався, що це до нашого командира батареї. Хіба ж не видно було? — і діловито починає набивати люльку.

Посідали на траву і водночас зітхнули. У неквапливих, стишених словах, у німій розмові очей схрестилися спогади, горе, радість, і не вірилось якось, що зустріч — не сон. Усміхалася йому сумовито, а в думках тривожилася: «Що ж забула вона, що ж забула?»

І наче з глибокої далечини долітав його голос:

— Чи ж батько живий?

— Батько?.. Живий, живий. Еге ж...

Розвиднялося. Вітрець пробіг по верховітті, і липа зронила на землю золоте суцвіття, огорнене сердечком листка.

«Що ж забула вона... Батько в село пішов, взяла вишиття... Вишиття!»

— Даниле! Одвернись на хвильку,— стала за деревом і, чуючи, як прибуває кров до голови, з блузкою скинула сорочку, ще без рукавів, коміра, на живу нитку зметану. Похапцем одяглась і прослала свою працю перед коханим.

— Сорочка мені?

— Де там! Не встигла дошити. Ось подивись сюди,— і провела пальцем од манишки по червоних стежках заплочі до густої чорної в'язі вузликів.

Говорила тихо, торкаючись рукою потемнілого од роси полотна.

Недовірливу усмішку Данила змінило здивування, а потім захоплення. Скочив на ноги, пригорнув дівчину до себе.

— Спасибі, радість моя, за любов, за вишиття. Та яке вишиття! — І рвучко обернувся, широкими кроками пішов у просвіток, де насторожено дивились угору тупі жерла гаубиць.

— Батарей!

І ліс ожив, упали дерева, роздягаючи гаубиці: заметушились біля лафетів гармаші, блиснули мідними обідками важкі тіла снарядів.

— Чорти його батька знають! Як у воду впала.

Забрьоханий до пояса, з краплинками засохлого болота на зарослому обличчі, старий Потап виліз із верболозу і втомлено опустився на моріг. Звузились червоні очі, і припухлі мішечки, затискаючи перенісся двома підковами, були змочені, хто зна, чи луговою водою, чи скупими сльозами.

«Доглядав, кохав і викохав людям на радість, собі на щастя; а ти, проклятий гітлеряко, останню втіху забрав, щоб тебе свята земля навіки притовкла».

Трудно підвівся на ноги, глянув на луки. Внизу біля стежок, що бігли до річки, зачорніли дрібні постаті.

— Знову зараз почнеш смородом небо гидити.— І поволі пішов у село.

На городі спокійно гризла капусту стара-стара шкапа. Почувши ходу, повернула голову до нього, і страдно засвітило біле око з брунотною краплиною під зіницею.

— Ех ти, сирота. Відробили, видать, свій вік з тобою,— потріпав рукою гриву.

Кінь потерся шиєю об його руку, тихо заіржав і втомлено опустив голову до ніг.

— Шлісс! Шлісс! — вилетівши з лісу, по-качиному зашвищали вгорі снаряди.

Не встиг Потап упасти на землю, як на лузі піднялись чорні стовбури диму, і полетіли розтрощені гармати, колеса, ганчір'я.

— Ти диви, як приперчили! Любо-дорого глянути! — присів Потап.

— Шлісс! Шлісс! Шлісс!

І знову полетіло вгору розвержене шмаття, що хвилину назад звалось гарматами і гармашами.

— Як по нотах грають. Що молодці, то молодці! Так їх, хлопці! — І Потап падав і знову схоплювався на ноги — дивився збоку, наче хлопчик, що в м'яча грає.

Фашисти кинулись до уцілілих гармат і на руках хотіли вивезти їх із сектора обстрілу. Але вже увесь луг, де стояли батареї, злітав угору, хлюпав болотом, чорною водою, криками. І незабаром решта гітлерівців кинулись втікати — хто куди.

— Наче чорти від ладану метнулися. Припекло, куди треба. Так їм, старина! — вплив мідну з грубими жилами руку в гриву коня.

Вночі хтось постукав у віконце.

— Фашисти! — насторожено скочив Потап із постелі. — Куди ж тікати?

Навпомацки з світлиці добрався у ванькир і припав до темної шибки.

Осипана яблуками і зорями яблуня тяглася гіллям до вікна і ганку. Від надвірних дверей одхилилася тінь, і Потап кинувся у сіни. Загримів засув, скрипнула завіртка, і він зарослою щокою припав до холодного обличчя дочки.

— Яринко! А я душею переболів. Думав: не побачу більше тебе. Де ж ти була, Ярино?

— Там, у лісах... Данила бачила. Поїдемо до наших.

— Данила?

— Еге ж. Він командує гармашами.

— Оце, може, він розбив усі німецькі орудії?

— Усі?.. Він.

— Ох і бив же! Як по нотах грав! І де навчився так?.. Сказано, господарська дитина. Це не те, що вчорашній командир у молоко пускав.

— І вчора Данило бив.
— Но, по, розкажуй мені чорти батька знають що. Хіба я руку від руки не розпізнаю?
— А мою руку не розпізнали?
— Твою? — насторожився.
— Це я йому допомагала.
— Ти? — з опаскою подивився на дочку. «Знову заговорюватися починає».
— Я. Вишиттям своїм.
— Вишиттям? — відступив крок назад. «Так воно і є. Данило ввижається їй. Бач, що говорить», — зітхнув старий.
— Не зітхайте, тату, — зрозуміла турботу його. — Все воно так, як вам кажу.
Зірвала яблуко, вкусила і поволі заговорила. А старий слухав, дивувався, чудувався і, нарешті, не витримав:
— Так воно, виходить, чорти його батька знають, ма-нишка — то шлях, червоні нитки — стежки, а чорні вузлики — ворожі гармати? — торкнувся доччиного плеча.
— Авжеж.
— Подумати тільки! Ох і перелякала ж ти мене. А я, старий, недогадливий... — Відвів прояснений погляд від великих натомлених очей дочки... — Заговорився. У дорогу ж збиратися треба...
Навколо стояла тепла літня ніч, по голубому полотні неба дівочим узором слалися зорі і опускалися в ліси, до своїх.

1942

ЗА ОДИН СТІЛ

А досвіт пахне прілим листом і цвинтарем. Осіннім цвинтарем. Бо весною на гробках фіалка запашну сережку погойдує і вишневий супокій днює і ночує над вічною тишею. Пройде старий — шапку скине, задумається — може, почує, що земля його на спочинок зове; орачі, їдучи, змовкнуть, а юність — навіть пісні не спинить...

Сумно задзвеніли на цвинтарі лопати, і надтріснуті шматки цегли блиснули згустілою кров'ю.

Тісно людям у ямі. Зігнешся суглинок викинути — сусіда ліктем чи спиною вдариш. Та ніхто не обернеться, бо все життя на кожного хмарою налягло, і так стоїть чоловік, нахилившись уперед, щоб не впасти передчасно; стоїть, свої шляхи, роками розкидані по світу, в єдиний

збирає, і біжать шляхи, наче в горобину ніч громовицею адиблені, і люди вже по груди в землю вбилися.

— Мать вашу в печінки, зарази! — оброслий золотим кучерявим волоссям, високий, голий до пояса парубок вискакує з ями, іде в світанок до самотньої вербиці.

— Хальт!

— Не гавкай, собако, все одно подохнеш. — І парубок, збільшений світанком, ростучи в очах, прямуює на фашистів. Ті відступають назад і підкидають автомати до плечей. Задеренчали постріли, юнак гойднувся, зачепив кучерявою головою вербову гілку — і наче вріс у землю.

— Не поцілили, — зітхнула яма.

— Де там не поцілили!

Задимілись на спині наскрізні рани, і кров зацебеніла на траву.

— Навіть чоловіка убити не вміють, — засміявся парубок.

Знову задеренчали автомати. Хлопець оступився і рівно став під вербою, обличчям на схід. Перші промені сонця, розрізаючи затінену землю, осипали сяйвом вербицю; широкі очі парубка спокійно, як рівня з рівнею, з сонцем стрічалися.

— Добре, небоже, прожив і помер непогано, — не зводячи очей з парубка, тихо шепоче дядько Панас, але Терентієві Шевчику здається, що його голос лунає на все поле.

«Добре прожив і помер непогано». Ніхто не скаже йому так при відході. Не судилося. «Сточать черви у цій ямі, і ніякого сліду після себе не залишу». Терентієві стає жаль самого себе, стає боляче, що не лишає і доброї згадки на землі: отак, наче камінь у воду пішов, розійшлися круги — і більш нічого.

— Дай боже тобі царство небесне, хоч і не вірив ти в нього, — печаляться продовгуваті очі Панаса. Він стоїть посеред ями, міцний, напружений, схрестивши руки на держаку лопати, а вітрець легенько перетрушує торкнутий сивиною вінець м'якого волосся, і тремтять кінчики чорних, поруділих знизу вусів.

Фашисти з двох боків ще б'ють у парубка. З тріском відскакує кора — вербиця просвічує білим тілом, а хлопець стоїть непорушно, обрамлений живим вінком галуззя і проміння. Тоді, мов по команді, автоматники обертаються — і яма затюгикала, затремтіла, застогнала. Терентій бачить, як хилються і падають на суглинок люди, зціпивши зуби, руками розривають полотно сорочок і землю.

Гойднувся дядько Панас, розрізані груди від соска до соска закривавили тонку льняну сорочку. Останню силу зібрав чоловік, щоб не впасти на землю, обіперся на стіну ями і вгору підвів великі зціплені кулаки. Потворні, приплюснуті каски, перекошені обличчя нависають над ямою, на мертвих і живих сиплеться суглинок, засліплює очі. Терентій схиляється до ями і, як дядько Панас, зціплені кулаки підводить угору.

Тупий удар по голові, і він тяжко розплющує очі. Біля ніг звивається земля, напоєна криком, стогоном, він хилиться додолу, але неймовірним зусиллям перехиляє руки назад і впирається в стінку ями.

— Отак і смерть приходить.

Дзвоном гуде голова; легені, розриваючи груди, затискають серце, підіймаються вгору, натісно забивають горло. Хто ж це його витягає за підняті вгору руки? О, як натягаються жили під пахвами і скриплять плечові суглоби! Витягається поясниця. Доки ж людина може розтягатися? Він уже вдвічі довший за свій зріст. Щось хруснуло. Значить, його ще мають мучити. Не розплющуючи очей, з усієї сили б'є когось, що аж ахкає всередині, і, осліплений, навмання кудись біжить. Чого ж ніхто не стріляє? Ах, це земля, рятуючи його, летить униз, а постріли б'ють поверх.

Хтось промиває зліплені повіки, і ледь-ледь розплющуються очі. Нарешті. Над ним схиляється округле вусате обличчя з продовгуватими очима, на лоб спадає вінець підстриженого кружком посивілого волосу.

— Дядьку Панасе! Ви живі? — здивовано захилинається він.

— Мовчи, хлопче. Не можна, — притискає до червоної нижньої губи чорний порепаний палець дядько Панас.

— І парубок не помер?

— Парубок, — здригаються підсічені глибокими зморшками кутики набряклих вуст Панаса. — Мовчи і вилежуйся, — з якоїсь старовинної зеленої пляшки вливає йому в рот терпку рідину.

— Виходить, ми врятувались.

— Врятувались.

Південь тче кросна у лісах, і земляна долівка тихо погойдує затінене листям живе сонячне мереживо. Терентій здивовано оглядається навкруги. Ніде нікого. Здрігається притихлий біль у голові.

«Значить, він живий, живий. А може, поранений?» — швидко скидає сорочку і починає похапцем оглядати себе.

— Даремна турбота, — тільки лопатою німець оглушив та присипав землею. Хвали бога, що наші впору приспіли, — з гвинтівкою під пахвою Панас спиняється серед хати. — Насте, Насте! Чи не пора полуднувати?

Нечутно в світлицю входить невисока, засмалена сонцем дівчина з дерев'яною паруючою мискою.

— Сідайте, — як вас звати, не знаю, — дивиться Терентієві в очі.

— Терентієм. А ви ж?

— Ми вже обідали. — І хлопцеві здається, наче дядько Панас суворішим став, у плечах поширшав, а голос погубішав.

— Тут і живете, в лісах? — відрізує теплий окраєць.

— Тут і живем, у глушині непрохідній. Наш рід з дідапрадіда — лісники. Добрий ліс викохуєм, бережем, а чортзна-що — викорчовуєм. А ти ж хто такий: боєць, командир чи з писарів?

— Боєць, дядьку Панасе, — яснів Терентій од внутрішньої радості. І широка світлиця, підведена жовтою глиною, і потемнілі сосни за вікном, і сонце, і сам дядько Панас — все ввижається хорошим, радісним: «Аякже, врятувався, з того світу вискочив».

— Боєць, значить, — почав чистити гвинтівку Панас, — та ти їж, — потягнувся до мисника за шматком полотна. З розщепнутої білої сорочки чорною смужкою пробився буйний кучерявий волос.

— Давно ж в армії служиш?

— Два роки.

— Попоїв каші армійської?

— Як водиться.

— А стріляти ж умієш?

— Іще б пак, — усміхається Терентій, але вже ніяково, — чогось незручно став від допитливого погляду дядька Панаса.

— А багато ж ти ворогів того?..

— Не знаю.

— Як? Не чую! Виходить, ні одного!

— Не знаю.

— Не знаєш? Штукар ти, хлопче. Прямо в тебе арихметика, як у казці; я не вмію читать, ні писать, хочать мене за царя обрать. Насте! Насте!

— Чого, тату?

— Молока гостеві дай. Хай їсть, бо він хлопець нівроку собі.— Настя вийшла з хати, а старий бубонів, наче сам до себе: — Да, в житті, як на довгій пиві,— яких тільки людей не побачиш. Інший, подивись, і незavidний в себе, а дуб дубом; другий як крушина — красна ягода, та тільки одна болість чоловіку від неї. Різні люди бувають. Є чоловік — козак, а є і кізак. Та ти їж. Наш хліб чесно зароблений, доброму чоловікові поперек горла не стане.

Терентій то червонів, то білів — не до їжі було. Легко ввійшла Настя і поставила червоний глек на стіл. Хотіла вийти з світлиці, та Панас зупинив її.

— Чуєш, Насте, діла які бувають? Наш гість у плен устиг попасти, а стрельнути у ворога й разу не встиг. Кумедія, та й годі. Та ти йому молока в миску насип, хай не обіжається. Чим змогли, вшанували.

— Бувають у світі діла,— насмішкувато примружилась дівчина, поправляючи на голові чорні, вінком виложені коси.

— Дядьку Панасе! — скочив Терентій з лави.

— Який я тобі дядько Панас! — скривився лісник.— Дядько Панас у землі спочиває, і ніхто його кості поганим словом не зачепить. Брат я йому, Марком зовуть. А хлопець, під вербицею вбитий,— син мій,— і на впри-тул складені руки, ліктями в коліна вперті, схилив велику голову.

Терентій остовпіло застиг серед хати. Він баче торкнутий сивиною чуб, похилі Маркові плечі, мовчазну Настю; помічає, як між вказівним і середнім пальцями лісника просочилась краплина і потекла по руці. І Терентій таким розслабленим, противним стає сам собі, що краще б у землю навек провалитись.

— Тяжко ви батька запечалили...

— Насте, я...

— Не перебивай, коли старші говорять,— суворо озвався Марко.— Вона-бо старша за тебе — вже в боях бувала. А я питаю тебе: коли кожен із нас по їдному чужинцю зведе — чи багато їх з нашої землі вийде? По їдному тільки!

— Дядьку Марку! Я в артилерії був. Наводчиком. Святе слово, стріляв на совість...

— Хто тебе знає, що ти за чоловік єсть — чи наводчик, чи переводчик? — І він, одірвавши руки від очей, підвівся

з лави.— Насте, подай Іванову гвинтівку. Подивись, скільки карбів на прикладі. Стільки мій Іван знистожив супостатів. Довший карб — офіцер, значить. Ех, хлопець був. Не одна дівчина тепер у селі голосить. Любили його — було за що.

— Чого це в хаті маніжиться? Саме пору вибрали,— сивий, як голуб, дід з на диво голубими очима, пригинаючись, щоб не зачепитись за одвірок, увійшов у світлицю.— Ти скажи, Марку, чого офіцера випустили? Пожалили чи...

— Побачили, тату, що яма ворухнеться.

— Не перебивать, коли старші говорять. Прогавили, виходить. А ще лісники. Давай їсти, Насте,— неповороткий, тяжкий, сів на лаву, і борода засніжила півстола.— То чого випустили?

— Ось цю невинну душу рятували.

— І щось путяще попалося?

— Де там!

Надвечір, повернувшись із лісу, Марко присів на призьбу до Терентія.

— От що, хлопче, ми сьогодні на прогулянку в їдне місце підем, а ти вже не забудь нас, каші навари.

— Каші?

— Чи ти й цього не вмієш? З панських дітей, видать. Тільки хліб переводив та десь на гітарі про любов триндикав.

— Не вмію! — Терентій скочив з призьби роз'ярений, зціпивши кулаки, аж нігті боляче врізались у долоні; обличчя побіліло, увесь їжаком нащетинився.— Коли не візьмете мене з собою, сам слідом піду. З сокирою піду, не дасте сокири, бучком орудуватиму!

— Тю на тебе, диви, який гарячий! Де й був такий, коли гриміло.

— Де був, там нема, а насміхатись не маєте права.

— Про права ти більше знаєш — може, в суді служив, у права, як сорока в кістку, заглядав.

— Де б не служив, а від мене не сховаєтесь. Каші і Настя наготує.

— Настя з нами іде,— строго відповів Марко.

— Сокиру дасте?

— Ех ти, вояка. Що з тобою робити? Зброї нема в нас для тебе. Зоставайся дома.

— Не зостанусь, хоч на шматки ріжете.— І Терентій раптом згадав, що в лісника лежить Іванова гвинтівка.

Зопалу хотів сказати, але вчасно втримався: як би його міг обрізати Марко. О, він уміє словом душу вивернути.

— Фу-тіу-ліу,— переривчасто хтось вдарив у флейту. Лісник потягнувся вухом в напрямі лісового озера, і в цей час іволга, згубивши флейту, кицькою заверещала. Марко зайшов у хату і вийшов з двома гвинтівками.

— Візьми. Оце приклад, а це дуло — куля із нього вилітає, а не з приклада,— забувся, може.

Аж зубами скреготнув хлопець, стиснувши обома руками карбовану Іванову гвинтівку.

— Побачим, який господар з тебе,— лісник розмашисто пішов у швидко гуснучу блакить.

Під ногами тремтіло й чвакало замшіле болото, часом пробирались через рідку твань, по напівзогнилих, трухлявих деревах, петляли, хрустячи по колінчастих хвощах, на човнику об'їжджали озеро. Через півгодини мандрівки Терентій пізачо б не знайшов лісничової хати, зачарованої поясами дерев, боліт і води.

Між деревами засвітилися просвітки, і, мов з-під землі, вирости дві постаті.

— Що чувати, дочко? — притишено забринів голос Марка.

— За вами та сама хата залишається,— і дівчина зникає між деревами, а вони з узлісся повзуть кукурудзинням до темних будівель...

Безконечна ніч. Купається городина в укропних хвилях, задрімали соняшники, нахилившись над дитячими, завітчаними вінками головками маків, а цікаві гарбузи і вночі шорстко шелестять і спинаються на пліт.

Дрож пробирає Терентія. «Коли б скоріше, коли б скоріше почалось». Чекання вимотує всю душу. «Як воно буде?» І страшно, і хочеться заглянути в невідоме прийдешнє, знайти в ньому найкраще місце для себе.

Тьмяно біліє хата, ліниво подвір'ям ходить вартовий, часом спиняючись біля воріт.

«Наскочити б, щоб і обернутись не встиг, а як не вдасться?.. Коли долічу до п'ятдесяти, поки дійде до воріт,— усе буде гаразд. Раз, два, три, чотири, п'ять, шість...»

І раптом тишу розколює двоекратний постріл. Уся кров бухає в голову, підкидає вгору Терентія, кількома стрибками він долітає до вартового, коли той саме скидав до плеча гвинтівку.

«Чи встигну!» — навідліг, з усієї сили б'є прикладом по скроні, і хрускіт зливається з пострілом. Обернувшись,

він чує, як скрегнули віконні прогоничі, і, не чуючи свого тіла, влітає в хату. Противно і швидко клацають чийсь щелепи, і він б'є з гвинтівки прямо на звук.

Спотворені жахом обличчя кидаються назад і на нього, тріщить лава, і дядько Марко освітлює пострілом розкидану постіль.

— Оце за Івана,— хрипить крізь стиснені зуби.

«Оце за Івана»,— передзвонює в голові Терентія. І знизу вверх б'є у високий лоб дулом.

Скільки вони бились,— чи годину, чи тільки хвилину,— не знає. Об'юшені потом і кров'ю, вибігають з хати. Рідшають постріли в селі, збудженими, радісними перекликами наповнюються вузькі вулиці. Починає світати...

Прокинувшись, не розуміє, де знаходиться. Сонце б'є навскіс у вікна. У світлиці, розкидавшись, міцно сплять дядько Марко і два партизани; на подвір'ї, біля дровітні, червона від жару Настя ладнає сніданок.

— Що готуєш, дівчино?

— Кашу.

— Яку?

— Просту, пшоняну.

— Просту? Тоді не буде діла — біжи мені в хату за картоплею: я чумацьку зладнаю.

— Ви ж не вмієте,— засміялась.

— Поговори-поговори, то, слово честі...— погрозив кулаком. Було приємно чути свій впевнений голос, прямо дивитись в очі дівчині і бачити не насмішку, а повагу до себе.

Коли у верховітті загойдалось тетіркою сонце, Терентій вніс у хату таганок з кашею-одливанкою, а Настя миску з сьорбою.

— Е, та ти, хлопче, і швець, і кравець, і на дуду грець. Тільки прибіднювався досі. Смачна каша,— покуштував одливанки Марко.— Що ж, перед тим як разом сісти за один стіл, прийми од нас,— і подав Терентію Іванову гвинтівку.

1943

БЕРЕЗОВИЙ СІК

Туман густий, непроглядний — ближчих дерев не видно,— і кожне вікно ледве стримує краплисті сльози. Шарудячи сухим чорнобилем, з лісу вибіг вітрець, і кущ калини зашепотів спросоння: «Спи, сину, засни».

І ти здригнулася, незасилена нитка впала на ґартух, очі до вікна прикипіли.

Туман густий, непроглядний... Мовчить просіка, наосліп еднаючи верховіття беріз, а тобі здається, що хтось обережно йде до двору.

«Еге ж, іде... Юрина хода, м'яка, мисливська. Нарешті, сину, прибився до матері», — і, прислухаючись до кожного шереху, нечутно виходить з хати.

Дужче озивається просіка, і ти, сплівши руки на грудях, нічого не бачачи, ідеш у своїх думках назустріч дитині своїй.

То, бувало, тільки на ноги зіп'явся, цілий божий день у лісах пропадав; аж смерканням, натомлений, ледве ледве чапає додому. Побачить її на подвір'ї — біжить, сміється: «Мамо, де ми сьогодні не були! Увесь Куций яр облазили. Гадюк били! Гриби ж там як шапки, а красноголовці! Повний кошик назбирав!» Припаде до неї, як пташина до гнізда, — сказано, дитина. І добре матері, що в неї син є, найдорожча частка її, без якої і сонце не так би сіяло, і світ би поменшав.

Чого ж хода наче стороною відлунює? О, Юрась тепер обережніший за птицю — може, фашист засідку приготував — тому і петляє поміж деревами. Дійде він до дуба, а вона неждано: «Добридень, сину». Зупиниться він, пробіжить чолом легка тінь, опускаючи брови, а потім усміється син, як тільки він уміє; від кутиків примружених очей два промінці зморщок бризнуть, і так добре-добре між тугими червоними устами засяють чисті, непрокурені зуби.

Кроки наближаються, дужчають, ось-ось вирне висока рідна постать, розводячи туман; біля дуба хруснула гілка; мати уже розкрила уста, та раптом здригнулась; руки розплелись, безсило сповзли з грудей, і зітханням озвалась насторожена тиша. Тільки тепер зрозуміла мати, що до неї не Юрина хода озивалась — то, чеканням натомлене, гупало серце, дурило її.

І знову зітхнула діброва.

«Стара, сину, стаю, — власне серце вже підманює, а колись тебе за горами по голосу пізнавала, по походці серед тисячі сліпою б знайшла. Забув ти свою матір, забув».

Мовчать ліси передвесінні; іще соки не рушили від кореня, а земля починає бриніти у п'янкуму солоді.

Уже в чорноліссі одспівувала ніжно-голубими дзвониками сколодра, на відсонні почала береза вдовиними сльозами печалитись — притулишся до неї і почувеш під корою перестук тихий, начеб серця, роками натруженого. Непомітно весна позазілювала зруби, озера, просіки, а Юра і досі не приходив. По ночах чула голос його, знала, що десь недалеко від неї — чи в хаті, чи в катразі — майструє чи оре в полі, а побачити не могла. Застилалися очі туманом; сама чула, як сохне, стискається, меншає вся.

Приходив староста. Понишпорив трохи по обійсті, допитливі, слизькі очі на ній зупинив.

— Видать, не приходив твій. Чи не вбили? Бо зсохлася вся в опеньок.

— Зате тебе від нашого горя розперло, як утопленика.

— Помовкуй, бабо, поки мотузком не потягли.

— Тягни, тягни. Вже все витяг, одну тільки душу при бабі zostавив. Тягни і її на бантину, щоб тебе на той світ потягло... Ще й як потягне! Думаєш, відкрутишся? Коли б не так, — підійшла до старости, світлячи сухими очима. І відступився той, кусаючи нижню губу. Отак і стояли одне насупроти другого.

«Коли б Юра наскочив на розмову, він би... А може, справді вбили? Надаремно цей шолудивий у кожен куток носа не тиче».

Похолонула, сперлась на сторцовий пліт, щоб не впасти, руку до грудей приклала.

— Е-е! Та тобі три чисниці до смерті, — вислизнув староста з двору і, нахиливши голову вперед, що чорна борода вперлась у рябу, смугасту сорочку, обережно, по-котячи пішов у село.

Така тиша навкруги, наче на цвинтарі. Вона чує, як з лоточка в зеленкуватий полив'яний глек важкими краплями б'є березовий сік, і кожна крапля пронизує її тіло.

Як добралась до хати, впала на ліжко — не пам'ятає. Холодно, темно було, а потім сонце засіяло, і вона очима проводила Юру на луг. Високий, у синіх, аж голубих, штанях, з косою на плечі йшов лугами; розходились двома хвилями трави і знову сходились стіною. Ось він зупинився, втиснув кушку окрай стежки, випростався, почав набивати косу. Запламенілась, заспівала криця, торкнувшись мантички... А може, то хтось торгає шибку?

Схопилася з ліжка. По синій шибці пробігли чорні

пальці чиєїсь руки. Наче дівчина, метнулася в сіни,— де та легкість, сила взялася?

— Сину, Юрасю мій! — припала до широких грудей, як пташина до гнізда.

А він шорсткими руками пригорнув її, поцілував у чоло — і вдова застигла від щастя, головою притулилась до зрошеної шинелі, а руку холодив твердий кобур нагана.

І добре синові, що в нього є мати, стара, похила, роками зігнута, у зморшках рясних, та без неї і сонце не так би світило, і світ би поменшав.

— Вода в хаті є?

— Може, соку березового, крашаницями заправленого. Ти любив його колись. (Начеб це було багато років назад. «Війна, та й годі», — зітхнула). Для тебе готувала, — і подала у кухлі трунок, вкритий шапкою шумовиння.

Пив статечно, краплі не проливаючи, а очей з вікна не зводив.

— Як тобі, сину?

— Ніч яка, світла, чиста. Саме добре з засідки шлях перевіряти. Онук ваш Яків у такий час без промаху б'є. От хто наловчився.

«Яків увесь у батька пішов», — зітхнула і пішла в куток, щоб рушник синові подати. Біля самого ліжка згадала, що немає в неї ні рушника, ні самої скрині — все підчистили. І незручно було перед сином, що такою непам'ятливою стала.

— Яків увесь у батька пішов, — промовила і тільки тепер, у місячному сяйві, помітила, що голова Юри біля самого волосу бинтом перев'язана. — Що з тобою, дитино? Поранили? — забідкалась.

— Ні, дряпнуло. На живому засохне, — усміхалось стомлено і щасливо почорніле довгасте обличчя. — Це староста постарався фашистів у яри знарядити... А хата наша, як і перше, березовим соком наскрізь віє.

Обережно скинула шапку з голови, і срібний м'який волос посипався на пальці.

— Посивів же ти, сину, посивів.

— Посивів, мамо. Так що і заміж після війни ніхто не піде.

— За тебе і царівна з-за моря піде.

— От уже царівни я і сам не захочу, — засміявся...

— Взяв би, сину, мене з собою?

— Не можна.

— Не можна? Я б шмаття прала...

— І варили б гарячі вареники з холодною сметаною,— примружився; пройшовсь по хаті, в кожне вікно заглядаючи.

— Ой насмішник же ти, як і перше бував.

— Так уже долею дадено... Не вашій старості, мамо, з нами ходити. Бував — за кілька почей очі не склепиш, і молодий рук-ніг не чує; земля сира солодша пухової постелі стає. Трудне наше діло — не на вашу силу. От гадюк переб'ємо, вернемося з лісів — тоді вже нам і борщ, і до борщу, і всяку всячину готувати будете... Ось набої в катразі треба заховати. Я наче той господар, що сім ланів має,— всюди по лісах і нетрях схованки поробив. Добрий з мене господар?

— Хороший, удачливий, тільки б зерно сіяти!

— Посіємо, мамо, увесь світ обсіємо, до самого неба. Недарма на агронома почав був учитися,— іде до дверей.

— То ти вже? Посидь ще трошки. Скільки ж чекала тебе.

— Не можна, мамо. Роботи в нас тепер, як у жнива, а з мене завжди косар був не останній,— подивився на великі, сильні руки.

— Не можна? Косарю мій. Воюй, а матір не забувай, бо вона в тебе одна,— так наче новину велику сказала...

Шумлять ліси, стихають ходу синову — ще раз показався між деревами і наче розтав. Тяжко б'ють краплі з лотка, і ти підіймаєш з кореневища полив'яний глек; щось тріснуло біля самого вуха, одхилилась назад, оглянулась — ніде нічого. Тільки зверху, недалеко від гілки, покотився струмком чистий сік з широко надтріснутої, свіжої рани.

Пополудні в лісах стрілянина зчинилась; злякано кидалась зайцем у всі боки луна, шукаючи притулку.

Так і застигла мати біля берези. Пахучий сік стікав на кореневище, і земля жадібно вбирала лісову кров м'якою зеленню. А постріли то наближались, то віддалялись, і не можна було розібрати, де вони б'ють — чи на Ракитній, чи з Чорного шляху.

— Бабо Марино! Бабо Марино! Де ж ви, нарешті! — почула охриплий голос внука Якова.

— Чого тобі? — вийшла назустріч підліткові.

— Ой хутчій, бабо, давайте набої! Там таке робиться. Фашисти наших оточити хочуть, а наші фашистів! Дядя Юра за патронами послав.

Кинулась до катраги, і швидко позеленілі набої почали розпирати ремінну торбу Якова.

— Де ж вони б'ються?

— На Ракитній, де білі черешні ростуть, від Дьогтярського хутірця недалеко,— і хлопець заметляв чорними штанцями між березами.

«Як же Юра там? Може, і в нього ні одного патрона нема? У саме пекло з штиком кинеться. Він такий. А що, як Якова уб'ють і набоїв не донесе?» І вже бачила хлопця, розкинутого на траві з розсипаними біля ніг патронами. «Пропала дитина, не допомгла тобі, Юро, не допомгла».

Тремтливими руками виливає чистий, мов слюзи, сік, біжить у катрагу, пальцями розгрібає землю і вкладає в глек перший ряд набоїв...

Коли обминула яругу, постріли зовсім близько вдарили. Вона вже бачить, як біля протрухлого пенька блиснув розбухлий, чорний гриб каски,— і мати бере стороною до хутірця.

— Стій, старе лахміття! Куди йдеш? — з рушницею напереваги вискакує староста. Чорна борода розкуйовджена, очі великі, неспокійні, слизять по ній, випнуті зуби загострені, неначе з рота хочуть вискочити.

— Куди? — І чує, як, обриваючи руку, важкий глен, обв'язаний до вуха полотном, тягнеться до землі.— До Дьогтярів іду.

— Чого там не бачила?

— Тебе, красивого такого,— розсердилась і ставить глек на землю.

— Вибрала час. Що несеш?

— Березовий сік, заправлений крапаницями.

— Крапаницями заправлений? — недовірливо, не моргаючи, слизить великими очима від її чола до землі, де стоїть глек.— Дай покуштую.

— Захотілося. Бачиш, розв'язувати треба.

— То й розв'язуй,— підходить впритул до неї.

Обома руками вона піднімає полив'яну гладипку і чує — не витримає: от-от випустить на землю.

«Пропав Яків, і я нічим не допоможу. Прости, сину. Стара дуже стала, підтопталась, не мені вам слугувати. А колись Марина була...»

— Чого порпаєшся так довго?

— От припекло: як коржа, так і коржа. Встигнеш... «Тоді землі під собою не чула. Відробила своє, сину, так що звиняй».

Крізь листву пробивається просвіток, і вона бачить: потемнілий пень берези засріблвся, засвітився, і кружатко мерехтливого сяйва різко окреслило невидимий до цього часу міцний, рівний пагонець.

— Щось ти, бабо, як подивлюсь на тебе, хитруєш. Дай-но я сам розв'яжу,— нависає над нею кудлата, пропахла димом борода.

Мати відхиляється від нього і чує, сама собі не вірячи, як дівочка пружкість прибуває з кожної кісточки; з усіх усюдів повертається вироблена сила, що колись по краплині землю напувала. Вона легко випростується, як уже багато років не випростувалась, підіймає руки вгору і з розмаху, нахилившись уперед, б'є глеком в обличчя старості. Бризнули округ черепки, її обсипають позеленілі набої, а староста, схлипнувши, наче подавився чимось, падає на гозни, закриваючись піднятою вгору чорною бородою. Його шапка злітає вбік, округлюючи пітну, жовту лисину, яку двома смугами заливає кров. Ось він вигнувся і, обтягнутий рябою, смугастою сорочкою, поволі починає скручуватись, як гадюка. Таких Юрась у Куцім яру колись бив. Противний же який! І, стримуючи неймовірний біль, що перекочується в грудях, мати іде в напрямі березового пня...

До зеленого пагіння, затіненого легким сизим оксамитом, міцно притулились живі осяяні бруньки. І більше вона нічого не бачить. Шумить чорнолісся, димками пахтить, начебто вуглярі майори курять. Хтось її кличе. Не треба, так добре відпочити — не озветься вона, пальцем не ворухне... Іде Юра світло-жовтими лугами, розходяться двома крилами трави і знову сходяться стіною. Ось він зупинився, втиснув кушку окрай стежки, випростався, починає набивати косу...

— Осьдечки баба Марина лежать,— чує голос Якова.

Чийсь теплі, шершаві руки піднімають її з землі, і вона розплющує очі.

— Мамо, ви живі?

Ні слова не кажучи, устами і незаплющеними очима притуляється до задимленої поруділої шинелі. І добре матері лежати на грудях своєї дитини, так, як дитина колись на її грудях лежала, і добре синові, що в нього є мати, стара, похила, роками зігнута, у зморшках густих, та без неї і сонце не так би світило, і світ би поменшав.

А чорнолісся шумить одно: «Син, ясноокий син».

Π'ΕΣΙ

ЗАЧАРОВАНИЙ ВІТРЯК

ТРАГЕДІЯ-ГІМН НА 3 ДІЇ

Людам, на яких недарма падало сонце

Діюві особи:

Сірошапка Іван Романович.
Катрич Юрій Іванович.
Василина Оскілко.
Мирон Оскілко.
Петро Оскілко.
Євген.
Отець Якхта.
Люда.
Стратилет.
Омелянович-Павленко.
Козирний.
Покотило.
Петлюрівці.
Партизани.
Німці.

ДІЯ I

КАРТИНА ПЕРША

Під осіннім надвечірнім небом трудиться вітряк. Видно, добрі й красиві руки будували його; він, як птиця, поривається вгору, а між його крилами тремтить-міниться багрець, і зелень, і прозелень тривожного неба тривожного 1920 року. На задньому плані на могилі стоїть кам'яна баба, на передньому — гнуться потемнілі соняшники, з-під їхніх рук де-не-де проглядають зворушливі золотокосі головки осінніх соняшничків.

До вітряка з мішком за плечима підходить Василина Оскілко. З вітряка вийшов на обгороджений рундучок мельник Іван Сірошапка.

Сірошапка (*здивовано*). О, пані вчителько! І ви до мене?

Василина. Не до вас, а на вітряк.

Сірошапка (*ховаючи посмішку в бороду*). Ніби це не однако?

Василина. Десь-то ні: вітряк меле муку, а хто знає, що меле цей потайний мельник?

Сірош апка (*сходить вниз*). Лише муку, і це мене рятує від білих і чорних, від жовто-блакитних й інших кольорів.

Василина. Пробачте, ви чогось червоного не згадали.

Сірош апка. Тільки тому, пробачте, що ваш чоловік воює з цим кольором.

Василина. В душі ви судите його й мене?

Сірош апка. Я не суддя — я мельник. (*Здіймає з плечей учительки мішок*). Вам гріх носити навіть зерно, коли ви носите життя.

Василина (*зітхнувши, поглянула на свій поповнілий стан*). Що тепер життя? Колись воно було божим даром, а тепер — божою карою.

Сірош апка (*продовжуючи*). Еге ж, колись, за царя, пара волів коштувала п'ятдесят карбованців, а тепер за ці гроші вторгуєш одного бублика. Перемінився світ.

Василина (*з недовірою дивиться на мельника*). Ох, коли б тільки знати, що зараз у вашій голові ворухиться?!

Сірош апка. Зараз — критика чистого розуму.

Василина (*вражено*). Що!? Це, пробачте, збіг слів, чи ви й про Канта чули?

Сірош апка. Еге ж, «Критика чистого розуму» Емануїла Канта. Я його за пригорщу махорки виміняв.

Василина. І читаєте?

Сірош апка. А чого ж. Навіть жінці пробував...

Василина. І як?

Сірош апка. Сказала, щоб не дурив їй голову чистим розумом. Їй більше подобається сім пар чистих і сім пар нечистих з Ноевого ковчега; каже: цікаво, і думати не треба.

Василина. Ноїв ковчег! І тепер він пливе з чистими і нечистими. Але всі, навіть бандити, видають себе за чистих. То й розберися у цьому потопі!

Сірош апка. А розбиратися треба! (*Тихенько заспівав*).

Половина садів цвіте,
Половина осипається,
Одна пара та й вінчається,
А другая розлучається.

Василина. Боже, в такий час і про любов співати!

Сірош апка (*сходить з учителькою на рундук*). Любов, як і хліб, у всі часи потрібна.

В а с и л и н а. Невже ви й це своїй жінці нажете?

С і р о ш а п к а. Кадав... і своїй жінці.

В а с и л и н а. І як вона?

С і р о ш а п к а. Не вірять, як і ви. Чогось я, трохи не в пору, став помічати: дівчата завжди вірять нашому брату більше ніж треба, а стануть молодницями,— теж більше ніж треба не довіряють. Навіть у революцію мають час ревнувати... О, іще когось несе із Ноевого ковчегу.

В а с и л и н а. Ой!

До східців рундука швидко підходить у високій баранячій шапці бандит, на його поясі красується біля десятка приторочених бомб, а шабля з коліщам унизу волочиться по землі.

Б а н д и т. Гей ви, недобиті, недорубані, недорізані, недороблені! Викликайте на мої карі очі мельника!

С і р о ш а п к а. Я мельник.

Б а н д и т. А я головний інтендант батька Чирви-Зірки.

С і р о ш а п к а. Ох... як цікаво. А за який уряд тримається ваш батько?

Б а н д и т. Він сам собі уряд! Сам п'є, сам гуляє! А воює — проти поміщиків, комуністів і турків!

С і р о ш а п к а. Турків!?

Б а н д и т. Ну, проти тих, що не по-нашому говорять. Батько наказав негайно завезти у ліси хуру борошна. Резолюція і революція зрозуміла?

С і р о ш а п к а. Резолюція зрозуміла: все давай та давай. А от документального мандата не бачу.

Б а н д и т. Який тобі мандат, коли батько не вмів пі читати, ні писати!

С і р о ш а п к а. Ай-я-яй, досада яка! Тоді перекажіть батькові: я йому одразу ж видам борошна, як тільки він навчиться писати. Резолюція і революція зрозуміла?

Б а н д и т *(вихопивши шаблю)*. А, зараза в мішечку і прочая, прочая... Мандата, пергаменту хочеш!? А не хочеш, щоб твій мізок на пісочку полежав?

С і р о ш а п к а. А який вам, пане бандит, від цього зиск?

Б а н д и т *(спантеличений питанням і спокоєм мельника)*. Та ніякого.

С і р о ш а п к а. І я так думаю. От один, пробачте, дурень, вибравши мозок князя Святослава, пив з його чере-

па вино. А ви ж з мого казанка не будете дудлити самогон?

Бандит (*розмахує шаблею*). Чи ти не з комуністів, що такий розумний!?

Василина. Іване Романовичу, пожалійте своїх дітей, як себе не жалієте.

Сірошاپка. Гаразд. Піду пораджусь із людьми. (*Входить у вітряк*).

Бандит (*залицяючись*). Мадам, зіронько, чим ви умиваєтесь, що такі гарні: молоком, вершками чи ро-сою?

Василина. Сльозами.

Бандит. Видно, ніхто вас не любив інтендантською любов'ю.

Василина. Боронь боже хоч від такої любові.

Бандит. Це ви даремно: у війну інтендантська любов найспоживніша. За одну брову кидаю жменю червінців! (*І забряжчав рукою у кишені*). Як вам така резолюція?

Василина. Пане бандит, у вас жінка є?

Бандит. Є, зірочко. Або що?

Василина. І ви їй колись при місяці чи зорях говорили свої найкращі слова?

Бандит. Та говорив. А як же інакше з вашим братом?

Василина. А що б ви зробили з якимсь інтендантом, аби він ось так, як ви мене, улещав вашу жінку?

Бандит (*розчаровано*). О мадам, ви не зірочка, а відьмочка з Лисої гори!

На дверях, сумно похитуючи головою, стає Сірошاپка.

Сірошاپка. Пане бандит, пробачайте, але тепер такий народ пішов: без мандата навіть Чирві-Кометі не вірить.

Бандит. А, зараза в мішечку і прочая! (*Вихоплює шаблю*). Востаннє лови очима зорі!

Сірошاپка. Ой! (*Злякано задкує і спокійно-спокійно, як тільки може селянин, наставляє на бандита наган і теж преспокійно говорить*). Скидай, розпронесучий сину, штани та показуй нижче спини свій пергамент. Ми тобі на ньому надрукуємо мандат. (*Спохватувся*). Василю Петрівно, затуліть вуха.

Василина (*злякано*). Що ви робите!?

Сірош апка. Доробляю інтендантський розум... Кидай шаблю, обріза, бомби, бінокль, чоботи теж. Ножа маєш?

Бандит *(кидаючи зброю)*. Маю.

Сірош апка. Вийми! Василю Петрівно, пробачте, оберніться. *(До бандита)*. Обрідай гудзики на штанях.

Бандит *(з переляку навіть на «ви» переходить)*. Ви насправді будете на моєму гузні писати свій мандат?

Сірош апка *(зітхнує)*. Аби не пані вчителька, написав би на вищесказаному місці. Але тобі пофортунило — перед наукою, розпронесучий сину, стоїш. Обрідай гудзики!

Бандит. Ви обрізали мою гордість, то нащо вам ще й гудзики?

Сірош апка. Щоб, ідучи до батька ногами, мав роботу для рук. *(Дивиться, як бандит обрізає гудзики)*. Та й будь здоров!

Бандит. А, зараза в мішечку і прочая! *(Підхоплює обома руками штани, що ледь не спали, і виходить, але, щоб показати, що він не з страхополохів, гука вчительці)*. Мадам, адью! Не пам'ятайте лихом! Сподіваюсь на зустріч при всіх гудзиках!

Сірош апка. Кудись треба подіти це еміття. *(Бере зброю на оберемок і виходить, наспівуючи)*.

Половина садів цвіте,
Половина осипається...

Василина. Що за часи, що за люди!? *(Стає на поріз розчинених дверей)*. Гей, гей!

«Гей, гей!» — відповідає їй душа вітряка.

Ніде нікого, тільки крила шумлять, як і колись шуміли. Ох, мельнику, мельнику, зі смертю граєш у піжмурки...

Вбігає Сірош апка з біноклем у руках.

Сірош апка. Василю Петрівно, вам треба заховатись.

Василина. Невже інтендант своїх зустрів?

Сірош апка. Гірше: надходить бій. Сюди вже скачуть чорні запорожці, а біля діброви з'явилися червоні козаки.

Наростає тупіт копит, здалеку обізвались гармати.

В а с и л и н а. І знову бій, і знову кров, і могили в степах, і кості без могил. Коли це все закінчиться?

С і р о ш а п к а. Це йде останній бій з Петлюрою.

В а с и л и н а. Останній? Коли б так... А де тепер моя доля?

С і р о ш а п к а. Якогось вечора постукає вона у ваше вікно і скаже: «Відчини, Василю. Я повернувся, як блудний син. Прости мене, і люди хай простять...»

В а с и л и н а. Я прощу, та судді не простять. Де заховате мене?

С і р о ш а п к а. Напевне, біля крил. (*Входить у вітряк*).

Біля вітряка, брязкаючи зброєю, зупиняється кіннота. З-за кам'яної баби, волочачи кулемет, вибігають двоє петлюрівців і хорунжий Мирон Оскілко. Перший петлюрівець у формі, а другий має лише петлюрівську шапку з червоним денцем. Селянська свита і постолі на льому свідчать, що він мобілізований цими днями.

О с к і л к о. Швидше, хлопці, на вітряк! Гей, хто тут є!

З вітряка виходить С і р о ш а п к а.

Ти мельник?

С і р о ш а п к а. Ні, пане хорунжий.

О с к і л к о. А де мельник?

С і р о ш а п к а. Утік. Побачив вас — і втік.

О с к і л к о. А ти чого ж не втік?

С і р о ш а п к а. Его, втечи, а хтось твою муку поцупить і на дурничку млинців напече.

О с к і л к о. Нам треба на дах поставити кулемет. Ти крила зупинити можеш?

С і р о ш а п к а. Ні, я крил спиняти не вмію.

О с к і л к о (*все більше впевняється, що розмовляє з нерозумним дядьком*). А що ти вмієш?

С і р о ш а п к а. Орати, сіяти, жати і своїм хлібом годувати людей. А що ви вмієте?

О с к і л к о. Це не твого розуму діло.

С і р о ш а п к а. Отак усі про дядька кажуть, а він оре,

О с к і л к о. Що ж, хлопці, скидайте жупани і на дах! Я сам постараюсь зупинити крила.

Петлюрівці вбігають у вітряк
і незабаром вигулькують на даху.

1-й петлюрівець. З святих дзвіниць, з церков і костьолів стріляв, а так ще милував господь.

2-й петлюрівець. Ой мамо!

1-й петлюривець. Ти чого?

2-й петлюривець. Як зачепить крило, то погойдаєшся між небом і землею.

Сірошапка. Пане хорунжий, тільки не калічте моїх крил.

Оскілко. Або що?

Сірошапка. Хто калічить чийсь крила, сам плазувати почне.

Оскілко (*красномовно крутить пальцем біля лоба*). Дядьку, у вас усі дома?

Сірошапка. Коли є що у місці — усі збігаються. А як у вас?

Оскілко. Це не твого розуму діло.

Сірошапка. Ви, певне, з учителів?

Оскілко. Ти як угадав?

Сірошапка. Розум часто згадуєте... Піду до волів. (*Виходить*).

З вітряка вибігає схвильована Василина, вона пильно дивиться на дах і раптом скрикує.

Оскілко. Який лихий вас, дурнів макоцвітних, носить? Захотіли на вечерю кулю проковтнути?

Василина. Мироне! Боже мій, Мироне!

Оскілко. Що?! Василина?!

Василина. Я, Мироне...

Оскілко. Васирино! Васирино, Васириночко! (*Збігає вниз*).

2-й петлюривець. Ой мамо!

1-й петлюривець. Чого розмамкався?

2-й петлюривець. Комуś любов, а комуś залізяччя.

1-й петлюривець. А то ні? У мене жінка — як огірочок, росою вмийтий.

Оскілко (*збігши на землю, пригортає дружину*). Васирино, Васирино, доле моя...

Василина. Яка там доля в обездолених; полин солов'їний за неї.

Оскілко. І твої уста чогось пахнуть полином і молоком. Невже ти? (*Оглянувши дружину, побачив, що вона вагітна, і не знає, чи журитись, чи радіти*). Васирино, ти дитя носиш?

Василина. Хіба не бачиш, Мироне?

Оскілко. Наше?

Василина (*жахнулась*). Що ти, Мироне! Які думки

у тебе?! Хіба ти забув ту єдину ніч, коли збожеволіло небо, збожеволіли зорі і вітряк?..

Оскілко. Зачарований вітряк...

Василина. І без чарів життя, сиве, як полин, і гірке, як полин.

Оскілко. А материнство все одно пахне молоком...

Василина. Що нам робити з тобою у цьому світі?

Оскілко. Утікати, Василю, тільки втікати.

Василина. Куди?

Оскілко. В чужу землю, де нема війни.

Василина. Де нас не ждуть ні земля, ні люди... А тут ще бій.

Оскілко. Це не бій — агонія. Ми б'ємось уже не за Україну, а за награбоване добро з України, яке зараз вивозять на Збруч наші вожді і міністри.

Василина. Ти зовсім іншим зробився, Мироне.

Оскілко. Таким мене зробили. Романтикою, туманом красивих слів полонила нас петлюрівщина. Я спочатку повторював слово «Петлюра», як вірш, а тепер — як лайку.

Василина. Ти ж казав, що він борець за правду.

Оскілко. Так, він борець, але не за правду — за владу!

Василина. А він же так говорив про Україну і народ!

Оскілко. Він більше часу віддає дзеркалу, аніж Україні і народу.

Василина. Як дзеркалу?

Оскілко. Він спочатку позує перед дзеркалом, а потім перед Україною і народом, — так «щиріше» виходить. Багато розвелось їх, артистів пустодзвонства і ярмаркових спекулянтів на святинях, на надіях: Гапон, Керенський, наш Петлюра і Троцький заодно. Ну, хай би ці таланти грали десть на сцені, ми б віддавали гроші їм, та ні — їм потрібні наші душі і життя, будь прокляте воно...

Василина. А може, ти знов необдуманно кинувся від одного берега до другого?

Оскілко. Тут можна і сторч головою кинутись: гроші наші друкує Берлін, Відень вибиває медалі з головою Петлюри, а сам Петлюра віддає Пілсудському Галичину, Холмщину і Волинь. Ось якось дочекались інтернаціоналізму!

Василина. Тоді чого тікати нам за Збруч? Нехай вожді тікають. Із каяттям піди...

Оскілко. Не можу, Василю, не можу.

Василина. Чому? Ти ж не з полохливих.

Оскілко. Мою хоробрість виїла тривога. Тут я ка-
раюсь, мучусь, а що чекає у червоних? Отак і повисла моя
душа між польовою вартою і чека. Заблудились ми на
шляхах історії, як сліпці, і маємо одну дорогу: в чужу
землю од своєї долі.

Василина. Я б людям у ноги впала: простіть мене.

Оскілко. Не знаю, чи й тебе простять, чи простять
і нашу дитину.

Василина. Невже і ненародженого судді ждуть?

Оскілко. Судити легше, ніж родити... Не вини, що
не дав тобі щастя, бо не було з чого. Може, Юрій, твоя
перша любов, дав би його більше?

Василина. Не говори про нього — він, може, мерт-
вий.

Оскілко. Та ні — живий, і жене нас до Збруча... Ще
носиш його в серці?

Василина. Не говори, не карай ні себе, ні мене, ні
дитини. Ти — моя судьба... *(Плаче)*. Прощай, моя земле,
ти не обіднієш, як на тобі не стане одного болючого ко-
лоска, та колосок без тебе стане мертвим перекотиполем.
Прощайте, зорі мої, прощай, зачарований вітряк. Хай ін-
ший, хтось щасливіший, стрічає тут свою любов і мате-
ринство.

Оскілко. Спасибі, Василю.

Василина. За що?

Оскілко. За муку твою, яка вище любові. Щоб обе-
регти тебе, я там наймитом стану.

Василина. Хіба ти не помітив: ми вже стали найми-
тами.

Оскілко. А може?..

Василина. На чужій землі не усміхається ні сонце,
ні доля...

Оскілко. Зажди якусь хвилинку — я до обозників
своїх. Хай завезуть тебе до школи. Зберись, а я пізніше
приїду. *(Вибігає)*.

Здалеку заграли сурми червоних козаків.

2-й петлюрівець. Ой мамо! Починається!

1-й петлюрівець. Душа в постолі опустилась?

2-й петлюрівець. Аби хоч у них затрималась. Як
страшно блиснули шаблі. *(Перехрестився)*. Отак і поле-
тять голови, мов кавуни. А у мене жінка — мов огірочок,
росою вмитий.

1-й петлюривець. Пильнуй! Зараз ми їм всиплемо жару!

2-й петлюривець. За жар не ручуся, а пан хорунжий втік. Може, в нас ноги не гірші за його?

1-й петлюривець (*люто*). Ось я їх зараз трохи підкорочу.

2-й петлюривець. То вже й пожартувати не можна?

Наближаються сурми, гуде під копитами земля,
десь обізвались кулемети. Вбігає Сірош апка.

Сірош апка. Чого на зламану голову вийшли?! А киш у вітряк! (*Тягне Василю за руку у вітряк*).

1-й петлюривець. Ну, почали! (*Припав до кулемета і затремтів у лихоманці*). Ох і незручно тут. Із дзвіниць і храмів святих куди було краще.

2-й петлюривець. Ой мамо, обходять нас хлангом.

1-й петлюривець. А ми зараз командира підсічемо. Бач, як вискочив наперед... Ой мамо... (*Валиться на крила*).

2-й петлюривець. Свят, свят, небесна сила з нами.

На дах вибирається Сірош апка з паганом у руці.

Сірош апка. Та як?

2-й петлюривець. Він уже вигойдується між небом і землею.

Сірош апка. Ану, хлопче, слухай зараз мене: бий сюди!

2-й петлюривець. Та що ви! По своїх?

Сірош апка. Які вони свої. Свої ось зараз будуть! Ну, потихеньку, потихеньку — і починай!

2-й петлюривець. Ой мамо. За це мене хапун не вхопить?

Сірош апка. Тільки за це й не вхопить.

2-й петлюривець. Доведеться послухати вас! (*Припадає до кулемета*).

Сірош апка. Отак, хлопче, отак!.. Іще візьми трохи вбік... (*Подає стрічку*). Як постарасься, то завтра, гляди, й дома будеш.

2-й петлюривець. Я й за сьогодні дійшов би... Свят, свят, побігли наші.

Сірош апка. Не наші — чужі. Ану, ще трохи навздогін сипни!.. Гей, гей, покотились назад! На зламану голову! Спасибі, хлопче. (*Сміючись, обіймає кулеметника*).

На рундук, плачучи, виходить Василина.

2-й петлюривець. Ой мамо!

Сірошاپка. Чого ти?

2-й петлюривець (*обмацує себе*). Ніяк не знайду своєї душі... А ви з комуністів чи з більшовиків?

Сірошاپка. З більшовиків.

2-й петлюривець. Слава богу, а я вже думав — з комуністів!

До вітряка швидко йдуть командир ескадрону червоних козаків двадцятичотирилітній Юрій Катрич і його джура Євген, молоденький чорнобривий хлопець. Катрич, побачивши Василину, яка закрила руками обличчя, гукає.

Катрич. Гей, жінко добра, хто тебе зобидив? Мовчить. Євгене, краще ти спитай: у тебе голос ніжний.

Євген. Гей, жінко добра, хто тебе зобидив? Я зараз покладу його до ніг твоїх.

Василина. Коли б повірити в таке, багато кого довелося би класти до ніг.

Євген. Так часто зобиджали вас?

Василина. Якби ти, козаче, був жінкою, то взнав би, як війна калічить нас.

Євген (*ніжково*). Іще чого...

Катрич. Це сон, чи туман, чи марево? Це ти чи не ти!?

Василина. Ой! (*З жахом подається назад*). Не може бути, ой, не може!..

Катрич. Виходить, може, люба! Люба моя! (*Збігає по східцях, обнімає Василину, устами шукає її уста*). Наче у сні домчав мене кінь до мого свята.

Василина. Юрію, не цілуй мене. Твій кінь спізнився.

Катрич. Не лякай мене, кохана. Чим я вже не був ляканий!

Василина. Цим, певне, не був.

Катрич (*відступає, пильніше оглядає Василину, здригається*). Невже це правда?

Василина. Правда, Юрію.

Катрич (*гнівно*). І як тебе назвати після цього!?

Василина. Так, як уже в душі назвав.

Катрич. Я цього не скажу вголос.

Василина. Спасибі.

Катрич. Невже усе-усе забула?

Василина. Мені було б краще, якби забула, та пам'ять довша за любов.

К а т р и ч. І наші зорі пам'ятаєш?

В а с и л и н а. Пам'ятаю. Темними вони стали мені.

К а т р и ч. Друга любов притемнила твої зорі?

В а с и л и н а. Не любов, а розпуття. Ти маєш шлях, а я розпуття.

К а т р и ч. Ти казала: скоріше тополею станеш, аніж вийдеш за когось. І тополею не стала, і, напевне, не здогадалася посадити тополю замість любові.

В а с и л и н а. Де я не буду, посаджу її. Не вини мене, Юрію. У тебе більша доля. Ти напочатку щось у космографії, у зорях знайшов, потім щось у високій політиці розшукав, а я залишилась простою дівчиною. Ні соціальної революції, ні всіх інтернаціоналів і півінтернаціоналів, ні всіх твоїх сузір'їв не зрозуміла. Мені досить було вечірньої і ранкової зірничі, купальських верб над ставом, діток у школі і своєї дитини. І поки ти карався, боровся, у мій смуток увійшло материнство, воно стало сильнішим моєї любові і мого духу. Не осуди мене, людини невеликої.

К а т р и ч. Я не суддя.

В а с и л и н а. Неначе змовились. Ніхто не хоче бути суддею, а суддів так багато.

К а т р и ч. Твій чоловік живий?

В а с и л и н а. Живий. *(Стурбовано)*. Або що?

К а т р и ч. Коли б його не було, я став би батьком твоєї дитини.

В а с и л и н а. Ой, не кажи такого, не кажи...

К а т р и ч. А що мені говорити?.. У тюрмах і на етапах я ніс не лише кайдани, а й образ твій. Я бачив, як на твої вії осідає пил далеких зірок, а на твоїх устах тремтить любов...

В а с и л и н а. Юрію, не будь суддею.

К а т р и ч. Я не суджу тебе, я катую себе, бо моя доля, виходить, склалась, як у тій пісні...

І в цей час ми чуємо з вітряка
пісню Сірошапки і кулеметника:

Половина садів цвіте,
Половина осипається,
Одна пара та й вінчається,
А другая розлучається.

Є в г е н *(потягнувся рукою до очей)*. Ой...

К а т р и ч. Що ти, Євгене?

Є в г е н. Це все так страшно і... гарно.

К а т р и ч. Що ж тут гарного? Одна печаль.

Євген. І все одно гарно, що можна так і тепер любити. А я думав: ви тільки знаєте свої зорі, шпори, революцію, контрреволюцію і «ескадрон, уперед!».

Катрич. Ой Євгене, яка ти ще дитина. Тобі, напевне, треба було б родитися дівчиною.

Євген. О, таке скажете. Аби я був дівчиною, то ви б мені анекдотів не розказували.

Василина. Добре, що у вас не жіноча доля.

Євген. Позавидували.

Василина. Прощавай, Юрію, прощавай... І на пам'ять нема чого залишити.

Катрич. Більшого не подаруєш, меншого — не треба. Василина виходить, на рундуді з'являються, закінчуючи пісню, Сірошاپка і кулеметник з піднятими руками.

Сірошاپка. Юрію, дитино, це ти!?

Катрич. Дядьку Іване, дядьку Іване!

Кидаються один одному в обійми.

2-й петлюрівець (*прояснюється, але рук не опускає*). Здається, запахла домівка. А у мене жіночка — як огірочок, росю умитий. Казала ж: ховайся в соломі, а я не послухав — сховався у сіні. В соломі б, може, не знайшли.

Сірошاپка. І в тюрмах крил не обломили! Вояка, справжній лицар. За шаблею, напевно, і Жюля Верна забув?

Катрич. Не забув, розчарувався.

Сірошاپка. Ого! Нащо тобі ця печаль?

Катрич. Я науково переконався: його снаряд не те що не долетить до Місяця, а навіть не зможе вирватися у космічні простори.

2-й петлюрівець. Господи, і про що вони говорять у війну?

Сірошاپка. А пам'ятаєш, як ми вірили Жюлю Верну, отут, у вітряку, читаючи його?

Катрич. Зачарований вітряк. Він подарував нам найкращі казки про небо, він часто сшився мені, теж, мов казка, присипана зорями... Це ви нам допомогли з кулемета?

Сірошاپка. Ні, оцей вояка з піднятими руками. Я тільки направляв.

Катрич. Спасибі, дядьку Іване. (*До петлюрівця*). А ти чого отак тримаєш руки?

2-й петлюрівець. Щоб голова як-небудь залишилася цілою.

Катрич. Тремтиш за голову?

2-й петлюривець. Аякже. Голова у мене одна, хоч не дуже розумна, але своя, кращої, певно, і на ярмарку не купиш.

Сірошاپка. Відпусти його, Юрію.

Катрич. І куди ти підеш?

2-й петлюривець. До жіночки — і як-небудь у со-
лому, щоб ніяка Петлюра й холера не знайшла.

Катрич. Тоді — катай!

2-й петлюривець. Мені б бамажечку... на пам'ять.
Слово словом, а за бамажечку тримайсь.

Катрич (*починає писати перепустку*). Отак і думаєш
на цьому світі з «бамажечкою» жити?

2-й петлюривець (*сміливішає*). Аякже! На цьому
світі потрібна бамажечка, на тому — чиста сорочка.

Катрич. Про чисту совість теж подумай.

2-й петлюривець. Тепер так міняються власті, що
нема часу думати про совість.

Євген (*обурено*). Безсовісний!

2-й петлюривець. А ти, хлопче, не дуже, щоб ду-
же. Тепер можна заблудитись між політикою і совістю.
Спіймали мене денікінці в сховку — безсовісним обізвали
і лушили зуби, неначе квасолі. Утік од Скоропадсько-
го — теж безсовісним став і стільки шомполів нахапався,
що три тижні на животі відпочивав. Ховався од Махна,
так забрали коні і совістили нагаями від вух до п'ят. Де ж
на всіх совісті напасешся?

Катрич (*подає перепустку*). Тепер збирайте совість,
де розгубили, то людиною станете.

2-й петлюривець. Спасибі. Ховаю ваші слова біля
серця — та й до жіночки. А який вона борщ варить!
Приїжджайте, не покається. Я з Лисогірки цього повіту.
Денис Покотило. Якщо надумаєтесь, бийте телеграму дріб-
ним почерком і не опасайтесь — я тепер за більшовиків.

Євген. А в соломі будете ховатись од більшовиків?

Покотило (*зітхнув*). Солому всю обозники забрали.

З-за кам'яної баби вибігає з пістолетом у руці Стратилет, на
його френчі, мов торби, ворущаються нашиті кишені.

Стратилет. Хто мельник цього вітряка?!

Сірошاپка. Я.

Стратилет. Іменем революції — ви заарештовані!

Покотило. Ой мамо. Власть міняється. (*Подався
назад*).

Сірошапка. За що?

Стратилет. Не прикидайся овечкою.

Сірошапка. Я ніколи не прикидався ні овечкою, ні бараном.

Катрич. Що трапилось, товариш Стратилет?

Стратилет. Не я вам казав: тут бандит на бандитові сидить!!

Катрич. Ви думаєте, що товариш Сірошапка бандит?

Стратилет. Не думаю, так воно й є!

Катрич (*сміється*). Ну, що ви! Манія підозри страшніша за манію величності.

Стратилет. Це саме я сказав би про манію благодушності. Я розумію вашу любов до зірок, ракет, космосу, сам вивчав, сам захоплююсь цим, схиляю голову перед Уеллсом і Кибальчичем, але ваша безмірна благодушність і любов обурюють мене.

Катрич. Любов, коли вона любов, — завжди чудо.

Стратилет. Метафізика! Тепер нема чудес.

Грають сурми.

Катрич. А сурми ці, що провіщають новий світ, не чудо? Струсіть параграфи з очей!

Стратилет. Дивуюсь, як ваша хоробрість мириться з дитячою наївністю? Ех, лунатики-фанатики. Та я сьогодні великодушний: залишаю вам зорі, собі — закон. (*До Сірошапки*). Руки вгору!

Сірошапка. Я можу вгору тільки головою.

Катрич. Чи знаєте, що він кулеметом повернув петлюрівський фланг?

Стратилет. Не може бути! А коли й так було — це хитре маскування.

Катрич. Які у вас дані?

Стратилет. Незаперечні. Ми стріли одного нещасного селянина, і він сказав, що мельник цього вітряка — права рука отамана Чирви-Зірки.

Сірошапка. Цей селянин був без чобіт?

Стратилет. Ну, без чобіт.

Сірошапка. А він часом не притримував руками штани?

Стратилет. Притримував. Але яке відношення мають чийсь штани до вашого життя?

Катрич. Напевне, безвідносних штанів не буває.

Євген (*з докором*). Як вам не тее?

Сірошапка *сміється*.

М. Стельмах —
учень початкової школи.
Дяківці. 1919 р.

М. Стельмах. *1932 р.*

М. Стельмах з М. Рильським. 1940 р.

М. Стельмах-червопоармієць. 1939 р.

М. Стельмах — кореспондент
газети «За честь Батьківщини». 1945 р.

М. Стельмах, М. Романченко,
дружина М. Стельмаха Леся Анатоліївна.
Київ. 1950 р.

М. Стельмах серед учнів
середньої школи.
Дяківці. 50-і роки.

М. Стельмах і М. Рильський.
Київ. 1959 р.

М. Стельмах з С. Олійником. День поезії.
Київ. 1955 р.

М. Стельмах на дозвіллі.
60-і роки.

М. Стельмах із сином Ярославом.
Київ. 1962 р.

М. Стельмах на урочистому засіданні,
присвяченому 100-річчю
з дня народження М. Коцюбинського.
Київ. 1964 р.

М. Стельмах із В. Земляком.
Київ. 1964 р.

М. Стельмах з перекладачкою його творів
на чеську мову Властою Абжолтовською.
Київ. 1965 р.

І. Козловський, М. Стельмах, Рафаель Альберті
на П'ятому з'їзді письменників України.
Київ. 1966 р.

П. Загребельний, І. Мележ, М. Стельмах
на П'ятому з'їзді письменників України.
Київ. 1966 р.

М. Стельмах і Б. Полевой
на П'ятому з'їзді письменників України.
Київ. 1966 р.

Стратилет. Чого ти так смієшся?

Сірошапка. Це я, — а як сміється той, що обвів вас? Він же бандитський інтендант...

Стратилет. Не може бути.

Сірошапка. У мене свідок є!

Стратилет (*примирливо*). Це вірно, дядьку, що ти запасся свідком. Тоді — живи!

Грають сурми.

Катрич. Прощавайте, дядьку Іване, — сурми кличуть.

Сірошапка. Ти ж, сину, приїжджай до мене, до наших крил, де починалась казка.

Катрич. І наближались зірки.

Стратилет. Сьогодні ваші зорі переважили мою пильність. Сьогодні я навіть позаздрив вам.

Катрич зітхнув.

Чого ви?

Катрич. Подумав про заздрість.

Стратилет. Вона іноді потрібна буває, щоб чоловік оглянувся на себе і чимсь поворушив у голові.

Катрич. Я не так думаю.

Стратилет. А як?

Катрич. Близнятами сплодились заздрість і гадюка. В людини заздрість робить падалицю.

Стратилет. Невже? Та цур із ними. Я не докінчив думки про зорі. Олімп небесний вабив і вабить мене. Я з вами колись, як буде слухний час, поділюся своїми думками про всесвіт. Я навіть роботи маю, але мої зорі пригасив буденний хліб.

Катрич. В буденнім хлібі теж є зорі чи зоряний пил.

Стратилет. Це лірика. У тимчасових суддів не вистачає часу на землю і небо.

Катрич. Поки що судді більше знають підземелля, ніж землю і небо.

Стратилет (*похмуро*). На афоризм відповідаю афоризмом: земля тонка — не провалиться в підземелля.

Виходять.

Покотило (*підходить до Сірошапки*). Я вірно запам'ятав прізвище ваше: Іван Сірошапка?

Сірошапка (*здивовано*). Вірно. А нащо це тобі?

Покотило. Я теж запасаюсь свідком: а може, пригодиться. Береженого і власть береже.

Сірошапка. Ех, солома ти, солома!

Покотило. Аякже, без свідка чи руки — ховай голову в солому.

Грають сурми, обізвався тупіт коней і козацька пісня:

Гей, козаче, гей, козаче,
За тобою мила плаче...
Ти на сльози не зважай,—
Хліб і зорі добувай!

КАРТИНА ДРУГА

Кімната у попівському будинку. На стінах в золоті та сріблї журяться постарілі боги й святі, проти них висить малюнок скіфської баби, біля нього — старовинний годинник з зозулею, а під ним красується козацька шабля.

Над столом, щось викреслюючи, нахилився Юрій Катрич, він приміряється до роботи й наспівує: «Ти на сльози не зважай,— хліб і зорі добувай».

До кімнати входить отець Якихта, одна половина його обличчя, напевне, створена для богослужб, друга — для земних турбот. а сизий ніс — для деяких утіх.

Отець Якихта. Кхе-кхе-кхе.

Катрич. Чого ви кхекаєте, отче Якихте? З кашлем дружбу заводите?

Отець Якихта. Та ні. Хочу офіційно звернути на себе увагу.

Катрич. Звертаю на вас офіційну увагу. (Гукає). Євгене!..

Отець Якихта. Трудитесь?

Катрич. Труджусь.

Отець Якихта. Щоб шаблею скидати голови під ноги чи вгору до зірок приміряєтесь?

Катрич. До зірок.

Отець Якихта. За це, напевно, більше платять?

Катрич. За це нічого не платять.

Отець Якихта. А-а-а, значить, партнагрузка?

Катрич. Ви вгадали.

Отець Якихта (явно задоволений своєю далекоглядністю). І вас, напевно, заставляють критикувати зорі?

Катрич. Критикувати?

Отець Якихта (переконано). А як же інакше? Ви увесь старий світ і Старий завет критикуєте, то й зорі повинні.

К а т р и ч. Ні, зорі ми не критикуємо.

О т е ц ь Я к и х т а. Спасибі, хоч їх уважили. А тепер про земне можна?

К а т р и ч. Можна.

О т е ц ь Я к и х т а. Скажіть по обоюдному секрету: що вам на вечерю — молока чи первака?

К а т р и ч. А що у вас, отче, п'ють тепер?

О т е ц ь Я к и х т а. У нас ідейні п'ють первак, а хворі — молоко.

К а т р и ч. А ви що п'єте?

О т е ц ь Я к и х т а. Я грішний, не з тих, що одну росу лізаше.

К а т р и ч. Ну, а мені молоко.

О т е ц ь Я к и х т а. Ай-я-яй, це ж на молоці, на радість Антанті, ви шаблею не потягнете.

К а т р и ч. Євгене, Євгене!

Захекавшись, вбігає розчервонілий Є в г е н.

Є в г е н. Я ось-осьдечки тут!

К а т р и ч. Ось-осьдечки... Де ти, пробийголова, пропадаєш?

Є в г е н. Уже й пропадаєш! Увесь час ось тут ходжу і не журюсь.

О т е ц ь Я к и х т а. О-о-ой! Дозвольте безапеляційно підтвердити: бреше й не журиться.

Є в г е н. Та що ви, громадянине піп!

О т е ц ь Я к и х т а. Я товариш піп, бо од вас не ховав овес. А громадяни попи ховають. То чого ти брешеш? Чи в тебе якісь махінації, чи шури-мури з отими, що за плотом хихикають?..

Є в г е н. Ви не смієте так говорити.

О т е ц ь Я к и х т а. Е-е-ей! Він заліз у чужу солому, ще й шелестить. Ось я, товаришу командир, щойно бачив його біля школи.

Є в г е н (збентежено). Ну, чого вам!..

К а т р и ч (строго). Що там робив?

Є в г е н. Нічого.

О т е ц ь Я к и х т а. Яке мале, а яке го-го-го! Біля самої школи він, товаришу командир, нащось поночі садив тополю. Неправду кажу?

Є в г е н (з серцем). Кому вона потрібна, ваша попівська правда!

О т е ц ь Я к и х т а. Нашкодів — і за антирелігійну пропаганду!

Катрич (*вражено*). Ти садив тополю?

Євген. Ну, садив. І ви ще почнете.

Катрич. Євгеночку, чого ти сердишся? Садив так садив. Але треба було сказати...

Євген. Отакої!.. Я ж думав — учителька посадить, а вона уткла з села, і любов забрала, і тополі не посадила.

Отець Якихта (*занепокоєно*). Щось ваш хлопець заговорюється. Чи в нього не жар?

Катрич. Ні. В нього вогонь майбутнього, хай тільки піхто не пригасить його.

Отець Якихта. І-і-ій, а у вас нема жару?

Катрич. І у мене є жар.

Отець Якихта. Так я й догадувався! Тоді скажу наймиці — хай зварить чай з калиною.

Катрич. А первак?

Отець Якихта. Ні-ні-ні. Коли жар, то навіть ідейним не рекомендується первак. (*Виходить*).

Шипить старовинний годинник, і зозуля кує години.

Катрич. Ого! Ну, Євгеночку, до бою готовий? (*Збирає папери, здійсмає з стіни шаблю*).

Євген. Аякже, до останнього і рішучого!

Катрич. Ти зараз, Євгене, дуже схожий на дівчину.

Євген. Таки у вас напевне жар!

Катрич. Може, заспіваєм перед походом про любов?

Євген (*копіюючи отця Якихту*). І-і-ій! Я буду виводити, як у нас дівчата ведуть. Ви низом та низом, а я вгору та вгору.

Катрич. Як тополя.

Євген. Е-е-ей! (*Піднімаючись навшпиньки і піднімаючи над собою руки, гойднувся, підріс — і справді став трохи схожим на тополю*).

І от уже пісня почала єднати голоси команди і джури.

Євген і Катрич.

Цвіте терен, цвіте терен,
Та й цвіт опадає,
Хто в любові не знається,
Той горя не знає.

Хтось сильно стукає в двері.

Катрич. О-о-ой, чай з калиною йде, Заходьте!

До кімнати входить заплакана Василина, за нею з наганом у руці — Стратилет, за ними тихенько втискається отець Якхита з самоваром у руках.

Стратилет. Вам знайома ця особа?

Катрич. Знайома!

Стратилет. Ви бачили її вчора?

Катрич. Бачив.

Стратилет. А сьогодні вона втікала до петлюрівців. Хтось інший, знаєте, як міг би учепитися за вчора і сьогодні — і зав'язати мертвий вузол.

Катрич. З яких вузлів в'язалось ваше серце?

Стратилет. З одного: дивитись на людей, які вони є, а не якими будуть... Ця особа сказала, що любов і материнство погнали її на манівці. Так що, під слідство чи?..

Катрич. Хто бере материнство і любов під слідство, той уже підсудний.

Стратилет. Дурниці! Судити треба її.

Катрич. Хай совість її судить. Я беру цю жінку на поруки.

Стратилет. Так і запишемо. *(Пише щось у зошиті)*. Вас би обох треба судити...

За вікном заграли похідні сурми.

Катрич *(прислухається до них)*. Ось ми й поїдемо зараз судити той світ, що розлучав любов з любов'ю, хто за копійки співав дівочі очі, хто дзвін кайданів музикою звав і розтоптував життя, неначе росу!

Стратилет. За емоційність прощаю вам політичну незрілість. *(Зітхнув)*. Молодий ви, зелений. Але ми ще знайдемо спільну мову хоч на небесних світилах. *(Виходить)*.

Катрич *(до Василини)*. Куди ти думала втекти? На чужі торги?

Василина. До чоловіка.

Катрич. Ти радилась із ним?

Василина. Лякже.

Катрич. А з дитям ти радилась? Чи квапилися ненародженого зробити сиротою і чужинцем? Ти можеш обікрасти себе, але не маєш права обкрадати майбутнього! Мені пора... Спасибі тобі за тополю.

Василина. За яку тополю?

Катрич. Що ти посадила біля школи.

Василина. Я не садила... Часу не було.

Катрич. Навіщо критися? Я ж нещодавно бачив тополю...

Василина. То не моя.

Катрич. Жаль... Чи не вийшло, як у старій пісні: сама з самої любові виросла тополя? Прощавай!

Василина (*хилиться до Катрича*). Юрію, побажай мені щось на прощання, бо я така нещасна.

Катрич (*торкнувся руками до жінки*). Бажаю зрозуміти, що пройшли часи скіфської баби. Бажаю, щоб у тебе не пропало молоко для дитини і любов до людей. (*Швидко виходить*).

Василина, схрестивши руки на грудях, прихиляється до одвірка розчинених дверей. Сурмлять сурми. Чути голос Катрича: «Ескадрон, слухай мою команду! По конях!..» Забряжчала зброя, задзвеніли об суху землю копита.

Отець Якихта. Значить, весь мир насилля ми розрушим до основанія, а зате...

В кімнату вривається пісня червоних козаків:

Зацвіли на Україні маки,
Зацвіли на Україні маки
В буревій.
То не маки —
Червоні козаки
Ідуть в бій!

Не журися, наша Україно,—
Ворог згине, ворог згине, згине
В буревій.
То не маки —
Червоні козаки
Ідуть в бій!

Темніє.

ДІЯ II

КАРТИНА ПЕРША

Вечірній степ. Між крилами вітряка підіймається місяць-білозір. На даху вітряка темніє не кулет, а підзорна труба. Здалеку поблискує річка, над нею провис ажурний міст. На передньому плані стоїть молода тополя. З косою й торбиною за плечима входить Мирон Оскілко, оглядається довкола.

Оскілко. І знову степ і зачарований вітряк. Яким усе-усе здається гарним і недосяжним, як грішникові рай. Он рука господня піднімає місяць, а тут чиясь рука топо-

лю посадила. А що мені робити з своїми руками, душею, мозком? Усе-усе всихає на безпуттях... Чи ж прийде Василина? Чи зрозумів, хто їй написав тих кілька слів? А може, хай краще не виходить?.. Хоча б побачити її, дізнатися про дитя.

З вітряка з саком у руках виходить Сірошапка.

Сірошапка. Добрий вечір, чоловіче.

Оскілко *(неохоче)*. А добрий.

Сірошапка. Ти хто будеш?

Оскілко. Подорожній. Заробітчанин.

Сірошапка. Далеко держиш путь?

Оскілко. Де краще платять і харчують. У вас на вітряку переночувати можна?

Сірошапка. Ти, певно, й не вечеряв?

Оскілко. Без вечері краще спати: смачніші сняться сни.

Сірошапка. Може, підеш зі мною: щось на вечерю вловим?

Оскілко. Еге, ще чорт уловить у воді.

Сірошапка. У революцію чорти повищезали.

Оскілко. Не всі.

Сірошапка. Не підеш?

Оскілко. За торбу грошей не зважусь. Що онде на вітряку?

Сірошапка. Інструмент, він зорі наближає.

Оскілко. Уже і зорі беруть на замітку?

Сірошапка. Щось у тебе, чоловіче, ніби не всі дома?

Оскілко. Порозбігались за харчами і заробітком.

Сірошапка. То я пішов.

Оскілко. А я вам вогник розкладу. Це я вмію.

Сірошапка. Тільки вітряка не підпали. *(Виходить)*.

Оскілко. Ху! Неначе в п'есі грав. Здавалось, от-от мене розкусять. *(Збирає для вогнища старе соняшничиння)*. У кожного життя — це п'еса, в якій не знаєш кінця. *(Запалює багаття)*. В одних вона горить, у других тліє, а в третіх гніє. *(Прислухається)*. Здається, йде моя доля.

З-за вітряка виходить Стратилет.

Стратилет. Грієш руки, чоловіче?

Оскілко. Погрів би й руки, але нема на чому.

Стратилет. Мельника не бачив?

Оскілко. Пішов ловити рибу.

Стратилет. Сам?

Оскілко. Наче з якимсь чоловіком.

Стратилет. Не з тим, що зорі вивчає?

Оскілко. Із ним. Комуś треба хліба, а комуś — зірок.

Стратилет. Ти звідки будеш?

Оскілко. Звідси не видно.

Стратилет (*підозріло*). Щось мені не подобаються твої загадки.

Оскілко. На всіх не догодиш: одному не подобаються загадки, другому — відгадки.

Стратилет (*вихоплює пістолета*). Ану, руки вгору!

Оскілко (*тієї ж самої миті вихоплює зброю*). От на кому я погрію руки! Так ось де той бандит!

Стратилет. Містифікація! А я подумав, що ти бандит, який з'явився тут!.. Тьху! Свій свого не пізнав!

Оскілко. Теж прийшов його ловити?

Стратилет. Ну, що ти! Чекістом я не був ніколи, а підозріливим — із пелюшок.

Оскілко. Ти, видно, з тих, що й молоко мами беруть па замітку. (*З підозрою*). Чого ж ти саме тут з'явився?

Стратилет. Прийшов на вітряк до одного фанатика, який хоче до зірок долетіти. До зірок і мені є діло. А тут...

Оскілко. Маєш щастя, що моя рука холодніша за твоїй розум... А що, коли той бандит попетляє, попетляє і прийде із каяттям?

Стратилет (*жорстоко*). Тоді буде в Сибіру каятись. (*Виходить*).

Оскілко. Цього я і боявся: грішник має лише дві дороги — до Сибіру і пекла... Втікати треба, знов утікати... (*Чобітьми пригашує багаття, дивиться на вітряк*). Оце й життя: хтось до зірок доходить, а хтось розтоптує свою іскру, мов жабу.

З дитиною на руках входить Василина,
злякано зупиняється.

Василина. О боже, невже це ти?

Оскілко. Це я, кохапа.

Василина. І перейшов кордони?

Оскілко. Не я — мої любов і туга перейшли кордони. Не можу я без тебе. (*Цілує Василину, нахиляється до дитини*). Син?

Василина. Син.

Оскілко. Невже він мій?

Василина. Наш.

Оскілко. На руки можна взяти? (*Бере дитя*). Чи багато треба щастя людині? Шматок землі, дружину вірну, своє дитя та душу й очі, не роз'їдені іржею... Ти мене забула?

Василина. Ні.

Оскілко. Згадуючи, проклинаєш?

Василина. Ні, плачу.

Оскілко. А любов пройшла?

Василина. Моя любов — не подорожній.

Оскілко. А є, хто задивляється на тебе?

Василина (*дивиться на вогник, що починає розгорятись*). Невже для цього ти переходив кордон?

Оскілко. Ні-ні. Я шаленію, коли подумаю, що ти можеш бути чисюсь.

Василина. Ми з тобою такі знедолені, що краще думати про щось розумніше.

Оскілко. Що зробиш: у мене розум і почуття лежать не на одній полиці. То любиш?

Василина. Ти ж бачиш.

Оскілко. Цього мало, хочеться й чути, хочеться, щоб хтось цим «люблю» і заколисував, і розбуджував тебе... Василино, підеш за мною?

Василина. Куди?

Оскілко. На край світу.

Василина. Я не хочу ні кінця ні краю світу.

Оскілко. Заради цього звіром добирався до тебе...

Василина. Я хочу, щоб ти не звіром — людиною прийшов до нас.

Оскілко. Таке щастя — не мені... Ти боїшся перейти кордон? Це не так важко: невеличка річечка, брід — і другий берег.

Василина. Хай би той берег був із чистого золота, я не віддам йому своєї душі.

Оскілко. До іншого берега прибилась?

Василина. Ні, в інший світ увійшла.

Оскілко. Ти що, ідейною вже стала?

Василина. Розумнішою стаю.

Оскілко. І твій розум вбиває мою любов?

Василина. Мій розум — не вбивця. Чого ти караєш себе й мене? Піди з каяттям. Іще не пізно, далі — спізнися...

Оскілко. І мене іменем революції...

Василина. Революція — мати, а не плаха.

Оскілко. Ні, ти мусиш піти зі мною...

Василина. На другий берег навіть з богом не піду.

Оскілко. Підеш!

Василина. Шалений, схаменися!

Оскілко. Не підеш — уб'ю!

Василина. Ти на тому березі суддею чи катом став?

Оскілко. Отут уб'ю, побіля цього вітряка.

Василина. Вбивай. Ти вже вбивав жінок? Чи на мені практику пройдеши?

Оскілко. Будь воно прокляте усе! Я вже не знаю, що робиться зі мною і що в моїх жилах — отрута чи сукровиця. Я з горя Гамлетом стаю.

Василина. Який ти Гамлет? У Гамлета злочинець батька вбив, а ти на матір підіймаєш зброю.

Оскілко. Прошу тебе, як матір, прости мені.

Василина. Що я. Ти в іншій матері проси прощення.

Оскілко. В якій іншій?

Василина. Яку ти не ореш, не сієш, а топчеш чобітьми.

Оскілко. Хто твою душу наново лінив?

Василина. Життя і одна людина.

Оскілко. Юрій?! Отой фанатик від зірок?! Кажі: вгадав?!

Василина. Вгадав.

Оскілко. Я уб'ю його.

Василина. Чого політичні мерці отак пенавидять все живе?

Оскілко. Ти комуністкою стаєш?

Василина. Я людиною стаю і надіюсь, пройшовши Дантові круги страждань і муки, стати нею.

Оскілко. Ага, в сучасні героїні хочеш вийти? Це модно і вигідно. Але моє життя не дасть тобі у героїні вийти.

Василина. Ти не роби мене дрібнішою, аніж зробив, і не каркай над дітям, бо перетопиться моя любов у ненависть.

Оскілко *(з жахом відступає назад, починає розуміти, наскільки він став дрібнішим за дружину)*. Як віддалились наші береги... Коли можеш, прости в останній раз.

Василина. В останній?..

Оскілко. Хтось іде. *(Тягне за собою Василину)*.

Входить Катрич, Сірошанка і Стратилет.

Катрич кидає на землю чималого сома,

Сірошапка. Юрію, ну скажи по правді, як спіймав сома?

Катрич. І ви не вірите? Все діло в тому, що він снав, а я лежав...

Сірошапка *(докірливо)*. Він качку з'їв, а ти без вечері був.

Катрич. Оця вечеря й доконала його: він спить і нічого не думає, а я думаю, та тихенько з човна, та на нього — і вхопив під жабри. Він як рвонеться та на глибінь, а я його до берега. Насилу впорався із дідьком.

Сірошапка *(розглядає сома)*. А хто йому вуса відірвав?

Катрич. Вуса? Я не обриваю вусів ні людям, ні сомам.

Стратилет. Ну, вже скажіть, як було. Я теж рибалка.

Катрич. Доведеться сказати: відбив сома у видри.

Сірошапка. У видри?

Катрич. Еге ж, вона тільки витягла його на берег, а я й нахопився. Видра у воду, а я за сома.

Стратилет. Пофортунило, пофортунило.

Катрич. Не все ж видрам, треба й нам. Оце завтра юшки наваримо.

Стратилет. Можна й сьогодні.

Сірошапка. Сьогодні ми наварили цілий казан. Принести?

Стратилет. Не відмовлюсь, ніяк не відмовлюсь.

Сірошапка. Іноді й ми підгодовуєм начальство. *(Пішов до вітряка)*.

Стратилет. Вітаю вас, Юрію Івановичу, сердечно вітаю.

Катрич. Навіть сердечно? Тільки звідки цей гуманізм?

Стратилет. Не будемо згадувати колишнє. Хто старе спом'яне — око геть.

Катрич. Багато тоді б сліпців розвелосся. З чим сердечно вітаєте мене?

Стратилет. Як із чим! Із тією прекрасною кореспонденцією.

Катрич. А-а-а, то вже перейдене.

Стратилет. Що перейдене!? Це ж видатний вчений про вас писав.

Катрич. Спасибі йому за великодушність. Але у мене вже нові, цікавіші ідеї...

Стратилет. Чи не зачасто ви міняєте ідеї?

Катрич. Ідеї — ні, а караю себе за недосконалість часто.

Стратилет. Самоприниження паче гордості?

Катрич. Яка там гордість. Просто критичний погляд на себе. *(Довіжливо)*. Я ж самоучка. Захопившись проектом міжпланетного корабля, я навіть не знав, що в Росії живе знаменитий учитель, який до мене вирішив багато цих питань, над якими я розбивав лоба й голову.

Стратилет. От що значить бути самоуком із провінції.

Катрич. Учитель той також з провінції. Але який я радий, що моя формула навантаження зійшлася з його формулою!

Входить Сірошапка з казаном і ложками.

Стратилет. А хто раніше винайшов її?

Катрич. Ціолковський.

Стратилет *(взяв ложку, багатозначно опустил у казан)*. Ага!

Сірошапка. І чого б агагакати? Радіти треба, що на планеті є твій брат.

Стратилет *(сборбає юшку)*. Який брат?

Сірошапка. Ціолковський Костянтин Едуардович.

Стратилет. А ви і його знаєте?

Сірошапка. Листуюся.

Стратилет. Що-що?!

Сірошапка. Недочувати стали?

Стратилет. Ви листуєтеся з Ціолковським? Ви можете показати його листи?

Сірошапка. А чого ж? Лежать на полиці у вітряку.

Стратилет *(не може заспокоїтись)*. Ну, і про що ви йому могли писати? Про свій вітряк?

Сірошапка. І про вітряк писав. А чим вітряк вам не догодив? От Юрій Іванович має план — зробити вітроелектростанцію, якої не знав світ. А хто його наштовхнув на це? Простий вітряк.

Стратилет. І що ви спочатку написали Ціолковському?

Сірошапка. Спочатку? Написав ось таке: «Дорогий Костянтине Едуардовичу, я прочитав, що ви не маєте грошей на свою ракету. То дозвольте мені продати свою корову і вислати гроші».

Стратилет. Це нечуване зухвальство! Нечуване!

Сірошапка. Не хвилюйтесь, а їйте: в декого розум починається з живота.

Стратилет. Ну й зухвальство... Юрію Івановичу, а ви мої записки і прожекти читали?

Катрич. Читав прожекти ваші.

Стратилет. І що скажете? Розбираюсь я трохи у ворах?

Катрич *(неохоче)*. Трохи розбираєтесь.

Стратилет. Чи не варто нам поговорити?

Катрич. Може, іншим разом?

Стратилет. Нічого, нічого. Іван Романович не перешкода. Я за демократизм.

Катрич. Казати одверто?

Стратилет *(піддобрюючись)*. А як же інакше може бути між старими друзями, що пройшли крізь вогні й пожежі?

Катрич. Як би сказати вам? Ну от: чужі думки потрібні для засвоєння, а не для присвоєння. Ви іноді змішуєте ці поняття. Тому, пробачте, не можна говорити про науковість ваших робіт.

Стратилет. Анітрохи?

Катрич. Ані на макове зерно, але...

Стратилет *(вигирає чоло)*. Ху, хоч «але» знайшлося.

Катрич. Але ваші деякі статті можуть стати популяризаторськими, коли з них виїняти нудоту і вдихнути трохи нової душі.

Стратилет. Це присуд?

Катрич. Ні, порада.

Стратилет. На своє місце мене ставите?

Катрич. Все на своє місце ставлять лише історія і смерть.

Стратилет. Чи не високо ви злетіли в космос?

Катрич. Поки ні — я самоучка.

Стратилет. Одвертість за одвертість. Я не буду вам дякувати за цю розмову, але я запам'ятав її. Ви хочете індивідуальним лобом пробити небесні двері, забувши про колективізм! Ви хочете самі забратись на Олімп! Вам наплювати на тих, хто теж бажає знайти свої зірки.

Катрич. Озлоблення і жовч зірок не відкривали.

Стратилет. Я думаю, що деякі зірки гасити треба! Так, сьогодні ваше зверху, сьогодні ви ближче до зірок, а я до підземелля. Але хто знає, що буде завтра! До речі, завтра я вже буду сидіти у вашому інституті!

К а т р и ч. Сидіти, підсиджувати в інституті ви зможете, а працювати як?

С т р а т и л е т. Надіюсь не тільки працювати, а й керувати! З вами без керівництва не можна! *(Виходить)*.

С і р о ш а п к а. Керівник! Казан юшки виїв, а розуму росинки не набрав. Шкода харчів... *(Жбурляє ложку, якою їв)*. Юрію, і справді, десть ото в Галактиках живуть собі люди?

К а т р и ч. Живуть собі, Іване Романовичу.

С і р о ш а п к а. От цікаво!

К а т р и ч. Що?

С і р о ш а п к а. Усе цікаве. Живуть собі десть люди і не знають, як їх ото хоче бачити простий дядько з не дуже гарним прізвищем — Іван Сірошапка. Він би їм вітряк показав, увесь степ у ранковій сльозі показав, свіженької юшки наварив і сказав би: «Люди, люди, якось нецікаво до цього часу ми жили: били один одного, спочатку некультурно — кулаками і дрючками, — а потім, коли набралися культури, стали чавити один одного бомбами, гарматами, мортирами і навіть газом. То, може, плюнемо на ці надбання, вип'ємо по добрій чарці, поцілуємось, як на великдень, і підпишемо сердечний договір: «Люди навіть планет і Галактик, живіть у дружбі». А коли якийсь дідько або президент не захоче, — скинути з нього штани і по пергаменту!

К а т р и ч *(сміючись)*. Та це ж дуже некультурно буде.

С і р о ш а п к а. Тут можна обійтись без високої культури. Народ Галактики це зрозуміє. Піду ще погляну у наш телескоп: а може, щось між зорями прояснилось. *(Виходить, наспівуючи)*:

Половина садів цвіте,
Половина осипається...

Із степу озивається жіпочий голос:

Одна пара та й вінчається,
А другая розлучається.

К а т р и ч. Як гарно чийсь голос кодить у степу. Кого він шукає, на що сподівається? А може, це моя доля співає, щоб не забував про свою покалічену любов. Ет, дурень-дурень, та й більш нічого не скажеш. Ще у нас не було неврожаю на чорні брови та карі очі, а ти... Глуши

любов і плоть логікою формул і міжпланетними шляхами.
А кажуть, уже немає донкіхотів.

Входить дівчина Євгена.

Євгена. Добрий вечір, Юрію Івановичу.

Катрич. Ви звідки знаєте мене?

Євгена. Та якось бачила в червоних козаках.

Катрич. Ви тоді під стіл вінки ходили?

Євгена. Які ви далекоглядні.

Катрич. Це ви співали?

Євгена. Я.

Катрич. Мені здалося, ніби я колись чув цей голос.

Євгена. Може, він линув із міжпланетних просторів?

Катрич. А ви з перцем.

Євгена *(зітхнула)*. Іще чого?

Катрич. І десь оце «іще чого» я чув. Ви, знаєте, дуже схожі на хлопця...

Євгена *(ображено)*. На хлопця?

Катрич. Я не хотів зобидити вас. Але я знав колись такого красивого хлопця...

Євгена. Справді, красивого?

Катрич. Він дуже був на дівчину схожий.

Євгена. Щось у вас усе не так: дівчина схожа на хлопця, хлопець схожий на дівчину.

Катрич. Але це так було насправді! Ще той хлопець так гарно співав.

Євгена. І якої?

Катрич. «Цвіте терен». Ви не знаєте цієї пісні?

Євгена. Знаю.

Катрич. Може, заспіваємо?

Євгена. Аякже. Я буду виводити, як у нас дівчата виводять. Ви низом та низом, а я вгору та вгору.

Катрич *(вражено)*. Євген!

Євгена. Таки нарешті пізнали... Тільки не Євген, а Євгена.

Катрич *(не вірячи)*. І ти у мене тоді теж Євгеною була?

Євгена. Нарешті, дуже розумне питання.

Катрич. Ой, дурень-дурень! *(Хапається руками за голову)*.

Євгена. Чого ви?

Катрич. Я ж тобі анекдоти розказував!

Євгена *(сумно)*. Колись, може, і я вам розкажу.

Катрич. Що ти думала тоді про мене?

Євгена. Що? Як нема нічого розумнішого сказати, чоловіки розказують анекдоти.

Катрич. І як я не побачив, що ти дівчина?

Євгена. У вас були більші турботи: збори, шпори, зорі...

Катрич. Отак за зорями зірниці не побачити. Як же ти, де ти?

Євгена. Після поранення пішла вчитись в інститут.

Катрич (*радісно*). Студентка?

Євгена. І студентка, і вчителька.

Катрич. Он як! А сюди як забрела?

Євгена. Шукаючи вас.

Катрич. Спасибі, зіронько ясна.

Євгена. Прочитайте в моїй школі лекцію про міжпланетні кораблі! У мене хлопці-верхолази так мріють про ці кораблі. Поїдемо до нас?

Катрич. З тобою — на край світу, тільки не дури мені голову більше перевдяганням... Ну, ти верхом та верхом, а я низом та низом.

І розходячись, і еднаючись,
попливли степом два голоси.

Катрич і Євгена.

Цвіте терен, цвіте терен,
Та й цвіт опадає.

Євгена (*дивиться на Катрича*). Ой, як це гарно... Аж не віриться.

Входить Василина.

Катрич (*здивовано*). Василина Петрівна? Що ви тут робите?

Василина. Прощалася із скіфською бабою.

Євгена. Пора вже. Пора!

Василина (*вражено*). Це ви?

Євгена. Це я.

Василина. Так ви... не хлопець?

Євгена. Дівчина.

Василина (*поглянула на Катрича і Євгену, зітхнула*). Життя!..

Темніє.

КАРТИНА ДРУГА

Кабінет Стратилета. Розсівшись у кріслі, Стратилет завченим рухом розирає вуса, а потім запалює коротеньку люльку. Проти нього сидить Петро Оскілко, син Василя.

Стратилет (*в'їдливо*). Значить, ви од природи круглий відмінник?

Петро. Од природи? Так у нас про круглих дурнів говорять.

Стратилет. Жартувати зволили?

Петро. Жартую крізь слізи.

Стратилет. Наша епоха не любить ні жартів, ні сліз.

Петро. То чого ж ви бажаєте моїх сліз?

Стратилет. Я бажаю ваших слів, вашого листа на Катрича. Чи ви, може, забули, що ваш батько був петлюрівцем?

Петро. Мій батько був червоним козаком.

Стратилет. Це хто вам сказав?

Петро. Мати.

Стратилет. Вона збрехала!

Петро. Ні, моя мама — учителька!

Стратилет. А батько — петлюрівець.

Петро. Чого ви страхаєте тінню, якої я не знав? Вам же відомо, що мене виховував і став моїм батьком червоний козак, а потім учений Юрій Катрич.

Стратилет. Я вам уже ґрунтовно пояснив, який він учений і кому служить його вчення. Бачите, скільки папок лежить на вченого?

Петро. Невже це все на одну людину?

Стратилет. То-то й воно! Так напишете документ?

Петро. За кого ви мене маєте?

Стратилет. За ту глину, з якої можна виліпити і патріота, і ворога.

Петро. Значить, я глина, а ви зодчий?

Стратилет. Припустимо й так. Значить, не пишете?

Петро. Ні.

Стратилет. Що ж, пасинок Катрича, мені жаль вас, але тепер ви не поступите в жоден вуз.

Петро (*з жахом*). Невже ви скалічите мій шлях?

Стратилет. Ви самі його скалічили. Наша епоха не терпить гордих індивідуумів. Прощавайте.

Петро. Я прошу, благаю вас... Я так хочу вчитись.

Стратилет. Вчитись, щоб потім нас брати за горло? З вами — все!

Петро. Не будьте таким невблаганним. Дуже прошу вас.

Стратилет. Даю вам останній шанс — зараз же пишіть документик. Завтра буде пізно. Згодні?

Петро. Що ж, згодеві.

Стратилет. Ідіть до друкарки і там чесно попрацюйте.

Петро виходить.

Тепер його для ефекту можна буде й сином назвати. Документик пливе, як золота рибка.

Входить Іван Сірошапка.

Сірошапка. Кажуть, ви за мною дуже скучили?

Стратилет. І за вами, і за вашою юшкою.

Сірошапка. Видно, заварили якусь юшку чи кашу?

Стратилет. Кожен із нас щось куховарить. Сідайте. А тепер поговоримо серйозно. Ви знаєте, що ми живемо в часи запеклої боротьби, коли щодня, щогодини, щохвилини...

Сірошапка. Знаю, знаю, не раз ваші лекції слухав.

Стратилет. Дуже приємно. І що ви скажете про них?

Сірошапка. Що? Ох і багато у ваших лекціях боротьби: і з ворогами, і з богами, і з бур'янами, і з приятелями, і навіть з писанками. А мені б, крім боротьби, і чогось душевного хотілось. Але, може, цього вже й не треба, бо ви кажете, що душі нема, а є супстанція.

Стратилет. Не супстанція, а субстанція.

Сірошапка. І від цього не легше, мені не субстанції — душі хочеться.

Стратилет. Дрібний ваш селянський світ і дрібна душа.

Сірошапка. Е, не кажіть, це як уже в кого. Інший, дивись, і на посаді сидить, а його душу треба в мікроскоп, як бактерію, розшукувати.

Стратилет. Остерігаю вас: не робіть нових помилок.

Сірошапка. Я не боюся своїх помилок, я боюся тих, що зовсім не мають помилок: вони з життя роблять один суд. Чого викликали?

Стратилет. Вам треба дати деякі дані про громадянина Катрича.

Сірошапка. Про товариша Катрича.

Стратилет. Запевняю вас — завтра він уже не буде товаришем.

Сірошапка. Ого! Чим ви це підтвердите?

Стратилет. Ось цими папочками... Ви не пригадуєте, що ви якось говорили про нашу державу?

Сірошапка. А-а-а, ви й на мене папочку завели?

Стратилет. На кожну людину повинна бути папочка, для порядку. То що ви говорили про державу?

Сірошапка. Казав: велика наша держава, великі її народи, великі багатства, великі досягнення і великі помилки. У нас поки нічого нема дрібного.

Стратилет. От за «великі помилки» я можу, знаєте, що зробити з вами?

Сірошапка. А може, краще з тими, хто їх робить?

Стратилет. Я хочу вас по-дружньому попередити: мовчання — золото.

Сірошапка. Під вашим керівництвом дуже багато будемо мати золота.

Стратилет. Про це ще поговоримо. А зараз хочу, щоб ви розказали, як ваш Катрич виступав проти основи на селі — проти бідноти.

Сірошапка. Ні, він виступав проти іншої основи — проти бідності.

Стратилет. Не проти бідноти? Що ж він казав?

Сірошапка. Та говорив: досить нам бідності і в хаті, і в голові. Я теж за це, але думаю: багатство нам скоріше прийде в хату, ніж декому в голову...

Стратилет. Це конкретно про кого?

Сірошапка. Про тих їдців, які, що ми виростили, те й з'їдають — чи то наш хліб, чи наших людей...

Стратилет. Значить, по-вашому, я нічого не сів?

Сірошапка. Чорна ви людина, і чорний ваш посів, його не пожнеш, його можна тільки викорчувати з вами разом!

Стратилет. Я... я вас!

Сірошапка. А ви, крім «я», іще якусь букву вивчіть, вона вам згодиться.

Стратилет. Я доберусь до твоєї душі!

Сірошапка. Душа не юшка — її не з'їси. Прощай, голодухий! Тьху! *(Виходить)*.

Стратилет. Екземпляр!.. Невже мій труд тяжкий спливе в ніс? Невже, нарешті, він, Катрич, суддею стане? Ні-ні! Якщо не вийде по-моєму, то погашу його

зірки. Але не це мені потрібно. Де ж та правда в світі! І слава, і почесть аж гупотять у дворі того, який не зуміє навіть попіжитись їхнім сяйвом. Дон-Кіхот! Слава буде стояти біля нього, а він заринється в роботу, неначе кріт у землю, і не побачить її. Коли не маєш сам здорового практицизму, візьми собі помічника — обом же краще буде.

Входить Юрій Катрич.
На його змученому обличчі побільшали очі,
і мука в них.

Катрич. Це правда, що є наказ про мов звільнення?

Стратилет. Якщо тільки цим закінчиться, я повірю — ви родились у сорочці.

Катрич. Невже мені ще більше загрожує?

Стратилет. Яка наївність! Ви ж знаєте, що ваші креслення і формули попали в чужі руки.

Катрич. Це брехня. Я надіслав свої труди професору Ветчинкіну.

Стратилет. Ветчинкіну, другу самого Жуковського?

Катрич. Другу і соратнику.

Стратилет. Це ваша зупинка по дорозі на Олімп?

Катрич. Думайте, як хочете.

Стратилет. І, звичайно, в друга і соратника Жуковського не знайшлося часу відповісти.

Катрич. Ні, професор відповів.

Стратилет. Не може бути.

Катрич. Можете перевірити.

Стратилет. Ви йому надіслали труд про міжпланетний корабель?

Катрич. І про вітряну електростанцію.

Стратилет. І що професор відповів?

Катрич. Цитую: «Дорогий колего, якщо не заперечуєте, я буду редагувати вашу працю».

Стратилет. Тепер ваша праця в чужих руках.

Катрич. Ви бавитеся страхом чи провокуєте мене?

Стратилет. Ні, я думаю про вас, про ваші темні зорі і мертві космічні кораблі. Тепер ні професори, ні академіки не врятують ні їх, ні вас.

Катрич. Невже і ви вірите, що я передав матеріали ворогам?

Стратилет. Об'єктивно я не сумніваюсь.

Катрич (з надією). Так, може, ви суб'єктивно сумніваєтесь?

Стратилет (*притишив голос*). Іноді це буває.

Катрич. Спасибі вам. Повірте, все моє життя чисте, мов сльоза. Але комусь треба було надломити мої крила. Так від цього, може, меншими стануть іще чийсь крила.

Стратилет. Я починаю вірити вам. Я постараюсь розмотати клубок, що намотався на вас.

Катрич (*вражено*). Ви?!

Стратилет. Так, я! Ви ще не знаєте мене.

Катрич. Спасибі, спасибі вам.

Стратилет. Ризикуючи своїм майбутнім, я постараюсь розвіяти туман, що впав на ваші зорі, на ваш зачарований вітряк...

Катрич. Чим я зможу віддячити вам за ті зорі, що знов засяяли мені?

Стратилет. Так на так: зорі за зорі.

Катрич. Зорі за зорі? Це як зрозуміти?

Стратилет. Ви писали про зірки, і я про них писав. Щось з мого вам згодиться, і хай наше співавторство помагає нам добратись до фортуни.

Катрич. Он як!.. Жаба хоче на Олімп?! А я хотів було довіритися... Зайва довірливість отрутою стає.

Стратилет. Хе-хе-хе, ви й не догадуєтесь, що я перевіряв, за яку ціну ви можете продавати свої праці...

Входить Петро з аркушем паперу в руці.

Катрич. Петре, сину, а ти що робиш тут?

На порозі непомітно стає Євгена.

Стратилет. Дитя дає свідчення на тимчасового батька.

Катрич. Замовкніть, ви, тимчасовий адміністратор! (*До Петра*). Невже це правда?

Петро. Правда, тату. Мене заставили...

Катрич. Заставили?.. Що ж, читай свій твір, дитя.

Євгена (*вириває аркуш із рук Петра*). Навіть передрукувати встиг. Ну й поколіннячко! Пробачте, прочитаю я.

Стратилет. Читайте, дозволяю.

Євгена (*читає*). «Я, Оскілко Петро, даю це свідчення про свого названого батька товариша Катрича».

Стратилет (*до Петра*). Треба було б — громадянина.

Євгена (*читає*). «Цього свідчення від мене зажадав громадянин Стратилет».

Стратилет. Це треба закреслити!

Євгена. Чадо ще не спокушене в процедурних тонкощах. *(Читає)*. «Я свідчу своїм дитинством і своєю юністю, що Юрій Іванович Катрич завжди був для нас взірцем і вірності, і відданості, і чесності, і той учений вуж, який зветься «Стратилетом», ніколи не схитне нашої віри, хоч би він і тимчасовим доктором став. З оригіналом вірно».

Стратилет. Що це? Що?!

Петро. Документик!

Євгена. Юрію Івановичу, дорогий... Витріть мої сльози.

Катрич. Я, кажуть, народився у сорочці, тому не маю хустини.

Євгена. А ви рукою, як колись — в червоних козаках...

Катрич. Петре, дитино, і хто тебе навчив писати такі перебільшені характеристики?

Петро. Отак і не догодив ні товаришу Катричу, ні громадянину Стратилету.

Стратилет. Ви ще всі затанцюєте в мене.

Євгена. Затанцюємо тільки в себе, — ви прочитайте, яка телеграма прийшла Юрію Івановичу.

Катрич. Від кого?

Євгена. Від Серго Орджонікідзе! Могорич із вас, Юрію Івановичу.

Стратилет. О!

Євгена. От вам і «о».

Євгена, Катрич і Петро виходять. Стратилет у розпучі хапається за папки, але всі вони випадають із рук.

Стратилет. Збожеволіти можна! Голова і світ обертом ідуть. Це ж тільки я і сейфований папір знали, який я. А тепер будуть знати люди! Навіщо я заздрості байстря усиновив?! О, прокляття! Збожеволіти можна. *(І раптом злякано застигає, чуючи в кутку жіночий плач)*. Знову жінка! Хто ти?

Голос. Бач якою я стала, що навіть ти не впізнаєш,

Стратилет. Хто ти?!

Голос. Твоя колишня совість.

Стратилет. Що?! Я вб'ю тебе!

Голос. Навіть совість не можна двічі вбити.

Темніє.

КАРТИНА ТРЕТЯ

Кімната Євгени. Тут господиню звідусіль витискають книги. На святково прибраному столі поруч із квітами лежать вітальні телеграми. На стіні — фото Юрія Катрича у формі командира червоних козаків. Євгена стоїть біля вікна, на яке лягають відблиски міста. В кімнату вбігає листоноша Люда, дівчинка-підліток.

Люда. Вам, Євгено Василівно, знову телеграми з усіх усюд!

Євгена. Спасибі, Людочко. Ти замерзала? Погрійся.

Люда *(підходить до батареї, гріє руки)*. От добре весною, коли сонце ціле.

Євгена. А тепер сонце не ціле?

Люда. Авжеж, ні. Восени його Дажбог покрише-покрише пожемо на шматки, наче кавуна, і розкидає по всьому світі. Того й мерзнуть люди.

Євгена. Хто тобі наговорив такого?

Люда. Мій дідусь. Він у мене все-все знає. *(Підводить очі до фото Катрича)*. А цей командир ваш чоловік?

Євгена. Ні.

Люда *(зітхнула)*. Шкода. Такий гарний, видать, бойовий і нагороди має?

Євгена. Тільки одну.

Люда. Найвищу?

Євгена. Найвищу — любов людей!

Люда *(розчаровано)*. І це все?

Євгена. Це дуже багато, Людочко.

Люда. Воно добре мати і любов людей, і нагороди — одне одному не заважає. Ось тато моєї подружки повернувся з Іспанії. Так він має і любов, і два ордени.

Євгена. Людочко, а коли сонце знову стане цілим?

Люда. Коли усі шматочки зійдуться до купи, як увечері робоча сім'я. До побачення. Я вам іще телеграми принесу! От побачите, що не брешу. Вони вам, правда, теж — як шматочки сонця?

Євгена. Ти сама, Людочко, мені шматочок сонця.

Люда. О, таке скажете! *(Виходить)*.

Євгена. От і минає моє свято. Усе було на ньому: і вітання, і гості, і тости, і радість, лише любові як не було, так і нема. *(Дивиться на фото Катрича)*. Юрію... Юрію Івановичу, невже вам тяжко було зійти з портрета чи поїзда — і до мене? Хоча б посиділи, помовчали — все краще було б. Та є вам із ким і мовчати, і говорити. Забрав од мене вас космос і чужа жінка... Невже хтось на

всьому білому світі може так любити вас, як я?.. *(В задумі заспівала)*.

Половина садів цвіте,
Половина осипається,
Одна пара та й вінчається,
А другая розлучається.

Давно знаю, що ви — не моя судьба, а нерозумне серце все чогось жде і все вертається до юних років, до молодих надій... А що, коли раптом трапиться чудо: хтось ось зараз постукає у двері — і на поріг станете ви!

Хтось стукає в двері.

(Стрепенулась, поправила зачіску, просіяла). Ой! Заходьте!

На поріг стає Василина Оскілко.

Василина. Добрий вечір.

Євгена *(здивовано)*. Це ви?..

Василина. Бачу, не порадувала вас.

Євгена. Чого ж...

Василина. Я дуже рада, Євгено Василівно, за вас...

Євгена. Навіть дуже раді?

Василина *(сердечно)*. Повірте, дуже. В науку повинні входити тільки такі люди, як ви, як Юрій Іванович, — чисті, мов дівоча сльоза.

Євгена. Спасибі на доброму слові. Може, зі мною чарочку випа вип'єте?

Василина. З вами — можу. *(Подивилась на фото Катрича, зітхнула)*.

Євгена. Чого ви?

Василина. Чого?.. Чи можна вам таке сказати, чого жіпки майже ніколи не говорять?

Євгена. Можна.

Василина. Мені здалось, що ви любите Юрія Івановича.

Євгена. Пробачте, вас ревності привели до мене?.. Тоді можу заспокоїти: підозра ваша не має підстав.

Василина. Ви справді не любите його?

Євгена. Заспокойтесь — не люблю.

Василина. Он як... Жаль, жаль.

Євгена *(з мукою і глухим обуренням)*. Чого вам іще жаль?

Василина. Мені так би хотілося, щоб Юрій Іванович зустрів справжнього друга, справжню людину, щоб у нього було і кохання, і діти...

Євгена. Що ви говорите?! Хіба ж не ви його кохання? Хіба ви не стрічаєтесь з ним... тасмно?

Василина. Не будьте жорстокою зі мною. Ви не така в усіма.

Євгена. Але мені говорили...

Василина. Чого не скажуть оті дрібні судовці, які, відірвавшись од маминих солодких грудей, назбирають на язик лише жовч?.. Я була колись любов'ю Юрія Івановича, але, пробачте, ніколи не стану чияюсь коханкою, навіть Юрія Івановича.

Євгена. Але ж він вас любить!

Василина. Від цього не легше нам обом... Йому ви потрібні. Це я так, по-жіночи відчуваю. *(В її голосі забриніли сльози)*. Але, виходить, не в ті двері постукала. Прощавайте!

Євгена. Пождіть, Василю Петрівно... Ми ж іще чарочки вина не випили.

Василина. Я вип'ю її на вашому весіллі. *(Виходить)*.

Євгена. Ніколи не хитрувала, а це схитрувала. Ой, як соромно і перед нею, і перед собою. Коли помре ця клята звичка — непоміряти людину?

Розчиняються двері, і в кімнату заходить

Іван Сірошапка і Покотило.

Сірошапка в руці тримає квітку з різних колосків.

Сірошапка. Чи можна тепер Практиці приступитись до Теорії?

Покотило. Еге ж, еге ж.

Євгена. Іване Романовичу! Ой, як добре, що ви прийшли!

Сірошапка. Вітаю, вітаю, донечко. Ось тобі квітка в жита-пшениці і всякої пашниці, яку родить наша земля.

Євгена. Роздягайтесь, люди добрі, може, по чарці винця вип'єте?

Сірошапка. Сьогодні ніяк не можу — оце зараз же маю виступати на курсах.

Євгена. На яких курсах?

Сірошапка. На тих, що медом пахнуть.

Євгена. І що вам читають?

Сірош апка. Про все потроху. Ну, наприклад, як мед може поставити господарство на ноги і як Гегеля з голови поставити на ноги.

Євгена. І Гегель вас зацікавив?

Сірош апка. Аякже! Його можна було поставити на ноги, бо він щось у голові мав. А от іншого як не став — ніяк голови не побачиш.

Євгена. Як же, дядьку Іване, ви поживаєте?

Сірош апка. Заліз у золоті державні фонди — і не журюся.

Євгена. Ви залізли в золоті фонди?

Сірош апка. Дивись! *(Виймає з кишені хустинку, розгортає її і показує Євгені орден)*. Сам Михайло Іванович Калінін вручав.

Євгена. І за що вас нагородили?

Сірош апка. Теж за крила.

Євгена. За які?

Сірош апка. За бджолині. Я від крил нікуди не відходжу. Бувай, донечко, я ще забіжу, якщо не скисне твоє вино.

Євгена *(до Покотила)*. А ви?

Покотило *(зітхнувши)*. Ой мамо, теж мушу відмовитись: іду на курси механізаторів. Хочу оберекти ручки і пучки жінкам і своїй жіночці.

Євгена. Вона у вас і тепер як огірочок, россою вмитий?

Покотило. Ще краще! Хтось-таки вклав у неї відерце меду. А який вона борщ варить! Пальці навіть у мазути оближеш.

Сірош апка й Покотило виходять, а до кімнати вбігає Люда.

Люда. Я вам ще принесла трохи сонця.

Євгена. Спасибі, Людочко, спасибі, донечко.

Люда. Ви такі гарні сьогодні, як моя мама.

Євгена. А яка ж твоя мама?

Люда. Ой, вона така в мене, вона така... Ну, найкраща. Очі в неї карі, із сонцем, брови отакенні, як у чарівниці, а біля уст дві ямки все дихають і дихають собі; хто на них не погляне — подобрішає. І це дуже сердить тата. Хтось ненароком зиркне на мамині ямки, а він уже б'є посуду, б'є не як колгоспник, а як елемент. Шестеро дітей має, а сім'ю лишає без посуду. То хіба чоловіки розуміють, що таке любов? Ет, нічого вони не розуміють! *(Вибігає)*.

Хтось стукає у двері, і на поріг з квітами в руках стає Катрич.

Катрич. Євгеночку, дорогий!..

Євгена. Може, краще — Євгеночка?

Катрич *(не помічає, як сказані ці слова)*. Ні! Євгеночку — якось краще звучить. Кандидат в кандидати стає во фрунт перед дійсним кандидатом! *(Передає квіти)*. Скажи, ти дуже хвилювалась?

Євгена. Коли?

Катрич. На захисті дисертації.

Євгена *(сумно)*. На захисті — не дуже.

Катрич. Я, коли хвилююсь, малюю чортиків.

Євгена. А я намалювала сідло...

Катрич. І опинилась на коні! *(Скидає шапку, пальто)*.

Євгена. О, вже й сивина взялася за ваш чуб.

Катрич. Космічна сивина, як сказала Василина Петрівна.

Євгена *(здригнулась)*. Що вам у Москві сказали?

Катрич. Такого наговорили, що вся голова пішла обертом. Один видатний діяч сказав, що з мене сипляться зорі.

Євгена. То полетять ваші кораблі?

Катрич. Надіюсь, коли буде спокійно у світі.

Євгена. Що вас непокоїть?

Катрич. Що? Фашистська чума вхопилась за лопату смерті... Не повезло мені.

Євгена. З чим?

Катрич. Просився був у Іспанію — не взяли, сказали — старий уже. Невже я справді старий? І Василина Петрівна про це натякає. За твоє здоров'я, Євгеночку!

Євгена. За ваші кораблі! *(І заплакала)*.

Катрич. Ти чого, Євгеночку?

Євгена. Нічого, нічого... Це від радості.

Катрич. Дай я витру твої очі. *(Виймає хустинку)*.

Євгена. Ви краще руками, як колись...

Катрич. Тепер у мене в кожній кишені по хустині лежить. *(Витирає очі Євгені)*. Заспокойся, Євгеночку!

Євгена. Отак і живемо. З одного сипляться зорі, а з другого — сльози...

Завіса

ДІЯ III

КАРТИНА ПЕРША

В золотому надвечірньому морі шпешці ледь-ледь ворухнуть крилами вітряк. Далеко над річкою в мареві погойдується міст. На передньому плані стоїть висока тополя. Тривожно прогуділи літаки. Земля обізвалась зепітками, а небо — кулеметними чергами. На тлі білих хмар надає охопленій вогнем літак. У вітряку заговорило радіо: «Після тяжких боїв наші війська залишили...» — і стихло. На рундучок виходить постарілий Іван Сірошанка.

Сірошапка. І знову — залишили... (*Охоплює голову руками*). Як важко стогне вітряк, і він чує горе. Постаріли ми за ці дні, як туман... і в тумані, видать, маємо жити... Будь же ти проклята, війна, з усіма своїми хрещеним батьками і холуями, що мають павуки замість очей.

Входить засмучена Василина Оскілко, в одній руці жіночі
 маленька валізка,
 в другій — горшки-близнята.

Василина. Прийшла попрощатися з вами. І обід принесла. Може, це мій останній обід. *(Подає горшки-близнята)*.

Сірошапка. На свій останній обід я прийду до тебе років через тридцять п'ять — тридцять шість. Картоплі напечем, самогону нагоним...

Василина. Ой дядьку Іване, ви й тепер не плачете...

Сірошапка. Не маю права, донечко. Бо, як заплачуть Іванн, увесь світ стає меншим.

Василина (схлинула, поклатла голову на груди мельника). А я хоч перед дорогою па ваших грудях виплачуся.

Сірошапка. Виплачя, донечко. Жінці іноді легше стає, як вона виплачеться, а чоловікові — як лайнеться. Від сина листів не було?

В а с и л и н а. Останній з-під Львова прийшов.

С і р о ш а л к а. А від Юрія?

В а с и л и н а. Останній теж з-під Львова був. Вони в одній частині служать, то могли б...

Сірошапка. У війни більше загадок, ніж карт у ворожки.

Василина (*в пояс вклоняється мельнику*). Прощайте, і простіть, і вдруге простіть, і втретє простіть.

Сірошапка. Прощавай, донечко. Хай тебе не покидають надія і доля.

Василина. Ох, як ці сестри далеко жили від мене.

Вдалині обізвались гармати.

(Здригнулась). Як почувте щось про Петра чи Юрія, дайте вісточку.

Сірошапка. Неодмінно, дочко.

Василина. Хто ж вам тепер борщу наварить?

Сірошапка. Війна наварить — вогню тепер багато.

Василина. А може, і ви у ліси?

Сірошапка. Ні, дочко. Я той Іван, що навік приставлений до крил. Я можу падати з них, підійматися на них, тільки не кидати їх. (Прощається з Василиною).

Василина (торкає руками тополю). Прощавай і ти, зелений мій смутку зелених літ. (Виходить).

Недалеко гуде машина.

Сірошапка. О, хтось до нас під'їжджає. Вискакує з машини. Портфельний хтось.

Швидко входить Стратилет з портфелем під рукою.

Стратилет. Добрий день.

Сірошапка. Щось я з вами не стрічаюсь у добрі дні.

Стратилет. Ви залишилися тут сторожувати?

Сірошапка. Я не люблю сторожів і виконавців.

Стратилет. Ви чоловік з химерами і навіть зі своєю філософією.

Сірошапка. З селянською філософією і обмеженістю, як ви кажете.

Стратилет. Ну, це ж правда.

Сірошапка. Еге ж, багато хто обмежував нас.

Стратилет (в'їдливо). Радянська влада обмежувала вас?

Сірошапка. Та ні, дрібні виконавці, які мали великого — тільки один апетит.

Стратилет. Ет, як були, так і лишилися індивідуальним Іваном... Ви не свакуєтесь?

Сірошапка. Талончика не дали. А куди я без талончика?

Стратилет. Я вам дістану талон. Ну, як?

Сірошапка. А талончик на вітряк, на тополю, на цю пшеницю, на цю землю зможете виписати?

Стратилет. Недоречні жарти! Талон, що я випису,— це щастя.

Сірошапка. На ярмарку папуга теж витягує талончик щастя.

Стратилет. Значить, ви залишаєтесь з ворогами!

Сірошапка. З людьми.

Стратилет. Ну, як хочете. Мені треба забрати рукописи Юрія Катрича.

Сірошапка. Талончик на їхню евакуацію є?

Стратилет. Який може бути талончик на рукописи?

Сірошапка. Тоді доручення від автора?

Стратилет. Доручення було б, та автора нема! Хіба ви не знаєте, що Юрій Катрич убитий?

Сірошапка. Не може бути! Не може бути!

Стратилет. На війні усе може бути. Війна — не теща.

Сірошапка. Де його?..

Стратилет. Під Львовом.

Сірошапка. Під Львовом... І все одно — не вірю, не вірю.

Стратилет. Це ваша особиста справа. А тепер кажу офіційно: віддайте рукописи, мрії Катрича — вони потрібні державі.

Сірошапка. Я їх і вручу державі.

Стратилет. Так держава ж евакуюється.

Сірошапка. Евакуюється не держава, а ті, хто дуже потрібні їй, і такі, що дуже не потрібні їй.

Стратилет. Без філософії віддавайте рукописи. У вас вони загинуть, а я замкну їх у сейф...

Сірошапка. Отам, де ваші доноси лежать?

Стратилет. Я... я... я тобі!..

Сірошапка. Вивчи іще якусь літеру, крім «я», — згодиться.

Стратилет. Я ніколи, ніколи не прощу тобі...

Сірошапка. Ех, ти... дерматин.

Стратилет. Дерматин? Чого дерматин?

Сірошапка. Це трохи культурніше, аніж дермо.

Вбігає Покотило. На чолі в нього шоферські окуляри.

Покотило. Ой мамо... Товаришу Стратилет!

Сірошапка (*поправляє*). Громадянин Стратилет.

Покотило. Громадянин Стратилет...

Стратилет. Який я тобі громадянин? Я з тебе громадянина зроблю!

Покотило. Та дайте висловитись без дискусій. На пагорбі з'явилися німецькі мотоциклісти.

Стратилет. Не може бути!

Покотило. Мерщій в машину!.. Там жінки з дітьми просяться.

Стратилет. Нема в нас місця.

Покотило. Може, той сейф к бісу викинути?

Стратилет. А чим я відчитуватись буду?

Сірошапка. Отими дітьми, а не доносами, відчитався.

Стратилет. Поїхали! *(До Сірошапки)*. Я ще повернуся, і комусь стане тісно на землі. *(Вибігає з Покотилом)*.

Одразу ж забурчала машина.

Сірошапка. Поїхав, тільки пилом дітей обдав. Хоч воно й дерматин, та все одно тепер чогось трохи жаль.

З-за вітряка виходить із вузликом у руках Євгена.

Євгена. Я до вас, дядьку Іване.

Сірошапка. Євгено!.. Спасибі, дитя. І не побоялась?

Євгена. Колись я відчайдушною була.

Сірошапка. Яка ти гарна, донечко.

Євгена. Ой, хіба тепер до цього?..

Сірошапка. Красу найбільше бачиш у зелені дні, а розумієш — у чорні... Чому ти й досі в самоті?

Євгена. Хтось мені не догадався сказати ваших слів. Од Юрія Івановича не було нічого?

Сірошапка. Був лист.

Євгена. Давно?

Сірошапка. Ні, недавно... учора.

Євгена *(з надією)*. Справді, вчора?.. *(Похитнулась назад)*. Ой, їдуть!..

Сірошапка. Біжи, донечко, у вітряк... *(Заплющив очі)*. От уже і в неволі ми...

Євгена збігає по східцях і зникає у вітряку. Дорогою, строчачи з автоматів, пролітають німецькі мотоциклісти. Хтось ударив автоматною чергою по вітрякові, і він застогнав, наче поранений. Ось черга вдарила в крила — і на них спалахнули вогники. Старий мельник зі стогоном скотився вниз і, чіпляючись за крила, почав руками гасити вогонь. На цю сцену входять генерал Омельянович-Павленко, колишній командуючий петлюрівських військ, і Мирон Оскілко. Вони в німецькій уніформі. Приблуди спостерігають за боротьбою людини з огнем.

О м е л я н о в и ч - П а в л е н к о. Український Дон-Кіхот бореться з вітряком.

О с к і л к о. Ні, за вітряк. Не варто вам було так вириватися вперед.

О м е л я н о в и ч - П а в л е н к о. Коли не тепер, то вже піколи. Це мій останній шанс.

Вбігає з накетом у руці Ч и р в а.

Ч и р в а. Пане генерал, маєте офіційне призначення!

О м е л я н о в и ч - П а в л е н к о. Спасибі. Не знаєш — ким?

Ч и р в а. Комендантом славного міста Вінниці. Вітаю вас!

О м е л я н о в и ч - П а в л е н к о (*насунився*). Чи не замало для колишнього командуючого всього війська?..

Ч и р в а. Це тільки початок — ви не знаєте, який буде кінець!

О м е л я н о в и ч - П а в л е н к о. Одна земля знає, який буде кінець.

Ч и р в а. Ви знову високо підведете свої крила і вони охоплять Правобережжя і Лівобережжя України!

О м е л я н о в и ч - П а в л е н к о. Вашими устами мед пити, та, крім меду, є отрута. Ну що ж, комендант то й комендант. За цю першу ластівку я вас першого частую. (*Виходить з Чирвою*).

Сірошашка, погасивши вогонь, іде до рундучка.

О с к і л к о. Знайомий мельник! Одначе постарів ти.

С і р о ш а п к а. І ти не помолодшав, хоча й надів чужу шкуру.

О с к і л к о. Ти не забув, хто я?

С і р о ш а п к а. Заробітчанин.

О с к і л к о. Був заробітчанином.

С і р о ш а п к а. А хіба ти в німців не поденщик?

О с к і л к о. Ні, перекладач.

С і р о ш а п к а. Перекладач? Перекладаєш наше добро на чужі вози?

О с к і л к о (*пояснює*). Ні, я перекладаю слова, переводжу, значить.

С і р о ш а п к а. Читав колись про того, що перевозить через мертву річку грішні душі, а от щоб кудись перевозити слова — не читав. Вони у вас теж грішні?

О с к і л к о. Мельнику, хитрюго, ти мене обдурював, і я

тебе дурив. А тепер поговоримо серйозно. Я чоловік Васи-
лини Оскілко.

Сірошапка. Ти?

Оскілко. Так. Ти знаєш, де вона?

Сірошапка. Ні.

Оскілко. По очах бачу — знаєш. Її не заарештували?

Сірошапка. Ні.

Оскілко. Благаю, скажи, де вона?

Сірошапка. Пішла в партизани.

Оскілко. О боже! Стільки пройти митарств і мук,
щоб побачити її... А син, де мій син?!

Сірошапка. Син Василяни в армії.

Оскілко. Чого ж я рвався на Україну?..

Сірошапка. Напевне, переводити, що ми надбали.

Оскілко. Мельнику, ти думаєш, що я остання пад-
люка?

Сірошапка. Не перша і не остання.

Оскілко. Мельнику, ти повинен знати, де моя жінка,
де її знайти?

Сірошапка. Знайти її можна було раніше...

Оскілко. А тепер де?

Сірошапка. Шукай у лісах, а що там знайдеш —
не ручусь.

Оскілко. Ну, може бути такий випадок, що ти її по-
бачиш?

Сірошапка. На війні усе може бути.

Оскілко. Передай, що я приїхав.

Сірошапка. Оце порадує її.

Оскілко. Я буду навідуватись до вас.

Сірошапка. І мене порадував.

З дороги чути лемент і благання. Незабаром з'являється з підняти-
ми руками жалюгідна постать Стратилета, за ним з пісто-
летом іде Чирва, фашистські вояки, а позаду Омелянович-
Павленко. Пізніше підходить Покотило, а до дверей вітря-
ка прихилилась Євгена.

Чирва. Признавайся, зараза у мішечку і прочая, про-
чая...

Стратилет. Повірте, я сторож, я виконавець, тіль-
ки виконавець. У мене свідки є, що я виконавець.

Чирва. Це добре, що ти запасся свідками.

Оскілко. А ще одного свідка не треба?

Стратилет (жахаючись). Ой! Хто ви?

Оскілко. Свій свого не пізнав?.. Так признавайся,
хто ти, виконавче?

Стратилет. Признаюсь. Я тимчасово виконуючий обов'язки... В більшовиків я все життя був тимчасовим. І тільки не тимчасовими були мої заяви на ідейних. На безідейних я не писав.

Покотило. Безсовісний!

Стратилет (*спочатку приголомшений, що саме Покотило сказав це слово, потім хапається за нього, як за рятівне коло*). Ось бачите, навіть при вас мене безсовісним назвали. І весь час отак звали ідейні.

Чирва. Значить, ти доносиш найбільше на ідейних?

Стратилет. Так-так, і цим, по суті, я помагав вам.

Чирва. О, зараза в мішечку!

Омельянович-Павленко. А, знаєте, в його словах є доля правди. Що будемо робити?

Оскілко. Розстріляти.

Стратилет (*опускається на коліна*). О, змилюйтеся, панове!.. Пожалійте... У мене діти є.

Чирва. Дозвольте, пане генерал, і мені стати виконавцем. (*Красномовно побавився пістолетом*).

Покотило тихенько позадкував у поле.

Стратилет. Помилуйте... Я... я... я вам знадоблюся.

Омельянович-Павленко. У мене сьогодні не такий поганий день. Та й, коли подумати, ось такими виконавцями не можна розкидатись — це знаю, чи кращих знайдемо. (*До Стратилета*). Я беру тебе працювати до себе. Але гляди мені: я жартів змалку не любив.

Стратилет. Спасибі, пане генерал. Я... я...

Фашистські вояки і Стратилет виходять.

Темніє, і багрецем підпливає небо.
Десять б'є на сполох дзвін, реве худоба.

Сірошапка. Дерматинином був у нас, дерматинином будеш і в них.

До мельника, тремтячи, підбігав Євгена.

Євгена. Дядьку Іване, що це робиться? Хіба можна так низько впасти?

Сірошапка. Страшніше не падіння мерзоти, а що мерзота зверху плавала. Та цур їй. Тепер, головне, треба думати, як може людина піднятися над горем і неволею... О, сюди підвода повертає... (*Стає під тополлю*).

Євгена йде до вітряка.

Входить, накульгуючи, Люда з батіжком у руці,
оглядається, зупиняє зір на вітряку.

Люда. Агей, тут є хтось із живих?

Сірошапка. Кого тобі, дитя, треба?

Люда. Ой, а ви хто будете?

Сірошапка. Мельник. Ти, видать, з далекої дороги?
(Гладить дівчину по голові, поправляє збиту хустку).

Люда. Не гладьте мене по голові.

Сірошапка. Чого?

Люда. Бо тепер усякого буває: спочатку гладять по
голові, а потім б'ють теж по голові. Ви, як мельник, не
внаєте, де тут знайти Івана Романовича Сірошапку?

Сірошапка. Ти його знайшла. А як тебе звати?

Люда. Людою... Води... Або почекайте. От погладили
по голові, і я розгубила злість і ослабла.

Сірошапка. Ти вже злість маєш?

Люда. Набралась за дорогу, інакше не можна було.
Я вам поранених привезла.

З вітряка вибігає Євгена.

Сірошапка. Людо, Людочко! Яких поранених?

Люда (заплакала). Одного, здається, при смерті, а
другого...

Євгена. Хто вони!?

Входить з хрестом у руках отець Якихта.
Люда відсахнулась од нього.

Отець Якихта. Мені сказали: тут, на вітряку, жит-
тя прощається з життям.

Сірошапка. На моєму вітряку життя стрічається з
життям!

Сірошапка і Євгена біжать до підводи,
за ними шкандибає Люда.

Отець Якихта. То раніше тут життя стрічалось з
життям. А тепер, грядучи у пропасть, пішов по землі ан-
тихрист, да огнем, да виселицею, да топором вирубує
древо життя, древо спасенія і древо безсмертія.

З поля чути розпачливий зойк Євгени. Отець Якихта підняв
хрест, похитав головою. Незабаром Сірошапка з Євгеною
вносять і кладуть на землю непритомного Юрія Катрича, далі
входить Люда, підтримуючи Петра Оскілка, в якого на
ший похитується німецький автомат.

Люда. Товаришу хворий, чому не скинули його?

Петро. Товариш хворий не розлучається зі своїми п'яцками.

Люда (*дивлячись на Катрича, до Євгени*). Вони, маючи, все відбивали атаки, а між атаками питались, чи прийшов дощ на жито, на пшеницю і всяку пашницю. Їм дуже потрібний був дощ.

Євгена. Юрію Івановичу, Юрію Івановичу, товаришу командир... Це я, ваш Євген... Згадайте, як ми шаблями, наче блискавками, викресували новий світ...

Отець Якхт (*з хрестом нахиляється до Катрича*). Не тривож його душі — вона вже пливе між зорями.

Євгена. Відійдіть, не каркайте, отче. Між зорями попливуть його кораблі, а душа залишиться з нами, на землі.

Отець Якхт. Е-е-е, йому вже на землі і бог не допоможе.

Євгена. Відійдіть, отче... Юрію Івановичу, Юрію... молодість моя у поході, в сідлі, у вогні, закликаю вас і вклоняюсь вам своєю надією, своїм сподіванням і своєю любов'ю... Якщо її мало, прошу і вклоняюсь вашою першою любов'ю, і вашим небом, і нашою землею — не вмирайте, бо вам тепер ніяк не можна вмирати... Ви чуєте?.. Ви повинні почути мене.

Катрич зітхнув, поворухнувся. Отець Якхт, розставивши руки, здивовано і перелякано відхилився назад, а Сірошاپка і Люда нахилили голови до пораненого.

Катрич. Василю, Василю Петрівно, це ви?

Євгена (*мало не зойкнула, та стримала всі свої болі*). Це я...

Катрич. Щось мені молодість наснилась... І зачарований вітряк. Його не розстріляла війна?

Сірошاپка. Він стоїть, Юрію Івановичу.

Катрич (*тривожно*). А Петро живий?

Петро (*ступив крок і мало не застогнав*). Живий і здоровий.

Катрич. Василю Петрівно, а дощ пройшов на жито, на пшеницю?..

Євгена. Пройшов, пройшов...

Катрич. Щось мені, Василю Петрівно, ваш голос нагадує голос Євгени...

Євгена. Ні, це я, Василю. А голос Євгени до вас, певне, тільки у сні приходив...

Темніє.

КАРТИНА ДРУГА

Душа вітряка. Поскрипують спасті, стугонить ківш, і з мучника тече мука. Посеред вітряка в глибокій жаровні горить огонь, над ним, схилившись, чаклюють Катрич і Сірошاپка. Катрич запевняє подивився на годинник.

Катрич. Як наші?

Сірошاپка. Уже, напевно, дійшли. Міни підкладають.

Катрич. Чогось тривожно так.

Сірошاپка. Міни тривожать?

Катрич. І вони. Саморобні ж, саморобні.

Сірошاپка. Не ганьте свого винаходу. Колись, гляди, його хвалити будуть. *(Кочергами виймає невеличку авіабомбу і виливає з неї розплавлений тол в підставлену Катричем саморобну скриньку)*. От з яких сомів тепер варимо юшку.

Катрич. На безриб'ї і це міни.

З степу тричі пугукнув пугач.

Сірошاپка. Когось песе нечиста. *(У відро з водою опускає порожню авіабомбу, потім з відром і скринькою обережно спускається в потайник)*.

Катрич, накульгуючи, підіймається вгору і зникає в темноті.

У вітряк входить Мирон Оскілко.

Оскілко. Приворожив мене вітряк. Здається, одурію, коли не побачу їх. Боже мій, Петрові це вже двадцять перший рік. І всі роки він кляв мене, а я себе. Отак і викинув життя за пліт, немов пусту консервну банку. А могли б нахилитись до тебе твої зорі... Пізно, дуже пізно мізки прощаються зі страхом.

Входить Сірошاپка.

Сірошاپка. Неначе нема нікого, а ви розмовляєте. Може, з мукою?

Оскілко. Ні, з му́кою.

Сірошاپка. Що, чужа шкура не зрослася в акурат з душею?

Оскілко. Не катуй хоч ти мене, бо й на тебе знайшлися кати: читав і вислухував доносики.

Сірошاپка. Комусь короста пече руки і язик? Хіба є правда в світі: інший вкраде цілу державу — і у фюре-

рах чи президентах ходить, а мельнику за фунт муки переплаває.

Оскілко. Тут не мукою — димом пахне.

Сірош апка. Погрійте руки.

Обоє навпочіпки присідають біля вогню.

І ви дали законний хід доносикам?

Оскілко. Не дав. Мені не вигідно... Не бачив Васи-
лини?

Сірош апка. Тепер мені не вигідно її бачити. Ви зу-
стрінетесь з нею, домовитесь про своє, а потім мельника
за жабри. Ще, гляди, медальку заробите на ньому. Так
мені, може, про Василю краще не вам буде, а комусь
сказати?

Оскілко *(з жахом)*. Ти збожеволів, чоловіче!

Сірош апка. Ваш фірер теж, кажуть, божевільний,
а не журиться.

Оскілко. Зажуриться і він.

Сірош апка. Не пишіть самі на себе доноса.

Оскілко. Благаю, чоловіче, знайди мою жінку.

Сірош апка. Я не шукаю чужих жінок, бо знаю, що
за це буває.

Оскілко. Мельнику, повір, я можу бути ще корис-
ним, хоча б тим, з ким пішла моя дружина.

Сірош апка. Може, й так, а може, ти на них погріти
руки хочеш.

Оскілко. Як не віриш, ось тобі завдаток. *(Подав па-
пірець)*.

Сірош апка *(відхиляє папір)*. Не люблю завдатків,
бо потім треба повертати.

Оскілко. Тоді послухай. У ваші ліси послапо двох
провокаторів. Прізвище першого... *(Нахилється до вуха
мельника)*. Прикмети... Запам'ятав?

Сірош апка. Де там: у одне вухо ввійшло, у друге
вийшло.

Оскілко. Я повторю.

Сірош апка. А нащо мені цей клопіт?

Оскілко. Вони можуть знищити весь загін і Васи-
лину... Ну, може побачиш її?

Сірош апка. Не знаю. Як побачу — скажу.

Оскілко. Гляди ж — не піддури... Пожальй останній
кляцоть моєї душі. *(Вибігає з вітряка)*.

Згоря сходить Катрич.

Катрич. Значить, провокаторів заслали?

Сірошапка. Щось схоже на це.

Катрич. Прізвища і прикмети запам'ятали?

Сірошапка (з докором). Такого б не запам'ятати.

Катрич. Тоді, Іване Романовичу, зразу ж у ліси.

Знову тричі обізвався пугач.

Сірошапка. Іще трясця когось трусить! *(Починає вибирати муку)*.

Катрич підіймається вгору. У вітряк входить Стратилет з кількома поліцаями. Вони стали недалеко від дверей з гвинтівками напоготові.

Стратилет. Ну, так що?

Сірошапка. Я не знаю, як говорити з тимчасовими.

Стратилет. Узнаєш! Я прийшов за чиеюсь душею.

Сірошапка. Не ганяйся за чиеюсь душею, коли своя не прив'язана.

Стратилет. Ану, бери ліхтар — посвіти! Я перерию це кубло. Ще невідомо, що тут є, окрім рукописів.

Сірошапка. На все тут є господар.

Стратилет. Тепер я тут господар.

Сірошапка. Тільки тимчасовий.

Стратилет. Вперед! *(Підіймається вгору і раптом скрикує. Так, напевне, був крикнув Дон-Жуан, коли ожив камінний господар)*. Хто ви?!

Катрич. Господар!

Стратилет блискавично зіскакує із східців і кидається до дверей, але вихід загородила Євгена з автоматом. Поліцаї підіймають зброю на Катрича і Євгену. Євгена стріляє в того, який націлився на Катрича. Лунають постріли, гасне світло, і в темряві чути, як хтось падає на долівку, і пронизливий голос Стратилета: «А-а-а-а!»

Сірошапка. Хто знає тільки своє «я», закінчить «а-а-а!» *(Засвічує ліхтар)*.

Стратилет і поліцаї лежать на підлозі.

Катрич. А де Євгена?! *(Занепокоєно кидається в двері)*.

Вітряк, стогнучи снастями, поволі повертається. Видно рундук. Горем прибитий Катрич тримає на руках поранену Євгену.
В дверях з ліхтарем стає Сірошапка.

Євгена. Темніє в очах... *(Довго, щось згадуючи, дивиться на Катрича, а потім, посміхнувшись, говорить,*

наче з докором до себе). Лежала я тільки на маминих руках, більш ні на чийх... Я вам, Юрію Івановичу, розкажу старий-старий, не зовсім цікавий анекдот.

І а т р и ч (з мукою). Тільки не зараз!

Є в г е н а. А більше не буде коли. Послухайте, може, посмієтесь... Жила собі на білому світі одна дівчина, і брови, і очі мала не гірші за інших, тільки вдача в неї була трохи схожа на парубочу. Тому їй доводилося бути коли дівчиною, а коли хлопцем-воїном. Через це вона і взнала більше, аніж зокрема хлопець чи дівчина, про любов, і зненавиділа усе, що підроблялось під любов. Чогось їй думалось, що навіть у наш вік потрібна та любов, якої більше у піснях, аніж у житті, бо, як не буде цього, по-дрібнішає і материнство, і поменшає в очах наших дітей і краса, і святість. Правда, над нею сміялись деякі практичні, казали: живеш один раз, то крути голови не одному. Їм кохання здавалося каруселлю... А любов цієї дівчини жила поруч і не здогадалась поглянути на неї. Правда, смішно?.. Прощайте, Юрію...

Вдалині спалахує велике сляйво, охоплює міст через ріку.
Гримить вибух.

Темніє.

Ніч. Мовчазно чорніє вітряк.
Біля тополі, нервуючи, походжає М и р о н О с к і л к о.

О с к і л к о. Пора б, пора. Аж не віриться, що знов зустріну її. Коли б можна було повернути час! Але не вертається він ні з добром, ні з горем... А тут чогось Чирва став приглядатися... Здається, йде.

Входить С і р о ш а п к а з автоматом у руках.

С і р о ш а п к а. Пробачте, трохи запізнився.

О с к і л к о. Де моя дружина?

С і р о ш а п к а. Зараз дізнаєтесь.

О с к і л к о. Щось трапилось?! (Хапається за зброю).

Входить П е т р о О с к і л к о.

Зрада!

П е т р о. Ми не промишляємо зрадою.

О с к і л к о. Хто ти?

П е т р о. Петро Оскілко.

О с к і л к о. Мій син?! Чого ж мовчиш, сину?

П е т р о. У мене інший батько... Я вас ніколи не бачив.

Оскілко. Сину, дитино моя... Так, я не був тобі батьком... А чому не прийшла мати?

Петро. Вона не могла прийти.

Оскілко. Побоялась?

Петро (з боєм). Вона вже нічого не боїться.

Оскілко. Хай не боїться. Повір мені, дитино, я інший стаю. І в сліпців, буває, розплющуються очі. Я приніс вам деякі матеріали і хотів, щоб вона мене простила в останній раз.

Петро. Вона вас не простить в останній раз.

Оскілко. Чому?

Петро. Її вже нема.

Оскілко. Як нема?

Петро. Учора вбили фашисти.

Оскілко. О боже... І тут спізнився...

Темніє.

КАРТИНА ТРЕТЯ

Старий ліс обступив невелику галявину. На галявині горить багаття, трохи осторонь біля приймача вовтузиться Люда. З лісу виходить підперезаний кулеметною стрічкою Петро Оскілко, і хоча його забинтова па рука тримається на пов'язці біля грудей, він має молодецький, бойовий вигляд. Побачивши дівчину, партизан радісно підіймає шапку, на якій палахкотить червона стрічка.

Петро. Людочко, дороженька...

Люда (строго). Партизан Оскілко, прошу не фамільярничати.

Петро. Чого ж я фамільярничаю?

Люда. Запам'ятайте: я не Людочка, а партизан Люда. Людочка я для тата й мами.

Петро. І для командира нашого.

Люда. Так він мені як батько.

Петро. І для Івана Романовича Сірошапки.

Люда. Так він же мені як дідусь.

Петро. От яку ви сімейність розвели в партизанах! Того вас так жалують.

Люда (від обурення стискає кулачки). Де ваша совість? Підривати мости, підривати самого гебітскомісара — це жалувати?

Петро. А то ні? Ви більше ходите підривати, ніж я.

Люда. А-а-а... Я ж маленька, не така верства, як ви...

Петро. Ну й поколіннячко!

Л ю д а. Де ж тепер наші? Чогось так тривожно. (*Ступає крок*).

З ноги її спадає чобіт.
Оскільки сміється.

Як вам не соромно? Хіба я винна, що на мою ногу нема чоботят. (*Припадає до приймача*).

Приймач знову шипить, пищить і свистить.

П е т р о. Людочко...

Люда мовчить.

Партизан Люда.

Л ю д а. Я слухаю вас.

П е т р о. Не обзивається Велика земля?

Л ю д а (*з жалем*). Ніяк не хоче обізнатися, ну ніяк. Я вже так її просила, аж плакала.

П е т р о. Аби до ваших сліз та ще нові батареї були.

Л ю д а. Сама знаю. І все одно так хочеться почути, як свою рідну маму. Вона вже, певне, і поховала мене, та все одно виглядає і з поля, і з лісу, і з шляху і не знає, що її Людочка вже має партизанську медаль.

П е т р о. Жалують вас, жалують.

Л ю д а. Один тільки ви насміхаєтесь.

П е т р о. Я?

Л ю д а. А хто казав: їй би ляльками бавитись, а вона мости підриває.

П е т р о. Я ж люблячи вас.

Л ю д а. Не прикривайте насмішок любов'ю. Я знаю, що таке любов.

П е т р о (*вражено*). Ви знаєте, що таке любов!?

Л ю д а. А чого ви всі повинні знати, а я не повинна?

П е т р о. Ви мене вбили.

Л ю д а. Випийте води — воскреснете.

П е т р о. Коли ж ви встигли когось полюбити?

Л ю д а. А чого я вже повинна когось любити?

П е т р о. А хто сказав: «Я знаю, що таке любов»?

Л ю д а. Так я ж про любов нашого командира знаю.

П е т р о (*полегшено*). Значить, ви теоретично знаєте любов?

Л ю д а. Ет! (*Зневажливо змірявши очима хлопця, йде до приймача*).

Петро сідає біля багаття, розбинтовує руку,
з сумки виймає шматок смоли,
пагіриває над огнем і починає закапувати рану.

Л ю д а (з жахом). Партизан Оскілко, що ви робите?!

О с к і л к о. Закапую вавку.

Л ю д а. Смолою! (Підбігає до Петра).

П е т р о. Йоду ми ще не навчилися робити.

Л ю д а. Ой, бідненький. Це ж так боляче!

П е т р о. Це ви теж теоретично знаєте?

Л ю д а. На жаль, практично... (Виймає з кишені шматок смоли). Не думайте, що ви тільки маєте ось такі скарби... Ой! (Кидається до приймача). Хто говорить? Велика земля?.. Велика земля... Я маленька Люда... Ви мене знаєте? Не може бути!.. Ой, спасибі. Командир на дуже важливій операції... Ось-ось повинен прийти. Передам, передам. (Злякано). Ой! (Виструнчується). Велика земля! Велика земля, маленька Люда слухає вас. Велика земля, прошу вас, обізвіться...

П е т р о. Людочко, дороженька, ну що?

Л ю д а (мало не плачучи). Батарей.

П е т р о. А що Велика земля передала?

Л ю д а. Велика земля дякує нам. І до нас має прибути літак. І Велика земля сказала, що вона знає маленьку Люду. Це Велика земля пожартувала?

П е т р о. Ні, це Велика земля пригорнула тебе, як мати.

Л ю д а. От я думаю про той час, коли буде тільки Велика земля і не буде дрібних людей: різних фашистів, колабораціоністів і різного сміття... Ой, Велика земля знає мене. А може, вона підсміюється, як ви, партизан Оскілко?

П е т р о. Людочко, не рівняйте мою вдачу з Великою землею, бо я почну задаватися.

Л ю д а. Це ви вмієте. Навіть у партизанах чоботи чистите ваксою. Для кого б це?

П е т р о. Добре, що ви хоч ваксу помітили.

Л ю д а. Бо вона блищить... Оце коли вся наша земля стане Великою, я поїду в Москву, куплю собі найкращі туфельки...

П е т р о. Не знайдете.

Л ю д а. Чому не знайду?

П е т р о. Наша промисловість і не здогадується про існування таких піжок. (Показує, які в Люди маленькі ніжки).

Л ю д а. Ні, я поїду не сама.

П е т р о (з надією). А з ким?

Л ю д а. З Юрієм Івановичем.

П е т р о (розчаровано). Ага.

Л ю д а. І ми підемо у Великий театр. Я тоді начеплю свою партизанську медаль...

П е т р о. А люди будуть похитувати головами і докоряти: «Дівчинко, нащо ви у тата забрали медаль? Ай-я-яй, як негарно...»

Л ю д а. Партизан Оскілко, у вас із апендицитом вирізали і романтику.

П е т р о (*прислухаючись*). Здається, наші повертаються.

Л ю д а (*приклавши руку до очей*). Ой!

П е т р о. Чого ви?

Л ю д а. Як мовчки вони йдуть... Мені страшно.

Входять партизани, несучи тяжко пораненого командира.

С і р о ш а п к а. Ось тут кладіть.

Партизани кладуть командира на землю.

Л ю д а. Ой!

К а т р и ч (*розплющив очі, посміхнувся*). Як добре, що я серед своїх...

С і р о ш а п к а. Юрію Івановичу, вам тепер не можна говорити.

К а т р и ч. Саме тепер можна. Дайте мені, дядьку Іване, вашу руку... Скільки на ній доріг написано, та все нелегкі... От і нема вже вашого Юри... На ваші плечі залишаю загін... Поховайте мене біля вітряка, щоб я бачив і степ, і зорі і чув шелест крил зачарованого вітряка.

С і р о ш а п к а. Юрію, Юрасю!..

К а т р и ч. Не плачте, Іване Романовичу, бо як заплачуть усі наші Івани, то поменшає світ.

С і р о ш а п к а. То як усі... А тепер плаче індивідуальний Іван.

К а т р и ч. Сонце даремно падало на нас, дядьку Іване... А тепер запам'ятайте мої останні слова. Треба негайно вивести у ліси усіх селян з Білого острова. Туди має над'їхати каральна експедиція. Увесь час тримати під наглядом залізницю Вінниця — Козятин — Жмеринка. Покотила і Гріненка забрати в ліси: старостувати їм уже небезпечно. Здається, все... А де маленька Людочка?

Л ю д а. Я, тату, ось тут. (*Схлипуючи, стає на коліна*).

К а т р и ч. Тільки не ставай переді мною на коліна, прихили голову. (*Обома руками нестить їй голову*). Дитятко моє, підрильник мій, квітко лісова. Коли б я був

великим художником, я так намалював би твій портрет, що на нього з'їжджались би дивитись і дивуватись люди... У мене в землянці знайдеш туфельки. Я їх шив тобі після поранення, бо на твої ніжки не працює наша промисловість. Я гарно колись шив, мав бути добрим шевцем, а став лише командиром і ученим. Знов Радянська влада винна.

Л ю д а. Юрію Івановичу, вам відпочити треба.

К а т р и ч. Мій відпочинок наближається. Мені пісню треба. Починай, дівчинко, як наша Євгена починала — верхом та верхом. А я уже й низом не можу! не то донизу, не то вгору йду. Ну, сміливіше.

Л ю д а (*вигираючи очі, починає співати*).

Цвіте терен, цвіте терен,
Та цвіт опадає.

Пісню підхоплюють партизани. Раптом Люда обірвала спів, тихо зойкнула. Але партизани не почули її зойку і продовжують співати над стихлим командиром.

З а в і с а

ЕПІЛОГ

Святкова Москва, ілюміновані вежі Кремля.

Під бій курантів Спаської вежі
піднімаються різнобарвні вогні салюту.

Над Москвою, над світом лунає схвильований голос диктора:

«Вінцем наших перемог в оволодінні космосу став
тріумфальний політ радянської людини на космічному кораблі.

Честь і слава робітничому класу, радянському селянству,
радянській інтелігенції, всьому радянському народу!

Честь і слава радянським ученим, інженерам і технікам —
творцям космічного корабля!»

Сцена поволі повертається, і ми бачимо вечірній український степ, ілюмінований вітряк, високу тополя, обеліск біля неї, а над степом провисле зоряне небо. Над дверима вітряка красується освітлений портрет Юрія Катрича. Слова диктора: «Честь і слава радянським ученим» — спадають на вітряк. Біля портрета астронавта, пеначе в почесній варті, стоїть Герой Радянського Союзу І в а н Р о м а - н о в и ч С і р о ш а п к а.

С і р о ш а п к а. От, Юрію, і збулася твоя мрія. Слава нашим астронавтам і тобі слава. (*Вигирає очі*). Щось частіше з'являється роса на очах, напевне, на врожай?

Входить в блаженській шляпі і пальті схвильований о т е ц ь Я к и х - т а. Він поповнів, постарів, але й до цього часу не встиг розгубити тієї наївності, що іноді стоїть поблизу від... але не будемо уточнювати це в такий великий день.

Отець Якихта. Зі святом вас, зі святом. Зуміла-таки людина порозумівати і звьоздне теченіє, і лунне теченіє, і на самое небо восходіть.

Сірошапка. Не боїтесь, що космонавти летять у рай?

Отець Якихта. Крила — теж від бога. (*Тре око*). І-і-ій, мошкара в око залітає. До вас можна офіційно звернутись, як до Героя Радянського Союзу?

Сірошапка. Можна і офіційно.

Отець Якихта. А це правда, що вас персонально хотіли назначити міністром?

Сірошапка (*здивовано*). Хто вам сказав?

Отець Якихта. Шепнули неофіційно. Я вже навіть до Бі-Бі-Сі прислухався: воно раніше передає новини. То правда?

Сірошапка. Правда.

Отець Якихта. І як ви?

Сірошапка. Відмовився.

Отець Якихта (*хапається за голову*). О-о-о-ой! Гординя, гординя одоліла вас! Це б такий кабінет мали і горіховий гарнітур!

Сірошапка. От горіхового мені й не захотілось, я за твердіше дерево.

Отець Якихта. Що дерево! Аби розкошувало черевом!

Сірошапка. Ви життя пройшли, та не пройшли відстані від черева до голови.

Отець Якихта. З головою більше клопоту, аніж із черевом. Е-е-е-ей, яку ви зробили ошибку! Я, наприклад, замість пітія, став би одну росу лізати, аби тільки в міністри пролізти.

Сірошапка. Вам, думаю, і роса не допоможе.

Отець Якихта. Теж правда.

Сірошапка. Старі ви, отче Якихто, і думки у вас старі, як Ветхий завет.

Отець Якихта. Оце вже неправда. Думки мої молоді — частенько в мої двадцять років заглядають.

Сірошапка. І тільки бачать там попівські гуляння та залицання.

Отець Якихта (*здивовано*). Теж правда.

Сірошапка. Як недозволено убого і грішно прожили ви біля святого письма. Усе життя вам залітала в очі мошкара, а не зоряний пилок.

Отець Якихта (*ображено*). Я ж не картаю вас,

що ви все життя прожили біля вітряка, а картаю за те, що відмовились від міністерської роботи.

Сірош а п к а. Ось я зараз увійду в свій вітряк, погляну на всю свою зачаровану землю, дам життя крилам, і потече людям борошно — кому на добрий хліб, а кому на весільний коровай. Хіба це не міністерська робота?

О т е ц ь Я к и х т а. Теж правда: робота міністерська, тільки жалування менше.

Сірош а п к а. Ветхий завет.

Входять у вітряк. Зі степу чути пісню:

Цвіте терен, цвіте терен
Та й цвіт осипає.

Входять радісні П е т р о О с к і л к о і Л ю д а з дітьми.

П е т р о. От і наш зачарований вітряк.

Л ю д а (*до портрета Катрича*). І тато наш посміхається нам. Добрий вечір, тату. Із вашим святом вас.

Загуділи, закрутились крила вітряка.

П е т р о. Я так чекав тебе, так уже чекав, що мало не всю посуду побив.

Л ю д а. Чую керівництво мого батечка.

П е т р о. Ми з ним дуже зійшлись характерами.

Л ю д а (*зверхньо посміхаючись*). Ой чоловіче, чоловіче, який світ гарний, а ти горшки б'єш.

П е т р о. Скучив за тобою.

Л ю д а. А я у Великому театрі встигла побачити «Золушку».

П е т р о. Подобалось?

Л ю д а. Усе дуже подобалось, тільки принц — не дуже.

П е т р о. Напевне, тому, що він не був у партизанах?

Л ю д а. Не задавайся.

П е т р о. Люба моя, квітко лісова...

Люд а прихиляється до нього, а діти підходять до тополі, старша дівчинка торкається гілок дерева. З вітряка виходить Сірош а п к а.

Сірош а п к а (*тихо*). Кораблі летять, крила ростуть, а любов іде. Хоч тепер не будемо заважати їй...

З а в і с а

ДУМА ПРО ЛЮБОВ
ДРАМА НА 2 ЧАСТИНИ, 9 КАРТИН

Дійові особи:

Романишин Богдан.	Снігурська Софія.
Матір.	Пасикевич Антін.
Батько.	Пасикевич Антоніна.
Безкоровайна Ярина.	Шинкарук Меркурій.
Безкоровайна Марія.	Васюта Артемон.
Безкоровайний Сергій.	Півторадні Олександр.
Туровець Максим.	Дяк.
Громишина Соломія.	Душа тополі.
Шаламай Іван.	Гармаші, діти,
Шаламай Данило.	гітлерівський
Шаламай Роман.	генерал,
Шаламай Василь.	крайсландвїрт,
Снігурський Мирон.	автоматники,
	поліцай.

Дія відбувається на Україні в 30—40-х роках.

ЧАСТИНА I

КАРТИНА ПЕРША

Надвечірній зимовий степ. Над заметеною дорогою самотньо гнуть-ся тополя, вітер і хурделиця шарпають, гнуть її, крізь шал завії чути стогін дерева.

Край степу з'являється засніжена постать Романишина, він уже наосліп бреде заметами, зупиняється, знову бреде і знову зупиняється.

Богдан. Гей-гей, здається, заблудився. *(Став посеред степу, оглядається)*. Є чотири сторони світу, немов чотири долі, а ти бредеш у бездолля. *(Заточуючись від втоми, підходить до тополі, у подиві, ще не вірячи собі, зупиняється)*. Невже це ти, тополе з перехрестя, із чотирьох моїх доріг? Авжеж, це ти!.. Отак і збитись можна із дороги, та є тополя при дорозі, гарна, як дівчина, і беззахисна теж, мов дівчина. Спасибі тобі, серденьтко! Гей, вітри й хуртовино, не ломіть її рук, не ломіть її дівочого віку.

Шалено налетіла хурдига, засліпила Богдана,
вибила стогін з тополі.

(Торкнувшись рукою очей, зітхнув чи застогнав і заговорив до себе).

Зашарпали вітри й хурделиця. А ноги аж гудуть. Перепочити трохи — та й у дорогу, бо час не жде. *(Притуляється до тополі й наказує собі).* Тільки не засни, тільки не засни, бо треба дійти до чийогось весілля, до свого безталання... Ярино, як же ти змогла?.. Тільки б не заснути... Тополенько, гукнеш, коли почну дрімати...

Десь із степів чи з пам'яті забрипіла мелодія: «По діброві вітер вие, гуляє по полю, край дороги гне тополлю до самого долу...»

О, наче вітер стих і потеплішало. *(Схиляє голову, тримаючись тополі, осідає).*

Якусь хвилину ми чуємо рокіт вітрів, а потім озвалася весільна пісня дружок, і замість снігу під ноги хлопцеві починає падати весняний цвіт.

Це що? Це хто?

Неждано з самої тополі з'являється дівчина.

Дівчина. Гей, хлопче, не спи, бо лихо не спить!

Богдан *(стрепенувся, але не прокинувся).* Ярино! Яринко! Яриночко! Це ти!?

Дівчина. Ні, я не Ярина.

Голос Богдана. Отакої! Навіщо цей обман?

Дівчина. А що це означає «обман»?

Голос Богдана. Обман — це те, що народилось у мавпи і не померло в людині. Ти хто?

Дівчина. Я душа цієї тополі.

Голос Богдана. Хіба!? Як ти схожа на Яринку!

Душа тополі. Ти, певне, кохаєш її?

Голос Богдана. І не питай...

Душа тополі. А вона тебе?

Голос Богдана. Не знаю...

Душа тополі. Чому?

Голос Богдана. Бо вона гарна, мов ранкова зірниця, а я звичайний хлопець.

Душа тополі. Хлопець із смутком і правдою в очах. Коли ж полюбив?.. Ні, ні! Коли у тебе народилась приязнь до Ярини?

Голос Богдана. Давно-давно. Ще школярами ми були...

Душа тополі. Школярами? Це ж не педагогічно.

Голос Богдана. Тоді не знав я, що педагогіка одхрещується од любові.

Душа тополі. Ти часто згадуєш той день, як народилось... щось?

Голос Богдана. Ти краще запитай, коли не згадую той день.

Душа тополі. Це так цікаво! Розкажи, юначе.

Голос Богдана. Невже таке буде цікаве для тополі?

Душа тополі. Доля ж тополі так схожа на дівочу долю.

Голос Богдана. Тоді послухай. Колись узимку наша вчителька Софія Снігурська повела нас у напівзабуту козацьку церковицю, не молитись, а щоб ми побачили старожитні запорозькі пам'ятки...

Збоку висвітлюється стара заморозька церковиця. Тут саморобні свічі виходять із напівтемряви святих і праведників у запорозькому вбранні, біля їхніх поясів висять шаблі й криві ятагани, за пояси засунуті пістолі.

Снігурська. Діти, увага, увага! Ось придивіться, як оживає історія у цьому малюванні. Це ж не якийсь святий, а хоробрий воїн війська Запорозького! Зверніть увагу і на його зброю, і на сміливі очі, і на те, що на скроню його звисає оселедець.

Яринка. А ось у цього праведника і кирея, і чоботи селянські (*обернулась до Богдана*), і схожий він на твого батька.

Богдан (*Яринці*). А на Запорозжжя зовсім не пускали жінок.

Яринка. Чому?

Богдан. Бо вони там розвели б курей і почали б сваритись за кожне яйце.

Яринка. Не патякай, Богдане.

Богдан. Це я патякаю!? (*Боляче потягнув дівчину за кіску*).

Школярка. Скажи, Яринко, вчительці. Це ж не вперше він смикає тебе. Скажи!

Яринка (*глянула на вчительку і тихенько Богдану*). Ти смикай, Богдане, але не дуже боляче.

Оторопів хлопець, іншими очима глянув на дівчину, яка довірливо дивилась на нього.

Богдан. Я тебе, Яринко, більше ніколи не зобиджу!

Яринка. Справді?

Богдан. Справді.

Яринка. І чого?

Богдан. Бо ти молодець, як справжній хлопець!

Затемнення.

Душа тополі. Отак і почалось у вас?

Голос Богдана. Отак і почалася моя приязнь.

Душа тополі. А коли ти побачив, що Ярина така гарна?

Богдан. Тоді, коли вона віями почала прикривати очі.

Душа тополі. А далі, далі що?

Голос Богдана. Далі я пішов учитися, а Ярина залишилася в селі, і в свої сімнадцять літ стала не дівчиною, а святом чорнобривим, і її прозвали Чорнобривцем. За нею почали побиватися хлопці-красені, а я, тамучи бої, відійшов од неї, бо не для мене зросла така врода.

Душа тополі. І ти нічого і ніколи не сказав їй?

Голос Богдана. Ні.

Душа тополі. Чому ж!?

Голос Богдана. Побоявся. Іноді краса мечем стинає душу.

Душа тополі. Чудні ви, люди: і боїтесь краси, й нівечите красу. А тепер куди поспішаєш?

Голос Богдана. До Ярини на весілля.

Душа тополі. Ой! На весілля? Вона знайшла свою любов?

Голос Богдана. Її знайшло її бездолля: силою віддають Ярину.

Душа тополі. Невже краса й бездолля можуть стати під вінець?

Голос Богдана. Буває.

Душа тополі. І ти будеш на їхньому весіллі чарку пити?

Голос Богдана. Я вже отрутою упивсь.

Душа тополі. Чого ж ти поспішаєш до Ярини?

Голос Богдана. Щоб хоч тепер сказати, як любив її.

Душа тополі. Ох люди, люди...

Вона зникає, а збоку знову висвітлюється стара церковиця. Несподівано оживає святе малювання, з нього виходить батько і матір Богдана. Батько — це той самий праведник у киреї й селянських чоботях, а матір схожа на богородицю у вишитій сорочці.

М а т и. Чуєш, Василю, як шаленіють, як стогнуть усі вітри?

Б а т ь к о (*посміхнувся*). І чую, і згадую.

М а т и. Що ж ти згадуєш?

Б а т ь к о. Колись усі вітри, усі метелиці гули, а ти виходила на вулицю до мене і в моїй киреї ховала личко.

М а т и. Хіба таке у церкві згадують?

Б а т ь к о. Про любов і в церкві, і в раю згадаєш. (*Наспівує*). «Ой гаю, гаю, зелен розмаю, любив дівчину, сам добре знаю». Це ж тебе. Це ж ти була в цій пісні.

М а т и. Як постаріла я, Василю.

Б а т ь к о. Не постаріла, а посивіла, немов голубка.

М а т и. А де тепер наше дитя? Може, й воно десь зі школи додому добивається?

Б а т ь к о. Чого б йому в таку хуртечу?

М а т и. Ти ж знаєш, який він завзятий! У тебе вдався. (*Прислухається до хуртечі*). Може, хтось у степу прощається з життям?

Б а т ь к о. Біда. Так я ударю в дзвона, хоч невеличкий він, а голос має.

Затемнення.

В гудіння метелиці влітається голос дзвона, а потім і запорозька безжурна музика: «Ой чи пан, чи пропав — двічі не вмирати». Богдан здригнувся, розплющив очі, прислухався до музики.

Б о г д а н. Яке ж привиділось мені! Не спам'ятався, як почав засинати. Отак міг і навік заснути. Скоріше в дорогу, бо час не жде... А хто ж це грає в хуртовину?

(*Ще не може второпати, чи це його морочать видіння, чи й справді хтось морозить міддю уста й душу*).

До музики приєднується дзвін упряжі.

Гей, гей! Гей, гей!

На безжурному акорді обірвалася музика. Чийсь голос сказав коням «тпру» і запитав темряву: «Чия душа шукає порятунку?»

Людська.

Із сніговиці вийшов старий Ш а л а м а й із трьома синами, які мальовничо були перехоплені чутливою міддю труб. Шаламаї підійшли до тополі, старий одразу ж витріщився на Богдана, на його блаженське пальтечко й беззаперечно прорік.

Ш а л а м а й. Діти, погляньте на нього! Це — філософ!

Ш а л а м а є н к и. Ги-ги-ги! Наш тато скажуть.

Ш а л а м а й. Правда ж, хлопче, ти філософ?

Б о г д а н. А по чому таке пізнається?

Ш а л а м а й. По одержинці, а не розуму.

Б о г д а н. Швидко ви до мого розуму добрались.

Ш а л а м а й. А хто ж у таку хурделицю виривається в пальтечку? Тільки філософи й дурні.

Ш а л а м а є н к и. Ги-ги-ги!

Б о г д а н. А ви хіба не філософи?

Ш а л а м а й. Для чого нам така напасть?

Б о г д а н. А хто ж задарма виграє не людям, а хуртовині?

Ш а л а м а й. Мусимо, хлопче, бо теперечки так хурделить, що не одне безталання може збитися з дороги і мати розлуку з душею.

Д а н и л о Ш а л а м а й. Колись у нас такої години дзвони дзвонили, а тепер Шаламаї на трубах дзвонять.

Б о г д а н. І ви всю дорогу будете грати!?

В а с и л ь Ш а л а м а й. Аякже, всю дорогу!

Шаламасники кладуть один одному руки на плечі
і завзятим танцем починають гріти поги.

Ш а л а м а й. Та що дорогу! В завію, чуєш, я виводжу свій виводок за село, ставлю спиною до вітрів і так граю, аж губи тріскаються.

Р о м а н Ш а л а м а й. Справді, тріскаються і грубішають, дівчатам на втіху.

Б о г д а н. Врятувала ж когось ваша музика?

Ш а л а м а й. Питаєш! А для чого б я мордував на холоді дорогий інструмент і своїх опришків? Ї музики відомі на увесь світ, що по великих містах зарятовують людську душу від мерзоти. А ми, сільські самоуки, даємо радість коли не мужицькій душі, то мужицьким за-каблукам.

Д а н и л о Ш а л а м а й. І не спимо в заметіль, бо лихо не спить.

Б о г д а н. Куди ж ви їдете тепер?

В а с и л ь Ш а л а м а й. Поспішаємо на весілля в Озерне.

Б о г д а н *(вразено)*. В Озерне?!

Р о м а н Ш а л а м а й. Еге ж, їдемо, та чи доїдемо, бо за весілля сторгувались, а за погоду — ні.

Д а н и л о Ш а л а м а й *(мрійно)*. Ех, і дівчину, кажуть, вихопив бісів Васюта... То не дівчина, а журба всім хлопцям!

Ш а л а м а й. Їдьмо, парубче, з нами.

Б о г д а н (*мало не застогнавши*). Мені не по дорозі... в Озерне.

Ш а л а м а й. Не утікай, юначе, од музики і краси. Колись потягнешся до них, а все й минеться. І жаль років, і жаль себе стане.

З метелиці вивинувся спів: «Ой куди ти, дяче, мандруєш, кому мов серпе даруєш?»

Д а н и л о Ш а л а м а й (*засміявся*). Дяк-життелюб кудись мандрує!

З метелиці виходить дяк.

Д я к. Слава всевишньому на небесах і на землі слава. (*Радісно*). О, несамовиті Шаламаї! От хто мене підвезе на весілля і на чарку.

Ш а л а м а й. Дяче, ти не помітив, що твоє життя обертається навколо чарки?

Д я к (*не журачись*). Бо є два дива на землі: чужа горілка і в сусіда жінка.

Ш а л а м а й. А на небі?..

Д я к (*зітхнув*). Там тільки песнопеніє і... повна безтелесність. То краще — на земне весілля і веселіє.

Шаламаєнки кивнули високими шапками Богдану, обернулися, вемов по команді, потягнулись губами до своїх труб, і хуртовину переважив безсмертний запорозький марш.

Богдан, думаючи про своє, з жалем проводжав їх поглядом і прихилився до тополі.

КАРТИНА ДРУГА

Хата Ярини Безкоровайної. На покуті стоїть житній сніп, на столі стікає сльозою свіча. По хаті, не знаходячи місця, спує у весільному одязі Ярина. Ось вона підійшла до ткацького верстата і сіла за нього. Входить м а т и.

М а р і я. Що ти робиш, доню?

Я р и н а (*грюкнула лядою*). Руками та сльозами тчу свою доріжку.

М а р і я (*прислухається до хуртовини*). Тепер усі завіяло дороги.

Я р и н а. Для подорожнього, але не для душі. (*Грюкає лядою*).

М а р і я. Покинь. Зараз твої дружки прийдуть.

Ярина. Це, мамо, не мої дружки, а мого брата.

Стукнула віконниця.

(Здригнулася). Хтось стукає до нас.

Марія. То вігер, хуртовина.

Ярина *(з надією)*. А може, подорожній? Пам'ятаєте, як колись до нас прибився Богдан?

Марія. Тоді він з інституту добиравсь додому. Де він тепер?

Ярина. Вчителює.

Марія. Ще не одружився?

Ярина. Ні.

Знову грюкнула віконниця.

О, чуєте! *(Вибігає з хати, та незабаром повертається)*. Ніде нікого, тільки чотири вітри розпинають село. *(Підходить до столу, гасить свічку, здіймає вінок з голови і кидає на лаві)*.

Марія *(з жахом)*. Що ти робиш!?

Ярина. Не дочекавшись весілля, прощаюсь із весіллям. *(Сідає за верстат)*.

Марія. Так тебе ж Сергій зведе зі світу. За ким ти сохнеш, що так ненавидиш?

Ярина *(зітхнула)*. За вчорашнім днем. *(Грюкає лядою)*.

Марія. Дочекалися весілля, а сумуємо, як на похороні.

Відчинилися двері сусідньої кімнати, на порозі став Сергій, скаженіючи, він прислухався до грюкання ляди.

Сергій. Ти що, дівко, з глузду з'їхала?

Ярина. Через тебе, брате, тільки через твою сваволю.

Сергій. Заговорила тиха та божя. Подумати тільки: вона на дівич-вечір сіла ткати! Он уже дружки співають. Надівай зараз на свою куделю вінок.

Ярина. Краще ти його надінь на свої зализини.

Сергій. Як не перестанеш варити юшку, то поведу до ополонки, а там студена вода, їй-бо!

Марія. Іди, студеноокий. Чого каламутиш світом, як дідько болотом?

Сергій. Я таки скаламучу комусь і печінку, і селезінку: для мене це діло вемудре.

Марія. Іди, чого ти, паче той сестропродавець, мордуєш її?

Сергій. Щоб не була така розумна. Буду шматками виривати з неї дурний розум, як дико м'ясо. Короля чи принця з-за океану виглядаєш? Васюти — це теж принці!

Ярина. Прицвинтарні.

Сергій. Дурна! Артемон — це такий характер, що у самої фортуни вирве свою долю.

Ярина. Свою вирве, а чиюсь закопає.

Сергій (*ще більше витріщився на сестру, але, почувши голоси надворі, силувано усміхнувся*). Ану, розпогодься мені, бо вже дружки надворі!

Чути спів дружок:

Ой у городі вишня-черешня хрещаста, (2)
Ой вийди, матінко, з самого щастя,
Вийди, матінко, вийди,
Не вчини нам кривди,
Стань собі на помості,
Проси до хати гості.

Сергій подає вінок Ярині, вона бере його в руки й кладе братові на голову. Той замахнувся на неї, та, почувши тупіт у сніях, починає усміхатися. До хати зі співом уходять дівчата-дружки.

Сергій. Драстуйте, дівчаточка! Померзли на холоді?

Дівчата. Таки померзли! Так уже мете! Так уже хурделить!

Сергій. Я зараз варенухою почастую. Заходьте до моєї кімнати та заспівайте гарненької.

Дівчата. Якої ж вам?

Сергій. Із самого дівочого серця. (*Відчиняє двері до своєї кімнати*).

Дівчата. Із самої правди?

Сергій. Із самої правди.

Дівчата (*заспівали*).

Ой татарин, брат татарин,
Ой продав сестру за талер,
А білее личенько за п'ятак,
А русую косу віддав так.

Ярина. Дочекався, брате, самої правди? Дочекаєшся і кривди!

Злобою блимнув Сергій і пішов, припрошуючи дівчат, до своєї кімнати.

Знадвору чути голос Артемона: «Тпру! Тпру, навіжений, бо я з тебе нароблю м'яса».

Марія. Твоя судьба спиняє коня. (*Виходить з кімнати*).

А на поріг стає заспіваний Артемон. Він скидає сиву шапку, обережно обтрушує з неї сніг, поправляє весільні воскові квіти, розкапцєне галіфе і, прислухаючись до дружок (вопи співають протягом усього діалогу), говорить удавано веселим голосом.

Артемон. Драсте! (*Махнув рукою на двері Сергєєвої кімнати*). Там співають, а тут журяться? Ти б краще чарку поставила, закусь принесла та постіль постелила. Подушок на ній, жінко, багато, а толку мало.

Ярина (*аж зойкнула*). Яка я тобі жінка?

Артемон. От тобі й маєш! Завтра весілля, а вона таке питааннячко вганяє.

Ярина. Артемоне, відступись од мене, горем своїм благаю — відступись.

Артемон. Га-га-га. Який же макоцвітний задурно відступиться од краси? Ну, якби знайшли мені старости ще кращу наречену,— може б, відступився. Та краса по вулицях не валяється. За неї і в музеях гроші платять.

Ярина. Артемоне, ти ж бачиш: моя душа не лежить до тебе.

Артемон. Душа! А що таке душа? Це корито,— що наллєш у нього, те й хлюпотить. Щось ти вихлюпаєш із неї, а я чогось домішаю, та й усе.

Ярина. Ми ж не будемо мати щастя.

Артемон. Так будемо дітей мати. У тебе такі груди, що вигодують мені півдесятка Васют. Дівчата хай ідуть у тебе, хлопці — в мене,— оце й усе щастя.

Ярина. Як ти можеш думати про дітей, коли я зневажаю тебе?

Артемон. І про це догадуюсь! Та пожду, поки твоя зневага зотліє, як сорочка на наймитських плечах! (*Аж підростає від своєї великодушності*).

Ярина. Цього не перечекаєш.

Артемон (*в'їдливо*). Навіть за п'ятирічку в чотири роки?

Ярина. Навіть за вік.

Артемон (*спалахнув гнівом*). І даремно! Я тобі життя, твою вроду, можна сказати, врятував, а ти споневажав мене.

Ярина. Коли ти моє життя рятував!?

Артемон. От згадай собі голодний рік... Згадала? На чому ви тоді сиділи? Га? На воді та біді, маторжа-

ники з тертого хріну жували. А я ось із цього плеча скинув Сергію кулик пшеничного борошна. Пам'ятаєш, як ми наварили галушок і розбудили тебе — малолітка? Пригадуєш, як ти хвалила їх? Га? Не за Сергієві ж очі я трудився, а за слово, яке мав од нього.

Ярина. Так ти мене купив за кулик борошна!? Така твоя ціна!?

Артемон. Дурне варнякаєш. Не рівняй сьогоднішню ціну до тогорічної. Тоді я одним куликом борошна, яке коштувало тисячу карбованців, врятував три душі: Сергієву, твоєї матері і твою. Інакше повідкидали б ви копита. Це я святу правду кажу. Так хоч за це можеш ти мене оцінити, як нового червінця?

Ярина. Я зароблю і віддам тобі твої червінці, твою прокляту тисячу.

Артемон (*посміхаючись*). Поклади її під подушку, під наш перший сон, на щастя поклади. Ось подивись, які я тобі городські цяцьки доп'яв! (*Вийняв з кишені сережки, що тримали в собі заковані діамантові сльози*). Брильянти чистої води!

Ярина. Води чи сльози? Ти їх теж у голодний рік дістав?

Артемон. То й що? Ти й досі живеш мечтаніями, цвітом папороті, казкою, а життя — це реальність, його треба брати за роги, бо інакше тебе візьмуть на роги — та й під ноги! Візьми! (*Кладе в кишеню Яринино сачка сережки*). Ось я гукну дружок. Хай поспівають нам. (*Виходить до другої кімнати*).

Ярина похашцем кинулась до вішалки, схопила козушанку, платок, вузлик із весільними жайворонками і вибігла з хати. З кімнати виходять дружки, Артемон і Сергій.

Артемон. Заспівайте, дівчата, якоїсь не дуже сумної, розважте молоду.

Дружки (*співають*).

Мати Ярину родила,
Місяцем огородила,
Сонечком вперезала,
На весілля виряджала.

Сергій. А кому ж ми співаєм? Де молода?

Артемон. Щойно тут була! (*Заглядає в двері другої кімнати*). Ярини у вас не було?

Входить Марія.

Марія. Не було.

Сергій. Ярино! Ярино! Наче вода вмила її.

Сергій з Артемоном вискакують з хати, а дружки продовжують співати. Через хвилину Артемон і Сергій убігають в оселю, обнишпорюють усі закутки. Ще голосніше співають дружки.

Сергій (*б'є кулаком по верстату*). Замовкніть, не-самовиті! Розспівалися! А тут Ярина утекла від молодого!

Стихли дружки, здивування, а потім радість заграла на їхніх обличчях.

Сергій (*до матері*). Втекла ваша берізка. І хуртовина не побоялась.

Марія. Хуртовина краще, ніж пекло.

Артемон. Забрала ваша донька і любов, і сережки чистої води.

Сергій. Може, дістанемо коней — і навздогін за нею? Спіймаю — коси до саней прив'яжу, та й буду снігами вздовж села волокати.

Артемон. Як маєш охоту — волочи. (*Збирається йти*).

Сергій. А ти ж куди?

Артемон. Кудись, щоб дати розраду душі, бо від вашої берізки можна й дуба врізати.

Сергій і Артемон виходять.
Дружки, втішаючи матір, прощаються з нею,
а в хату всовується дяк.

Дяк. Слава всевишньому на небесах і на землі слава... Дай, Маріє, з холоду щось ковтнути і чимсь зажувати.

Марія ставить на стіл пляшку і закуску. Дяк наливає, зі смаком хилить чарчину і з подивом дивиться на неї.

Дяк. Уже й суха. Може, й ти зі мною вип'єш скаженівочки?

Марія. Пора б тобі, дяче, покинути це діло.

Дяк. І покинем, єгда повеліт господь розторгнути душу з тілом. (*Знов п'є*). А Ярина втекла?

Марія. Єге ж.

Дяк. Житіє суєтне. Через відьомські брови і бісівські очі пропадає наш брат чоловік.

Марія. І ти через брови й очі пропадаєш?

Дяк *(сумно)*. Колись оці брови і очі виглядав з вечорів, а тепер з два пляшки.

Марія. Не теревень непотрібного і не пий зайвого.

Дяк. Я хоч і п'ю, але каюся. Милостив господь відає немощ естества людського, простить і помилує кающогося. О, хтось добивається до нас.

Марія. Заходьте.

До хати входять засніжені Максим Туровець
і Богдан Романишин.

Дяк. О, і голова прибули на дівич-вечір!

Туровець. Привіз вам гостя, тіточко Маріє. Навіть до рідного дому не схотів заглянуть, а зразу до вас.

Марія. Славний гість, та не впору трапився.

Туровець *(посміхаючись)*. Оце так стрічають на дівич-вечір? А я ще думав весільного жайворонка мати.

Марія. Полетів мій жайворонок у метелицю. І весілля покинув, а полетів.

Богдан. Яринка утекла від свого весілля?

Марія. Як могла, змагалася з Сергієм і Артемоном — і втекла.

Дяк. Аз охаю і стогну... Баби! *(Випиває)*.

Богдан. Де ж її, мамо, шукати?

Марія *(пильно глянула на Богдана, якийсь здогад майнув в очах)*. Сідай, дитино, сідай, Максиме. Хоч не буде весілля, та випийте чарку за здоров'я Яринки.

Дяк занепокоєно присовує до себе пляшку.

Богдан. Де шукати Ярини?

Марія. А ти будеш її шукати?

Богдан. Хоч на краю світу!

Марія. Є в неї, як у казці, тільки три дороги: або до сестри в Майдани, або до брата на шахти, або тут до Соломії — вона їй, як старша сестра.

Туровець, почувши про Соломію, прояснився.

Богдан. Тоді прощайте.

Марія. Богдане, ти ж валишся із ніг.

Богдан. Ваша тривога переважить мою втому.

Туровець. Коли так — бери мого верхівця і доганяй чи то дружбу, чи любов.

Богдан. Прощайте.

Туровець. Зажди хвилинку. *(Підходить до дяка)*. Розлінувався ти, дяче: не стільки піш, скільки п'єш.

Дяк. Я не з тих, що варену воду п'єше, бо горить плам'я в утробі моєй.

Туровець. Краще б воно в очах чи голові горіло.

Дяк. Е, ні, за плам'я гомони на голову падають беди і навети.

Туровець забирає пляшку.

Куди отраду забираєш?

Туровець. У дорогу.

Дяк. Ох, нападоша на тя беси за безчинство.

Туровець. Уже одного бачу за столом. Ходім, Богдане.

Дяк. Таті, суці таті. *(На мигах питає Марію, чи в ще щось, та так само відповідає, що нема, і дяк, похитавши головою, сумно виходить за Богданом і Туровцем)*.

Вітер знову грюкає віконницею.

Марія підходить до вікна.

Марія. Нема болю більшого як діти — і коли під серцем носиш плід, і коли вони обривають серце, мов плід.

Входять Сергій.

Сергій. Ну й чортів деньок, ну й бісівська погода.

Марія. Ти не пішов за кіньми?

Сергій. Почекаю ранку, бо тепер і до стайні не доберешся. Діждалися весілля. Хоч сам тепер женись.

Марія. Хвалити бога, що не женишся.

Сергій *(починає роздягатись, ставить на стіл пляшку, чарку)*. Оце заговорила рідна мати. Чого ви не хочете, щоб я одружився?

Марія. Вже скільки років одпливло, як вийшов ти із банди, та до людей і досі не дійшов.

Сергій. Невже і ви працюєте на комунізм? Дива!

Марія виходить у другу кімнату.

Яка хуртовина навколо. *(Перехилив чарку, думає своє)*. Шаленіла колись... І тепер не стихла.

Рвучко відчиняються двері, і в оселю входять
двоє невідомих, вони заспівані,
голови їхні закутані башликами,

Перший невідомий. Не чекав!?

Сергій. Хто ви!?

Другий невідомий. Твої гості.

Сергій. Я вас не кликав.

Перший невідомий. Лихо не кличуть — воно само приходить.

Сергій. Чого вам треба?

Другий невідомий. Твою убогу душу.

Сергій. Ви оцінили вже її?

Перший невідомий. Давно, ще як тікав ти за кордони.

Сергій. Тоді ціную ваші! (*Вихоплює наган*).

Невідомі блискавично скручують Сергія,
зброя випадає з його руки.

Другий невідомий. Дивись, іще не все погасло в ньому! Горить щось?

Сергій (*люто відкидає ногою наган під лаву*). Злоба горить. Що ж, товаришочки, ваша узяла — ведіть!

Перший невідомий. Куди?

Сергій (*злотно*). Куди ж ви можете?.. «Соловки да Соловки — дальня дорога»... (*І в люті навіть пританцьовує*).

Другий невідомий (*здивовано-радісно*). Однак ти фрукт і овоч заодно!

Невідомі скидають башлики і починають сміятися.

Сергій (*вражено*). Пан отаман Пасикевич! Пан повітовий староста Шинкарук!

Шинкарук (*зітхнув*). Були пани — були раби. А тепер ми всі... товариші.

Сергій. І пан Пасикевич став... товаришем?

Пасикевич. Мусив. Куди ж подінешся?

Сергій. І ваша жінка... товаришкою стала?

Пасикевич. Ні, жінка й досі тримається дворянського берега і моєї зарплати. Не ждав нас на весілля?

Сергій. Не ждав і на судний день. (*Заметушився по хаті, збираючи на стіл*). А в мене ж тут таке: не википіло з одним весіллям, так з вами справимо друге! (*Перевертає образ святого Миколая, і на звороті гості бачать портрет гетьмана Скоропадського*). І хай легенько аж у Берліні гикнеться його світлості гетьманській. Я й досі чую на честь гетьмана дзвони Софії!

Шинкарук (*насмішжувато цитує відомий вираз герцога Лейхтенбергського*). «Все це було дуже схоже на якусь оффенбахівську оперетку».

Пасикевич. Що б я не дав, аби знову побачити цю оперетку і гетьмана на білому коні.

Шинкарук. Був українським гетьманом, а став пімецьким любоблизом.

Пасикевич. Циніку, не пащекуй. Ти знаєш, що зараз найліпший друг гетьмана — Герман Герінг? Це неспроста.

Шинкарук. Усяк по-своєму вповзає в історію.

Сергій. Сідайте, панове, за стіл, та дамо роботу кеядюху... Усього ж напекли, усього ж наварили. Спасибі вам. І прошу вас у мене ночувати.

Пасикевич. Ні, ні. По чарці — і в дорогу. А до вас сьогодні не приходив Богдан Романишин?

Сергій. Ні. Абощо?

Пасикевич. Це ж він попросився у нашого завпеда (*киває на Шинкарука*) піти додому. Меркурій Юхримо-вич запитав, чого йому, отак ми й довідалися про тебе і весілля та й вирішили зробити добре діло: і тебе відвідати, і Богдана позбутися.

Чаркуються.

Сергій. Ви Романишина хотіли вбити?

Шинкарук. Не ми — твоє весілля.

Сергій. Це ж як?

Пасикевич. Що ж у нас найбільше роблять парубки на весіллі?

Сергій. Співають, а потім б'ються.

Пасикевич. То хіба не можна було б у бійці, через непорозуміння, підрізати Богдана?

Сергій. Це діло нехитре. Чим же він поперек дороги став?

Шинкарук. По-перше, ідейний дуже. По-друге, здається, талановитий: у культуру преться. А ідейних, та ще талановитих, треба притовкати: хай не вискакують нагору (*єхидно*), не відриваються від середнього рівня. Ми й нашли для нього ступу, щоб утовкти. Але він уперся, та ще й наскочив на ниточку минулого Антона Антоновича. Отак, дивись, і до клубочка може дотягтися.

Пасикевич. Тому і треба сколушнути.

Сергій. Як треба, так і треба. О, хтось добирається до хати. Чи не він?

Усі насторожено підводяться з-за столу. До хати знову заходить уже захмелілий дяк.

Шинкарук. Хто це?

Сергій. Мандрівний дяк. Не голос — голосище має, однак талант у гірку вганяє.

Дяк (*придивляється до столу*). Сам божий глас привів мене сюди.

Сергій. Чи не пішов би ти на інший глас?

Дяк. Гордоусець, ізгнаша духоносця — останешся з нечистим.

Сергій. Ти ж, дяче, розум пропиваєш.

Дяк. Сам знаю: похотеніє блудное, піша і пітіє рождає в людське ума недостаток.

Шинкарук (*сміється, подає дякові чарку*). Чого ж у духоносця синій ніс, мов баклажан?

Дяк. З морозу, а в теплі він стане, як перчина.

Пасикевич. У тебе ніс міняє барви, наче хамелеон?

Дяк (*випускає чарку*). Пан управитель!?

Пасикевич (*люто*). Який я пан управитель!? Я товариш учитель!

Дяк. То це не ви?..

Пасикевич. То це не я.

Дяк. І це не ваша жінка зветься Антоніною?

Пасикевич. Не моя.

Дяк. Виходить... учитель. Сієте розумне, добре, вічне?

Пасикевич (*здригнувся*). Стараюся. А що тобі?

Дяк. Подумалося, що ви міняєте барви, неначе хамелеон.

Пасикевич. Це з п'яного розуму щось приверзлось тобі. А що то був за управитель?

Дяк. Вилупок! І батько його вилупок. Да спалить їх огонь, яко содомлян.

Пасикевич (*ледве стримуючи лют*). Буває. Випий чарку, дяче.

Дяк (*узяв з руки Пасикевича чарку, понюхав і хлюпнув горілку на портрет Скоропадського*). Погана. Хай її ваш гетьман жлуктить!

М. Стельмах серед учасників
художньої самодіяльності. 1967 р.

М. Стельмах з М. Дудішим на декаді
літератури і мистецтва РРФСР на Україні.
Київ. 1967 р.

М. Стельмах серед японських дітей міста Кіото.
1967 р.

М. Стельмах з Петром Папчем.
Київ. 1967 р.

М. Стельмах. 1970 р.

М. Стельмах у Чілі. 1972 р.

М. Стельмах з Д. Гнатюком.
Київ. 1970 р.

М. Стельмах з матір'ю Ганною Івахівною.
Ірпінь. 70-і роки.

М. Стельмах в Ірпені.
70-і роки.

М. Стельмах з Є. Кравченком
в с. Олександрівці, Іллічевського району,
Одеської області. 1972 р.

М. Стельмах. 1974 г.

М. Стельмах з бригадиром
Героєм Соціалістичної Праці
В. Лаковим на БАМі. 1976 р.

М. Стельмах на відкритті
пам'ятника Лесі Українці в Канаді.
Зліва — ректор університету доктор Р. В. Бегг.
Саскатун. 1976 р.

Болгарський поет Й. Милев
у гостях у Стельмахів.
Ірпінь. 1982 р.

М. Стельмах. Перед письменником —
сигнальний примірник першого тому.
Ірпінь. 1982 р.

КАРТИНА ТРЕТЯ

Хата вдови Соломії Громишиної. У печі потріскує вогонь і пересварюється з вітром, що аж гуде в комині. Соломія, вишиваючи сорочку, наспівує щось. До хати заходить Богдан.

Богдан. Здрастуйте, Соломіє Іванівно.

Соломія (*радісно і зачудовано*). Богдане! Богданчику! Який ти став!.. Я ж тебе малого в колисці колисала. Пам'ятаєш?

Богдан. Тоді в мене ще пам'яті не було.

Соломія. Ой, що я сказала!

Богдан. Тіточко, до вас Яринка не заходила?

Соломія. Була. Попрощалась і поїхала.

Богдан. Не сказала куди?

Соломія. Сказала: або до сестри в Майдани, або до брата на шахти, або... до тебе.

Богдан (*не вірячи собі*). До мене!? Так і сказала!?

Соломія. Так і сказала. Ще й у твою сторону очима повела і душею потягнулась... Я ж, Богданчику, в цьому щось розумію...

Богдан. Ой дурень я, дурень! (*Вибігає з хати*).

Соломія. Оце побув, відвідав тітку, ще й налаяв себе... Розумний може себе назвати дурнем, а дурень — ніколи.

Соломія знову береться за вишиття і, щось згадуючи, починає наспівувати колискову; вдова так захопилася піснею, що забуває і про вогонь у печі, і про хуртечу, що наче аж підіймає оселю. На обличчі жінки, змиваючи скорботу, з'являється щасний вираз материнства. Тихо розкрилися двері, і до хати зайшов Артемон Васюта, він з подивом прислухається до колискової.

Артемон. Оце так! Дитини не маєш, а колискову співаєш.

Соломія (*злякано*). Ой!

Артемон (*красномовно натякає*). Чи не сполохав те, що буде?

Соломія (*з серцем*). Ні, підстрелив те, що було. Чого тобі?

Артемон. Ярина утекла від мене, то я прийшов до тебе... на вогник.

Соломія. Щоб погасити його?

Артемон. Який же чоловік у чужої жінки не думає про темін?

Соломія. Ти весь ліпився з темені, от і йди у темін.

Артемон. Женеш?

Соломія. Нарешті здогадався.

Артемон. Невже минувшину забула?

Соломія. Твоєї минувшини не було в моїй хаті!

Артемон. Так швидко звітрилось усе? А що тоді було?

Соломія (*простогнала*). Тут було мов безталання і твоє гендлярство в голодний рік.

Артемон. Яке ж гендлярство? Подивився я тоді на твої очі, на їхній сон чи півсон — і втопився в них. Тоді твої груди боліли. Тепер не болять?

Соломія. Душа і все-усе болять, коли тебе побачу.

Артемон. І що ти робиш тоді?

Соломія. Проклинаю той рік і тебе.

Артемон (*розважливо*). Якби господь зважав на людські прокльони, то вже й людей не було б. Те, про що варнякаєш ти, — дурниці, їх вигадують для жіноцтва ті, які пишуть романи. А життя — воно таке: увесь час бере тебе за роги. Тому, коли перепаде сяка-така хвилинка любовців — клади подушку під голову й гаси світло.

Соломія. Ти й Ярині це казав?

Артемон. Казав.

Соломія. А вона що?

Артемон. Утекла, дурна. Тому й прийшов до тебе.

Соломія. Я не хочу, щоб ти й на похорон мій приходив.

Артемон. Яка жорстока ти! А ще й колискову співала. Заміж тобі треба.

Соломія. Хто ж мене візьме, коли я була з тобою?

Артемон. А хто знає про ту єдину ніч, коли кричали журавлі?..

Затемнення.

Десь із почі чути, як ломиться, стогне і дзвонить крига: то весна розбудила річку, а над річкою обізвалися журавлі. Потім чуємо стукіт у двері. Освітлюється хата Соломії. На стукіт з ліжка зіскакує Соломія, по обличчю її проходять тіні страху й голоду.

Соломія. Хто там?

З торбою в руці входить Артемон.

Чого тобі?

Артемон. Побачив тебе, голодну — і вирішив прийти. (*Ступнув до вдови, злегка пригорнув її*).

Соломія (*застогнала*). Ой, не чіпай грудей.

Артемон. Що з ними?

Соломія. Болять. Як і в чотирнадцять років не боліли. Чи то голод, чи вже й смерть зайшла в них.

Артемон. Яка смерть, покинь! Я ось тобі хлібця, шматок сала і картоплі приніс. *(Поклав хліб на стіл, а картоплю висипав під лаву і знову пригорнув Соломію).*

Вдова заплакала.

Чого ти?

Соломія. Невже ти мене, голодну, зачепиш? Це ж смертельний гріх.

Артемон. А людина не проживе без гріхів.

Соломія *(підходить до столу)*. Коли дозволиш, я хлібця поїм. Вже один його дух дурманить, божевільною робить.

Артемон. Я тобі сала вріжу, воно м'яке — на кукурудзяній муці росло.

Соломія. Ти тільки нахились — як пахне хліб!

Артемон *(прихилився до Соломіїних рук)*. Кислим пахне.

Соломія. Не пригортай... Коли вже люди стануть людьми?

Артемон *(невдоволено)*. Ти і вмираючи думаєш над цим?

Соломія. Хтось мав думати і над цим.

Артемон. Краще про свої груди подумай. До лікарів не ходила?

Соломія. Що лікарі, коли це з голоду.

Артемон. Я тобі несолоного гусячого сала принесу, натреш ними груди, бо вони ще твоїм дітям знадобляться.

Соломія. А вони ж будуть у мене?

Артемон. Неодмінно будуть, та ще такі гарні, як ти.

Соломія. Ой... Іди, Артемене.

Артемон. Не можу, Соломіє, хоч убий, не можу — і край...

Затемнення.

Знову обізвалася невидима річка дзвоном криги, а небо журавлиним криком. І Артемон, ще в темряві, повторює свої слова: «Так хто знав про ту єдину ніч, коли кричали журавлі? Тільки ми одні».

Поволі освітлюється хата.

Соломія. І той має знати, хто захоче сватати мене.

Артемон *(стурбовано)*. Це вже чорті-що! Для чого минулими любощами каламутити сьогоднішні? Прийшов

до тебе по хміль, а дістав отруту. Таки ніхто не розбереться, що таке жінка: один день вона з тобою, мов сонце, сідає, а на другий — відьомське помело сідлає.

Соломія. Іди, безсовісний.

Артемон. Отак і нема чоловіку ні весілля, ні похмілля. І все-таки, чого ти колискову співала? Чогось чекаєш?

Соломія *(зітхнула)*. Лише в думках.

Артемон. А чого до твого личка і до твоїх ніжок придивляється наш голова?

Соломія. Піді спитай у нього.

Артемон. Ти і його так зустрічаєш?

Соломія. Зустрічаю краще, проводжаю так само.

Артемон. Хоч трохи легше. *(Сідає на ліжку, але одразу ж зіскакує)*. О, наче хтось іде!

Входить заліплений снігом дяк.

Дяк. Мир і милість від господи бога і спаса нашого Ісуса Христа.

Артемон *(невдоволено)*. Дяче, тебе де не посій, там і виродишся.

Дяк *(смирено)*. А ти, чадо, де не посіють, там і вкрадеш.

Артемон *(люто)*. Дяче, ти не чув приказки: на кожного є вовк за горою!

Дяк. Ні, я чув іншу: є вовк у нашій коморі. *(З глибини кишені виймає засмальцьовану книжечку)*. Ось лише перед своїм весіллям цей вовк приволік на дармовизну у своє лігво два мішки свіжої риби, телицю, барана мериноса, хряка... А вже далі пішло зовсім незрозуміле — прикотив уночі бочку меду. Коли це вовки почали мед їсти?

Артемон *(вражено)*. Дяче, ти хто такий!?

Дяк. Людина, яка цікавиться громадським продуктом та індивідуальним похміллям.

Артемон. Приходь до мене завтра на похмілля.

Дяк. Тоді я зараз у тебе розговіюсь — і в дорогу.

Артемон. Куди?

Дяк. До тих гостей, що замість тебе у Сергія жлуктять преокаянну. Ходімо. Хай відпочинуть... *(Кивнувши на Соломію і заспіває)*. «Губки, зубки перлом чисті, шия біла у намисті». Прощавай, Соломіє. Хотів на обіходку щось позичити у тебе, але здеру із нього! *(Наспівуючи, виходить з похмурим Артемоном)*.

Соломія. І знову скаламутив душу вовкулака. А ти ще й колискову заспівала. На що надіялась? Топи усе заравня, щоб не втопитись потім. (*Прислухається*). О, іщо хтось грюкав дверима.

Соломія насторожено і злякано дивиться на двері.
До хати входить Максим Туровець.

Туровець. Добрий вечір. Не чекала?

Соломія. Не чекала.

Туровець. От я й прийшов непроханий.

Соломія. Заметіль загнала?

Туровець. Давня заметіль.

Соломія. Давня?

Туровець. Соломіє, чи ти прикидаєшся, чи справді нічого не бачиш? Навіть Артемон помітив, як я побиваюсь за тобою.

Соломія. Не кажи про це, Максиме! Не кажи!

Туровець. Більше не можу... Коли бажаєш, коли хочеш — будь моєю.

Соломія (*з сльозами на очах*). Не кажи такого... Нам не можна!

Туровець. Чого ж не можна? Невже і я осоружний тобі?

Соломія. Усе не те, Максиме! Усе не те. Іди, дорогий. (*Подала Туровцю шапку*).

Туровець наосліп вийшов з хати, а вдова впала головою на стіл, заголосила. На її голосіння повертається Туровець.

Туровець. Не можу чути, як ти плачеш. Чого ти караєшся і мене караєш? Чим я зобидив тебе?

Соломія. Не ти — інший.

Туровець. Інший? Ти його кохаєш?

Соломія. Ні, проклинаю. Я мала страм від нього в голодний рік... Тепер іди...

Туровець. Ось тепер і не піду.

Соломія. Так я ж тобі кажу...

Туровець. Не кажи. Хай те заростає терном і терниною. (*Поцілував її очі, руки*).

Соломія (*не вірячи собі*). Що це?

Туровець. Моя заметіль. То вийдеш за мене?

Соломія. Я, Максиме, буду любити тебе, як душу. Тільки не суди мене, бо вже судив той рік.

Туровець. Я не суддя, Соломіє, — я твій муж... Тільки скажи: я не гірший за нього? Правда ж, ні?

Соломія. Ні.

Туровець. От і всі рахунки звели з минулим. А зараз, як мужу, готуй вечерю. Щоб було варене, печене і так шматками.

Соломія (*припала до Максима*). Чи не привидилося, чи не наснилося?

Туровець. Привидиться і наснитися потім. Я вже не піду з твоєї хати.

Соломія (*злякано*). Не треба сьогодні. Хай пізніше.

Туровець. Чого ж пізніше?

Соломія. Може, ти передумаєш?

Туровець. Це я боюсь, щоб ти не передумала.

Соломія. Прошу тебе — іди додому.

Туровець. У таку хуртечу виганяєш. А як зіб'юся із дороги і замерзну?

Соломія. І що це ти верзеш?

Туровець. Що чуєш. От у мене повні чоботи снігу. То готуй вечерю, коли придбала чоловіка.

Соломія (*не знаючи, що сказати від радості, від вдячності*). Максиме, я тобі чоботи скину.

Туровець. От цього вже не буде! Чоботи я тобі скидатиму. А які в тебе ноженята! Я на них три роки випасав очі.

Соломія (*збентежено і щасно*). Безсовісний, а ще й голова колгоспу, в якого виконано усі плани.

Туровець. Із сьогоднішнього вечора — усі! (*Пригортає Соломію*).

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Оселя Пасикевичів. На тахті з книжкою в руках лежить Антоніна Аполлінарівна. Хтось стукає в двері. Жінка віскакує з тахти, поправляє зачіску, халат.

Антоніна. Заходьте.

До оселі скрадливо заходить Шинкарук.

Шинкарук. Антоніні Аполлінарівні наша найщиріша повага, сердечна пошана і довічна любов.

Антоніна. Ви багатьом говорили про довічну любов?

Шинкарук. Про любов говорив, а про довічну — тільки вам.

Антоніна. І знаю, що брехливе слово, а приємно.

Шинкарук. А як мені приємно з вами, наче у раю,

Антоніна. Не кажіть про рай.

Шинкарук. Чому?

Антоніна. Бо це гріховний рай.

Шинкарук. А що робити, коли ще там *(показує на небо)* любов вродилася з гріха. *(Пригортає жінку)*. Чого стривожилася?

Антоніна. Боюсь розплати за гріхи.

Шинкарук. Усе життя чогось страхається людина: то минулих днів, чи не спливуть наверх, то слова вайвого, щоб униз не потягло, то хоч не біймося любові.

Антоніна. Аби ж вона була законна?

Шинкарук. В трикутнику ніколи не було законного кохання, лише законно чорногуз дітей приносив. *(Виймає з кишені пляшку)*. Мускат «Чорний камінь».

Антоніна. А як Антін прийде?

Шинкарук. Вічне питання! Завжди трикутнику безбожно заважає муж. Постав чарку і на його долю.

Антоніна. Мав би чоловік долю, якби недоля не стояла біля неї.

Шинкарук. Гіркі твої слова я закриваю поцілунком і «Чорним каменем».

Антоніна. Це краще, ніж могильним.

Шинкарук. Що сьогодні з тобою?

Антоніна. Сьогодні невесела річниця.

Шинкарук. Смерті матері?

Антоніна. Ні, смерті мого спадкоємства.

Шинкарук. Навіщо згадувати це?

Антоніна. Навіщо? Ви скільки мали в батенька землі?

Шинкарук. Десять десятин орної, дві лугу та дві лісу з невеликою пасікою.

Антоніна. І згадуєте їх?

Шинкарук. Так. Хоч я і далекий від сантиментів, але й досі з дитинства гудуть мені бджоли і пахне вощина.

Антоніна. А я в «подільській Швейцарії», у райському куточку мала своє віно в тисячу десятин... Тепер ва Антоном маю чверть шкільного гектара на картоплю, капусту, буряк і цибулю і від них наскрізь борщем пропахла. Так це чорний чи не чорний камінь? *(Сама перекиляє чарку)*.

Шинкарук *(пригортає жінку)*. І все одно:

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
Цілуй її, цілуй її —
Знов молодість не буде.

А н т о н і н а. Ой! Щось стукнуло у двері.

Ш и н к а р у к (*підходить до дверей, відчиняє їх*). То хуртовина.

А н т о н і н а. Хуртовина! Розметала вона нас, мов осінні листя.

Ш и н к а р у к. Я краще розметаю золото твоїх кіс!

А н т о н і н а. Оце ж і всього золота, що коси; шелестить, та не дзвонить це золото. Ой! (*З жахом дивиться на двері, що самі відчинились, підходить до них, прислухається*).

Ш и н к а р у к. Це теж хуртовина.

Знадвору донеслась музика.

А н т о н і н а. А це що!? Невже музика!?

Ш и н к а р у к. Напевне, несамовиті Шаламаї грають, щоб якийсь подорожній не заблуdivся.

А н т о н і н а. Я стільки чула про цих Шаламаїв, але й досі не знаю, чого їх звуть несамовитими.

Ш и н к а р у к (*похмуро*). Від батечка пішло, який на всіх інструментах грає. Теж талант! У війну він закинув свою музику — гайнув у ліси до партизанів. І от одного разу, за Скоропадського, цей навіжений партизан усю державну варту вигнав із села.

А н т о н і н а. Із своїм загоном?

Ш и н к а р у к (*злісно*). Ні, сам.

А н т о н і н а (*здивовано й захоплено*). Сам? Як же він зумів?

Ш и н к а р у к. Зумів. Це якраз було на великдень. Наша варта перепилася, а він влетів на коні з французьким кулеметом, наробив шелесту, перескочив церковпу огорожу, виліз на дзвіницю і в усі дзвони вдарив «Інтернаціонал». Ну, а державна варта запанікувала: «Червоні захопили село», — і навітікача. Відтоді до Шаламая і його родоводу прилипло прізвисько — несамовиті.

А н т о н і н а. Невже це правда? (*Відчиняє і сінешні двері*).

Ш и н к а р у к. На жаль... Зачини двері.

А н т о н і н а. Чого?

Шинкарук. Не можу чути гри несамовитих — минувшина до горла підступає.

Антоніна *(зітхнула)*. А сьогодні тисне душу?

Шинкарук. Отож воно й є... Я накину заціпку.

Антоніна. Ні, ні, не треба. Антін от-от надійде.

Шинкарук. Я наливаю і Антону, ми наче ждемо його. *(Наливає вино в третю чарку)*.

Антоніна. І вино обман, і любові обман.

Шинкарук. Солодкий обман краще гіркої правди.

Щось загуркотіло в сінях. Шинкарук схопив чарку зі столу і, ніби радісно, йде до дверей, чаркується з ними.

Антоне Антоновичу, дороженький, а ми тебе не можемо дочекатися! *(Відчиняє двері)*.

На порозі стає засніжена Ярина з вузликом у руках.

Ти хто!?

Ярина. Ярина із Озерного.

Шинкарук. І не побоялася у заметіль!?

Ярина. Як бачите.

Шинкарук. А ти з Озерного Сергія Безкоровайного не знаєш?

Ярина *(збентежено)*. Я його сестра.

Шинкарук. Так це ти втекла від свого весілля!? Чого ж тобі треба тут?

Ярина. Пробачте, ваші сусіди сказали, що ви знаєте, де Богдан Романишин.

Шинкарук. Романишин? Навіщо він тобі?

Ярина *(гойднула вузликом)*. Хотіла вклонитися йому своїм весільним жайворонком... Ми разом училися з Богданом.

Шинкарук *(насмішкувато)*. Зрозуміло, зрозуміло... «Ми вкупочці колись росли, маленькими собі любились»... Так?

Ярина. Напевне, так.

Шинкарук *(до Антоніни)*. Чом не Джульєтта в терновій хустці?

Антоніна. Вона їй дуже личить.

Шинкарук. Чого ж ти втекла від весілля, від любові?

Ярина. То не любов була, то гріх.

Шинкарук *(повчально)*. Життя — це ваги, де спочатку на одній шальці гойдається любов, на другій —

гріх. А пізніше — на одній шальці — душа, на другій — гроші.

Ярина (*гнівно*). Так ви не вчитель, а вагар?

Антоніна. Браво!

Шинкарук. Які губки, а такі зубки! Чому ж тобі забaglося зруйнувати весілля?

Ярина. Краще зруйнувати своє весілля, аніж чиюсь сім'ю.

Шинкарук (*отетерів, переглянувся з Антоніною*). Ого!.. Так тобі Богдан Романишин потрібний?

Ярина. Еге ж.

Шинкарук. Так, так. Жаль тебе, дівчино, та спізналась ти.

Ярина. Як!?

Шинкарук (*з мстивою насолодою*). Ти втекла від свого весілля, а він саме поїхав на своє весілля.

Ярина. Ой горенько!.. На кому ж він?..

Шинкарук (*глузливо*). Напевне, на дівчині. А може, й на вдовиці.

Ярина прожогом вибігає з оселі.

Антоніна. Дівчино! Дівчино! (*Кидається до дверей*).

Шинкарук зупиняє її.

Пустя!

Шинкарук. Не пущу.

Антоніна. Навіщо обманув оцю сільську Джульетту?

Шинкарук. Бо не хочу, щоб любов росила свої рося над Богданом. Він має велику любов до Советів, то може обійтися без звичайної любові.

Антоніна. Який же ви негідник! (*Б'є Шинкарука по обличчю*).

Шинкарук. Це не рука, а «чорний камінь».

На порозі стає Пасикевич.

Пасикевич (*сміється*). Браво! Браво! Як одразу легко стало на душі!

Шинкарук (*тримаючись за щоку*). Чого так легко стало вам?

Пасикевич. У мені з якогось часу жила підозра, що комусь подобаються ніжки мові жінки. Але бачу: вона когось шанує ручками. Га-га-га... А хто це щойно поїхав од нас?

Шинкарук. Сестра Сергія — Богданова любов. За цю любов я заробив ляца.

Пасикевич. Заробите і за свою. Куди вона поїхала?

Шинкарук. Адреси нам не залишила. *(Збирається йти)*.

Пасикевич. Посидь, поговоримо про Богдана.

Шинкарук. Ще й за нього відхоплю ляпаса!

Антоніна. За Богдана хай бог буде вам суддею. *(Одягається)*.

Пасикевич. Куди ти?

Антоніна. Постояю на хуртовині, щоб не заважати вашій розмові.

Пасикевич. Боїшся нашого слова?

Антоніна. У вас ніколи слово богом не було. *(Пішла)*.

Шинкарук. Буває слово богом, буває і вбивцею.

Пасикевич. Так чим іще придовбнити Богдана?

Шинкарук. Звісно чим: шепотом, анонімкою, доносом. Ця трійця і святого зробить грішним.

Пасикевич *(сідає за стіл, бере перо в руки)*. Якого першого птаха пустимо в район?

Шинкарук. Напевне, ворона...

З вузликом убігає сполохана Антоніна.

Антоніна. На шкільне подвір'я прибився кінь. Я на саях знайшла цей вузлик. *(Розв'язує хустину, з неї посипалися весільні птахи)*.

Пасикевич. Весільні жайворонки!

Антоніна. Яринині! Що ж трапилось із нею?

Шинкарук. Напевне, кінь чогось злякався і викинув її в замети.

Антоніна. Бідна дівчина. Як пособити їй?

Входить Богдан.

Богдан. Кажуть, до вас приїжджала дівчина з Озерного?

Пасикевич. Вона приїжджала не до нас, а до вас.

Богдан. Не знаєте, куди вона поїхала?

Шинкарук *(узяв зі столу Яринин вузлик)*. Мені здається, що вона, покинувши весілля, взялась розвозити весільні жайворонки кохуваникам.

Богдан *(ударив Шинкарука по щоці і вирвав Яринин вузлик з його руки)*. От жінка свідок — не я вас б'ю, а б'є дівоча честь!

А н т о н і н а. Це для симетрії!

Б о г д а н (до Шинкарука). Тепер хоч раз у вашому доносі буде правда.

КАРТИНА П'ЯТА

У хуртовині стоїть самотній вітряк. Забутий людьми, він змагався з негодою, і стогнуть його крила чи душа. До вітряка підходить знесилена Я р и н а, прихиляється до билець висячого ганку.

Я р и н а. Вітряк! Чужий вітряк. Мій крила мав, а цей тримає хрест. Кого ховаєш в завірюху?.. І хоч холодний ти, пеначе домовина, та, може, затишніше у тобі. (*По східцях підіймається вгору, підходить до дверей, торгає обмерзлу колодку*). Еге, скував тебе твій мельник, як невольника, напевне, сам злодійську має душу... Де ж перебути ніч, де ж перебути біль? (*Торгає двері вітряка*). І двері тут, як мур. (*Прихиляється до них*). Ось так і стріну я своє весілля. А як Богдан своє стрічає?.. «Ми вкупочці колись росли, маленькими собі любились». Та от пройшла любов, мов подорожній, а залишилась хуртовина. Усе, усе забрала ти у мене. Навіть весільні жайворонки заніс сполоханий кінь. Думалося, вони Богдану нагадають минуле. Колись дітьми ми зустрічали в полі жайворів своїх. Як безтурботно і надійно нам було, коли на плечі падав промінь, а в душу спів. Здавалося, отак довіку буде... Дурне дитя, зціпи уста, утри сльозу і вже не думай про те, що відійшло: на всіх не вистачає ні сонця, ні любові... Спочити б трохи — і в дорогу... чи в бездоріжжя. (*Присідає, спираючись плечем об двері*).

Хугує, стогне метелиця, скриплять крила старого вітряка. Та ось із хаосу завії срібною струною дзенькнув спів жайворонка — це давній спогад чи дитинство входять у видіння Ярини. А далі в спів жайворонка реально вплітається пісня: «Ой куди ти, дяче, мандруєш? Кому моє серце даруєш?» З темені виходить дяк, зупиняється перед вітряком.

Дя к. Здоров, старий вітряче! Скрипиш іще? Гарно стрічатися з тобою, а ще краще з корчомкою. Чогось не додумали більшовики для веселія душі. Бо що ресторація на півтисячі питущої пастви? Ікра у банці нерозсудна. А от корчомка з закапелками, де від кожної пляшенції ждеш чуда, та шинкарочка з лукавим оком... Ох, гріхи, гріхи. Як надокучило життя святе: понуждає на всяке благочестіє. (*Полою підрянника змитає зі східців сніг, сідає, з кишені дістає пляшку, а з пазухи за-*

куску). Милостив господь відає немощ естества нашого, простить і помилує каючогося. (*Випиває*). Пташиною пішла! (*Наспівує*). «Ой куди ти, дяче, мандруєш, кому мов серце даруєш?»

Крізь сон Ярина почула пісню, застогнала.

Свят, свят! Це хто на чарку проситься? І поділився б, так самому мало. (*Прислухається*). Невже це хуртовина мапу пускає? Ось загляну у вітряк. (*Підіймається по східцях і злякано скочується вниз*). Оце допився, що жінки ввижатись почали! А це педобрий знак. Сидить собі красуня і манить брівками до себе... Одна вже так манила, а невідкладна у лікарню завезла. Пішли, дяче, від красуні і від невідкладної. (*Збирається йти, але почує у степу музику, злякано приклав руку до чола*). Ге-ге, дяче, щось у тебе з головою: вже музика грає у мізках. Во трубах глас божий гуде... Ні, таки справді грає! Та це не глас божий, а Шаламаї! Хто ж інакше? Гов-гов! Гов-гов!

Г о л о с. Гов-гов!

Д я к. Вони, завзяті! Гов-гов!

Входять Ш а л а м а ї.

Ш а л а м а ї. Чия душа притулку просить?

Д я к. Смиреного дяка.

Ш а л а м а ї. Ти що тут робиш, дяче?

Д я к. Опохмеляюсь, бо родники душі до дна промерзли.

Ш а л а м а ї. Ти, мабуть, з чаркою підеш і в пекло?

Д я к. Надіюся на рай. Пригубим?

Ш а л а м а ї. Напевне, доведеться. Романе, принеси і вашу долю.

Р о м а н Ш а л а м а ї. Я зараз, тату.

Д я к. Які сини у тебе! (*Кладе руку на плече Данилові*). Орли! А я ще пам'ятаю, як ти свою Олесю викрав.

Д а н и л о Ш а л а м а ї. Розкажіть!

Ш а л а м а ї. Вам тільки дай чесати язиками.

Р о м а н Ш а л а м а ї (*повертається з пляшкою і закускою*). Тату, ми чули, як ви перемагали ворогів, ми бачили, як мама перемагала вас, то хай почуємо про вашу любов, бо ж самі не скажете.

Ш а л а м а ї. Чого схотіли, дурносміхи.

Д я к. Слухайте. Ще на самому початку революції влетів ваш батенько на коні у хутір і наскочив на весілля. Йде молода до вінця і сльозами дорогу кропить

та кропить, а молодий штирхає та штирхає її кулаком під бік. Тоді, не довго думаючи, скочив ваш батенько з коня і до молодой: «Чого, дівчино, плачеш?» — «Бо силою до вінця ведуть», — глянула на нього крізь сльози. А як вона глянула — хай вам батько розкаже.

Ш а л а м а й (крекнуч). Судьба!..

Д а н и л о Ш а л а м а й. Що ж далі?

Дяк. А що ж? Посадив ваш батенько дівчину на коня і на очах усього весілля помчав у ліси. Рівно через рік і знайшлося вас трійко. А хто з цієї трійці старший — то не знаю.

Д а н и л о Ш а л а м а й. Кажуть, що я.

Дяк. Тоді за старшого!

Всі чаркуються.

Ш а л а м а й. А чого ж ти, дяче, й досі парубкуєш?

Дяк (сумно). Бо ніхто на мене так не глянув, як твоя Олеся. Мені тільки під п'яну руч жіночі голоси вчуваються. Ось і зараз із вітряка чув.

Д а н и л о Ш а л а м а й. Із вітряка? Так, може, там хтось є?

Дяк. Та ні, мана дурила. Вона не раз мені макітрить голову.

Данило по східцях вибігає на ганок, вражено зупиняється, ліхтариком освітлює Ярину, нахилився до неї. А внизу Шаламаї і дяк спокійно чаркуються.

Д а н и л о Ш а л а м а й. Дівчино, горличко, журавочко, лебідонько, прокинься. Чуєш, прокинься, бо пропаде твій вік, бо пропаде й краса. Прокинься, ось я твої ручата погрію. Вставай, вставай, бо світ поменшає без тебе...

Ярина прокидається. Данило підводить її.

Я р и н а. Де я?

Д а н и л о. На всіх вітрах, при всіх Шаламаях. (Заглянув дівчині в очі, зітхнув). Як твої ніжки? Не замерзли? Я їх у шапку вкладу.

Я р и н а. Здається, ні. Ти хто?

Д а н и л о Ш а л а м а й. Я — Данило Шаламай.

Я р и н а. Музика мій?

Д а н и л о Ш а л а м а й. Навіки твій.

Ш а л а м а й. Даниле, що там!?

Д а н и л о Ш а л а м а й. Тату, судьба!..

Ш а л а м а й. Яка судьба?!

Д а н и л о Ш а л а м а й. Така, яку ви в революцію знайшли! Дивіться! (*Підняв Ярину на руки*). Брати, весільну!

Заграли брати весільну, а дяк перехрестився і сплюнув.

Ш а л а м а й. Несамовиті Шаламаї! Несамовиті! Отак і в мене не було.

Д я к. Мана!

Д а н и л о Ш а л а м а й (*сходить, несучи Ярину*). Не мана, а краса!

Д я к. Іще один прельщений і порабощений Євиним сластієм...

З а в і с а

Ч А С Т И Н А ІІ

КАРТИНА ПЕРША

Ранній ранок, Усміхнена, з розплетеними косами Соломія дивиться крізь відчинене вікно на схід, що вже вибиває вінець сонця.

С о л о м і я. Як гарно на білому світі. А Максима вже нема. Ой, ой... (*Перелякано схопилася за бік, потім випросталася і уперше щасно посміхнулася світу вже материнською посмішкою*). Озвалося! (*І не знав жінка, що робиться з нею, що їй треба робити, і з того дива заспівала собі колискову*). «Ой люлі, люлі, налетіли гулі».

До світлиці з величезною, виплетеною з червонолозу колискою тихенько входить Туровець. Він деякий час добрим поглядом дивиться на дружину, потім кахикає. Соломія наполохано оглядається.

Т у р о в е ц ь. Це я. Не чекала?

С о л о м і я. Таки не чекала, бо як поїдеш... А це що?

Т у р о в е ц ь. Хіба не бачиш? Колиска... Сам потайки виплітав.

С о л о м і я. Так у цій колисці можна не дитя, а тебе колихати.

Т у р о в е ц ь. А, може, в тебе двійко буде?

С о л о м і я. Безсовісний.

Т у р о в е ц ь. Чого ж безсовісний? Хіба не прогудуєм? Де ми її приладнаємо?

Соломія. Як у селі — до сволюка. Щоб руками можна було щось робити, ногою заколисувати, а голосом колискову вести.

Туровець. Отак би тебе змалювати. У нас є один маляр, який огірки і свійське птаство малює.

Соломія. Знаю його, він поки півня намалює, то вола з'їсть.

Туровець. Це правда, не знаю, як таланом, а апетитом його доля не зобидила. *(І собі замуликає)*. «Ой люлі, люлі...»

Наростає зловісний гул моторів.

Соломія *(дивлячись у вікно)*. Максиме, якісь, немов не наші, літаки летять!

Туровець. Не наші? *(Виглянув у вікно)*. Уже й не видно. Чи не привиділось тобі?

Соломія. Не знаю. О, хтось іде до тебе! Як у селі було, так і в місті. В прийомах відвідувачів зрівнялося село із містом. *(З колискою виходить у другу кімнату)*.

У двері хтось стукає.

Туровець. Заходьте!

У святковому одязі входять Пасикевич і Шинкарук,
їхні очі аж висякують радістю і догідливістю.

Шинкарук. Сердечно, і щиро, і душевно вітаємо вас.

Пасикевич. Ми такі щасливі, такі щасливі, що ви аж першим стали!

Туровець. А чим вам перший не до вподоби був?

Шинкарук. Не прислухався він до голосу інтелігенції. До селянського прислухався, а інтелігентський пропускав повз вуха.

Туровець. Тобто пропускав ваш голос?

Пасикевич. І наш. От і добре, що його зняли. Я це саме і в очі сказав би йому.

Туровець. Так можете сказати: його не зняли, а обрали секретарем обкому. Може, передати ваш-голос?

Пасикевич. Ні, ні, не треба! *(Витирає піт з чола)*. Жарко...

Туровець. У вас якась справа до мене?

Шинкарук. Велика і по-державному важлива.

Туровець. Сідайте, побалакаємо.

Шинкарук. Ми хочемо звернути увагу райкому на підозрілу діяльність учителя Богдана Романишина.

Туровець. Так райком уже, здається, займався цією справою.

Пасикевич. Займався, але, пробачте, не об'єктивно.

Туровець. Слухаю ваш об'єктивізм.

Шинкарук. Я не хочу з усією відповідальністю підкреслити, що Романишин класовий ворог, але всі його вчинки повинні насторожити нас. Ниппорячи по весіллях, хрестинах і навіть по ярмарках, він назбирав сімсот старовинних пісень. А кому не відомо, що етнографічна старовина — це те підґрунтя, на якому виростає націоналізм.

Туровець. Отже, ви думаєте, що Романишин націоналіст?

Шинкарук. Ми переконані в цьому! Послухайте далі: окрім пісень, він зібрав, також старовинних, аж двісті вишивок! Пісні він міг збирати так — за спасибі, за могорич, але за вишивки треба суму!

Пасикевич. Хай він платив по червінцю за вишивку — так це дві тисячі карбованців. А де в народного учителя візьмуться тисячі?

Туровець. Так ви гадаєте?..

Пасикевич. Тут і гадати нема чого: щоб доскочити такої суми, треба або машинку мати, яка друкує гроші, або... якогось мецената. Але, питається в задачі, якого?

Туровець. Так, це питання серйозне...

Пасикевич. От-от-от... Хай хтось з органів і зацікавиться цим.

Шинкарук. Совість нас покликала до вас.

Туровець. Можливо, ви маєте рацію, але перед тим, для об'єктивності, ми запитаємо Богдана. Він саме в мене ночував. *(Гукає)*. Богдане!

Шинкарук. О-о-о!

Пасикевич. А-а-а!

Входить Богдан.

Богдан *(насмішкувато до Шинкарука і Пасикевича)*. Ми десь стрічалися з вами?..

Туровець. Богдане, ваші колеги зацікавилися вашими фінансами. Скільки ви потратили грошей на вишивки?

Богдан. Близько двох тисяч карбованців.

Шинкарук. А що ми казали!

Богдан. Ви всюди нашіптували, що я скупий, бо не ходив на ваші мізерні гульбища. Не на них ішла моя копійка.

Пасикевич. Копійка! Де ви взяли дві тисячі карбованців?

Богдан. Хіба вам невідомо, що я в дві зміни працював? Усі мої зарібки пішли людям на добро, а вам на доноси.

Туровець. Ви задоволені?

Пасикевич. Хай розберуться відповідні органи з піснями.

Туровець. З піснями вже розібрались.

Шинкарук. Де?

Туровець. В ЦК.

Пасикевич. І що сказали там? *(Підняв угору пальця)*.

Туровець. Сказали, щоб створити творчі умови Романішину і придивитися до тих, хто розвинув творчість доносів.

Шинкарук і Пасикевич. О-о-о!

Дзвонить телефон. Туровець бере трубку,
його обличчя починає хмарніти.

Богдан. Максиме Павловичу, що!?

Туровець *(кладає трубку)*. Війна... Німець напав на нас. *(До Пасикевича і Шинкарука)*. Ідіть. Не розсудив вас мир, тепер війна розсудить.

Розчиняються двері, до оселі входить дяк.

Дяк. Максиме Павловичу, прошу пробачити, але мені здалось, що до вас зайшов пан Пасикевич.

Пасикевич. Я не пан Пасикевич!

Дяк. І ваша жінка не ваша жінка?

Пасикевич. І моя жінка — не моя. *(Намагається вийти з світлиці)*.

Дяк *(заступає дорогу)*. І це не я за гетьмана Скоропадського тікав од вас?

Пасикевич. Не ви!

Дяк. А я думав, що я.

Пасикевич прожогом кидається до вікна і вискакує на вулицю.
Заступи чорту двері, так він у вікно...

КАРТИНА ДРУГА

Вогнева позиція сорокап'ятиміліметрової батареї, точніше, того, що залишилося від батареї. Зараз лише дві гармати і чотири гармаші ведуть останній бій з німецькими танками, бронемашинами і мінометами.

Навкруги лежать убиті, валяються уламки розбитих гармат, снарядні ящики і вирвами зяє чорнотіла земля.

«Дряк-дряк! Дряк-дряк!» — зовсім недалеко озиваються міномети і наростає ревіння моторів.

Закіптюжений Богдан Романишин майже механічно вижоплює з рук гармаша снаряд, досилає в казенник, закриває його і припадає до прицілу.

Із траншеї чути безнадійний голос зв'язківця: «Ромашко», «Ромашко»! Я — «Фіалка». Як чути?.. «Трояндо», «Трояндо»! Я — «Фіалка». Як чути?..

Гармаш. Мовчать усі квіточки?

Голос зв'язківця. Мовчать.

Гармаш. Напевне, загоряють... (До Богдана). Вогонь!

Богдан. Дамо й вогонь! (Смикає ручку затвора).

Із траншеї висунувся зв'язківець.

Зв'язківець. І знов попав! Горить! От має око чоловік!

Богдан (знову заганяє снаряд у казенник). Неси ящик!

Гармаш. Несу! Це вже останній...

Богдан стріляв.

Богдане, ти бог війни!

Богдан. Найшов бога! Неси!

Недалеко розривається снаряд, лунає людський войк, і де щойно вела вогонь друга гармата, зачорніла вирва.

Зв'язківець (вискочив із траншеї). Куме Мироне! (Скинув пілотку). Куме Мироне, де вас тепер шукати? А що я вашим дітям скажу? (В жаху кинувся бігти з вогневої).

Гармаш. Ти куди?

Зв'язківець. На КП.

Гармаш. Покидаєш нас?

Зв'язківець. Так мовчать же всі мої квіточки... Може, тільки ми й залишились живими. Хіба ж це гармати? (Показав на сорокап'ятку). Недарма їх прозвали «прощай, життя»... Знову в ціль! От молодчага!

Богдан (*досилає в казенник снаряд*). Коли хтось в на КП, скажи, щоб снарядів прислали.

Зв'язківець. Неодмінно скажу! (*Підхоплює свою ненадійну апаратуру — і повзком у потолочені жита*).

Гармаш. Богдане, вогонь!

Богдан. Зажди.

Гармаш. Так на нас уже суне. Розчавить!

Богдан. Снаряди треба берегти.

До вогневої наближається ворожий танк.

Гармаш. Вогонь!

Богдан. Єсть, вогонь!..

І танк, охоплений полум'ям, позадкував од вогневої, розчиняється люк, з нього вискакують танкісти, і гармаш і Богдан підкошують їх автоматами.

Гармаш (*втирає чорний піт з чола*). Отаке-то... Хоча б до вечора дотягти. Та навряд...

Над полем бою смертельним сузір'ям спалахує кілька мін, і гармаш падає на землю.

От і прощай, життя... Не жаль його, а жаль дрібних діток і жінки жаль... (*Умираючи, чує голоси дітей: «Тато приїхав!»*)

Богдан вихоплює з ящика снаряд, вабиває в казенник, стріляє, потім дивиться на підбитий танк.

Богдан. Це на честь твою, Іване-батьку. (*Втирає рукою піт і сльози*).

Знову спалахнули розриви мін, у їхньому одсвіті сам на сам з механізованою навалою б'ється гармаш. У напівзасипаній траншеї хтось ворухнувся.

Богдан. Сергію, ви живі?

Але не обізвався Сергій. І Богдан далі веде свій смертельний поєдинок. Та ось ударив снаряд, з вогнем здибилася земля, в один бік відлетіла гармата, у другий — гармаш. Ще раз ударили й замовкли міномети. Недалеко затріщали мотоцикли. З траншеї підводиться Сергій Безкоровайний.

Сергій. От і все... (*Дивиться на нерухомого Богдана*). Дурень! Орденка захотілось... Підняв би руки — і живим zostався б. А тепер можна й додому. (*Стягує з Богдана чоботи, раптом злякано припиняє*). Німці! (*Знову повзе до траншеї*).

На поле бою в'їжджають німецькі мотоциклісти, зіскакують з машин, пильно оглядають усе довкола, а далі виструнчуються — до них в оточенні офіцерів наближається літній генерал. Він мовчки обходить те місце, де стояли гармати, зупиняється біля вирви.

Офіцер. Мій генерале, це неймовірно, але правда: нам шлях перепинили оці дві невеличкі гармати.

Генерал. О, майн гот...

Офіцер (*штурхає чоботом Богдана*). А це той скіф, що сам zostавсь біля останньої гармати.

Генерал. У цього скіфа європейське обличчя. Не оскверняйте його чоботом — він герой.

Офіцер. Хіба у скіфів є герої?

Генерал. Справжні солдати мають віддавати належне навіть ворогу, коли він солдат. (*Звертається до мотоциклістів*). Солдати! Коли б я мав таких воїнів, як цей гармаш, я через два місяці був би в прекрасній Індії. Прах боягузів належить воронам, прах героїв належить землі. Віддамо його землі з солдатськими почесностями!

Офіцер (*спочатку обурився цією мовою, але зрозумів її підтекст і захоплено глянув на генерала*). О мій мудрий генерале!

А в цей час біля траншеї вчиняється метушня: мотоциклісти заковнір витягують Сергія Безкоровайного і ставлять його на ноги.

Сергій. Я ваш, панове! Я ваш! Я не стріляв у вас! Я прикинувся мертвим, щоб не стріляти.

Офіцер (*до генерала*). Боягуз належить воронам?

Генерал. Тільки воронам!

Сергій (*кидається в ноги генералу*). Пане генерале, вмилюсь, я ваш! Я в громадянську Скоропадському служив, а потім був у банді.

Генерал. У банді? (*До офіцера*). Що таке банда?

Офіцер. Бандити — це грабіжники.

Генерал. Третьому райху не треба грабіжників. Третій райх сам уміє грабувати. (*Посміхнувся, задоволений своїм дотепом*).

Автоматники потягли Сергія на розстріл. Раптом над полем бою, обстрілюючи фашистів, загурчав наш літак. Кинувши Сергія, вони метнулися врозтіч. Знову загули мотори, і війна посунулася далі.

І стало тихо-тихо навколо, а на небі, мов сльози, затремтіли перші зорі.

З торбою через плече входить до смерті наляканий дяк. Він зупиняється, обтрушує з одержі і капелюха землю, на одній його нозі розтоптаний черевик, а друга боса.

Дяк. Попав дяк у війну... О господи боже і спасе наш Ісусе Христос. Думав — у преісподні побував і чув, як душа прощається з тілом. (*Хреститься, сідає на ящик з-під снарядів, сирušно оглядає поле бою*). Лягло христове воїнство, лягло, але й чуже залізо лежить, як обгорілі главні. І все одно пішло зверіє на гради і весі... Умножаєт земля хлєба і овочі, а зверіє умножаєт убієніє і мор. Отвраті лице своє, владико, од їх і отимеші душі їх. (*Сумно поглянує на босу ногу, похитав головою, підвівся, далі підійшов до Богдана*). І чадо молоденьке, і чоботи новенькі. (*Рукою виміряє їх розмір, не кваплячись, бере чобіт, міряє*). Підійшов. Може, й другий підіде...

Богдан (*приходячи до тям*). Вогонь!

Дяк. Свят, свят, свят! Ти, чадо, ще не в раю?

Богдан (*розплющує очі*). Неначе між небом і землею, бо в голові гуде вітряк... О, давній знайомий! Ти що тут робиш?

Дяк. З пропасниці твій чобіт приміряю. Якраз по моїй нозі.

Богдан. Ти б краще німецький приміряв.

Дяк. В німецького низький підйом. А в усякім ділі треба високий підйом.

Богдан (*посміхнувся*). І куди ж ти... з високим підйомом?

Дяк. Тепер при попівськїм дефіциті прямо піду у попи. А ти підвестись можеш?

Богдан. Не знаю.

Дяк. Давай спробуєм... Тримайсь, тримайсь за шию, вона дебела в мене. Ну, як?

Богдан. Ледь-ледь стою.

Дяк (*з жалем дивиться на Богданів чобіт, скидає його*). Взувай свій чобіт, а мені доведеться на низьких підйомах іти в попи. Як воно тепер?

Богдан. Голова гуде, наче дупло з осами.

Дяк. У мене теж таке буває. (*Знов з жалем глянує на свої ноги*). Та що голова — її не треба взувати.

Богдан. Дяче, підійми автомата і навісь мені на шию. А тепер цю саму операцію зроби собі.

Дяк. Нащо це мені?

Богдан. От якась погань побачить тебе тут — на вогневій, і пропадеш без каяття.

Дяк *(бере рушницю)*. Свят, свят, переконав! А з якого ж боку вона стріляє?

Богдан. Це як в яких руках. Дивися, дяче, ось затвор, ось мушка...

Дяк. Чадо, не старайся — я цю премудрість знаю, но избегаю.

Богдан. Чого ж ти дуриш голову?

Дяк. За давньою звичкою. Якби ми не дурили один одному мізки, жив би я уже при повнім комунізмі.

Богдан. Помовч, здається, поліцаї йдуть.

Дяк. Куди ж тікати? *(Підхоплює поли підрысника)*.

Богдан. Не за поли — за зброю ханайся! *(Падає на землю)*. Ось ми зараз всиплемо чорношкурим... Готуйся, дяче.

Дяк. А може, потихеньку в ліс?

Богдан. Пізно.

Дяк *(зітхнув)*. Попав дяк у війну...

Богдан посилав автоматну чергу в поліцаїв.

КАРТИНА ТРЕТЯ

Лісова оселя. Сумний осінній шум натрушується в простору хату, де проворно поравється Ярина — вона саме виймає з печі свіжий хліб, обмиває його водою і кладе на стіл, потім припадає до вікна.

Ярина. Як тяжко стогне ліс, немов і його душу хтось поранив. *(Починає складати в мішок хліб, що лежить на лаві)*.

Хтось стукнув у вікно.

Це ж хто?

Жіночий голос: «Яриночко, пусти!»

Ярина виходить з хати і незабаром повертається з Соломією.

Соломія. Як пахне в тебе хлібом і тмином.

Ярина. Я завжди кладу тмин у хліб — так любить Данило.

Соломія *(зітхнула)*. Хто йому тепер такого хліба напече?

Ярина. Замісила війна хліб, та все на наших сльозах.

Соломія. А я прийшла до тебе родити... Це ж за Максима мало не потрапила в тюрму... То довелось би там. Приймеш?

Ярина. Ви ще й питаєте. Ось я вам зараз у кімнаті постіль приготую, а біля неї яблук і лісових грушок поставлю.

Соломія. І води холодної, криничної. (*Посміхнулася*). Так воно з дороги просить питоньки... Коли б то хлопчик народився. У тебе є колиска?

Ярина. Є, але не городська, а з червонолозу. Заходьте до кімнати.

Соломія заходить до кімнати. Ярина йде до печі й зупиняється, почувши стукіт у двері.

Соломія (*стурбовано*). Хтось стукає! Чи не по мене поліцаї?

Ярина. Це знайомий стук. (*Виходить*).

Повертається з партизанами Романом і Василем Шаламаями.

Роман (*цілує Ярину*). Яриночко, лебідонько, здорова! Коли не гляну на твої очі, веселіше стає.

Василь Шаламай. А вона, коли не гляне на твої безсовісні, — одразу кисне.

Роман Шаламай. Чого ж мої безсовісні?

Василь Шаламай. Бо всім жінкам — від двадцяти до п'ятдесяти під вії заглядають.

Роман Шаламай. Я ж на молодших дивлюсь, як на сестер, на старших — з пошаною до материнства.

Василь Шаламай. А як ти дивишся на тих, з ким маєш вечірні зустрічі й світанкове прощання?

Роман Шаламай. Астрономічно.

Василь Шаламай. Як, як?

Роман Шаламай. Кажу, астрономічно: увечері вона мені здається вечірньою зірницею, а вдосвіта — ранковою. О боже, боже, якщо це ти створив дівчат, то кращого ніхто не створить. Амінь!

Василь Шаламай. Учені вже в пробірках створюють людину.

Роман Шаламай. Людину, може, й створять у пробірках, а любові — ні.

Ярина. Хлопці, як вам не надокучить теревенити? Невже ви і в загоні отак варнякаєте?

Василь Шаламай. Яриночко, цей невіглас, навіть закладаючи міну, брехав нам про кохання і любов.

Роман Шаламай. Яриночко, це ж для того, щоб цьому макоцвітному було не так страшно. Я психолог.

Ярина. Розжилися на міни?

Роман Шаламай. Та ні. Біда заставила із авіабомб витоплювати тол.

Ярина. Ой лишенько! Не страшно вам?

Василь Шаламай. Спочатку мурашки танцювали на плечах, а тепер куховаримо: тол тече, наче повидло, а ми про любов співаєм — це він починає.

Роман Шаламай. Отак, Яриночко.

Роман заспівав низом, а Василь узяв верхом.

Василь і Роман.

Чом дуб не зелений? —
Бо туча прибила.
Чом козак невеселий? —
Лихая година.
Як же мені, мати,
Веселому бути:
Любив я дівчину —
Засватали люди.
Любив я другу —
Засватали й тую,
Мені, молодому,
Вже пари не буде.

Василь Шаламай. Яринонько, не витирай сльозу.

Роман Шаламай. Яринонько, невже мені, як у пісні, пари не буде?

Василь Шаламай. Буде в тебе пара чи тільки залишиться дух?

Ярина. Несамовиті Шаламаї... І мій же такий. Сідайте за стіл.

Роман Шаламай. Нема коли, серденько. Хватопеком треба у загін. (*Почув стогін у кімнаті, схопився за зброю*). Це хто в тебе?

Ярина. Соломія. Родити має.

Василь Шаламай. Отак і ходять поруч життя і смерть. (*Кладе хліб у мішок*). Спасибі, Яринонько. Усі партизани твій хліб хвалять.

Ярина. І Туровець?

Роман Шаламай. І Туровець.

Ярина. Передайте ж йому привіт від Соломії, і від мене. (*Вклоняється братам*).

Роман Шаламай. Бувай здорова, Яринонько. Ось тобі німецьке мастило, щоб личко не марніло.

Ярина. Геть із ним! Ти його пані Пасикевич передай.

Роман Шаламай. Якщо пошлють у гості — занесу... І що таке вона? Це ж вішали двох наших — партизана й партизанку. А пані дивитися ходила. Коли вітер підняв коси Оксани, пані й скрикнула: «Боже, які коси! Які коси!» Пасикевич щось шепнув катові, той підійшов до Оксани, зрізав коси, кинув у мішечок, а пані заридала і того дня відрізала свої. Виходить, пан не зрозумів її...

Василь Шаламай. Поглянь на Соломію, то, може, й ми поглянемо на неї.

Ярина *(відчинила двері в кімнату, приклала палець до уст)*. Спить.

Роман Шаламай *(підходить до дверей кімнати)*. Боже, як гарно спить породілля. Що не кажи, а нічого кращого нема, ніж жінка, що жде життя. І не буде!

Брати виходять із оселі.

Ярина. Шаламаї! Несамовиті Шаламаї! *(Проводжає їх і повертається в оселю)*. Уже й світає. Іще одну діжу замішу — та й можна відпочити. *(Починає місити діжу, тісто аж клекоче й попискує під її руками, порухом голови Ярина раз од разу відкидає коси й прислухається то до стогону лісу, то до своїх думок. І неждано їй почулась коліскова. Молодиця відчинила двері до кімнати, щасно посміхнулася, зітхнула)*. У сні співає коліскову...

Знову чути стукіт у вікно.

Це ж хто? Наші так не стукають. *(Припадає до вікна)*. Якийсь солдат. *(Виходить)*.

Повертається в оброслим Богданом Романишиним.

Богдан. Не побоялися пустити в хату?

Ярина. Як бачите. Сідайте, гостем будете.

Богдан. І часто маєте гостей?

Ярина. Війна гостей приносить в хату, а вони виносять з хати.

Богдан. І зараз щось винесли?

Ярина. Тільки хліб... Ой, чи це мені мариться!? *(Придивляється до Богдана, збентежено поправляє косу)*.

Богдан *(словами їхнього дитинства)*. Ти смикай, Богдане, але не дуже боляче...

Ярина. Богдане! Богданчику, рідний!.. Хіба ти живий?

Богдан. Та, здається, живий.

Ярина. А Сергій усім, і батькам твоїм, розказав, що тебе вбили.

Богдан. Сергій не більше знає, аніж я.

Ярина. Богданчику! *(Припала йому до грудей, заплакала)*.

Богдан *(не знає, як її утішити)*. Не оплакувала мертвого, то живого оплакуєш?

Ярина. І мертвого оплакувала... Ой, що я, дурна, кажу... Таки живий.

Богдан. І голодний.

Ярина. Так ти сідай, я зараз. Борщ будеш їсти? Він в грибах.

Богдан. Навіть із дідьком буду їсти, бо надокучили вже шоколади.

Ярина. Які шоколади?

Богдан. Ми на шляху підстрелили машину і розжилися на шоколад. Крім нього і роси, два дні нічого в роті не було, та й шоколад тепер гірким здається. Як пахне в тебе хлібом, тмином, наче в рідної мами.

Ярина ставить на стіл миску, пляшку, чарку, кладе хліб, ложку.

Ярина. Їж, Богдане.

Богдан. А ти?

Ярина. Я надивлюсь на тебе, бо стільки не бачила... Казали, що ти приходив на моє безталанне весілля.

Богдан. Приходив.

Ярина *(щось прикидає)*. Як же ти зміг?

Богдан *(не розуміючи)*. Якось зміг. Ти вип'єш зі мною?

Ярина. Аби не війна, не випила б, а зараз вип'ю за життя твоє.

Богдан. Спасибі, Яринко. Коли ти будеш думати про мене, я не загину.

Ярина. Тоді я щодня думатиму про тебе і на вечірніх і на ранніх зорях, як думаю про свого Данила.

Богдан. Мені дуже треба, щоб ти думала про мене.

Ярина. Богдане, а ніби в тебе нема кому думати про тебе?

Богдан. Ще нема.

Ярина. Як же воно вийшло в тебе?

Богдан. Не треба про це говорити.

Ярина. Чому? Розкажи. Я хочу слухати тебе, немов судьбу.

Богдан *(зітхнув)*. Як же тобі почати?

Ярина. Почни, як у казці, бо вже війна, здається, вбила її.

Богдан довго думає, потім виходить з-за столу. А з лісового шуму тихо-тихо просочується сумовита мелодія про того дуба, якого прибила туча, і про того козака, що мав лиху годину.

Богдан. Так от, Яринко, зустрілася і в моєму житті дівчина.

Ярина *(довіриливо)*. Гарна?

Богдан. Не дівчина — зоря.

Ярина. І ти в день мого весілля поїхав до неї на своє весілля?..

Богдан. Підманули тебе, журавонько, лихі люди, підманули.

Ярина. Як!? То в тебе не було весілля?

Богдан. Не весілля, а похорон був...

Ярина. Та як же так!? А я, почувши про твоє весілля, тоді до всього збайдужіла... І далі заміж мій вже був, як сон... Кажи, Богдане, про своє... Зустрів ти не дівчину — зорю.

Богдан. І її краса приголомшила, прибила мене. І я мовчки почав зносити свої жалі, бо знав — не рівня їй. Але якось узимку прочув, що її силоміць видають за нелюбів. І кинувся до неї. Та вже було пізно: пішла вона, як учорашня вода, — наздоганяй — не здоженеш... От і досі ніхто мені не зміг притьмарити її очей, її брів...

Із очей Ярини бризнули сльози.

Ярина. Богдане, певже це ти мене любив!?

Богдан. Тебе. Тебе єдину.

Ярина. Чого ж ти не сказав, коли треба було сказати?

Змінився Богдан. В його душу одразу ввірвалися біль і розпач. Страшний здогад обпів його, немов громовиця.

Богдан. Я побоявся твоєї вроди, твого присуду.

Ярина. Хіба ж я тоді була суддею? Я тоді була твоїм чеканням... Та, виходить, не судьба.

Богдан. Не може бути, не може бути...

Ярина. Ти ще в дитинстві в козацькій церковці сказав, що ніколи не зобидиш мене. А як зобидив, уже не дитинство, а все...

Богдан (*цілує Ярину*). Зобидив і тебе, і себе... Та при всьому нещасті я вже щасливий тим, що хтось любив мене...

Хтось тричі стукає в вікно.

Ярина. Ой!

Богдан. Це мене кличуть... Бувай, Яринко, бувай, моя недоля чорнобрива і моя доля синьоока. (*Швидко виходить*).

Ярина. Невже оце і є життя? Яке воно страшне, яке воно й цікаве...

І знову починає місити діжу. За роботою та думами вона не чує, як скрадливо, по-зłodійськи, відчиняються двері, і до хати входить Артемон. Він у чорній, з блакитним коміром поліцейській шипелі і в тій же смушевій шапці, в якій готувався до свого весілля. Артемон довго дивиться на Ярину, і насмішка викривлює його уста.

Артемон. І кому, і для кого, і нащо місить діжу моя наречена?

Ярина. Ой!

Артемон. Виходить, не мене чекала? Перелякалась?

Ярина. Чого ти? Чого тобі ще треба?

Артемон. Теж мені питаннячко. Хіба так одразу можна відповісти, що кому треба? Ти краще постав щось на стіл, щоб зігріти душу.

Ярина. Твою душу і сонце не зігрів.

Артемон (*примирливо*). Це вже ти даремно. Душа, справді, у мене досі була холодна, бо не світило їй сонце.

Ярина. А при фашистах засвітило?

Артемон (*підсміюючись, обмацує Ярину значущим поглядом*). Це вже друге питаннячко, не краще за перше... Я думав: ти погіршаєш, злиняєш за ці роки. Аж і вони не беруть ні твого личка, ні твоїх очей.

Ярина. Іди, Артемене, з очей!

Артемон (*лиховісно*). Я, звісно, можу піти з очей. Це мені недовго. Але що потім буде з твоїми гордими очима?

Ярина. Ти про що заговорив загадками?

Артемон. Про те, що ти вже розгадала... Так от: що не було між нами і хоч як ти насміялась наді мною, а я все одно й досі не можу забути тебе. Іншими, негордими, жінками хотів забути твої чари — і не зміг.

Ярина. Не треба про це.

Артемон. Тобі, звісно, не треба. А про мене, про мою душевну скруту можеш хоч раз подумати?

Ярина. Невже і в тебе може бути скрута?

Артемон. Не печи мене вогнем, бо сама біля нього стоїш. Так от, Ярино, поїдемо звідси до мене. А не поїдеш зі мною, повезуть тебе з чорним почетом у тюрюгу.

Ярина. Що ти верзеш!?

Артемон. Що чуєш. Гадаєш, я так собі без пам'яті гнав сюди і коня, і себе? Рятував тебе колись від голоду, рятую тепер від смерті. За тебе, за твоє личко беру на свою душу твій гріх.

Ярина. Де ти мій гріх знайшов?

Артемон *(змикнувшись)*. Коли б тільки я! *(І заглянувши під)*.

Ярина. Чого там шукав?

Артемон. Дивлюсь, чи нема свіжого хліба або свіжих сухарів для партизанів. *(Підійшов до столу, взяв надрізану хлібину, понюхав)*. Тмином пахне!

Ярина. І що?

Артемон *(виймає з кишені сухаря)*. Понюхай. Теж тмином пахне. Твій!

Ярина. Де ти взяв?

Артемон. Та спіймали мої хлопці одного дурня. Дали йому гаряченьких, ну, він і розв'язав халяву: все, як на сповіді, сказав і тебе не пожалів. Отож, поки не пізно, переходь до мене. А я вже пригашу твоє діло. Давно пора із різних казочок, із цвіту папороті в реальності переходити. Збирайся!

Ярина. Нікуди я не буду збиратися.

Артемон. Подумай!

Ярина. Їдь!

Артемон. Тоді, молодиче, на залізних гаках догори ногами поїдеш. Там і не такі самою кров'ю ридали і кликали рідну маму, та не докликались. Ще встаннє тобі скажу: коли не мені, то смерті.

Ярина знігилась, хотіла щось відповісти, а в цей час розчинились двері, і до хати ввійшов вихудлий Олександр Півторадні.

Півторадні. У тебе, Яринко, гості?

Ярина. І не питайте. *(Раптом у її очі ввійшов жах)*. Ви щось чули про Данила?

Півторадні *(безнадійно махнув рукою)*. Що там розказувати... *(Вийняв з кишені якийсь пакуночок, по-*

клав на стіл). Ось документи є, а людини вже нема...
(І скинув шапку).

Затуляючись хрестом рук, упала ним і головою вдова на стіл і заголосила, як у той рік голосили всі вдови.

Артемон (багатозначно). Тим більше... Я ще завтра, після плачу прийду.

Артемон і Півторадні виходять. Плаче Ярина, не чуючи тамованих криків у кімнаті. Та ось нарешті почула і, не витираючи сліз, кинулася до дверей.

Ярина. Що там?

Голос Соломії. Хлопчик, Ярино! Хлопчик! Весь у батька...

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Простора світлиця в будинку начальника допоміжної поліції пана Пасикевича. На стінах портрет Гітлера, образи, серед них чудовий старовинний образ богоматері у вишитій сорочці, перед ним плачуть чистим воском кольорові свічі. Та й уся світлиця тепер освітлена лише свічками. Сьогодні пани Пасикевичі і новоспечений директор гімназії Шинкарук приймають у себе вершителя земельних справ району — гера крайсляндвірта, який зараз з насолодою смакує кавою і щільниковим медом.

Пані Пасикевич, граючи спадкоємними діамантами, що дочекалися свого часу, граційно сідає біля крайсляндвірта, шия її пов'язана барвистим шарфом.

Антоніна. У гера крайсляндвірта сьогодні добрий настрій?

Снігурський перекладає її слова крайсляндвірту, той, схвально кивнувши головою, відповів, а Снігурський перекладає пані Пасикевич. Така сама техніка перекладу йтиме й далі.

Снігурський. Так, мила пані, у гера крайсляндвірта дуже гарний настрій.

Антоніна. Гер крайсляндвірт щось цікаве побачив у нашому крайсі?

Снігурський. Ви вгадали. Гер крайсляндвірт побачив сьогодні могутню силу української землі — він брав проби чорнозему.

Пасикевич. Але для чого це?

Снігурський. Щоб знати, який ґрунт треба вивезти у райх.

Антоніна (до крайсляндвірта). Невже ви думаєте вивозити у райх землю!?

Снігурський. Так, мила пані, бо райх має дуже бідні ґрунти. Пан крайсляндвірт каже, що українському чорнозему нема ціни.

Антоніна. Недарма на Поділлі ще в давнину осідали німці.

Снігурський. Пан крайсляндвірт воліє почути історію з ваших милих уст.

Антоніна. Ще за часів Київської Русі і за часів литовської та польської державності на Поділля приходили німецькі мандрівники, воїни і купці. До речі, комендантом нашої меджибозької фортеці, яку пан крайсляндвірт оглядав, був німець Корф. Зі своїм військом він до останнього обороняв місто і фортецю від повстанців Максима Кривоноса.

Гер крайсляндвірт. О, колосаль! О, колосаль!

Снігурський. Гер крайсляндвірт каже, що на руїнах фортеці треба увіковічнити прізвище Корфа.

Антоніна. А першими колоністами на Поділлі були князі Вюртенберзькі та Нассау-Зігени. Породичавшись із місцевими польськими магнатами, вони стали тримати цілі ключі сіл. Перший цукровий завод у нас збудував барон Гейснер, а граф Вейнмарн-Лідерхе — зразкову гуральню. Зразкову! Уся ж броварна промисловість на Поділлі була в руках німців.

Снігурський *(тихенько)*. Я не здивуюсь, коли пані скаже, що першим жителем і першим орачем на Поділлі теж був німець.

Антоніна *(спалахнувши)*. Вам не подобаються соти історії?

Снігурський *(спокійно)*. Соти мені дуже подобаються. *(Подивився на щільника)*. А от черва у них — навпаки. Яка чудесна ваша кава. Так уже надокучили ерзаци.

Антоніна *(гостро)*. Які має на увазі пан ерзаци — харчові чи політичні?

Снігурський. Я думаю, жодна політика не обходиться без ерзців.

Пасикевич. Га-га-га!

Шинкарук. Це треба запам'ятати, але не поширювати.

Антоніна *(тихенько, Снігурському)*. Ніяк не можу збагнути: на кого пан працює?

Снігурський. А я ніяк не збагну, де народилась пані?

А н т о н і н а. На Україні.

С н і г у р с ь к и й. Хотів би вірити в це... Ваша богоматір у селянській вишитій сорочці — шедевр, гідний Лувру.

А н т о н і н а (*підводячись*) Ви бачите у вишитті маленькі отвори?

С н і г у р с ь к и й. Бачу.

А н т о н і н а. Тут колись були перли, виловлені з Дністра.

С н і г у р с ь к и й. У Дністрі виловлювали перли!?

А н т о н і н а. Так, перли, а не ерзаци! Скажіть про це крайсяндвірту.

Снігурський перекладає, а гер крайсяндвірт здивовано вирячує очі на образ.

С н і г у р с ь к и й. Пан крайсяндвірт каже, що він весною добереться до Дністра.

І раптом, підвівшись, гер крайсяндвірт приголомшує всіх — заговорив добірною українською мовою.

К р а й с л я н д в і р т. Може, весною, ми й знайдемо перли в Дністрі, а зараз будемо вивозити вашу землю, ваш хліб, жири, залізо, марганець, нікель, молібден, робочу силу...

А н т о н і н а (*розгублено*). А що ж ви взамін дасте!?

К р а й с л я н д в і р т. Що!? (*Красномовно подивився на портрет Гітлера, підняв у вітанні до нього руку*).

Затемнення.

Збоку, під портретом Гітлера, висвітлюється великий стіл, за яким в інтимній розмові сидить ф ю р е р із своїми генералами, а Б о р м а н веде запис розмови.

Г і т л е р. Україна — це нова Індійська імперія... Це невичерпно урожайна земля, яка чекає нас... Але її заселив не вищий народ, а безформні маси, які нічого не дають для цивілізації... Де є земля, яка може постачати залізо такої якості, як українське залізо? Де можна знайти більше нікелю, більше марганцю, більше молібдену? Україна має такий марганець, якого навіть Америка не має. На додаток до цього стільки інших можливостей! Рослинні олії, плантації каучуконосних рослин... хліб, який ми будемо постачати усій Європі... Мочарі Прип'яті постачатимуть нам очерет... а Крим — цитрусові, бавовну і гуму... Залишається один обов'язок: згерма-

нізувати цю країну німецькими колоністами і дивитися на тубільців, як на червоношкірих... Їм ми дамо яскраві шарфи, скляні пацьорки і все те, що люблять колоніальні народи...

Після останнього слова фірера, салютуючи йому, крайсландвїрт, а за ним Снігурський, який красномовно поглянув на пані Пасикевич, виходять.

А н т о н і н а. Який жах! *(Зриває з шиї шарф і кидає його під ноги)*.

Ш и н к а р у к. Так... Щось не подобається мені перекладач.

А н т о н і н а. А що землю будуть вивозити в райх — подобається?

Ш и н к а р у к. Ви зацікавились аграрними питаннями? Не варто. У дні катастроф земля гробами пахне.

А н т о н і н а. У дні катастроф деякі людці стають гробами.

П а с и к е в и ч. Антоніно, бог з тобою! Це в тобі хміль озвався...

А н т о н і н а. Ні, рештки того, що людиною було.

Шинкарук і Пасикевич стурбовано похитують головами.
Дзвонить телефон.

П а с и к е в и ч *(зрива телефонну трубку)*. Начальник допоміжної поліції слухає.

Г о л о с. Біля апарата помічник коменданта поліції і одночасно писар Гаврило Макуха.

П а с и к е в и ч. Це той, що сам випиває сулію горілки?

Г о л о с. Лише тоді, коли є жирна закусь, як-то: сало, м'ясо і свинячий здор.

П а с и к е в и ч. Балакай, Макухо.

Г о л о с. Так оце ж, пане начальнику, таке погане діло: на нашому шосе невідомі, по речових прикметах — партизани, ухекали легковушку. Охвідєрів викинули із неї, а содержиме забрали і зникли в лісі.

П а с и к е в и ч. А ви, іроди, що робили!?

Г о л о с. Наблюдали, а потім дали зали.

П а с и к е в и ч. Крєтини.

Г о л о с. Невразумітельно: які картини?

П а с и к е в и ч. Я з ваших морд зроблю картини. Коли це було?

Г о л о с. Уранці.

П а с и к е в и ч. А чого тільки тепер дзвоните?

Г о л о с. Бо довго вибиралися з лісів і в телефоні зі-
псувалась слухавка.

П а с и к е в и ч. Скільки партизанів було?

Г о л о с. Четверо. І що удівительно, один із них був
священнослужителем.

П а с и к е в и ч. Так і є — допилися до риз! Я зараз
приїду вибивати із ваших мізків самогонку!

Хтось стукає у двері.

Ш и н к а р у к. Заходьте! Заходьте!

До світлиці входить Ярина, а за нею з рушницями наготові
Артемон і поліцай.

Антоніна довго придивляється до Ярини.

А р т е м о н (*до Пасикевича*). Привели пташку.

А н т о н і н а. Мадонна в терновій хустці!? За що ж
тебе?

Я р и н а (*кинула на Артемона*). Ваш поліцай ме-
ні дав вибір: або вийти за нього заміж, або піти в
тюрму.

А н т о н і н а. І ти зробила вибір?

Я р и н а. Як бачите.

П а с и к е в и ч. Твій вибір не пізно перекапустити. Ми
випустимо тебе на волю, якщо скажеш, де партизани.
Зараз же випустимо!

Я р и н а. Я не знаю.

П а с и к е в и ч. І не знаєш, хто до тебе приходив по
хліб?

Я р и н а. А хто тепер з доріг війни не приходить до
нас?

Ш и н к а р у к. І ти, молодице, не відмовляєш нікому
ні в чому?

Я р и н а (*з презирством*). Коли рот — болото, то й сло-
ва у ньому — жаби.

А н т о н і н а. Браво!

А р т е м о н. От і побалакайте з нею, коли вона кор-
чить із себе героїню. Я вже втовковував, як її кат догори
дригом зачепить на гаки.

А н т о н і н а (*злякано*). Замовч! (*Закрила рукою очі,
потім до Пасикевича*). Невже таку красу розіпнуть на
гаках?

П а с и к е в и ч. Заспокойся, мила. Її не розіпнуть на
гаках. Її жандарми візьмуть для забави.

Я р и н а (*здригнулась*). Тоді убийте, пане, прошу вас,

Пасикевич. Я тут безсилий — за мене вищі є.

Антоніна. Яринко, схаменися... Скажи, що знаєш.

Ярина. Скажу, усе скажу.

Пасикевич. Отак би одразу! (*Сідає за стіл, бере ручку, присовує папір*). Кажі!

Ярина. Якогось вечора прийшли до мене двоє з лісу.

Пасикевич. Озброєні?

Ярина. Із автоматами. І попросили їсти. Я нагодувала їх, а вони забрали хліб — пішли. Потім ще приходили — і теж узяли хліб.

Пасикевич. А далі що?

Ярина. Оце й усе.

Пасикевич. Когось із них пізнала?

Ярина. Ні.

Пасикевич. А Роман і Василь Шаламаї до тебе не заходили?

Ярина. Ні.

Пасикевич. Що ж, Ярино, мало хто наважується сам собі підписати присуд, ти належиш саме до таких... Ведіть її у жандармерію.

Ярина. Помилуйте... убийте!

Пасикевич (*до Артемона*). Зв'яжіть її, щоб не втекла. Вона тепер сама буде проситися під кулю.

Артемон виймає з планшетки шворку, хапає Ярину за руки.

Шинкарук (*до Пасикевича*). Даремно Адольф пішов сюди війною.

Пасикевич. Замокніть, ви, культурно-цинічна одиниця! Хоч одно треба пам'ятати: чий хліб їсиш!

Шинкарук (*зітхнув*). Сьогодні чужий хлібець, а завтра — капець.

Пасикевич. Це хто тебе так настрополив?

Шинкарук (*показує очима на Ярину*). Оця любов, оця краса.

Пасикевич. Оця краса уже належить червам. (*Знову крутнув ручку приймача*). Щось не чути сьогодні наших переможних маршів.

Антоніна (*обурено*). Тобі ще зараз до маршів!

Пасикевич. Вони для мене, як хода історії.

Антоніна. Благаю, допоможи їй...

Пасикевич. Їй тепер навіть пан бог не допоможе.

Антоніна. Тішачи диявола, не згадуй бога.

Пасикевич ще крутнув ручку приймача і вражепо застиг — як присуд історії над ним озвалося з Москви вікопомне повідомлення Інформбюро про розгром гітлерівців під Москвою.

П а с и к е в и ч. Що це! Що!?

Я р и н а. Хода історії!

П а с и к е в и ч. Замовч, бо я з тебе наточу пива! (*Потягнувся рукою до кобури і злякано вирячився на двері*).

До світлиці зі зброєю входять Богдан, брати Шаламаї і дяк.

Пасикевич, Артемон і поліцаї підіймають руки вгору, а Шинкарук прикладає долоню до тієї щоки, що колись отримала ляпаса від Богдана.

Ш и н к а р у к. Що це!?

Я р и н а. Богдане, Богданчику. Це ти?.. (*І кинулась до нього*).

Б о г д а н. Начебто я.

Д я к (*до Пасикевича*). Продовжимо вечір запитань: так це, нарешті, ви, пане Пасикевич?

П а с и к е в и ч. Нарешті, я...

Д я к. Я так і догадувався.

До світлиці негайно вривається переможна мідь дзвонів, що грають «Інтернаціонал».

А н т о н і н а. Що це!?

Р о м а н Ш а л а м а й. Це наш батенько на дзвонах грає «Інтернаціонал».

А н т о н і н а. Несамовиті Шаламаї!

П а с и к е в и ч. Богдане Васильовичу, що ж буде з нами?

Б о г д а н. Справдиться давня приказка: ідучи по чужу голову, неси і свої кості!

Я р и н а (*ще не вірячи собі*). Богдане...

Д я к. Ох, ці мені зажурені мадонни у війну, ох, це Євине сластіє...

З а в і с а

1971 р.

ПРАВДА І КРИВДА
ДРАМА НА 3 ДІЇ, 11 КАРТИН
З ПРОЛОГОМ ТА ЕПІЛОГОМ

Діюві особи:

Безсмертний	Хведько — хлопчик.
Марко Трохимович.	Гордієнко Зіповій —
Безсмертна Ганна —	пасічник.
його мати.	Гордієнчиха —
Тетянка — його дочка.	його дружина.
Задніпровський	Тримайвода Василь —
Григорій	колгоспник.
Стратонович.	Тримайвода Варка —
Степанида —	його дружина.
його зведена сестра.	Бойчук Ольга —
Євмен Дибенко } конюхи.	колгоспниця.
Іван Гайшук }	Куценко.
Безбородько Антін.	Шавула — завгосп.
Борисенко —	Мамура — комірник.
перший секретар райкому.	Чорноволенко — слідчий.
Кисіль.	Наглядач.
Броварник —	Поцілуйко.
голова сусіднього колгоспу.	Черниця.
Отець Хрисантій.	Чорт.
Мавра Покритченко —	Секретарка.
колгоспниця.	Члени бюро райкому.
Іванко — її син.	

В пролозі:

Бог.
Святий Петро.
Смерть.
Оленка — дружина Безсмертного.
1-й поранений.
2-й поранений.
3-й поранений.
Санітар.
Медична сестра.
Полковник.
Чоловіки, жінки, діти.

Дія відбувається на Україні в 40—50-х роках.

ПРОЛОГ

Розпорюючи темряву, землю і воду, біля ріки шаленіє бій. Вищить, завиває, скрегоче і лязгає невидиме залізо, кричать, командують і стогнуть люди, болісно іржуть поранені коні. Угору звивається клопот підпаленого неба, в його одсвіті окреслюється ветка, з розверженими і скаліченими склепіннями сільська церковка. Ось угорі жар-птицями промчали «катюші», у церкві захиталися свічі й боги. Тут біля апостолів і святих лежать і сидять поранені воїни. Сивий бог-отець з полупаною землею в руці сумно дивиться на солдата, якому сестра забинтовує голову. Біля молодцюватого Георгія Побідоносця лежить непритомний, з пов'язкою на очах Марко Безсмертний. Літній санітар намагається стягти з нього чоботи.

1-й поранений (*марячи*). «Нарцис!» «Нарцис!» Я «Лілея!» Як чути?

2-й поранений (*прислухаючись до бою*). Тепер чути! Не тільки нам, а й богу-отцю, богу-сину й духу святому. А вони слухають і мовчать.

3-й поранений. Теж мають роботу: відділяють душі від тіла.

1-й поранений. «Нарцис!» «Нарцис!» Я «Лілея»!..

3-й поранений. Та замовкни ти з усіма своїми квіточками. Теж мені «Нарцис» знайшовся.

Санітар (*стягаючи чоботи з Безсмертного*). Товаришу поранений, не вольнуйтеся! Живі квіти ніколи не заважають у житті.

3-й поранений. Так то живі!..

Санітар. А хто вам заважає бачити їх живими? От він говорить «Нарцис», а ви, конешно, й уявіть собі нарциса, як він гарячим весняним оком дивиться на вас, ще й сльозинку тримає в собі, наче поранений.

3-й поранений (*посміхнувся*). Фантазія!

Санітар. Ні, точка зренія! (*Знявши чоботи з пораненого*). Ви тільки погляньте! У нього замість онучі есесівський прапор!

Безсмертний (*наче відповідаючи санітару*). Топчу фашизм, топчу кривду!

Санітар (*з роздертим прапором у руках*). Везе ж людям! Я за цей прапор орденюк відхопив би, а він... Чудило... Сестричко, може, йому ще дати снотворного?

Сестра заперечливо похитала головою.

3-й поранений (*дивуючись*). Ніби він іще живе?

Санітар. Дихає... О! Навіть співати збирається...

3-й поранений (*махає рукою*). Та що ти?..

Над церквою знову пролітають «катюші»,
а в церкві тихо-тихо забриніла Маркова пісня.

Безсмертний *(співає)*.

Ой не знав козак... та не знав Супрун,
А як славоньки зажити,
Гей, зібрав військо... славне запорізьке
Та й пішов він... орду бити...

Пісню підхоплюють бійці, вона підіймається над біснуванням битви, натхненними стають обличчя поранених, і наче веселішають мальовані боги. Коли стихає останній звук, третій поранений зачудовано поглядає на Марка і махає рукою.

3-й поранений. Фантазія! *(Присовується ближче до Марка і, вивчаючи, дивиться на його забинтоване обличчя, потім зітхає)*.

Безсмертний ворухнувся.

Марку, ти живий?

Безсмертний. Хіба не бачиш?

3-й поранений. Я-то бачу... А як ти?..

Безсмертний. Я?.. Я пам'яттю бачу.

3-й поранений. Пам'яттю! І що ти бачиш?

Безсмертний. Що?..

Темніє. Наче з глибини років, обізвалася пісня:

Шкода, мамцю, шкода
Вишневого цвіту,
Що розвіяв вітер
По всім білим світу.

До Марка наближається образ його дружини О л е н и.

Олено! Оленко!.. Дружино моя... Де ж ти взялася?

О л е н а. Я йшла до тебе, йшла крізь неволю, крізь fronti, крізь колючий дріт, крізь мотки Бруно...

Безсмертний. І тебе не вбили?

О л е н а. Ні... Мене повісили... Ти плачеш, Марку?

Безсмертний. Не знаю... Бо я не знаю, чи є в мене очі, чи є в мене сльози.

О л е н а. Ти не можеш не бачити, Марку... Ти зрячий, ти зрячий, Марку. Повір мені!

В нелюдській напрузі підводиться земний воїн, торкається рукою пов'язки і падає біля небесного воїна, що прохромлює списом змія. В церкву рвучко входить молодий русьвочубий полковник. За його плечима в багряному киціні ворухнуться пакидка неба, по ній туманними жар-птицями пролітають «катюші».

Полковник. Тут Марко Безсмертний?

2-й поранений. Тут усі безсмертні.

Полковник. Вірно, вояче. Тут усі безсмертні.

Сестра (*тихо, до полковника*). У мене Марко Безсмертний.

Полковник. Де він?

Сестра. Ондечки, поруч з Георгієм Побідоносцем лежить.

Підходять до Марка Безсмертного, схиляються над ним.

Полковник. Чи живий?

Сестра (*сумно*). Здається, душа прощається з тілом... (*Бере Маркову руку, прислухається до пульсу*).

Виразно чути, як стихає пульс.

Темніє. Гойднулась церквиця, гойднулося небо над нею, ближче до нього почали підійматися з поширеними очима святі і апостоли, стрімка блакить розмиває, затоплює їх і починає роїтися зорями, і вже на фоні зірок окреслюються високі райські ворота; над ними слов'янською в'яззю написано: «Вхід до раю. Прийомні дні — понеділок, середа, п'ятниця від третьої до п'ятої години».

Біля брами раю з ключами за поясом і ліхтарем «летюча мпша» в руді стоїть святий Петро, прислухаючись до відгону бою на землі.

Святий Петро (*наспівує щедрівку*).

А за нами татари,
Як ті чорні хмари,
Славен я син.

А за нами турки,
Як із неба кульки,
Славен я син.

А я скочив —
Дунай перескочив,
Славен я син.

Хтось тричі стукає у райські ворота.

Чия душа проситься до раю?

Голос Безсмертного. Солдатська.

(*Підіймаючи ліхтар*). А-а-а... Це ти, Марку? Значить, на святий хліб переходиш?.. (*Відмикає замок і навстіж відчиняє ворота*).

З'являється Безсмертний.

Безсмертний *(ледве тримаючись на костурах)*. Чого ж на святий? Я знаю тільки один хліб — насущний. *(Дивуючись, оглядається довкола, прислухається до небесної тиші)*. Ніби може бути так тихо на землі?

Святий Петро *(знову прислухається до бою і тисне пальцем вниз)*. На землі, сину мій, не може... Ти в раю!

Безсмертний *(сміється)*. Жартуєте, діду!.. Хоча тут справді, наче в раю.

Світлішає. В легенькому тумані видніється ранковий райсад. Понад райською стежиною, що дуже схожа на наші земні стежки, квітує висока гречка, у ній стоять кілька дуплянок і рамочних вуликів. Біля соняшників, що розкривають вії, в рамкою в руках зупинився бог-отець. Коли б над його сивиною не було німба, він зійшов би за колгоспного діда-пасічника. Бог уважно розглядає рамку, далі садівничим ножем зрізає розбуклі гулі трутнівки і недоволено похитує головою.

Бог. Навіть у раю не виводяться трутні. Дива, та й годі!

Святий Петро підводить до Бога Марка Безсмертного.
Солдат вражено дивиться на пасічника,
проводить рукою по чолі.

Ну, Марку, так ти хоч тепер віриш, що є і пекло, і рай, і Бог?

Безсмертний *(посміхається)*. Ні, не вірю.

Бог. І не віриш, що перед тобою стоїть Бог-отець?

Безсмертний. Діду Євмене, ну нащо ці жарти?

Бог. Який я тобі дід Євмен?

Безсмертний. Хіба ж ви не Євмен Дибенко з нашого села?

Бог. Сказав тобі: я Бог, значить — Бог!

Безсмертний *(беззвучно сміється)*. Багато хто тепер у боги і божки пнеться, та мало чого виходить із цього...

Хтось настирливо стукає у райські ворота.
Бог і святий Петро прислухаються.

Святий Петро. Хто це так безбожно тарабанить? Голос. Це я, Антін Безбородько, голова колгоспу. Не пізнали, практично?

Святий Петро. Чого ти ломишся у святі ворота?

Безбородько. О! Чого? Ще й питаєте... Пустіть і мене, практично, до раю.

Святий Петро. Ніяк не можу...
Безбородько. А чого Марка пустили? Хіба я гірший за нього?

Святий Петро. Хто обкрадає дух людський, не достойний ні людського, ні райського порога.

Безбородько. Що там дух, коли головне — бдітьність! А Марко — ліберал. Ось дайте мені хоч клапоть білого паперу, то побачите, як він вчорніє...

Святий Петро. Геть звідсіля, ябеднику!

Безбородько. Та й Марка наженіть із раю, бо, коли робити по правді, ніякий голова колгоспу не має права жити між зірками.

Святий Петро. Чому ж?

Безбородько. Бо така ситуація: увесь час голові доводиться хитрувати між планом і людьми: дам людям — не виконаю план, виконаю план — не дам людям.

Святий Петро. І що ж ти робиш?

Безбородько. План виконую, а людям обіцяю! А як у вас?

Святий Петро. Небо не ділиться досвідом з землею! (*Махнув ліхтарем, і за Безбородьком аж загуркотіло*).

Бог (*до Марка*). То тепер віриш, що ти в святому раю?

Безсмертний (*тре чоло, бажаючи відігнати видіння*). Ні, і тепер не вірю.

Бог. А що зробити, щоб повірив?

Безсмертний. Що? (*Замислюється*). Коли не дурманите мене, то пошліть справжню благодать на нашу землю.

Бог. Якої ж ти хочеш благодаті?

Безсмертний. Ви недолюдів, що промишляють смертю, злобою і доносом, пошліть живими в пекло; душеубогих, криводушних і пихатих зніміть з держительських постів; усім же людям на землі дайте спокій, і мир, і сердечну доброту, а нашому селянину пошліть тихі та вчасні дощі і всюди таке начальство, яке, окрім планів, розуміє і землю, і людську душу і не вибиває з неї останні грами... Це максимум-прохання, боже, а мінімум — ниспошліть рибалкам чесним завжди влов і терплячих жінок.

Бог (*потягнувся рукою до потилиці*). Багато загадав ти, Марку.

Безсмертний *(вже наче починає вірити, що знаходиться у раю)*. Так я ж не для себе прошу. Я заробив собі за всі труди шинелину на плечі, костури під пахви — і не журюся.

Бог. Тільки на це і зважаю, чоловіче. Тому ти повернешся знов на грішну землю. *(Підходить до столика, на якому стоять з півдесятка телефонів, один із них із коробою — типу міжрайонних телефонів тридцятих років. Крутить корбу, підіймає трубку)*. Алло! Алло! Дівчинко, з'єднайте мене з евакогоспіталем нуль п'ятдесят сім шістьдесят чотири дріб п'ять... Начальник евакогоспіталю? Питаєте, хто говорить? Той, хто зверху... *(Ще й рукою показав)*. Велю вам виходити Марка Безсмертного, який смертю смерть поправ.

Безсмертний *(здивовано до святого Петра)*. То я уже мертвим був?

Святий Петро. Я не знаю, чи ти й зараз живий.

Безсмертний *(докірливо)*. А що ж ви, святі, знаєте? *(Обернувшись, виходить за ворота раю)*.

І тут біля перехрестя двох доріг
Безсмертного перепиняє Смерть.

Смерть. Стій, зупинись, Марку, на цю дорогу повертай...

Безсмертний. На твою, значить?

Смерть. На мою. Бо твоя дорога до смерті іде.

Безсмертний. Брешеш, костомахо, брешеш, як сусідський Рябко! Не вийшов мій час і дорога, бо я ще не наорався, не насіявся, не налюбувався землею.

Смерть *(утомлено)*. А хіба тепер там в чим любуватися? І що ти там лишив, окрім страждання?

Безсмертний. Окрім страждання, лишив я любов.

Смерть. Оце сказав! Твоя ж перша любов утекла від тебе, другу — повісили. Кого ж ти любиш тепер?

Безсмертний. Я люблю росяні з туманцем світанки і голубі вечори, люблю перепілку у житі і жайворонка над житом, дитячий плач у хаті і дівочий сміх у полі, я люблю теплі людські руки і добрі очі, люблю розгонисті дороги і таємничі стежки, воркотання струмків і закоханих, люблю, як весною тумани розкривають сонце, а восени падають яблука і зорі... Я люблю чари молодості і роздуми зрілості...

Смерть *(здивовано)*. А я, проживши стільки, й не знала, що так багато може бути любові... Марку, невже

це правда?.. Дивний ти чоловік. (*Відступила на свою туманну дорогу, розтала*).

А Марко, карбуючи кожен крок костурами, пішов тією дорогою, на якій чекали його золотоголові, обсіпані росами і бджолами соняшники.

ДІЯ I

КАРТИНА ПЕРША

Березневе перехрестя доріг. Спалене і настовбурчене кротовищами землянок село нагадує безплідний рельєф Місяця. Біля перехрестя на розхристаному подвір'ї стоїть самотнє напівобгоріле дерево, на ньому свіжою прозеленню беруться живі гілки і чорніють мертві, одна, напівобпалена, повисла над землянкою Ганни Безсмертної. На тлі сплюндрованого села бовваніє лише уціліла церква з похиленим хрестом. З глибини чути безтурботний хлоп'ячий спів: «Ми дойдем до города Чикаги через горы, реки и овраги. Шагом, шагом, шагом, братцы, шагом по долинам, рощам и оврагам». Співаючи, входить Хведько, хлопчак дванадцяти-тринадцяти років, за плечима у нього в'язка хмизу, за поясом сокира. На подвір'ї він зупиняється, скидає стареньку солдатську шапку, витирає чоло і, дивуючись, розмірковує.

Хведько. Ходиш ногами, робиш руками, а чого ж, питається у задачі, пріє лоб?

З'являється Задніпровський.

Задніпровський (*непомітно підходить до Хведька*). Бо він у тебе думає багато.

Хведько. Таке життя: тепер ніхто за тебе не подумає, тому і морщиться лоб у малого, як у старого.

Задніпровський. Ти, Хведю, філософ!

Хведько (*не дивуючись*). А в такий час і філософом можна стати: є над чим подумати чоловікові.

Задніпровський (*згадав про своє*). Таки є, навіть більше, аніж треба. Що тітка Ганна робить?

Хведько. Усі очі виплакала за своїм Марком. (*Прислушуючись*). О, дід Євмен із Безбородьком воює.

Голос діда Євмена: «Хіба ти головою думаєш? Ти нижче-спинням думаєш!»

Голос Безбородька: «За підри́в мого авторитету і до білих ведмедів поїдеш!»

Голос діда Євмена: «А куди ж ти поїдеш за підри́в мові віри, правди і отечества? На курорт? Де ж твоя совість? Чи ти прогуляв її, як червінець, у пивній?»

Входять розлютовані дід Євмен і Безбородько.

Дід Євмен. Григорію Стратоновичу, що ж це робиться на світі? Він *(тицьнув на Безбородька)*, знаєте, що хоче зробити? Побити захарчованих коней і їхнім м'ясом годувати свиней.

Задніпровський *(вражено)*. Це правда?

Безбородько. О! І ви, практично, розширюєте очі. А чого? Як маємо на скотомогильник вивести і коні, і свині, то хай залишаться хоч свині: вони проживуть на конині. Філософія проста.

Задніпровський. А ви думали, філософе, чим орати-сіяти будете? Свиньми?

Безбородько. Не треба, товариші, наперед бути песимістами. Наша робітничо-селянська держава нас не забуде — залізні коні пришле. Вони вівса не просять... *(Оптимістично)*. Та й чого ви так журитесь за тими кінями, все одно в комунізмі їх не буде.

Дід Євмен *(вражено)*. А що ж там буде?

Безбородько. Один прогрес.

Дід Євмен. Брешеш.

Безбородько. Про прогрес?

Дід Євмен. Ні, про коні.

Безбородько. Аполітичний ви дід: кому, практично, потрібне в комунізмі кінське копито?

Дід Євмен. Іще раз брешеш! Бо що таке, як подумати, кінь? Це птиця на землі... Як лебідь у небі. Були коні за князів, були за королів, були за царів, будуть і за перших секретарів навіть світового ЦеКа. Для краси будуть. От як я політику розумію.

Безбородько. Деревня! Він уже до політики приліпив красу.

Задніпровський. А що — це гріх?

Безбородько. А ні? Бо що таке політика? Це різні міжнародності і всякі внутреності, це грандіозності і движенія. А що таке краса? Це — подивився оком, розмагнітився мечтанієм, ну, рукам те-се, практично, — та й будь здоров! Правильні мої слова?

Задніпровський. Який розум, такі й слова.

Безбородько *(спалахнув, але стримав себе, враз бачимо іншого Безбородька)*. А чи знає дехто, що найчастіше лихо хапається за душі розумних? Коли не знає — навчимо, по-простому, по-сільському!

За лаштунками чути пісню:

Не в одній тьоті губи целовал,
Не в одного дядю с нальота стрелял.

Напідпитку, з мисливськими рушницями в руках входять
М а м у р а і Ш а в у л а.

Ш а в у л а (*до Безбородька*). Благослови, голово, свою вірну гвардію на трудне діло...

М а м у р а. Конешно.

З а д н і п р о в с ь к и й (*з підозрою*). Куди це вірна гвардія зібралась?

Ш а в у л а. Вам би не питати, нам не говорити... Ідем убивати коней. Усяку живність убивав на своєму віку, навіть солов'їв, для інтересу, лише коней бог милував... А це... Економічна ситуація, як теоретично говорить сам товариш Кисіль.

З а д н і п р о в с ь к и й (*стишує голос до зловісного шепоту*). Якщо ви доторкнетесь до коней хоч пальцем, то останетесь без рук. Чули?

М а м у р а. Но-но, ваше партизанство вже закінчилось...

З а д н і п р о в с ь к и й. Ви думаєте? (*Блискавично зриває рушницю з плечей Шавули і Мамури*). Та й пішли додому вечеряти!

Ш а в у л а (*косуючи на Задніпровського і Безбородька*). А й справді, ми ще того... не вечеряли.

Б е з б о р о д ь к о. Ідіть!

Шавула і Мамура виходять.

(*До Хведька*) І ти — а киш!

Хведько чмихнув і пішов до землянки.

То що ми будемо далі робити: битися чи миритися?

З а д н і п р о в с ь к и й. Битися і коні рятувати.

Б е з б о р о д ь к о. Чим? Своїми пальцями?

З а д н і п р о в с ь к и й. Головою.

Б е з б о р о д ь к о. Я вівса звідси не витрушу.

З а д н і п р о в с ь к и й. То витрусіть полову. Сьогодні вночі куди завезли прядиво?

Б е з б о р о д ь к о (*аж здригнувся*). Прядиво? Та скільки тих грошей?.. Хіба розгуляєшся на них?

З а д н і п р о в с ь к и й. А я не про різні гулянки думаю.

Б е з б о р о д ь к о. Знову критика і ніякої перспективи.

Д і д Є в м е н (*з надією*). Хочеш, Антоне, я намалюю тобі геройську перспективу. В дамки можна вискочити з нею. Ех, ще й як можна!

Безбородько. Малюйте, але без художеств.

Дід Євмен. Малюю! Збудував ти на весь район князівський палац і відділив себе від людей...

Безбородько. Бо тепер треба жити за девізом: «Мир палацам, війна землянкам!»

Задніпровський. І це тоді, коли в селі навіть школи немає? *(З обуренням подивився на Безбородька, пішов).*

Безбородько *(навздогін йому)*. Школа — це вже надбудова, а житло і їжа — основа. Про це і в «Капіталі» пишеться.

Дід Євмен. А ти свій палац великодушно переведи на капітал, та й купи коням сіна, і не помилишся: і перед нами, і перед усіма, значить, гоголем вплинеш, усім пір'ям заграєш, по всіх президіях і трибунах закрасуєшся, може, й у газети вскочиш...

Безбородько. Ет, це вже ідеалізм...

Дід Євмен. А що воно таке? Ідіотизм — знаю, ідеалізм — ні.

Безбородько. Ідеалізм — це пережиток. Ось, наприклад, ми за трактори, а ви за коні, значить, ви за ідеалізм...

Дід Євмен. Багато є розумних слів на світі, а дурні не переводяться.

Безбородько. Теж соображеніє! Хоч би, практично, при начальстві не казали цього.

Дід Євмен. Пропає ідеалізм — Антін в начальники пропхнувся. Тепер уже всі коні виздыхають. Хоч би ти далі не проліз.

Безбородько. А у вас і за це голова болить?

Дід Євмен. Вгадав — ще як болить! Бо що, по-моєму, начальство? Це мисль у голові і людяність у серці. А що по-твоєму? Це в голові комбінації, в кендіюсі горілка, а замість серця — безвоздушне пространство. *(Виходить).*

З землянки до дровітні йде Хведько. Він починає рубати дрова і потихеньку наспівувати: «Шагом, шагом, шагом, братцы, шагом...». Наче луною віддалася пісня. Хведько розігнувся, почав прислухатися. Наспівуючи ту саму пісню, з костурами під пахвами з'являється Марко Безсмертний, оглядається довкола.

Хведько не вірить своїм очам, сокира випадає з його рук.

Безсмертний. Здоров, хлопче!

Хведько. Ой...

Безсмертний. Ти чого так дивився на мене?
Хведько. Я?.. А ви... того, не Марко Безсмертний часом?

Безсмертний. Таки Марко Безсмертний.

Хведько. Але ж вас... убили...

Безсмертний. Убили?

Хведько. А ви хіба й не знаєте?..

Безсмертний *(сміється)*. Трохи, але ти, бачу, більше знаєш...

Хведько *(кидається до Безсмертного)*. Ой дядьку Марко...

Безсмертний. А ти не Хведько часом?

Хведько. Еге ж!..

Безсмертний. Хведю, дитинко... Як ти виріс...

Хведько. У війну теж ростуть люди... і їсти нічого, а ростуть.

Безсмертний. Хведю, а як моя мама, жива-здорова?

Хведько. Живі... Вже вас і не чекають...

Безсмертний *(хвилюючись)*. Виходить, непроханим гостем буду?

Хведько. І не кажіть такого. Тепер непрохана гостя покидає вашу оселю.

Безсмертний. А про мою Тетянку нічого не чути?

Хведько. Десь у Германії, в неволі... Ходімо разом.

Безсмертний. Ходімо. *(Костури затремтіли в руках, мало не впав)*.

Хведько *(притримав його)*. Обережненько. Отак. «Шагом, шагом, шагом, братцы, шагом...»

Марко тихенько підхоплює пісню, і вони обов наближаються до землянки. Марко зупиняється.

Чого ви?

Безсмертний. Сміливості не вистачає. *(Витирає рукою чоло)*.

Хведько *(розчаровано)*. Отакої! У газетах про вас такого писали, а ви...

Безсмертний. Ну, шагом, шагом, шагом, братцы, шагом...

Розчинилися двері землянки, по східцях підіймається
Ганна Безсмертна.

Хведько. Бабо Ганно, ось гляньте, з ким я іду...

Безсмертна. Солдат на ніч проситься?

Безсмертний. Еге ж, і на ніч, і на день...

Безсмертна. Ой! Що це!.. Марку, невже ти... чи твій?

Безсмертний *(тихо)*. Це я, мамо.

Безсмертна. Марку, дитино... А я ж на тебе похорону одержала...

Безсмертний. Виходить, помилилася смерть...

Безсмертна. Ой Марку, це ж ти! *(Падає на груди сина, руками водночас обіймає і притримує його)*. І рученьки твої, і очі твої, і навіть вуса твої.

Безсмертний. Усе, мамо, моє, тільки милиці чужі.

Безсмертна. А я вже за упокій твоєї душечки правила, бо лежить твоя похоронна в землянці, як домовина.

Безсмертний. І де вона лежить?

Безсмертна. За образом Георгія Побідоносця. Кум Гервасій казав, щоб я її в конституцію поклала, а я за Георгія... бо і він, і ти душили Гітлера-зміюку. Правду кажу?

Безсмертний *(сміючись)*. І як на це кум подивився?

Безсмертна. Сказав, що маси до чогось ще не доросли.

КАРТИНА ДРУГА

Землянка Ганни Безсмертної. В печі горить вогонь, коло застеленого і заставленого столу сидить Марко Безсмертний, біля нього примостився Хведько. Ганна Безсмертна, похитуючи головою, оглядає стіл.

Безсмертна. Ніби все приготувала: є картопля варена, і печена, і смажена, і так кусками, тільки хліба святого нема. Якби не картопля, сину, давно вищеб би мужицький рід.

Безсмертний. Хліба не одержали?

Безсмертна. Хліб, навіть посівний, вивезли на план. А тепер будуть з плану возити на посів. Усе державі, людям і худобі буде робота. *(Із-за Георгія Побідоносця дістає похоронну)*. І що робити, Марку, з оцим нещастям? Стільки воно мого здоров'я, моїх сліз вибрало... *(Починає плакати)*.

Безсмертний. Не треба, мамо, не треба. Повернувся ж! А які у вас тепер очі? При цій електриці *(показує на гільзу снаряда)* ніяк не розберу.

Безсмертна. Хіба діти до наших очей придивляються? То тільки ми втішаємось очима дітей.

Безсмертний. Та інколи придивляємось. У вас були сині-сині, як рання весняна роса.

Безсмертна. І невже в мене справді були такі очі? А тепер стали сивими— роса війни виполоскала мій синій цвіт, найбільше цей папірець... Одна тільки жінка не повірила в твою похоронну.

Безсмертний. Що ж це за жінка?

Безсмертна. Така чорнявенька, худенька і вродливенька, нівроку їй. Учителює десь. Заглянула цими днями до нас, усе про тебе розпитувала. І молодість твою згадала...

Безсмертний. А як її звати?

Безсмертна. Як?.. От і пам'яті вигубилось, стара я вже, непотрібна... *(Дивиться на похоронну)*. Може, си-ну, спалимо її?

Безсмертний. А чого ж — хай щезає смерть!

Безсмертна підходить до печі, кидає похоронну в огонь, з острахом дивиться на нього. На поріг землянки стає Броварник.

Безсмертна *(починає шептати)*. Іди, смерте, у дебрі, в болота, де люди не ходять, де півні не піють...

Броварник. Чаклуєте?

Безсмертний *(радісно)*. Даниле Васильовичу! Яким вітром?

Броварник. Почув на станції, що ти живий, то й примчав. Коні милом дорогу встелили. Здоров, Марку!

Чоломкаються.

Безсмертний. Здрастуйте, Соняшнику наш!

Безсмертна. Тю на тебе! Чого це ти чоловіка соняшником взиваєш?

Броварник *(васміявся)*. Колись я, жінко добра, виступав прилюдно і на свою голову з високої трибуни ваявив: «Товариші, що таке на даному етапі наш селянин? Це соняшник! Голова його тягнеться до сонця, а коріння в землю. І що йому потрібно для повного цвіту і щастя? Побільше сонця і поменше горобців, що наперед прицілились до кожної зернини». Ну, тоді одразу знайшлися горобці на мою голову. Але якось обійшлося, а мене після цього люди прозвали Соняшником... Не вкоротили, Марку, голову?

Безсмертний. Тільки до неї і не добрались.

Броварник. То тепер ми доберемося.
Безсмертна. І що ви говорите?
Броварник. Бо поставимо Марка головою, а тоді
всяке почне добиратися до його голови... по своїй знаю...
Ну, що тобі, Марку, треба зараз для повного щастя?
Безсмертний. Для повного? А допоможете?
Броварник. Постараюсь.
Безсмертний. Щоб ви дали сіна для наших коней.
Броварник. Проворний який!
Безсмертний. Дасте?
Броварник. Не дам.
Безсмертний. Жалісте?
Броварник. А може, в мене немає?
Безсмертний. Тоді б не просив. Стіжки ж у вас
над річкою ще стоять?
Броварник. Уже й побачив?
Безсмертний. Чуже скоріше бачиш і лічиш... По-
жалійте наші коні, як не жалієте мене.
Броварник. О... о! Зашкварчав, як сало на вогні...
Хочеш бути сватом? Давай руку! (*Б'є Марка по ру-*
ці). Де вже моє не пропадало! Я тобі даю сіна, а ти даєш
Безбородькові коліном під сідало і стаєш головою! По
руках?
Безсмертний. З костурами?
Броварник. Він ще й задається, ціну собі набивас!
Давай слово, коли люди просять.
Безсмертна. Та що ви, чоловіче добрий! Хай він
хоч на ніженьки стане...
Броварник. Ми поставимо, ми й звалимо — все в
наших руках! (*Знову б'є Марка до руці*). Домовились!
Я привожу сіно на стайню, а ти йдеш на головування!
Спасибі, що уважив старому.
Безсмертний (*сміється*). Як був, так і залипився
партизаном.
Броварник. Еге ж, у регулярній армії мені було б
важче. Бо яка тактика партизана? Можна вдарити, мож-
на й утекти.
Безсмертний. Так ви більше втікали?
Броварник (*задумався*). Всього було, всього...
Життя!

В землянку з хлібом, закоркованими кукурудзяними качанами
пляшками входять Василь Тримайвода, Іван Гайшук,
пасічник Гордієнко, Гордієнчиха, Мавра, Шаву-
ла, вони вітаються з Марком.

Гордієнко. Здоров, синку! Хвалити долю, живим повернувся в свої хороми.

Гордієнчиха. Хороми! Чи не тю на тебе!

Безсмертний. Здоровенькі були, дядьку Зіновію, добри вечір, тітко Христе. Як ви там? *(Цілує їй руку)*.

Гордієнчиха *(зняйшовши, витирає руку об спідницю)*. І не питай, дитино. Як люди, так і ми.

Безсмертний *(до Гайшук)*. А як ти, Іване?

Гайшук. Ет...

Безсмертний. Одвоювався?

Гайшук. Та...

Шавула. Ми всі так взволновані, так взволновані, що ти навіть смерть підманув.

Гайшук *(зневажливо)*. Говори...

Безсмертний. А як ти, Мавро, живеш?

Мавра. Я не живу... тільки мої сльози живуть... *(Заплакала)*.

Гордієнчиха пригорнула Мавру, щось заспокійливо зашепотіла.

Безсмертна. Призволяйтесь, люди добрі, що колгосп і свій город послав.

Гордієнко. Твое здоров'я, Марку!.. Ти чого так делікатничаєш?

Безсмертний. Медицина підрізала мені середину, то тепер їм, як горобець, і п'ю наперстками.

Шавула. На сьогоднішній день вигідно тебе підрізали, бо що тепер головне у житті?..

Тримай вода *(насмішкувато)*. План виконання і план здачі.

Шавула. А ти, голубе сиз, уже й проти планів націлився?.. Знаю твою вовчу думку. Чи не скаже тобі за це дехто: «А подати сюди Тяпкіна і Ляпкіна!»?

Безсмертний. Чого ви, Мироне, людей страхаєте?

Шавула. Не страхаю, а піклуюсь, щоб розумнішими були, щоб, к приміру, за його язик у селі не відповідало підспиння в районі. *(П'є)*. Не дурний видумав: говори, та поглядай і на передні, і на задні колеса...

Броварник. Ти вже скоро не те що говорити, думати не даси.

Шавула. Робити треба, а не думати.

На останні слова входять Кисіль, Безбородько і Мамура. Гайшук, побачивши Киселя, спохмурнів, викинув чарку.

Безбородько. Правильно, Мироне! Правильно і політично! З приїздом тебе, господарє-хазяїне! (*Вітається з Марком*).

Безсмертний (*стримано*). Спасибі.

Безбородько. Спасибі — не відбудеш! От як у житті буває, товариші! На чоловіка похоронна прийшла, сльози ллються у матері, в рідні, а він потихеньку-помаленьку повертається додому, і ми (*кивнув на Киселя*) одразу знаходимо йому тиху й спокійну роботу — бібліотекарем аж у райцентрі. Сиди тепер, чоловіче, за книжками і підвищуй ідейність! О! Ну, як придумано?

Броварник (*сміється*). Здорово, Антоне! І чого ти так швидко взявся Маркову ідейність підвищувати? Боїшся з печаткою розлучитись?

Кисіль. Ну, що ви! Печатка в кишені — це тривога на серці!

Безбородько. І чого ти на мою печатку зазіхаєш, коли сам з такою ходиш?

Входить дід Євмен. Безсмертний весело примружився, згадавши видіння, поглянув угору.

Дід Євмен. Не з такою, голубчику, не з такою! Бачили ми твою печатку і на столі, і під столом, а пахне вона не так чорнилом, як самогоном. Уваж людям — здай її Маркові...

Безсмертна. Чого ти, єретичний дід, печаткою страхаєш мого сина? Краще сідай і їж мовчки! Вже маєш одного голову.

Дід Євмен. Безбородька? Та цей же правитель пустить нас із торбами старцювати.

Кисіль (*несхвально похитав головою*). Війна завжди розв'язує язики, анархізм і вільнодумство.

Шавула. Так-так-так. Тут уже й проти державних планів деякі типи виступали.

Кисіль. Що?! Значить, дехто, ковтнувши лібералізму, сьогодні переглядає плани, завтра він може зажадати ревізії економічної політики, а післязавтра докотитись до Сибіру?

Безсмертний. Чого це ви, коли ми нестримно котимось до Берліна, Сибіром страхаєте?

Кисіль. Бо в нас, голубчику, без страху менше хліба вродить. У нас хліб не просто заготовляється, здається, а за хліб іде боротьба. А боротьба вимагає не реверансів, а й довбні! Така, служивий, філософія.

Безсмертний *(гнівно)*. Вона вже нам вродила тисяча дев'яност тридцять сьомий рік.

Кисіль *(зловісно)*. Он як? Ось де ми зійшлися на одній стежці з буржуазним націоналізмом, міжнародною реакцією, жовтою пресою і...

Безсмертний *(підказує)*. Черчіллями...

Всі засміялися.

Хведько *(з дитячою наївністю до Киселя)*. І чого ви, дядю, ніколи не посміхнетесь?

Броварник. На це часу не вистачає.

Гайшук *(уже захмелівши, підходить до Киселя)*. Андроне Потаповичу, ви на питання без трибуни не відповідаєте?

Кисіль *(сердито)*. На які такі питання?

Гайшук. Ви не скажете, чого ми такі бідні?

Кисіль. Хто це ми?

Гайшук. Селяни нашої округи, значить, з одного боку, і сільське господарство — з другого. Ну, а хто проміж нами крутиться — той якось іще живе.

Кисіль. Мовчи, вусе, коли бороду бриють...

Гайшук. А я все одно скажу. То я вас завжди слухав, плескав у долоні, а тепер ви послухайте мене... Бідне наше сільське господарство і бідні ми з ним. А багатими під вашим чуйним керівництвом, надіюсь, не будемо, бо яка, Андроне Потаповичу, ваша програма? Роби, роби, дядьку, та давай, та виконуй, та вивозь, та плати, та знов ори, і сій, і давай. На трибуні ви про все згадаєте: і про реманент, і про корови, і про свині, і про кури, і про вівці, тільки не про дядька. А він теж, по своїй відсталості, і їсти хоче, і почути добре слово хоче... Це я вам напідпитку правду кажу, а тверезим і правди не скажу. Чого ж ви не плещете мені?.. Я все життя чекаю оплесків...

Кисіль. Тепер дочекаєшся, голубчику, заплещемо, та так заплещемо!..

Гайшук. І з конюха скинете мене? І на мою посаду станете? Тоді ось вас мій батіжок! *(Подає батіжок)*. Орудуйте, стьобайте ним худобу, коней, тільки не людей.

Кисіль. Я тебе... *(Вискакує з землянки)*.

За ним вибігають Безбородько і Шавула.

Гайшук. Аплодисментів і тепер не вийшло...

Безсмертний. Налийте, люди добрі, по повній, щоб вік наш був довгий. Я хочу підняти цю чарку пікчемного самогону за людину, яка завжди вставала раніше сонця. Ви подивіться на її руки — які вони красиві з усіма шрамами, мозолями, зморшками і землею в них, бо ці руки орали, сіяли, косили і своїм хлібом годували не так свою сім'ю, як білий світ. Ви подивіться на її добрі і лихі очі — які вони гарні, бо люблять і землю, і людину, і дітей, і тихі води і ненавидять злобу і зло. Ви подивіться на її плечі — не найкраща одежа, а найтяжче горе, нестатки і війна лягли на них і не вгнули їх. За тебе, Іване.

Гайшук *(розгублено)*. Що ти, Марку... Я ніколи не був таким красивим. Я тільки хотів бути таким, але чогось не в ті списки попав — усе робили мене то елементом, то продуктом, а потім війна пройшла по моїх кісточках і став я гіршим...

Безсмертний. Ти кращий, ніж я сказав. Ти собі ціни не знаєш, а ми такими поставали, що по своїй і великості, і нікольству не дуже придивляємось до людей і не дуже шануємо ні себе, ні своїх... За тебе, Іване!

Дід Євмен. Що? Хіба не голова приїхав? Тому приймай, Марку, завдаток як голова. *(Бережно витяг і подав Безсмертному якусь втемнілу книгу)*.

Безсмертний. Що це, діду?

Дід Євмен. Довосяний список нашого села.

Входить нахмурений Безбородько, пальцем кличе Гайшука, але той заперечливо хитає головою, тоді Безбородько погрожує кулаком, а Гайшук простягає йому батога.

Пам'ятаєш?

Безсмертний. Пам'ятаю. *(Обережно, обома руками бере книгу. Розгортає)*.

В землянці одразу стає тихо. Повів минулих років пройшовся по всіх обличчях, агадалося, що нема вже на землі багатьох людей, які були в цих списках.

Антоненко Федот Володимирович...

Василь Тримайвода. Під Варшавою в танку згорів. Ордени розплавивсь на грудях...

Безсмертний. Бакун Михайло Тимофійович...

Гордієнко. На Букринському плацдармі геросм став... Тепер командує бригадою. Якщо захоче — в генерали вискочить.

Безсмертний. Вовк...

Дід Євмен. Був і залишився вовком. Утік, як поліцай, у безвість. Утікаючи, проклинав долю. А хіба вона винна?

Безсмертний. Геращенко Максим...

Гордієнко. Зв'язківець. Пише, стільки розмотав кабелю, що вистачило б оперезати всю землю. Напевне, бреше.

Безсмертний. Дибенко Іван...

Дід Євген опустил голову. Важко підвівся сивоголовий Броварник.

Броварник. У високих Татрах закрив дота грудьми. В Словачії поховали воїна, а пісня про нього живе.

І тієї миті вона, та пісня про воїна-героя, обізвалася звідкись згорі, зажуреними дівочими голосами. Слідом за Броварником підвелися всі в землянці. Схлинула Безсмертна. А старий Євмен підніс до очей долоню, зірвав сльозу.

Тому і маєш, Марку, так жити, щоб не почав, як ось він *(показав на Безбородька)*, ще на цім світі відділятися од живих.

Безбородько. От який тепер народ пішов! По живому чоловіку панахиду правлять!

Дід Євмен. Мертвий ти чоловік, і очі в тебе мертві, і думки, і голова. Тільки живіт живий...

Безсмертна *(в розпачі)*. Люди добрі, їжте, щоб менше говорили!

І засміялись люди добрі, і ще дужче спохмурнів Безбородько.

КАРТИНА ТРЕТЯ

Прихмарена місячна ніч тремтить над покаліченим війною селом. За обвугленим садом бовванів самотня церква, у вікнах її блимає вогник. Десять далеко-далеко тужить дівоча пісня. На вулиці стоять Марко Безсмертний і дід Євмен.

Безсмертний *(сам до себе)*. Невже це земля мого дитинства, і щастя, і горя. Невже ці почорвілі дерева були колись садом і цвітом?

Дід Євмен *(вибиває з кременя огонь)*. Головне в теперішній задачі не те, чим вони були, а чим будуть... І сьогодні сад мені снився. Начеб зацвів, забілів, як туман, а трава в ньому по пояс, і соловей співає. Скинув я чоботи і пішов по траві, а роса осипається, осипається і лоскоче мені ноги, як у дитинстві лоскотала. Догадуєшся, до чого я нитку веду?

Безсмертний. Догадуюсь.

Дід Євмен. То будеш садити сад?

Безсмертний. Ні.

Дід Євмен. Чого?

Безсмертний. Бо його зараз тільки в раю не обкладають. *(Посміхнувся)*. Що б ви, діду, зробили, аби потрапили до раю?

Дід Євмен. Перетягнув би туди усіх коней і жінок.

Безсмертний. Жінок?

Дід Євмен. Еге ж! І хай би тоді всі Адами в смертельній самоті пройшли хоч однорічні курси, як треба шанувати своїх Єв.

Звідкись згори доливає простуджений клекіт гусей.

Безсмертний. Гуси летять...

Дід Євмен. Летять, як і перше, коли було більше птахів у небі і менше калік на землі...

Безсмертний. Гуси, гуси-лебедята, візьміть мене на крилята! *(Підняв угору костури, і в цю хвилину він сам скидається на підбитого птаха в одерев'янілими крилами)*.

Дід Євмен. Ідеалізм! Не на їхніх, а на цих *(показує на костури)* крилах маєш підійматись над війною і злиднями. Равненіє на життя тримай. Та й будь здоров, Адаме! *(Виходить)*.

Марко поглянув на костури, опустил їх на землю, дибнув і в цей час біля саду несподівано побачив полохливу жіночу постать. Він пильно вдивляється в запнуте обличчя невідомої. Настороженість і глухе передчуття охоплюють чоловіка. Його стан відбиває музичний супровід, в який влітається мелодія «Коло млина, коло броду».

Безсмертний. Хто ти, жінко добра?

Пауза.

Хто ти?

Жінка *(тихо)*. Я твоя доля...

Безсмертний *(якусь мить остовпіло дивиться на жінку, а потім посміхається)*. Така у мене гарна доля?

Жінка. Ти кращої вартий.

Безсмертний. Невже? Великодушна ти, як жінка.

Жінка. І нещаслива по-жіночи.

У Безсмертного падав костур. Чоловік зігнувся, а коли підвівся — жінка, як несподівано з'явилась, так само несподівано і зникла.

Безсмертний. Гей, доле, куди ж ти? Що за дивина?.. Чи справді це була жінка? Чи, може, мені привиділось? Але цей голос я наче вже чув десь... От тільки де? Де? Де?!

Темніє.

А далі вимальовується старий дерев'яний млиן, місток через загату, зорі вгорі і в воді. Крутиться велике млинове колесо і шумовиння на ньому обкипає місячним сяйвом. Таємничістю давньої казки дихає цей закуток природи. З млина виходить молодий Марко Безсмертний, за ним, похитуючись, іде п'яний Безбородько, вони зупиняються біля млинового колеса. З луку обізвалась пісня Степаниди:

Коло млина, коло броду
Два голуби пили воду.

Радістю взялося обличчя Безсмертного, і позлішав Безбородько.
Над світом пливе пісня Степаниди.

Безсмертний. Наділила ж доля таким голосом!
Безбородько. Це до весілля, а що вона, практично, після весілля заспіває?

Безсмертний. Іди краще проспийсь — до чортиків допився чоловік.

Безбородько. А ти до неї підеш?

Безсмертний. До неї.

Безбородько. Кому що... І що ти знайшов у ній?

Безсмертний. Не криви, Антоне, душею.

Безбородько *(занепокоєно)*. Ти щось знаєш?

Безсмертний. Догадуюсь. І гляди мені, якщо побачу тебе п'яним на людях... *(Виходить)*.

Безбородько. Теж святенник знайшовся. Та на моєму місці не тільки горілки, а й смоли винив би! *(Виймає пляшку, н'є і прислухається до пісні, що переходить у мелодію)*. Я ж, а не хто інший привіз це дівчисько в село, всю дорогу монпасем частував, а чого ж любов переходить до тебе!? То є правда у світі?.. Коли б це тепер були чорти під греблею — я запродав би навіть душу, аби розколоти вашу любов. Якщо не мені, то хай — нікому! *(І раптом він з жахом точиться назад)*.

З-під млинового колеса вилазить чорт і стає пасупроти Безбородька.

Чорт. Ти, Антоне, чогось нечисту силу кликав?

Безбородько. А хіба вона, практично, іще живе на світі?

Чорт. Живе для нестійких елементів. Чого ж ти хочеш від нечистої сили?

Безбородько. Чи не вип'єш ти зі мною по чарці?

Чорт. Чому ж не випити? Але тільки для цього люди ніколи не кличуть чортів — самі випивають. *(Здіймає зі своїх ріжок дві чарки, одну дає Безбородькові, далі чаркується і охоче п'є)*. Буряківка?

Безбородько. Буряківочка.

Чорт *(сумно)*. А в нас гіршу гонять.

Безбородько. Відсталість.

Чорт. Чого ж ти звав мене?

Безбородько. Я хочу, щоб ти розлучив одну пару.

Чорт. Вони дуже любляться?

Безбородько. Практично, дуже.

Чорт. Вони одружені?

Безбородько. Ні.

Чорт. Це їхня перша любов?

Безбородько. Перша.

Чорт *(ще сумніше)*. Тоді нічого не вийде.

Безбородько. Чого ж не вийде?

Чорт. Я можу зробити людині усяку гидоту. Я зумію розлучити чоловіка з жінкою, зумію підсунути їм різні трикутники, можу зробити бісовим їхнє життя, але після революції в мене забрали владу над першою любов'ю. Тут ви, люди, більше можете натворити неподобства.

Безбородько. То хоч Марка на чомусь присади, щоб маком сів! Це ж не трудно! Прищепни йому селянського ідеолога — й розкручувай круги!

Чорт. Культура не в моєму володінні. А то б я нарубав там дров! *(Вихоплює з руки Безбородька свою чарку і зникає під млиновим колесом)*.

Безбородько. Свят-свят! Чи приверзлось, чи справді це був чорт?.. Чи так, чи не так, а горілка одразу вилетіла з мозку. *(Почувши голоси, зникає в дверях млина)*.

До плакучої верби, що стоїть біля містка, підходять Степанида й Безсмертний.

Степанида *(стає під вербою, підіймає руки, лясючи гілля)*. Як гарно у світі, а верба плаче.

Безсмертний. Які у вас руки гарні!

Степанида. Тільки руки?

Безсмертний. І все, усе. А руки у вас, наче го-

луби... Не одлетять вони од мене, як ті голуби коло млина, коло броду?

Мелодія стихає.

Степанида. Таке ви скажете...

Безсмертний. Ви моє щастя, ви моя доля.

Степанида. Своєї долі, ~~не~~ кажуть, ніхто не вгадає.

Безсмертний. А я вірю, ~~що~~ вгадав!

Степанида. Ви нікому таких слів не казали?

Безсмертний. Нікому!

Степанида. Справді?

Безсмертний. Увесь світ — і місяць, і зорі, і річку, і цей млин кличу у свідки!

З дверей млина виглянув і заховався Безбородько.

Степанида. Тоді, тоді... повторіть ще свої слова.

Безсмертний. Ви моє щастя, ви моя доля!

Степанида (*зітхнула*). Невже це правда, невже це не сон?

Безсмертний. Правда, мила, люба, кохана. (*Пригорнув дівчину*).

Степанида зітхнула й поклала йому голову на груди. З млина знову виглянув Безбородько, а за містком пролунав голос: «Марку, де ти?» На місток вбігав Іван Гайшук.

Іване, що там?

Гайшук. Тебе негайно викликають у район. Здається, банда об'явилась.

Безсмертний. Я зараз. До побачення, Степанидо... Іванівно.

Степанида. Скоріше повертайтеся.

Безсмертний. Летітиму до вас!

Безсмертний вибігає з Гайшуком, а Степанида довго дивиться їм вслід. До неї, скрадаючись, підходить Безбородько.

Безбородько (*здивовано*). О! Степанидо Іванівно! Навіть вас до млина потягнуло!

Степанида. А сюди ще хтось приходить?

Безбородько. Аякже! Тут місце таке, що тільки про любов говорити.

Степанида. І хто ж тут веде мову про любов?

Безбородько. Хто? (*Таємниче*). Та найбільше наш спільний знайомий.

Степанида. Хто ж це буде?

Безбородько. Не здогадуєтесь? Марко Трохимович Безсмертний. І це в нього виходить!

Степанида *(вражено)*. Та що ви?

Безбородько. А чого й не говорити? Діло молоде, кохання звідусіль само пливе.

Степанида. І кому він... таке говорить?

Безбородько. Тепер Олені. І милою, і люблю, і коханою називає її. І навіть увесь світ бере у свідки, що нікому таких слів не говорив.

Степанида *(зойкнула)*. Невже це правда?

Безбородько. Ой, і нащо я, дурний, сказав вам це? Та ви не бідкайтесь. Він уже, певне, Олену розлюбив. У нього це діло швидко проходить.

Степанида *(рішуче)*. Антоне Івановичу, ви привезли мене в село, ви й завезіть мене звідси на станцію.

Безбородько. Коли?

Степанида. Зараз же, зараз... *(Очима прощається з річкою, млином, з вербою, що пливе, і руками затуляє обличчя)*.

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Тремтить вогник сліпака, змайстрованого з гільзи снаряда, висвітлює частину церковного вітара, закіптюжені лики святих, незастелений поставець, до якого притулився горбатий автомат. Углибині видніються учнівські парти. Біля поставця сидить, перебираючи струни кобзи, Григорій Задніпровський. До нього підходить жінка, яка щойно називалася долею Марка. Це — Степанида.

Степанида. Ти ще й досі не спиш?

Задніпровський. Ще перші півні не співали. Ти любиш цю годину, коли співають півні?

Степанида. Я вже мало що люблю, — війна виточила з мене любов.

Заспівали півні.

Задніпровський. А півні співають... Ти чимсь збентежена?

Степанида. Селом пройшлась перед дорогою. Молодість встала перед очима, і все-усе згадалося, що промайнуло навіки. Тут я зустріла свою вісімнадцяту весну. Які сади, які оселі стояли тоді.

Задніпровський. А перше кохання не стояло тоді в очах?

Степанида *(схвильовано)*. Звідки йому було взятися? Мелеш таке.

Задніпровський. Так уже й мелю... У вісімнадцять років до гарненьких дівчат кохання звідусіль приходить...

Степанида. Ет, не патякай зайвого. Любов тепер не актуальна тема.

Задніпровський. Вона, Степанидо, завжди актуальна. Поки людина жива — повинна чекати чогось великого.

Степанида. Ось ти й дочекався великого! живеш з дітьми в холодній дзвіниці.

Задніпровський. Зате живу під великими дзвонами! Хіба це не здорово?

Степанида. Добре, що в тебе доля схожа на перехрестя доріг, де ніколи не буває безлюдно, а моя доля — самотня, самотня стежина... Піду збиратися в дорогу.

Задніпровський. Може, сестро, погостюєш у нас ще з деньок?

Степанида *(посміхнувшись)*. У дзвіниці?

Задніпровський. Зате під великими дзвонами! Де ще таке побачиш у світі?

Степанида. Такого не побачиш! *(Виходить)*.

І знову зажурилася-заспівала кобза. Потихеньку, прислухаючись до співу Задніпровського, до церкви входить Марко Безсмертний. Та хоч як намагався він не гунати костурами, Задніпровський обриває пісню і насторожено підводиться назустріч Маркові. Але враз його очі починають світлішати.

Задніпровський. Ви Безсмертний?

Безсмертний. А звідки мене знаєте?

Задніпровський. Я саме таким вас і уявляв.

Безсмертний. А я собі ніколи б не міг уявити, що зустріну в церкві вчителя і побачу учнівські парті.

Задніпровський *(посміхаючись)*. Що ж було робити? В усьому селі незруйнованою залишилась тільки церква.

Безсмертний. Видать, завжди богам більше перепадає щастя, аніж людям.

Задніпровський. Тепер довелося богам потіснитися: умовив людей, що в свято тут буде церква, а в будні — школа.

Безсмертний. А дітвора ж як почуває себе в цій школі?

Задніпровський. Спочатку лякалась чортів, а тепер нічого — позвикала, називає їх фашистами і навіть збиткується над ними. Ви б, може, присіли...

Безсмертний. Можна й присісти.

Обидва сідають.

Бачу, ви теж воювали?

Задніпровський. Партизанів. Командиром загону був. Тричі фашисти цінували мою голову. (*Спохмурнів*). Та так цінували, що навіть нашим деяким дурням заздрісно стало.

Безсмертний. Що трапилось з вами? Якесь лихо?

Задніпровський. І сам не знаю: чи це початок лиха, чи тільки підступність тих слів, що вдарять під серце, а самого серця не прокусять.

Безсмертний. Коли подумати, кожна людина має свого лебедя, але має і свою гадюку. Хто ж ваша гадина?

Задніпровський. Ви Поцілуйка Гната пам'ятаєте?

Безсмертний. Це той, що до війни секретарем райвиконкому був?

Задніпровський. Той самий. Йому я не дав довідки партизана. А за що ж було давати? Він усю війну на хуторі у однієї вдови просидів. І от тепер скрізь строчить на мене доноси. З усіх боків почали мене смикати різні інстанції. Відповідаю, відписуюсь, чортихаюся, а друзів, бачу, стає менше... Отак гадюкою підозри і зменшується наша сила, і віра, і любов! Чому воно так: коли я віч-на-віч підіймаюсь на смерть — мені вірять усі, коли я загину — шанують усі, а коли я, може, чудом розціпивши лапища смерті, залишаюся живим, хтось починає докопуватись, чого я вижив, починає пересівати мою душу через сито підозри? Який же диявол це пильністю на-зав?

Безсмертний (*похмуро*). Мабуть, комусь наша смерть більше потрібна, ніж життя!

Зненацька тишу ночі сполохав гучний церковний дзвін.

Дива! Що воно таке?

Задніпровський. Це наш панотець Хрисантій вже перехилив зайву чарчину. А випивши, він завжди дзеленькає, щоб веселіше було. Каже: коли б не вдарив у дзвони, богові стає приємна шана.

Чіпляючись за парті, з темряви з'являється кордубастий отець Хрисантій.

Отець Хрисантій. Миряни-громадяни православні, коли ж ви дасте чистий спокій чи відпочинок храму божому?

«Громадяни православні» засміялись.

Істинно, чую не смиреніє слізне, а єретичний сміх у храмі божому.

Задніпровський. Ізиді, панотче, не бурчи даремно,— бо не твоїй сьогодні день. І не погань святого і шкільного місця недостойною буряківкою.

Отець Хрисантій. Не буряківкою, а сладчайшою морелівкою!! Морелівка, громадяни миряни, воістину веселіє серця, її і на благочинському соборі ухвалили.

Задніпровський. За що ж сьогодні, панотче, вживали веселіє серця: за хрестини чи мерлини?

Отець Хрисантій. От і не вгадали,— за останнє зведення Інформбюро.

Задніпровський. Тоді прощаються гріхи ваші.

Отець Хрисантій. Богохульник! *(Сідає на парту)*. А ти відаєш, чадо младоумне, що мій отрок під самим Бреслау стодвадцятидвоміліметровим дивізіоном командує? То-бо й воно. Коли б у нього було не духовне, а робітничо-селянське соцположення, він, може, в полковники вискочив би, і я тоді пив би тільки генеральські коньяки!

Безсмертний. Так відречіться, отче Хрисантій, від свого сану, повісьте рясу на городне опудало, щоб власні діти не соромились вас.

Отець Хрисантій. Не можу, громадяни миряни! Літа мої не ті, і голос трохи вже не той: керувати самодіяльністю, мабуть, не візьмуть, а заглядати в руки дітям не хочу. Опасаюсь тільки, щоб потім, коли все стане явним про мене, не уволити чадо моє з дивізіону.

Безсмертний. Хто ж його може уволити, коли він у самому пеклі побував!

Отець Хрисантій. Адам у раю біля самого бога проживав, та й то прогнали. Молюсь і за своє чадо, і за все святе воїнство.

Задніпровський. І по сумісництву п'єте?

Отець Хрисантій. У такий біблійський час живемо, чадо.

Задніпровський. Може, в історичний?

Отець Хрисантій. Для вас історичний, для мене — біблійський. Різниця світоглядів, як пишеться тепер. Може, разом омиємо глас Інформбюро?

Задніпровський. Не можемо, панотче.

Отець Хрисантій. Розумію — ідейність не дозволяє! Гріхи, гріхи... Піду ще благовіст почитаю. *(Іде в різницю)*.

Десь далеко проспівали півні.

Безсмертний. Пора вже й додому. Як швидко час минув.

Задніпровський. І для мене майнув, паче хвилина.

Безсмертний *(протягає Задніпровському руку)*. На дружбу!

Задніпровський. На дружбу!

Марко Безсмертний виходить.

Задніпровський схиляється над рукописом. З темряви, немов примара, виникає довготелеса фігура Поцілуйка. Ступивши кілька кроків, прибулий зупиняється. Стиха кахикає. Задніпровський, помітивши його, рвучко підводиться.

Поцілуйко?! Ти?!

Поцілуйко. Пробачте, але...

Задніпровський. Як ти, нечестивцю, посмів прийти до мене?

Поцілуйко. Григорію Стратоновичу, вислухайте великодушно...

Задніпровський. Іди геть, гадино. Не доводь мене до гріха *(Його рука тягнеться до автомата)*.

Поцілуйко *(вперто)*. Вбивайте... вбивайте, але дайте покаятись мені!

Задніпровський. Ти каятися прийшов? Хоча б у церкві не брехав.

Поцілуйко. Вірте не вірте, а каяття поїдом доїдає моє путро. Я падаю ниць перед вами. *(В благанні опускається перед Задніпровським на коліна)*.

Задніпровський. Встань! Я тобі не бог і не суддя.

Поцілуйко. Не встану, Григорію Стратоновичу. До ранку, до свого судного дня простою... *(Схлипнув)*.

Задніпровський. Чого ти хочеш од мене?

Поцілуйко. Простіть мою злобу до вас, простіть... мої навети... дітьми благаю.

Задніпровський. Гаразд, Поцілуйко, якщо ти щиросердо покався, постараюсь не мати великої злості на тебе, постараюсь видерти з серця те лихо, що ти завдав мені, моїй дружині, моїм дітям. Іди від мене і не попадайся мені на очі. Хоч це ти можеш зробити?

Поцілуйко. Для вас усе зроблю, Григорію Стратоновичу, спру землю гризтиму! *(Поквапливо підвівся)*. Тільки...

Задніпровський *(насторожено)*. Що «тільки»?

Поцілуйко *(обережно)*. Тільки дайте мені довідочку.

Задніпровський. Такі довідки життям заробляються.

Поцілуйко. Благаю! Це ж такий малесенький папірець... Для вас він ніщо, для мене рятунок... Цей клаптик паперу встановить мене в партії, оживить мене ідейно.

Задніпровський. У гнійнику не вродяться ідеї...

Поцілуйко. Пожалійте, витягніть з безодні... Я вже на державну роботу не стану, піду на маслозавод... директором... Ви учитель, гуманіст! Пожалійте хоч дітей моїх.

Задніпровський. Хіба діти гіршими стануть, коли їхній батько не буде директором маслозаводу?

Поцілуйко. Ви вбиваєте мене довічним безчестям! Я не переживу такого сорому.

Задніпровський. Перекліпаш — вії у тебе не соромливі.

Поцілуйко *(випростався)*. І ніяк не зміните свого рішення?

Задніпровський. Ніяк.

Поцілуйко *(з погрозою)*. Подумайте, Григорію Стратоновичу, подумайте! Це тільки манюсіпська довідочка.

Задніпровський. Я все сказав. Іди...

Поцілуйко. Проганяєте? Гаразд. Я піду, але за мою ганьбу ви і ваша жінка проллєте відро кривавих сліз. Я знайду той жолобець, у який поллються вони. Коли вже пішло зло на зло, я стягну вас з високості духу на таке дно, що й Шекспірам не снилось!

Задніпровський. Брешеш, мерзотнику!

Поцілуйко. Хто бреше, тому легше. Згадайте, ще граф Толстой писав, що істина переплетена з брехнею найтоншими нитками.

Задніпровський. Цікаво, як же ти будеш відривати мене від високості духу?

Поцілуйко. Це буде залежати від політичної ситуації. Будуть у нас головними ворогами нацисти — я і ти, що зі мною, зробимо вас нацистом; буде головною небезпекою націоналізм — ми вам підкинемо їжака в образі українського буржуазного націоналізму. Тоді спробуйте викрутитись, коли такі сигнали почнуть надходити з різних місць і коли навіть добрі знайомі, побачивши вас, почнуть переходити на другий бік вулиці. Логічно? То не робіть мене таким підлим, яким я ще не був: це буде краще для мене, для вас і для суспільства. Що вам коштує, хай проти волі, черкнути кілька слів? Це мізерна плата за спокійне і культурне життя...

Задніпровський. Зараз же забирайся геть, негіднику!

Поцілуйко. Ну, що ж! Я піду, але запам'ятайте, замість мене на ваш поріг стане горе і вхопиться за вашу душу. І затремтить вона, як осінній лист.

В цей час із високо піднятим хрестом, похитуючись, входить
отець Хрисантій.

Отець Хрисантій. Ізиді, темнозрячий ябеднику! І глаголю тобі: бог любить праведника, а чорт ябедника! Ізиді, заволоко, не пожирай дерева Жизні, дерева Разума!

Від несподіванки Поцілуйко з жахом відступає назад і квапливо
зникає в темряві.

(Продовжує кричати йому вслід). Клятвовідступник! Мерзопакосник! Воістину шашіль! *(До Задніпровського).* А шашелі й богів їдять. *(Дістав з кишені недопиту пляшечку).* Чи не омиемо уста?

Задніпровський. Це ж гріх, отче.

Отець Хрисантій. Гріх іде з уст, а не в уста... Властію, мені даною, прощаю і розгрішаю...

Співають треті півні.

Задніпровський. А півні співають...

Отець Хрисантій. За їхнє здоров'я...

Завіса

ДІЯ II

КАРТИНА П'ЯТА

Рапок над ставом, віночок верб над плесом. Біля греблі, за куніною пемочених конопель, сидять з вудочками Марко Безсмертний і Хведько.

Хведько. То, кажете, тут є риба?

Безсмертний. Є, Хведю, бо вода линами пахне. О!.. *(Вхопився рукою за вудлице)*.

Хведько *(аж скочив на ноги, пошепки)*. Ой, тягніть! Підсікайте!

Безсмертний. Не киши!

У повітрі блиснула рибица.

Хведько. О! Окуніще!

Безсмертний. Окунець.

Хведько. Поплюйте одразу ж.

Безсмертний. Нащо?

Хведько. Так годиться. *(Тричі тьхукає на рибину)*. Тепер буде ловитись. От я минулого року спіймав коропа — в почовки не влазив.

Безсмертний. У почовки?.. Буває. Все буває. Коли тут стільки раків було! Як вилізуть на берег — увесь берег ставав червоним.

Хведько. То вони вже вареними вилазили? Буває...

Чуті схвильовані жіночі голоси, що наближаються. До ставка підходить гурт дівчат і молодниць, а за ними Безбородько і Шавула. У декого з жінок лопати, в інших за плечима — зв'язки лискучих перевесел.

Варка. Де це видано, щоб у таку пору заставляти людей коноплі мочити?

Ольга. А йому що, хіба він сам полізе?

Гордієнчиха. Каліками хочете поробити нас.

Куценко. Про що ж ви, Антоне, думали в теплі дні?

Безбородько. Для керівництва ніколи немає теплих днів — для керівництва дні завжди гарячі. Побули б у моїй інкурії, то не тільки у воду — під кригу полізли б.

Гордієнчиха. Після перепою?

Безбородько *(розсердився)*. Що ви мені бабський бунт підіймаєте? Звикли до всякого за окупацію!

Варка. Безсовісний, чого ти нам вибиваєш очі окупацією?

Шавула. Та що ви, бабоньки, показалися чи дурманом сьогодні поснідали? Хіба ж прядиво для мене чи для голови потрібне? Усе ж для фронту, тільки для нього!

Ольга. Отак би й говорив одразу, а не страхав. Ми вже з сорок першого року лякані. *(Зачерпнула рукою воду)*.

Варка. Ну як, Ольго, холодна?

Ольга. Трохи тепліша, ніж на водохреща.

Безбородько. Ви, баби, гарячі, одразу нагрієте став, я знаю вас...

Варка. Совісті нема в декого ні на копійку. Це ж усі ми принесемо додому простуду і кольки. Хіба ж ми колгоспу тільки на один день потрібні?

Безбородько. Безідейні розговорчики. Вийдете, як переміті. А щоб не кахикали та не морщились — пошлю за горілкою. Хто має сякий-такий запас?

Мавра. У мене є.

Безбородько. У тебе, Мавро? Ну що ж, давай ключі. Шавула в один мепт збігає. *(Підходить до Маври, косуючи, тихо говорить)*. Увечері прийду. *(Бере ключі, віддає Шавулі)*.

Шавула тюпцем подався за горілкою.

Варка. Іч, який проворний на дармову горілку.

Безбородько. Чи ти, жінко добра, не можеш хоча б на часнику втримати язика на зашморзі? Ну, бабоньки, вперед — броя кріпка і танки наші бістрі.

Мавра першою рушає у воду.

(Сердито поглянув на неї). Чого, Мавро, поперед батька лізеш у пекло? Молодших нема?

Ольга. Хоч одну пожалів. З якого б це дива?

Сміх.

Мавра *(почервонівши)*. Він пожаліє... аякже, діждешся.

Варка. Ну, годі! Заплющуйте, дівчата, очі — і в воду.

Жінки вже почали входити в став,
але їх зупинив гнівний голос Безсмертного.

Безсмертний. Сті-і-й-те! Русалками чи каліками хочете стати? При такому керівництві — це недовго. Що, голово, нове хрещення Русі вигадав? Святим Безбородьком хочеш стати?

Безбородько. А тобі яке діло, ким я хочу стати? Ти чого, практично, мій авторитет на масах підриваєш?! Коли нема чого робити, пакульгуй додому. А нам правдиво потрібне.

Безсмертний. Про що ж ти думав восени?

Безбородько. Про що? Піднімав, організовував тил. Бабоньки, чого порозвішували вуха, баламутство слухаючи? У воду!

Безсмертний. Ні, голубе, не полізуть воли!

Безбородько. А хто? Може, мені накажеш?

Безсмертний. І накажу! Ану, організовуйся і мобілізуєш у воду!

Мавра. Ой лишенько...

Безбородько. Я?! Ти після своїх поранень збожеволів чи забуваєш, з ким говориш?

Безсмертний *(ледь стримуючи себе)*. Лізь, жабо!

Безбородько. Марку, отямся!

Безсмертний *(виймає з кишені пістолет)*. Я що сказав?

Безбородько *(кричить перелякано)*. Не жартуй, Марку!..

Безсмертний. Лізеш? Раз... Два...

Безбородько *(підняв угору руки)*. Здаюсь... Тобто лізу... *(Перелякано задкує до води)*. Але це насильство над авторитетом... Запам'ятай.

Безсмертний. Бери лопату.

Безбородько. Марку, може, по-доброму скінчимо цю комедію?

Безсмертний. Вона тільки починається. Варко, ану подай своєму голові лопату. І то авторитетну! Сили у нього, як у бугая.

Варка охоче виконує наказ. Косуючи на пістолет, Безбородько починає сам ту роботу, на яку хвилину тому послав жінок. А холодна вода робить своє діло, і в Безбородька цокотять уже зуби.

Безбородько. Марку... покинь оці жарти... бо препаду...

Безсмертний. Ужє напрацювавсь? Відстоїш у воді вдвічі довше за жінок.

Безбородько. Чому ж удвічі?

Безсмертний. Бо тобі не треба родити дітей.

Захекавшись, вбігає з двома пляшками самогону Шавула. Побачив Безбородька у ставку з лопатою, побачив спрямований на нього пістолет і... остовпів.

Шавула. Ой-ой, що тут? Власть перемінилась?

Варка. Еге ж, царьок у воду поліз...

Ольга. Чого заляк зі своєю самогонкою? Пригости хлібодавця.

Шавула *(боязко, до Марка)*. Марку Трохимовичу, дорогий, можна їм хоч однією чарочкою пособити, щоб кров не застоюлась?

Безсмертний. Пособляй.

Шавула вихопив з кишені чарку, хукнув, налив її до вінця і обережно поніс голові, виявляючи йому очима і поstattю свою відданість і співчуття. Безбородько одним духом перехилив чарку.

Шавула *(повернувся до Марка, пошенки)*. Може, й ви? Таку буряківочку сам Черчилль на Ялтинській конференції пив би. Не хочете? То як хочете. Я їм іще наллю. Отак же й пропаде чоловік.

Безбородько. Що ти шепчеш, як рак у торбі? Біжи гукай маси й міліцію!

Шавула. Але ж... *(Боязко зиркнув на Марків пістолет)*.

Безсмертний. Он маси вже йдуть. Мобілізуй їх!

До ставу підходять люди.

Гайшук. Картина!

Гордієнко. Вперше бачу нашого голову з лопатою, а не з чаркою в руках. Мабуть, щось у лісі здохло.

Василь Тримайвода. Ай-я-яй! І нікому ж сфотографувати цей ентузіазм!

Сміх.

Безбородько. Гигикайте, гигикайте! Глядіть, щоб на кутні потім не довелося гигикати за це беззаконня.

Безсмертний. Бач, уже й закоп згадав, а, може, далі і людяність згадаєш...

До гурту наближається дід Євмен.

Дід Євмен. Що тут, збори чи вистава? *(Побачив Безбородька)*. Ого! Оце я розумію! Оце голова! Ще крига

не зійшла, а він, на злість ворогам, самотужки замочує коноплі!

Безбородько *(крізь зуби)*. Елемент.

Шавула *(до Марка)*. Дозвольте ще чарочку піднести людині?

Безсмертний. Ну, добре... вилазь, мочильнику! Надіюсь, тепер знатимеш, коли коноплі треба замочувати?

Безбородько *(виходить з води)*. Іще хтось запам'ятає. *(Сів на пагорбок)*.

Шавула стягує з нього чоботи.

Дід Євмен. Ет, не чекав такого від тебе, Марку! Ліберал ти і попортуніст.

Безсмертний. Чого ж я, діду, ліберал і попортуніст?

Дід Євмен. Ще й питає! Утопити треба було торбохвата — і ціяк не менше! Хоч би одні веселі похорони справили.

Гордієнчиха. Йй-бо, сказився чоловік! Хочеш, щоб Марка по судах затягали?

Дід Євмен. Не затягали б. Жаль, що кіпчилося таке веселе кіно.

Всі, крім Безбородька і Шавули, виходять.

Безбородько. А бачив, коли я пригрозив, Марко перелякався?

Шавула *(оторопіло)*. Га? Коли? *(Перебудовується)*. Аякже — бачив. Наробив шелесту — і в куці. Ковтніть іще для согріву тіла, душі і мислі. Бо зараз, як сядемо за стіл...

Безбородько. Впивати?

Шавула. Ні, сочиняти! Це ж матеріал! Коли вже наганяти страху, то наганяти. По-перше, напишемо пачміліції — за утопленіє голови і авторитету. По-друге, органам — за диверсію! По-третє, першому секретарю райкому — за підриє політики і посівної кампанії. По-четверте, в газету — за все разом. І тоді побачимо: кого топили, а хто на дно булькне.

Безбородько. Чи не забагато розведемо канцелярії? Без преси обійдемося.

Шавула. Маслом каші не збавиш! Раз є преступленіє, повинно бути наказаніє. А чи не можна це намалювати в газеті?! Там є такий художник...

Безбородько. Знаю, знаю його. Він поки горобця намалює, бика з'їсть.

Шавула. Ет, шкода, що не було якогось письменника...

Безбородько. Не розумію, чого тебе так на літературу тягне? На живого письменника дивись і опасайся, а мертвого можна і шанувати.

Шавула. У мене про літературу є своє мечтаніє.

Безбородько. Мечтаніє... Література, коли вже має щось писати, так про історію... Її можна критикувати.

Шавула. Киселю треба подзвонити. То такий теоретик, такий теоретик — базу підведе. А нам — аби база була. Надстройку — надстроїмо! (*Схрестив розчепірені пальці*).

КАРТИНА ШОСТА

Кабінет секретаря райкому. В кабінеті Борисенко, Кисіль, Броварник та інші члени бюро.

Кисіль (*до Борисенка*). Коли рубати, то треба рубати до пуповини! Можна й пуповину зачепити.

Борисенко. Ви, бачу, в кавалерії служили?

Кисіль. Ні.

Борисенко. А в яких родах військ?

Кисіль. У мене броня... Серце підкачало. Але яке це має значення?

Борисенко. Серце завжди має якесь значення. Продовжуйте.

Кисіль. Я й кажу: Безсмертного без антимоній треба віддати під суд, а там — стаття знайдеться.

Борисенко. Нащо отак одразу за статтю хапатись? У вас же серце...

Кисіль. А що з такимп анархістами робити? Я сам знаю, що Безбородько не геній, але він такий, що за всяку ціну виконає план.

Броварник. Ох і дорого за ціну таких негеніїв розплачуються люди!

Кисіль. Під захист берете дружка? І не помічаєте, що він підігрує антидержавні настрої.

Борисенко. Наприклад?

Кисіль. Теоретично, розпустив демагогію, що в сільському господарстві накручено різних вузлів і вже, теоретично, хапається за всякі фокуси про додаткову оплату.

Борисенко. Інтересно, що це за фокуси?

Кисіль. Каже, що через два-три роки дядько засипле державу хлібом і сам буде мати вдосталь хліба й до хліба, якщо ми не будемо йому заважати. Виходить, ми — партія і Радвлада — заважаємо йому?

Броварник *(махнув рукою)*. І профспілки теж...

Борисенко *(до Броварника)*. Що ви скажете на це?

Броварник. Я хочу так сказати... що ліпше помовчу!..

Кисіль. Отак і краще! Хай помовчить вус, коли бороду бриють!

Борисенко. Значить, Безсмертному, за вашими словами, заважають...

Кисіль. Партія, Радвлада і взагалі все начальство.

Броварник *(люто зиркнув на Киселя)*. Та не слухайте його!

Борисенко. Ви ж хотіли помовчати!

Броварник. Перехотів! У мене є до вас питання.

Борисенко. До мене чи до Андрона Потановича?

Броварник. До вас. Чи не доводилось вам помічати деяких таких: коли хвалять їх — вони всі похвали з радістю кладуть собі в кишеню. Але тільки хоч мізинцем торкнись до них проти шерсті, вони зразу ж закричать, що в небезпеці все начальство, влада й комунізм! І розів'ють діяльність!..

Кисіль. Це ви про мене?

Броварник. Ні, це я... теоретично...

Кисіль. А проти планів не виступав Безсмертний?

Броварник. Виступав, але як! Він казав, що кожен колгосп повинен мати один державний план, а не те безладдя, коли з цього винотрошують усе і всі, кому не ліньки.

Борисенко. Так-так. А що він говорив про додаткову оплату?

Броварник. Кожному, хто виростив надплановий урожай, не шкодуючи, віддавати хоча б половину його, і тоді...

Кисіль. І тоді, мовляв, заспіває хліборобська доля. Він тепер ще про пісні думає! Оце усе разом і звється — куркульські тенденції, бухарінщина і хуторянські пережитки.

Борисенко. Хліб ніколи не був пережитком, а от безхліб'я — це пережиток: він сотні років тягнеться за нами.

Броварник. Про це трудніше думати, аніж навіть посівне вибирати з комори.

Кнсіль. Не тільки з комори, з рота вирвемо, коли треба виконувати план.

Броварник. А що від такого господарювання далі буде? Ви думали? Чи ваші металеві конструкції наперед не думають?

З приймальної входить секретарка.

Секретарка. Іване Артемовичу, Безсмертний прибув.

Борисенко. Хай заходить. І запросіть всіх, кого ми викликали з цього питання.

Секретарка виходить. Члени бюро займають місця. В кімнату входять Безсмертний, Безбородько, Задніпровський, дід Євмен, Шавула.

Всі сідають.

(Звертається до Безбородька). Ну, розкажіть, товаришу Безбородько, про те, що понаписували в різні інстанції. (Показує папірці). Там зрозуміли, що у вашому селі почався всесвітній потоп.

Безбородько. Іноді й ложка води буває гірше потопу. Розповідь моя, практично, буде короткою. Не секрет ні для кого, що працювати нам зараз трудно і важко. Труднощі на труднощах їдуть і труднощами поганяють. І от, коли ми так-сяк мобілізуємо маси па виконання державних завдань, знаходяться всякі і різні типи. Саме таким виявився Марко Безсмертний. Загнавши мене пістолетом у воду, він підірвав мій авторитет серед несвідомої маси. А що значить підірвати авторитет голови? Це підкопуватись під основи внутрішньої політики і державності. Тепер з мене сміються ті, хто побував в окупації і до кого ще треба всіляко приглядатися і пересівати на решеті чи й ситі.

Задніпровський. Чого ж ви людям вибиваєте очі окупацією?

Борисенко. Товаришу Безсмертний, ви уважно вислухали скаргу?

Безсмертний. Навіть дуже уважно.

Борисенко. Вас товариш Безбородько піде не обмовив?

Безсмертний. Мене — ні, а людей обмовив окупацією! Рапи лікують, а не яtringь.

Борисенко. Це вірно! Ну, а в історії з Безбородьком ви свою, як би її назвати, помилку визнаєте?

Безсмертний. Ні.

Борисенко. Чому?

Безсмертний. Мене змалку батько-матір учили шанувати і жіночу красу, і жіночу працю, особливо материнство, бо як цього буде менше на світі, то кудішою стане любов і відстань між людиною і мавпою.

Кисіль. Це вже філософія, а не відповідь на запитання.

Безсмертний. А ми, селяни, всі потроху філософи, бо все життя ходимо біля землі, хліба, сонця.

Кисіль. Філософи! А чому все-таки, філософе, свого пістолета в міліцію не занесли? За цю філософію можна відхопити від трьох до п'яти років.

Безбородько. Безсмертному легко було воювати персональним пістолетом зі мною, абсолютно беззбройним і невідготовленим. Хай він краще розкаже, як воював на фронті і що там заслужив. У нас у селі пішли чутки, що й там він анархію накоїв і його позбавили нагород, словом, розжалували...

Задніпровський. Це наклеп.

Безбородько. Щось і на вас ніби забагато наклепів нишеться. Практично, побачимо, що вийде з них.

Борисенко (Безсмертному). Було таке?

Безсмертний. Ні, не було!

Борисенко. Нагороди маєте?

Безсмертний. Маю.

Безбородько. Хай покаже!

Безсмертний. Навіщо, Антоне? Це тобі невідно...

Броварник. Показуй, Марку, коли є що показувати...

Безсмертний. Не звик хвалитися, але коли таке діло... (Розстебнув шинелю).

Всі присутні на грудях Безсмертного побачили серед орденів і медалей і Золоту Зірку Героя.

Броварник. Ах ти, боженьку мій, нічогоенько собі пахватав заслуг і мовчав!

Дід Євмен (до Безбородька). Антоне, як твоє морально-політичне состояние?

Борисенко (*посміхнувся*). Що ж ви, товаришу Безбородько, так, практично, помилилися? (*До Безсмертного*). Не легко було стільки заробити?

Безсмертний. Спочатку було важенько, а як Героя доскочив — полегшало.

Гордієнко. І на чому ж ти, Марку, Героя заробив?

Безсмертний. На танках, Зіновію Петровичу.

Дід Євмен. І скільки ж ти їхньої фашистської машинерії понівечив?

Безсмертний. В тому бою чотири чи п'ять.

Борисенко (*насторожено*). Як це так: чотири чи п'ять? Такі бої не забуваються.

Безсмертний (*задумливо*). Таке не забувається...

Кисіль (*допитливо*). Так скільки ж ви, нарешті, танків підбили?

Безсмертний. За чотири точно пам'ятаю, бо тоді я ще був бійцем, а не продірявленим решетом. А п'ятий, не знаю, чи сам при останній пам'яті підбив, чи мої хлопці. Напевне-таки, вони, а мені по великодушності своїй дописали, щоб я став Героєм.

Борисенко (*стиха*). Молодчина!

Безбородько. От бачите, і примітка знайшлася у геройстві товариша Безсмертного. Тому я хотів би довідатися ще про одно: чи знало командування, що товариш Безсмертний сидів у тюрмі?

В кабінеті залягла мертва тиша. Всі уважно дивляться на Марка.

Безсмертний. Знало. Я не приховував своєї біографії, не кривив совістю ні перед людьми, ні перед смертю.

Борисенко. Що ж, товаришу Безсмертний, зараз вас ударили під серце. Ну, а щоб не було по різних за-капелках кривих розмов, закінчимо їх тут, перед людьми. Довелось побувати в тюрмі?

Безсмертний. Не минула тяжка година.

Борисенко. Розкажіть коротко.

Безсмертний. Про яку тільки розказувати? Про царську чи...

Борисенко. А ви там і там встигли побувати?

Безсмертний. Встиг скуштувати такого добра...

Борисенко. Про царську вам не дорікнуть. Говоріть про іншу.

Безсмертний. Може, краще не треба — це декому дуже не сподобається.

Борисенко. Декому й сидіти не подобалось, а йому й досі цим впадають серце. Коли можете,— говоріть...

Безсмертний. Вдруге посадили мене в тридцять сьомому році. Тоді я був головою колгоспу. А хтось із пильних тоді й настрочив, що до мене треба придивитись — чого я так швидко вирвався у передові.

На цих словах Безбородько неспокійно засовався на стільці.

І цього було досить, щоб я опинився за ґратами... Мій слідчий Чорноволенко страшенно допитувався, хто мене завербував.

При згадці прізвища слідчого Кисіль напівпідвівся з місця, хотів щось сказати, але передумав, витер чоло і важко сів на стілець.

Затемнення.

Там, де стояв Марко, стрепенулась дивовижна музика Шопена, а на другому кінці сцени забряжчали тюремні ключі. Від несумісності цих звуків, мов людська душа, зойкнула музика, та не вбила брязкіт ключів. Блиснув електричний ліхтарик, окреслив у тюремному коридорі тіні наглядача і Чорноволенка.

Наглядач. Усе чогось не спиться вам?

Чорноволенко. Ми не маємо права спати, коли біля нас, коли навкруги нас і за нами причаїлись вороги.

Наглядач. Знаєте, як прозвали вас?

Чорноволенко. Як?

Наглядач. Майстром групових викривань.

Чорноволенко. Бо треба так дивитись на життя: а — кримінальний злочин людина може зробити без співників; б — політичний злочин неможливий без груп. Допитуєш одного — витягай з нього й групу. Тому й не спиться.

Наглядач. Це вже тепер не спиться, а що буде, коли старість стане на поріг?

Чорноволенко (з підозрою). Ти про що?

Наглядач. Про безсоння, що попереду. Яке воно буде?

Вони тихцем зупинились біля однієї камери. А в цей час із другої обізвався тихий голос Безсмертного.

Голос Безсмертного: «У нашому роду всі полюбили музику, дід і батько по слуху грали на скрипачці, грав і я... Та найбільше завмирала душа від етюдів Шопена. Не раз до мене в колгосп прибігала донька: «Тату, Шопена грають!» І ми тоді припадали до приймача, і мали свято в душі, і краще робили на полі, і веселіше слухали людей і птахів... Ой...»

Другий голос із камери: «Болить?»

Голос Безсмертного: «Болить. Сьогодні ж він юшку робив із мене та все проклятим називав».

Другий голос: «А ти краще підпиши сяке-таке зіпаппя, підпиши, бо інакше... Чорноволенко душу вийме».

Голос Безсмертного: «Доведеться...».

Чорноволенко підходить до камери Безсмертного, ліхтариком намагає вічко, нахиляється до нього.

Чорноволенко. На літеру «П»... Марко Проклятий.

Наглядач. Безсмертний.

Чорноволенко. Ні, Проклятий.

Наглядач зі скрипом відчиняє камеру.

Затемнення.

Потім висвітлюється кімната слідчого. За столом сидить Чорноволенко, змучений Безсмертний прихилився до дверей.

Чорноволенко (*не приховуючи радості*). От так би й давно, голубчику... Не я тобі казав: у мене й мертво каміння заговорить. Так хто завербував твою душу?

Безсмертний. Полонив мою душу Шопен.

Чорноволенко (*перевіряючи написане*). Так, так, Шопен. Як звати його?

Безсмертний. Етюд.

Чорноволенко. Завербував Етюд Шопен. Ну, а ти не знаєш, не догадуєшся, де він може бути тепер?

Безсмертний (*дивуючись із людської дурості*). Десь ходить по усьому світі.

Чорноволенко. Все одно спіймаємо.

Темніє, і тільки музика Шопена владно папує над усім, а далі ми знову бачимо бюро райкому.

Безсмертний. Коли ж згодом мій вирок переглядала трійка, її здивував оцей протокол зізнання. Викликали мене, розпитали і відпустили додому. Отак і врятував мене цей химерний випадок...

Стихає етюд Шопена. Мертва тиша.

Борисенко (*по паузі*). Нелегка історія... І що ви, Марку Трохимовичу, винесли тоді з в'язниці? Образу, біль, злобу?

Безсмертний. Може, щось із цього й осіло у душі, але, на моє щастя, я кілька днів пробув у камері із ста-

рим більшовиком, що знав Леніна. То людина була чиста, мов кришталь. Багато чого навчив він мене. Найбільше з його розповідей я запам'ятав вікодавнє оповідання про свічку: людина, мовляв, коли й горить, мов свічка, має своє світло віддавати іншому. Я тоді дав собі клятву: хоч би на яких вогнях довелося горіти мені, а буду до останку служити людям. З цією клятвою і на війну пішов. А там уже моя свічка ясним вогнем палила і найстрашніші німецькі танки, будь вони прокляті з війною разом!

Борисенко. Що ж нам робити з Безсмертним, чи притягувати до відповідальності, чи рекомендувати головою колгоспу?

Голоси членів бюро. Головою колгоспу!

— Цей порядок наведе!

— Хазяїн!

— Не обережний... Не дипломат!

Кисіль. І політично незрілий.

Борисенко. Влітку на сонці дозріє. Отже — головою!

Кисіль. Млинці можна пекти швидко, але голів... Я не довіряю! Запишіть мою особисту думку.

Борисенко. Записуємо! Більше питань на сьогодні немає. Марку Трохимовичу, зачекайте трохи.

Всі поступово виходять.

Дід Євмен (до Безбородька). Хто ж тепер у районні бібліотекарі піде? (Виходить).

В кімнаті залишаються Борисенко і Безсмертний.

Борисенко. Не гніваєшся на мене, Марку Трохимовичу, що засватав тебе на голову колгоспу?

Безсмертний. Від цього сватання далеко до весілля.

Борисенко. Сподіваюсь, не відмовишся?

Безсмертний. Відмовитись легко, та комусь же треба братись за вайтяжче — за господарювання. Коли вже лад наведемо на землі?

Борисенко. Ти про що?

Безсмертний. Про ножниці між ідеями і тим господарюванням, що віддаляє людей від соціалізму.

Борисенко (насторожено). А не загнув ти, Марку?

Безсмертний. Може, й загнув, про таке не часто випадає нам радитись. Сам хочу розібратися в цьому.

Я погоджуюсь, що перша заповідь є першою, але коли ми, як і про першу, заговоримо і про другу заповідь — про хліб насущний на столі хлібороба? Про це декому й за вухом не свербить.

Борисенко. Твоє «декому» означає Киселя?

Безсмертний. Хіба самі не знаєте?.. Чи ж болять киселям серце, коли хлібороб після жнив усі свої трудовні виносить з комори в одному мішечку або торбі? Чи бачать вони, як від цього черствіє хліборобська душа, а разом із нею черствіє без його ласки і земля? Чи розуміє Кисіль, що він своєю політикою жене селянина з широкого поля на свою латку городу, на крадіж і базар? Киселі навіть увірували, що не любов, а їхні погрози вирощують ідеї в голові і хліб на полях. А насправді виростили вони більше аніж треба людських трагедій. За це киселів прилюдно треба... ну, хоча б з усіх посад знімати, як розкрадачів великої людської віри і скорбів революції.

Борисенко *(задумливо)*. Умови задачки вірні, та не легко розв'язувати її вузли. Киселі — не ликом шиті! Спритності і демагогії їм не позичати. Свій душевний мінус вони, як хрест, поклали на селянство, ще й звинуватили його в усяких гріхах.

Безсмертний. Їм тільки б за всяку ціну результати — пуди, центнери, тонни виривати і себе на видноті показувати. За всяку ціну!..

Борисенко. Вірю: во ім'я життя ми віддеремо од коренів життя тих, хто, прикриваючись святим, робить грішніє. Нелегко пройде ця операція, але пройде... Ну, а з чого ж ти думаш починати головування?

Безсмертний. З чого?.. *(Посміхнувся)*. З костурів! *(Вдарив костуром об коліно, і тільки цурпалки розлетілись по кабінету)*.

Борисенко *(кричить)*. Навіжений, що ти робиш?

Безсмертний. Почнемо головувати па своїх ногах — досить чужих! *(Вдарив удруге костуром і непевними кроками пішов до вікна)*.

Борисенко. Драматичні ефекти виходять у тебе. А як буде з практичними?

Безсмертний. Допоможіть нам.

Борисенко. Оце заспівав справжнім голосом... Допомогти я тепер можу, чоловіче, тільки словом.

Безсмертний. Нам тільки б землю зорати.

Борисенко. Мало що на сьогодні! Є тепер на район усього шість тракторів, але немає ні краплі горючого. Ні краплі! Може, сам дістанеш?

Безсмертний. Тоді допомагайте словом.

Борисенко. З охотою. Знаєш, як солдат із сокири супу наварив? Викручуйся, Марку, як той солдат, бо зараз ми дуже бідні...

Безсмертний. Бєть, викручуватись! Тільки з доганами не поспішайте.

Борисенко. За пими діло не стане — їх не купували! Та й чого вартий справжній голова колгоспу без них? У нас деякі одержують догани та й ще дякують з перецяку.

Безсмертний. Спасибі за оптимізм.

КАРТИНА СЬОМА

Землянка. Біля печі порається Гапна Безсмертна. Входить Марко Безсмертний.

Безсмертна (*непривітно*). То вибрали?

Безсмертний. Вибрали, мамо.

Безсмертна (*з насмішкою*). А я то думаю: чого це музика увесь час грає та грає?..

Безсмертний. Без музики обійшлося.

Безсмертна. Хіба? Це ж така радість, така радість: моєму сину одразу приписують двісті сорок тисяч боргів, калік замість худоби, комори без зерна, всі акти падежу. А музика не грає! (*Починає плакати*). З чим же ти у поле вийдеш? Чим же ти орати-сіяти будеш? Злиднями та сльозами?

Безсмертний. І жіночим здоров'ям.

Безсмертна (*здивовано*). Чим?

Безсмертний. Жіночим здоров'ям, кажу.

Безсмертна (*вражено*). У тебе, тєв... голова не болить?

Безсмертний. Болить, мамо, — і голова, і серце, і печінки. Орати немає чим! Ходжу полем, а в очах мені чорно, і на душі чорно. І які думки не перекидаю в голову, та поки що виходить одпо: не плуги, а жінки, дівчата лопатами копатимуть землю. На їхній красі, здоров'ї, на їхніх нових зморшках проросте наш хліб. А чи всі заграниці і дехто з наших, хто їстиме його, зрозуміють це?

Безсмертна. Гляди, ще деякі скажуть — це неінтересно... Надійло вже нам село. О, вже перші гості йдуть до тебе.

В землянку входить Безбородько, Шавула, Мамура.

Безбородько. Не сподівався, Марку, бачити нас? Що ж, влада перемінилась, і ми прийшли до тебе з повинною...

Безсмертний *(посміхаючись)*. З повинною чи з каменем за пазухою.

Шавула *(розців)*. Дивись, з яким каменем! *(Вихопив з кишені пляшку, вдарив у деще)*.

Безсмертна. Пройшов ти практику.

Мамура. Конешно! *(Кладе на стіл кілька ковбаси і ставить чарки)*.

Безбородько *(підняв чарку)*. Був я, Марку, і на коні, і під конем, бо не вродився ще той голова, що прожив без хвостів, без гріхів, перекручень чи недокручень. То чи не краще тобі мати трьох сяких-таких спільників, аніж трьох ворогів? Що ти на це скажеш?

Безсмертний *(куштує горілку)*. Міцна!

Безбородько. Законна!.. То як ми будемо жити? В злагоді чи підуть на тебе різні напешти і заяви: про падіж коней і про те, що ти не ореш, не сієш і що в борги по вуха заліз?

Безсмертний *(здивовано)*. Це ж твоя спадщина!

Безбородько. Сьогодні це все тобі перейшло. З сьогоднішнього дня ти вже, практично, підсудний, а я — свідок! І, повір, нема тобі інтересу загризатись із пани. Хіба не так?

Безсмертний. А що накажеш мені робити з цією напечкою? Ось у ній вісім заяв лежить на Шавулу, а шість на Мамуру. І все за крадіж у коморі...

Шавула. Боженьку мій, аж вісім. *(До Мамури)*. А тобі й тут пофортунило — менший параграф випаде.

Безсмертний. Це вже суд розбереться, кому який параграф. Я в них не розуміюсь. Так що спілки ніяк не вийде з вами... Ну, час уже й відпочивати...

Шавула. Добре тобі говорити про відпочинок. А як нам бути?

Безсмертний. Теж спить, як можете, відсипайтесь за недоспане.

Шавула. Зарятуй, Марку! Повік цього не забуду.

Мамура. Я теж!

Безбородько. Може, й справді якось замнемо це діло? Все тепер у твоїх руках. Нащо починати головування з судів?

Безсмертний. По правді кажучи, і я так подумав, і це тому, що мені шкода Шавулу і Мамуру, а просто не буде часу роз'їжджати по судах і слідствах. Ви ж закрутите мені веремію аж до Верховного суду?

Шавула, Мамура *(разом)*. А таки закрутимо.

Безсмертний. Тоді зробимо так: ідіть додому, колись своїх кабанів, а свіжину ще до ранку здайте в комору.

Шавула. Аж цілого кабана?

Безсмертний. Щетину й кишки можете собі залишити. І завтра починайте привчати своїх корів до воза.

Мамура. І без сала, і без молока залишиш пас!

Безсмертний. Я вас не силую. Бачу, вам усе не подобається.

Шавула *(зітхнувши)*. Ні, уже подобається. І тоді заявкам не буде ходу?

Безсмертний. Якщо покажете себе в роботі,— після жнив порву цю папочку!

Шавула. Спасибі й на цьому. *(Виходить з Мамурою)*.

Безбородько. Це ти вірно зробив, що не почав судитися. А я, Марку, хочу, якщо погодишся, попрацювати під твоєю орудою. Як ти?

Безсмертний. Не думав над цим.

Безбородько. То подумай. Я тобі ого-го як можу допомогти!

Безсмертний. Чим?

Безбородько. Хоча б тим, що остережу тебе од безрозсудності, од помилок.

Безсмертний. Од яких?

Безбородько. Від сучкуватості твоєї. Дома, коли пікого нема, ти можеш гарячитись, правду говорити, а на людях — поклади язик в кишеню або знайди обтікаємість — вона не підведе. От нащо заївся з Киселем? Свищу тобі він підсунув. Ну, то я можу пособити — покличемо його до себе, сяк-так покавемся, на стіл поставимо хоча б смажене поросся...

Безсмертний. І це пособить?

Безбородько. Все беру на себе. Організую!

Безсмертний. Ну, організаторе, а коли я поставлю на стіл смажену дулю?

Безбородько. То інша дуля боком вилізе тобі.

Безсмертний. Організатор ти! І ким хочеш робити в мене?

Безбородько. Твоїм заступником.

Безсмертний. Нащо тобі це заступництво?

Безбородько. Ще й питаєш! Рядовим, простим я вже не можу працювати: і розучився, і соромно. Я вже звик бути на сякій-такій видноті: на постах, на трибунах, у президіях, у преніях. Я не зумію, практично, зійти з цієї каруселі.

Безсмертний. Що ж, може, я тебе зроблю своїм заступником, навіть головою згодом.

Безбородько. На вищу посаду вискочив? І правильно: чого Героеві кинути в селі? Значить, що я маю, практично, зробити?

Безсмертний. Не так уже й багато. По-перше, навчись гарно й привітно дивитись на людей, навчись так скидати перед ними шапку, як перед начальством, і вітайся найкращими словами, а не лайкою і матюком...

Безбородько (з жахом). Це ж ідеалізм! Тоді ніякої дисципліни і роботи не буде.

Безсмертний. Ти не віриш народу?

Безбородько. Народу вірю, а людям — ні! Отже, не хочеш працювати зі мною?

Безсмертний. Не можу. Нема в тебе здібностей керувати.

Безбородько. А ти їх міряв? Їх у мене і на область вистачило б, якби рука була хоча б у Києві. Що ж накажеш робити мені?

Безсмертний. Завтра вийти в поле з лопатою.

Безбородько. З лопатою? Себе, свою гордість заковувати? Не дочекаєшся! Гнув ти, Марку, мене, як хотів. Але я ще випрямлюсь — по тобі ж першому вдарю! Так що не дуже з нами заїдайся — маси тобі монумента не поставлять! (Вийшов).

Безсмертна. Славних, сину, дочекався гостей... І це правда, що на Шавулу і Мамуру стільки заяв прийшло?

Безсмертний. То я перебільшив для страху. Орав же дядько чортом, а я спробую злодіяками... Ех, мамо, аби нам тільки на весну доп'яти з якоїсь казки хоч завалящого чорта! Запріг би я його у трактор...

Безсмертна. Чорта? І в трактор?

Безсмертний. У трактор.

Безсмертна. Нічого не вийде.

Безсмертний. Чому?

Безсмертна. Тепер і чорти порозумнішали — не киснуть у воді, а влаштувались поближче до меду. О, знов хтось колядує!

Входять жінки і дівчата.

Безсмертний. От і наша землянка зацвіла.

Гордієнчиха. Піддобрюєшся, Марку Трохимовичу?

Безсмертний. І піддобрююсь, і люблюсь вами.

Гордієнчиха. Сх, і хитрий ти лис: загадав нам задачку і обставляє нас... А ми, жінки, дурні — нас ласкою помани, і ми серце викладем...

Безсмертний. Тоді, виходить, і в мене жіноче серце.

Всі засміялись.

Варка. Серце серцем, але нащо стільки садити помідорів і перцю?

Безсмертний. Бо кажуть, Варко, в тебе ще мало перцю.

І знову засміялися всі.

Варка. На це поки що мій чоловік не зобиджається.

Ольга. Від твого перцю його, бідного, і грип не бере. Марку Трохимовичу, думали ми, гадали та по-вашому не буде: двісті п'ятдесят центнерів ми не зможемо виростити. А по двісті спробуємо.

Безсмертний (*поліз рукою до потилиці*). От халепа! Але де вже моє не пропадало — запишемо двісті! Знайте добрість нового голови! Зараз, люди добрі, на вас уся надія: городина — це свіжа копійка! І треба так зробити, щоб уже хвіст редиски і цибулі нам сяк-так скостив борги. Після редиски в цей же ґрунт можна буде посадити зимову капусту?

Варка. Можна.

Безсмертний. Ну, а найбільше надіюсь на помідори. Хай у середньому заготівельні і риночні ціни дадуть нам по карбованцю за кілограм, то гектар нам дасть двадцять тисяч.

Гордієнчиха. Чи вискочать ці великі цифри?

Безсмертний. Вискочать, якщо захочете! А щоб діло вірніше було, обіцяю кожній ланці, яка виростить більше двохсот центнерів, половину надплатового.

Варка. Ого!

Ольга. Справді, половину?

Безсмертний. Справді.

Гордієнчиха. Ви хочете, щоб мої дівчата мали справжнє придане?

Безсмертний. Я хочу, щоб вони ставали творцями! Дівчину з сапкою я бачив ще змалку. А я хочу бачити цю дівчину з книгою, з наукою, щоб вона була не робочою силою, а дослідником, агрономом. Такий другий кінець має додаткова оплата!

Гордієнчиха. Гарно ти тепер говориш, а що нам скажуть, коли урожай зберемо?

Безсмертний. Ви про що?

Гордієнчиха. Про те саме: деякі вважають нас господарями землі до урожаю, а після урожаю ми вже збоку, як сироти, стоїмо.

Варка. А що нам робити з такими, як Мавра?

Безсмертний. Не виходить на роботу?

Варка. Не виходить. Штрафувати треба.

Безсмертний. Війна так штрафувала жінок, що гріх нам братись за таке.

Входять Гайшук і Задніпровський.

(До Гайшука). Ну як?

Гайшук. Ет...

Безсмертний. Не вкипіло?

Гайшук. Та...

Безсмертний. Ну, що?

Гайшук. Ситуація...

Безсмертний. Говори.

Гайшук. Людей багато.

Безсмертний. Хай і вони знають, як нам легко...

Гайшук (розсердившись). Знайшли ми це стерво!.. Морда, як гарбуз, живіт — бурдюком, а очі з перепою кудись на інше місце переселились, і приймає пас це гідомирство з радістю і обіймами: «Виручу вас, як миленьких. Я завжди був за соціалістичний сектор на селі. Для вас і ціну божу встановлюю — я вам бочку пального в залізний бак, а ви мені каністру самогонки в мій бак!» (Торкнувся рукою живота).

Безсмертний. І ви не могли прищемити йому хвоста?

Задніпровський. Не на такого напали. Спробували законом настрахати, а він ще на сміх нас підняв! «Закон,— каже,— на мого боці, бо в кого я пальне краду? У фашистів! Виходить, я підривав їхні економічні і во-

вні потенціали, і за це достойний не тільки похвали, а й нагороди, хоча б медальки».

Г а й ш у к. Фрукт!

Задніпровський. І мусили ми піти на мирову. Що тепер робити?

Безсмертний *(обвів очима жінок)*. Гнати самогоп.

Задніпровський. На беззаконня йдемо?

Безсмертний. Може, закон зважить на нашу бідність і трохи приплющить око.

Задніпровський. Але як витріщить свої очі Кисіль! Щонайменше догана вам забезпечена!

Безсмертний. Ну, який голова колгоспу може прожити без догани? Але ми виграєм хоч частку тієї жіночої привади, яка потрібна нам і дітям нашим, народженим і ненародженим.

Задніпровський. Здаюсь! Підтримую! Бо за лицарство до жіночої краси і не таке прощалося!

КАРТИНА ВОСЬМА

Весняний ранок. За вітряком сходить сонце. На цвинтарі, приклавши руку до очей, стоїть отець Хрисантій, пильно дивиться на дорогу, з якої долинає перестук конит.

Отець Хрисантій. І знову зрю вершника на білому коні! З-під самого сонця вилітає, і знову на шапці червона стрічка. Щось людям глаголить... і мчить, як голуб іорданський. Це вже якийсь знак! І уві сні чогось я бачив знаки-титла огненні... І всіх, окрім Іуди, апостолів. Веселі, наче парубки, сиділи вони за божим столом, замість вина пили буряківку і не жаліли її... Де її тепер не женуть! *(Глибокодумно глянувши на небо, потім засовістився)*.

На цвинтар вбігають Задніпровський і Хведько.

Задніпровський *(радісно)*. Перемога! Перемога!

Хведько *(захоплено)*. Ми перемогли!

Влітають у дзвіницю, по східцях підіймаються до дзвонів, а отець Хрисантій у шанобі здіймає руки до бога. Недалеко переможно заграла музика, обізвалися схвилювано-радісні голоси, злетіла пісня.

Отець Хрисантій. Слава всевишньому і всьому миру хрещеному, воїнству христолюбивому... і різному, і нам, грішним... Де тепер і що тепер робить моє чадо мла-

доумне? В останньому листі писало, що нагороджено орденом... богоугодним орденом Олександра Невського. *(Витер рукою очі, потім поліз до кишені підрясника, витяг пляшку і чарку, озирнувся).*

З другого боку дзвіниці в супроводі дітей з'являється з якоюсь допотопною зброєю дід Євмен.

Дід Євмен *(стаючи у войовничу позу)*. Ану, дітки, подалі, подалі від мене — даю салют зі своєї гаківниці — гакебуша.

Діти. А вона, діду, не розірветься?

Дід Євмен *(глибокодумно)*. А хто ж її знає, що вона думає собі. Та й порошу вписав аж цілий мішечок... І так, приціл на фашистську сторону!

Лунає вибух, усе заволокається димом, а згодом, коли дим розвіюється, на землі видно закіптюженого діда з цурпалком зброї.

Діти. Діду, ви живі?

Дід Євмен *(підводячись, обмацує себе)*. Здається, живий, тільки щось усередині труситься. Це мене отак тут струснуло, а що ж воно зараз робиться на тій фашистській стороні? *(Виходить)*.

За ним виходять і діти.

В цей час несподівано дзвони вдарили «Інтернаціонал».

Отець Хрисантій виструнчився, потім захоплено задер голову догори.

Отець Хрисантій. Ну, так що казав я і що скажете ви? Богохульник, але талант! Наділив бог талантом, а він в учителі пішов, ще й мене збиває на самодіяльність!.. І в партизанах талантом був, а доноси йдуть; і чого воно так: як має чоловік божу іскру, то знайдеться чорт гасити її... А виграв ж як! Аж небо стає синішим і легшим, а з-за хмарок янголи крилами махають.

До отця Хрисантія, скрадаючись, підходить Поцілуйко і теж дивиться на дзвіницю.

Поцілуйко *(багатозначно)*. Як високо не підіймається чоловік, а душа його залишається на землі.

Отець Хрисантій *(насмішкувато)*. Ми знов на божому місці стрілися.

Поцілуйко. Горщик з горщиком і в печі стрічаються. *(Дослухається до дзвонів, що вже вибивають «Ша-*

гом, шагом, шагом, братцы, шагом»). Як виграє угорі і не знає, що душа отут, під ногами, лежить.

Отець Хрисантій. Під вашими?

Поцілуйко. Хоча б і так. Він уже в торбі, тільки вав'язати лишилося.

Отець Хрисантій. За мотузочком прийшли?

Поцілуйко. Ви провидець.

Отець Хрисантій. Буває: хтось на когось мотузочка сукає, а в петлі опиняється.

Поцілуйко (*посміхається*). І таке буває. Ви догадуєтесь, чого мені треба од вас?

Отець Хрисантій. Не вийде, ябеднику.

Поцілуйко. Навіщо зразу проявляти душевну нестійкість? Ви не можете дати мені одну фактичну довідочку: чи в анкеті вашого достойного і нагородженого чада було написано, що він син попа?

Отець Хрисантій (*вражено*). Нащо це вам?..

Поцілуйко. Тільки для порядку. Війна закінчилась — і тепер треба наводити порядок, щоб од завоювань робітників і селян відмести тимчасових спільників. Чи не повідомите адресу вашого сина, чи десь-інде визнавати?

Отець Хрисантій (*тихо*). Що вам треба од мене? (*Від нього відпливає дзвіниця, і він, враз ніби постарівши, іде до церковної брами*).

Поцілуйко. Мотузочка треба, і тоді хай ваше чадо хоч у генерали вискакує. Документально посвідчить, що Задніпровський зустрічається в церкві з Безсмертним, і ведуть розмови про труднощі, ремствують на Радянську владу, лають начальство.

Отець Хрисантій. Уточняю! Лають киселів!

Поцілуйко. Вигороджуєте? Сліді замітаєте? А вам відомо, що вони ремствують на владу?

Отець Хрисантій. Але ж це чиста неправда!

Поцілуйко. Правду теж можна трохи скособочити. Ви ж не скажете, що ваш син чистою правдою доскочив орденів і чину!

Отець Хрисантій. Він їх кров'ю заробив!

Поцілуйко. Але ж він у анкетах не писав, що має попівську кров?

Отець Хрисантій. Я не відаю, що він писав у анкетах.

Поцілуйко. Яка свята наївність. Чи не ви учили його, як треба жити в класовому суспільстві? От і живе тепер він, як люди. І хай живе — дозволяю, але дайте і

мені жити! Що вам коштує написати одну сторінку на шкільному зошиті. По руках?

Отець Хрисантій. Бійтесь бога в такий великий день вимагати доноса.

Поцілуйко. Великий день не поменшає від цього.

Отець Хрисантій. Господи, вовчу кров маєте в серці...

Поцілуйко. Он як! Тоді прощайте! В моїй торбі й для вас знайдеться житлоплоща... *(Збирається йти)*.

Отець Хрисантій. Та куди ви?! Пождіть!..

Поцілуйко. Отже, по руках?

Отець Хрисантій. Ні, ні! Сьогодні не можу...

Поцілуйко. А завтра?

Отець Хрисантій. Я не знаю, чи доживу до завтра.

Поцілуйко. Доживете! Обіцяю! Отже, до завтра! Я пішов! *(Зникає)*.

Отець Хрисантій. Щоб ти крізь сонце пройшов! І він хоче разом з усіма сісти за вечерю, ще й ноги покласти на чийсь душі... І от уже небо потемніло, поменшало і радість за хмари пішла. *(Підводить голову)*. А цей дзвонить, наче на світову революцію!.. Григорію Стратоновичу! Не чує... Григорію Стратоновичу!

Голос Задніпровського. Чого вам, панотче? Дзвонів шкода?

Отець Хрисантій. Я надумався!..

Голос Задніпровського. По чарчині випити?

Отець Хрисантій. Ні!.. Приймете керувати самодіяльністю?

Голос Задніпровського. Приймемо!

Отець Хрисантій. Я не жартую. Справді приймете?

Голос Задніпровського. Неодмінно!

Отець Хрисантій. І пайок буде?

Голос Задніпровського. Буде.

Отець Хрисантій. Тоді міняю соцпоходження. І, хай простить всевишній, задзвонить революційну!

Голос Задніпровського. Для чого?

Отець Хрисантій. В такий історичний час живемо. *(Поглянувши на церковні двері)*. І прощайте, громадяни святі! *(Засовує в кишеню пляшку, скидає підрысник і виструнчується, почувши мелодію «Шагом, шагом, шагом, братцы, шагом»)*.

Завіса

ДІЯ III

КАРТИНА ДЕВ'ЯТА

Темний вечір. Між корінням прибережних дерев співає невидима вода. Скрипнули двері Мавриної землянки, затремтів вогник свічечки. В його одевіті окреслюються постаті черниці і Маври. Вони підходять до річечки, стають на кладці.

Черниця. Мир душі твоїй, сестро, мир і спокій.

Мавра. Спасибі.

Черниця. Єдиний милостивий господь не відкидається від грішників, не відкинеться і від тебе. Ми ждемо тебе, сестро. Врата нашого храму відчинені для тебе, і вони святістю своєю зачинять твій гріх од світу. Завтра ми ждемо тебе.

Мавра. Але...

Черниця *(строго)*. Що «але»?

Мавра. Я звикла жити між людьми.

Черниця. Люди хитаються од усяких вітрів, і отверділість їхніх сердець твоє розчавить. Чи ти за колгоспом жалкуєш? Все одно ласки там не дочекаєшся, хліба не наїсишся. Завтра ми ждемо тебе.

Мавра. Я хліб заробляла руками, а не молитвами.

Черниця. І в нас є де руки прикласти — і денно, і ношно.

Мавра *(прислухається до гомону води)*. Я люблю, як у корінні співає вода.

Черниця. У нас ти почувеш янгольський спів і правдомовне слово.

Мавра. Життя, життя... Що ти є?

Черниця. Ось даю тобі святую свічечку, вона може згоріти до корінця, і її можна погасити. Оце і є життя. *(Гасить свічечку)*.

Як немовля, схлипнула вода.

Ми завтра ждемо тебе, сестро.

Чути схлип Маври і спів води у корінні.

Затемнення.

Землянка. Біля невеликої печі порастає Мавра. На ріжку стола горить свічечка. Щось заворушилось угорі. В Маври болісно завилися дикуваті очі. В землянку входить Марко Безсмертний.

Безсмертний. Добрий вечір, жінко добра.

Мавра. Ви прийшли мене на роботу гнати?

Безсмертний. А ти боїшся її, що одразу вхопилась за кочергу?

Мавра. Не боюсь, але робити в колгосп не піду. І не агітуюте мене, агітували різні... Нікому, нікому я тепер не зірю.

Безсмертний *(спокійно)*. І це може бути.

Мавра. Що може бути?

Безсмертний. Те, про що говориш ти. Окривдить хтось людину раз, окривдить вдруге — і захитається в неї віра... Тебе хто зобидив?

Мавра. Хто ж нашу сестру не зобиджає. Доброго чого не допросишся, від лихого не відіб'єшся, та ще тоді, коли вдова має хоч трохи якоїсь краси, будь вона...

Безсмертний. Чисту правду кажеш: ще дуже свинуваті ми, чоловіки.

Мавра. Наговорили вам всякого на мене?

Безсмертний. Сама розумієш, не маленька.

Мавра *(болісно)*. Не маленька... І хай плещуть. Не важко осудити людину, а хто їй порадить, як у світі прожити?... От і ви стали головою, почали порядок наводити, вже когось лісом пособили, людям городи орете, а хто мені моє горе зоре?

Безсмертний. Ще нема того плугатаря, який міг би зорати горе... А город ми тобі завтра зоремо.

Мавра *(з підозрою)*. Завтра? За яку ж таку ласку будете орати мені?

Безсмертний. Не за ласку, не за твою роботу, а за твою судьбу.

Мавра. За мою судьбу? А ви знаєте, яка вона?

Безсмертний. Чому ж не знаю — вдовина.

Мавра враз зойкнула і заплакала.

(Підвів її до столу, посадив на стілець). Ти чого, жінко добра?

Мавра. Тепер ви все знаєте про мою долю.

Безсмертний. Нічого я не знаю.

Мавра. Так будете знати. І всі будуть знати... Я з дітьми ходжу. Що мені робити з ним у цьому світі? Тому й на роботу не виходжу, щоб відтягнути людський поговор, та не можу відтягти своє безталання — дитя незаконне у мене.

Безсмертний. І не говори, і не думай такого. Чого

не буває у житті? Знай: любов може бути незаконною, а діти всі законні. І ми вже не судді їхні, а батьки, вихователі.

Мавра. Справді? Ви так думаєте, що всі діти законні? А я його вбити хотіла.

Безсмертний. І як ти могла таку погань у голову вкнутити! Ти ж мати, чуєш — мати!

Мавра. На яку всі будуть пальцями тикати.

Безсмертний. Зовсім не втішу тебе — всякі є ще люди, і дурень може пальцем чи словом розітнути душу, як ножем, але від цього розуму в нього не побільшає.

Мавра. Коли б так батько говорив.

Безсмертний. Хто він?

Мавра. Хіба не догадуєтесь? Безбородько... Все до однієї баби посилає, від якої половина жінок переходить на цвинтар.

Безсмертний *(гнівно)*. Плюнь йому в вічі! А він же дітей не має. Чого б і не порадуватись цим?

Мавра. Порадуватись? Ви справді так думаєте чи втішаєте мене, дурну?..

В цей час тихо, по-зłodійськи відчинились двері і в землянку звійшов Безбородько. Побачивши Марку, він злякано кліпнув повіками, зірвав картуза з голови.

Безсмертний. Хоч тут зустрілись, коли не можна на полі побачитись.

Безбородько *(боязко покосував на Мавру)*. А чого, практично, ти тут? Наче сюди й не по дорозі.

Безсмертний. Чого я тут? Прийшов сказати Маврі, щоб виходила на роботу.

Безбородько *(полегшено)*. Роботу, роботу підганяєш! За все хапаєшся, та всього не переробиш! А я, гриним ділом, подумав собі: чи не сподобалась тобі, практично, Мавра?.. Чом не красуня? З новим головою, та ще з удівцем, гарна вдова ніколи не пропаде. Став, Мавро, на стіл якусь паленуху. Як ти на це дивишся?

Безсмертний. А чого ж — можна. І знаєш, за що я хотів би випити?

Безбородько. Знаю: за якісь нові ідеї. Вгадав?

Безсмертний. Ні, не вгадав. Ми вип'ємо за твого сина чи доньку, яку народить Мавра.

Безбородько *(оторопівши од переляку)*. Ти... ти все, практично, знаєш? *(До Маври)*. Нащо ти сказала?

Іще не пізно щось зробити... *(До Безсмертного)*. А ти радієш?..

Безсмертний. Радію, Антоне. Але не так, як подумалось тобі. Хіба це не радість, що в тебе, нарешті, буде дитина, що ти теж станеш батьком, а не безплідним деревом? Вип'єм за це?

Безбородько. Я краще отрути вип'ю, аніж запишу її дитя на своє ім'я! І хто доведе, що воно моє? *(Вискакує з землянки)*.

Мавра *(крізь сльози)*. Ще дитя не народилось, а батько відмовився од нього.

Безсмертний. Хіба то батько? Запишеш своє дитя на моє ім'я.

Мавра. Ой, Марку Трохимовичу!.. Як же ви своє ім'я...

Безсмертний *(як може, утішає Мавру)*. Заспокойся, жінко добра... Головне ж не ім'я, а життя.

Мавра. І хто його знає, що таке життя?.. *(Плачучи, віддирає од столу свічку і кидає її в піч)*.

КАРТИНА ДЕСЯТА

Вечірнє поле, темніють полукіпки, гудуть молотарки, скриплять вози. На пагорбі, врізаючись крилами у зорі, весело трудиться вітряк. Од молотарки чути вигуки і сміх, а за вітряком, когось шукаючи у світі, ходить дівоча пісня.

Похитуючись од втоми, іде Марко Безсмертний, ось він прислухається до співу, щось згадує, зітхає і продовжує пісню:
«Та мала пічка-петрівочка, та не виспалася наша дівочка».

Безсмертний. Тепер на полі, як на фронті — ніхто не висипається, навіть отець Хрисантій виявив свідомість. Жива! «Та мала пічка-петрівочка, та не виспалася наша дівочка». *(Дивиться вдалину)*. А де, в яких світах моя дівочка?.. Мовчить, думки, мовчи, тривого. *(Лягає на землю, поклавши голову на снопа)*. Тепер і зорі мерехтять у очах, як зерно. Що ж, молотарки працюють. Хліб іде!.. Хліб!.. Якраз відпочинеш! Когось несе! *(Зіскакує на ноги і удає, що милується природою)*.

З пошпівкою за плечима входить, наспівуючи «Шагом, шагом, шагом, братцы, шагом», в звичайному селянському одязі отець Хрисантій.

Отець Хрисантій. Ну, спасибі, спасибі, чадо! *(Бере клунок поперед себе)*. Оце, бачиш, тримаю святий хліб

у руках, як бог землю, бо маю його не за хрестини і за мерлини. А грішив, грішив і марнословив на вас — думав: трудовень запишете, а хліба бог дасть.

Безсмертний. Чого ж це ви так грішили?

Отець Хрисантій. Можу тобі сказати, як нетиповий піп: я людей, того, дурив, то думав — люди і мене обдурять... (*Прислухається*). Чуєш?

Безсмертний. Чую: вози скриплять на дорогах.

Отець Хрисантій (*перекривляє*). «Скриплять»! Слух поганий маєш! Співають, бо людям радість везуть! Це зрозуміти треба!

Безсмертний. Постараюсь. А чого ви свою ношу несете?

Отець Хрисантій. Це ноша — не хрест, а плід. Вона веселить мене!.. Зараз я занесу муку дружині Задніпровського, сам діжу замішу, а потім добру чарку вип'ю, — за мир, душевний спокій і ЦеКа.

Безсмертний. Інтересний ви чоловік.

Отець Хрисантій. Хоч я і нетиповий піп, але щось-таки в мене є! (*Пішов*).

З вузликом в руках входить дід Євмен.

Дід Євмен. А я тебе, Марку, всюди шукаю...

Безсмертний. Щось трапилося, діду?

Дід Євмен. Таки трапилось!

Безсмертний (*занепокоєно*). Що?

Дід Євмен. Зараз розкажу. Іду я оце селом, поволеньки собі іду...

Безсмертний. Та скоріше, діду!

Дід Євмен. А ти не збивай старого, збивати нас є кому. На чому ж зупинилась моя думка? Ага! Іду я оце селом, придивляюсь, принохуюсь до нього... Та не кижи, Марку, вискажусь акуратно, як на зборах. Принохуюсь, значить, і чую: од кожної хати, од кожної землянки, навіть там, де вдови й сироти живуть, пахне свіжим хлібом.

Безсмертний. Не тягніть! Що трапилось?

Дід Євмен. Оце ж і трапилось: од кожної оселі тепер запахло свіжим хлібом, не краденим, не вихитруваним, не купованим, а своїм! Це щось та значить!

Безсмертний. Ху! А я вже чого не передумав!

Дід Євмен. І Киселя згадав?

Безсмертний. І його теж.

Дід Євмен. Отак і живемо: ти хочеш людям хліб дати, державу хлібом засипати, а він старається тебе засипати... До людини не доріс, а в теоретики вискочив!.. Повечеряй свіженьким.

Безсмертний. Отак з білим вузликом колись розшукувала мене в полі моя Олена. Розшукає і теж починає сварити: «І нащо оце головування... за ним і не обідав, і не вечеряв, і сім'ї відцурався, і перепавсь, мов смик...»

Дід Євмен. А потім починала співати. Не голос, а солов'я мала в грудях. *(Починає наспівувати)*.

Безсмертний *(тихенько підхоплює пісню, і вона доладно пливе над вечірніми полями)*.

Шкода, мамцю, шкода,
Вишневого цвіту,
Що розвіяв вітер
По всім білим світу.

З'являється Безбородько і остовпіло зупиняється.

Безбородько *(до Безсмертного)*. Ти ще й співаєш?

Дід Євмен. А що? Може, сам товариш Кисіль опустив циркуляр — не співати?

Безбородько. Так ти, Марку, ще нічого не знаєш?.. *(Співчутливо хитає головою)*. Запрацював, запрацював: ти, голубе сиз, і не знаєш *(показує руками)*, що в світі робиться.

Безсмертний. Земля стала повільніше кружляти?

Безбородько. Не жартуй, чоловіче, коли до твого порога підійшло горе.

Безсмертний. Це горе в чийому образі й штанях?

Безбородько. Ці штани ти скоро побачиш, тяжче побачити сорочку щастя... Казав же тобі і раз, і вдруге, і втретє: не вилазь із шкури — все одно монумента не поставлять!

Безсмертний. А я так старався на нього!

Безбородько *(не зрозумівши іронії)*. Ні, ні, з нашими людьми на монумент не заберешся, тому треба жити реальностями, а не загравати з народом.

Дід Євмен. Це наш Марко заграє з народом?

Безбородько. А то ні? Ось що у вас у вузлику? Хліб з нового урожаю?

Дід Євмен. З нового.

Безбородько. А за нього такий вузол зав'язався, що коли подумати, то це вже не хліб, а слідство й суд.

Безсмертний. Доки ж наш хліб буде підсудним?
Безбородько. Напевне, до того часу, поки його пілюлями не замінять.

Дід Євмен. Теорія Киселя, язик Безбородька!

Безбородько. А ви свою теорію тримайте за зубами. Згодиться, бо вже й Марко похитнувся!

Дід Євмен. Похитнувся чи похитнули?

Безбородько. Тепер його і Зірка Героя не врятує: матеріали пішли аж до секретарів ЦеКа і в ті інстанції, де пісні не співають, а де осипаються люди як вишневий цвіт. *(До Безсмертного)*. Ти, поки не пізно, хоч вітряк спини.

Безсмертний. Вітряк легше спинити, аніж недоумство.

Безбородько. Тобі статті й без нього вистачить. *(Показав рукою на вітряк)*. Спини, зрубай його!

Безсмертний. Я крил нікому не рубав!

Безбородько. Ну, як хочеш... Відомо, ти не жалієш себе, може, через це тебе й люблять люди. Та що з їхньої любові? Як буде суд, любов пожуриться в кутках, а суд знайде статтю й параграф. Ріальностями треба жити!

Дід Євмен. Не каркай, наче ворон. Он перші півні вже співають.

Чути, як співають півні.
Дід Євмен і Безбородько виходять.

Безсмертний. Діла!.. От і поменшало все навкруги, а серце побільшало, і, здається, побільшали останні осколки у грудях... А півні співають, і вітряк крутиться. Я люблю тебе, дерев'яна птице, люблю, коли ти з камінної душі викидаєш струмочки муки, і печальюсь, коли обвисають твої потріскані крила. Я ніколи не буду ні руйнувати, ні зупиняти тебе,— хоч у самого обломляться крила... Що це? *(Вражено починає прислухатись до пісні, що наближається)*.

Ми чуємо ті самі слова про вишневий цвіт і той самий голос Олени, з яким познайомились у пролозі.

Що це робиться зі мною? Марево? Сон? Вона!.. Олена! І в руці білий вузлик! *(З жахом відступає назад)*.

А на полі з'являється тонка жіноча постать з білим вузликом у руці. Це Тетяна. Марко приголомшено прикладає руку до чола.

Тетяна *(надричним голосом)*. Тату!

До Безсмертного, надломлюючись, біжить довька і, сміючись і плачучи, падає батькові на груди.

Безсмертний *(обома руками охоплює своє дитя)*. Тетяно, це ти?.. Тетяно, донечко, це ти?

Тетяна. Я, тату, я...

Безсмертний *(вдивляється в обличчя дочки, пальцями витирає їй слюзи)*. Яка ж ти гарна, доню, кровинко моя!

На очах батька донька вперше бачить слюзи і теж обтирає їх пальцями. Отак і стоять вони якийсь час, наче вимуровані з каменю самої історії.

Як ти на маму схожа, пташино моя. І коси такі самі...

Тетяна. Не такі, тату. *(Опустила на плечі хустину, і батько в золоті кіс побачив сиве пасмо)*.

Безсмертний. Хто ж тебе так зобидив, дитино моя?

Тетяна. Нелюди... В концтаборі. Вони так били мене, що очима не слюзи, а кров ішла. Вони змогли вибити кров із очей, але не могли вирвати зізнання з душі... А як ви, тату?

Безсмертний. Нічого, доню, нічого. Моя пісня та сама, що й колись була: орю, сію, жну. Як добре, що ти повернулась, кровинко моя...

Тетяна *(розгортає білий вузлик)*. Я вам їсти принесла. Ви ж не обідали, і не вечеряли, і домівки відцуралися.

Безсмертний *(почувши слова Олени, посміхнувся)*. Невже це ти? *(Підіймає на руки своє дитя, і сміється, і печалиться над ним)*.

А в цей час з села донеслось гудіння дзвонів.

Тетяна. Чогось дзвони затужили. Що воно?

Безсмертний *(опускає доньку на землю)*. Це, напевне, отець Хрисантій на radoщах загуляв. І ми загуляємо, доню... А нашої мами нема...

Тетяна. Знаю, тату.

Безсмертний. Перед смертю вона сказала: «Хоча б, іроди, в очі не стріляли, бо жаль їх буде». І не стріляли іроди їй в очі, а вдарили в груди, де жила її пісня... а потім ще й повісили...

Тетяна. Тату, не плачте...

Безсмертний. То вже, доню, не я плачу, то вся моя печаль за ці роки заплакала. Пробач, маленька...

Входить Гайшук.

Гайшук (*занепокоєно*). Ой Марку!.. Тетянко, дитино, це ти?

Тетяна. Пізнали?

Гайшук. Як же не пізнати тебе, золота вербичко!.. Яка радість... І яке горе, Марку...

Безсмертний. Говори, Іване!

Гайшук. Щойно Задніпровського забрали. Ордени так обривали, начеб він їх не кров'ю заробляв. Як обшарпане дерево, вивели його з землянки. Чогось ще в дзвіницю, де він жив, водили. Отам жінка його кілька разів падала, вставала і знов падала... Ну, а тепер отець Хри-сантій на дзвіниці дзвонить, наче по вмерлому.

Безсмертний. Не діждетесь! Не буде похорону, ні, не буде! (*Обіймає Тетяну й поспішає в село*).

Тетяна. Куди ж ви, татку!

Безсмертний. Ще сам не знаю, доню... не знаю... Людину треба рятувати.

Тетяна хоче кинутись за батьком, але він рухом руки спиняє її, непомітно для неї примружується на Гайшука і виходить.

Тетяна. Дядьку Іване, що ж воно робиться?

Гайшук. Ходи!

Тетяна. Чиї ходи?

Гайшук. Різних парсун.

Тетяна. Яких парсун?

Гайшук. Що хитро допались до ідей і меду. Ідеї — масам, мед — собі!.. Як ти виросла, дитино. А я ж тебе на руках носив, казки розказував. Забула?

Тетяна. Не забула. І в таборах під косою смерті згадувала вас, ваші руки.

Гайшук. Добре ми більше пам'ятаємо, аніж лихе. Тому деякі парсуни і нашу великодушність гнуздають для себе.

Тетяна. Як же ви тепер живете?

Гайшук. Як цей вітряк! (*Показує на вітряк*). Тричі його збирались рубати, а він пересварюється з вітрами і робить своє.

Тетяна. І вас тричі рубали?

Г а й ш у к. Та, мабуть, більше. (*Подивився на пальці обох рук, посміхнувся*). Про це теж можна казку розповісти.

Т е т я н а. Хіба так можна жартувати?

Г а й ш у к. Мені можна, бо я чоловік віруючий!

Т е т я н а. В що ж ви вірите?

Г а й ш у к. Раніше: в бога в трьох лицах, у рай, у пекло, в діву Марію непорочну, в апостолів, у святителів, у чисту — та і в нечисту силу заодно, а тепер — у комунізм і победу до кінця! Ну, а деякі з нечистої сили все хочуть посварити мене з комунізмом — то його зменшують, то мене зменшують. Інтересне виходить кіно: коли я на Перекопі півпарубком громив Врангеля — у мене вже тоді вистачало росту, коли я нещодавно підіймався в атаки на різних плацдармах і п'ятачках — ніхто не зобиджав мій ріст, а коли я підіймаюсь на різне криводушне сім'я, воно й кричить, що я до чогось не доріс, як селянський елемент. А як воно буде репетувати, коли я його буду, як падло, закопувати в землю! Воно буде кричати, а я буду втоптувати землю і сміятися, бо я чоловік віруючий...

Гуде дзвін.

Затемнення.

Цвинтар. В темряві окреслюються силуети церкви й дзвіниці. Стихає гудіння дзвона, з дзвіниці, похитуючись, виходить отець Хрисантій, зачиняє за собою двері.

О т е ц ь Х р и с а н т і й. Темно. Нічого не бачу. Цей мерзопакосний ябедник, здається, вириває навіть зорі з неба. Як темно стало... кругом і в душі... (*Виймає з кишені пляшку й підносить її до вуст*).

Входить Марко Безсмертний.

Безсмертний. Від вина видніше не стане.

О т е ц ь Х р и с а н т і й. Зате печаль приллю.

Безсмертний. Робити треба щось.

О т е ц ь Х р и с а н т і й. Куди ж я піду з патлами своїми? Життя пройшло повз мене, як подорожній, і нічого не вродило на моїй ниві, окрім християнського песимізму. Його вином я безуспішно приливаю. Але чого життя нівечить таких людей, як Задніпровський? Хто в один ковчег вміщає правду й кривду?.. Згадую Еклезіаста, глава восьма: «Не скоро совершается суд над худыми делами: от

этого и не страшится сердце сынов человеческих делать зло». (*Кидає пляшку, виходить*).

Безсмертний (*стукав в двері дзвіниці*). Катерино Петрівно, відчиніть... Чуєте?

Жіночий голос (*з дзвіниці*). Хто там?

Безсмертний. Це я, Марко Безсмертний.

Жіночий голос. Ой! Невже це ви?

Здалеку тихо-тихо обізвалася пісня «Коло млина, коло броду».

Безсмертний. Як у неї, бідолашної, змінився голос.

Розчинились двері, і на порозі Безсмертний побачив не Катерину Петрівну, а Степаниду, що притулила сплетені руки до грудей.

Хто ви?

Степанида. Не пізнаєте?

Безсмертний. Степанидо... Степанидо Іванівно, це ви?

Степанида. Я, Марку Трохимовичу.

Безсмертний. Значить... живі?

Степанида. Як бачите.

Безсмертний. Де ж і як вам жилося?

Степанида. Як усім у ці роки: у кожного вистачає свого горя, а щастя поки що нікому не вистачає...

Безсмертний. Яким же ви чудом потрапили сюди?

Степанида. Я зведена сестра Григорія. Приїхала до нього... на горе приїхала.

Безсмертний. Вірю: ми перемелемо його!.. Куди забрали Григорія?

Степанида. В обласну тюрму.

Безсмертний. Отак зустрілись і — прощайте... Ви будете тут?.. Чи знов втечете... тобто кудись поїдете?

Степанида. А ви куди?

Безсмертний. В ЦеКа.

Степанида. Викликають?

Безсмертний. Совість кличе.

Степанида (*зрозумівши все*). Спасибі вам. Я буду виглядати вас, як... як молоді літа свої.

Безсмертний (*сумно*). Тільки де вони? За якими горами чи кручами? (*Іде*).

Степанида. Я ждатиму вас... Марку Трохимовичу...

КАРТИНА ОДИНАДЦЯТА

І знову вечірнє поле, і гудіння молотарок, і дівоча пісня, і силует вітряка, що меле добре мливо. Наближається гуркіт підводи, якою їде дід Євмен. Навперейми підводі вибігає з рушницею Шавула.

Шавула. Діду Євмене, зупиніться!

Дід Євмен. Чи не пішов би ти під три чорти?

Шавула. Не зупинитесь — стрілятиму по конях.

Дід Євмен. Чого тобі, самшедший? *(Зупиняється, злазить з підводи).*

Шавула. Приказ! Марка начальство розшукує.

Входить Безсмертний.

Безсмертний. Яке начальство? *(Підходить з дідом Євменом до Шавули).*

Шавула *(зловтішно)*. Ото, що і тобі безсоння принесє! *(Вибігає).*

Чути гуркіт підводи.

Дід Євмен. Куди ти, іроде, поїхав? *(Кидається в ніч, а потім непомітно повертається і стає біля полукіпка).*

Безсмертний. Ну, й ніч сьогодні — однієї вистачить на півжиття.

Входить Кисіль і Чорноволенко. Слідчий світлом ліхтарика вихоплює обличчя Безсмертного.

Чорноволенко. Марко Проклятий?

Безсмертний *(гнівно)*. Я не знаю, на кому з нас печать проклятого!

Чорноволенко. Тепер дізнаєтесь остаточно! Ви обдурили раз мене, та двічі з моїх рук ніхто не вислизав. Вони уміють робити діло.

Безсмертний. Робіть потім, що забажаєте, а зараз мені їхати треба.

Чорноволенко. Втекти хочете? На вас, з вашою гордістю, це не схоже. *(Виймає з портфеля папір, зриває з полукіпка шапку, вмощує зад на колоски і гукає до шофера).* Присвіти, Прокопе!

Мерехтливе сяйво лягає на папір і руку з авторучкою.

Ітак, протокол нумер... Прізвище відоме, ім'я — теж, по батькові?

Безсмертний. Трохимович... Не затримуйте мене...

Чорноволенко. Перед буквою закону я і рідну ма-

тір не відпустив би: мій фах із гуманізмом не цілується... Так хто вас до повної задачі хлібозаготівлі надоумив дати людям хліб?

Од вітряка підходить якийсь чоловік і непомітно стає за полукіпком.

Безсмертний. Урожай і совість!

Чорноволенко. За совістю забули: а — плани, бе — державу?

Безсмертний. Я пам'ятаю плани, державу і людей. То це смертельний гріх?

Чорноволенко. Це першородний гріх — ви першу заповідь забули!

Кисіль. За це вас буде судити епоха!

Безсмертний. Не кидайте свої бездушні тіні на епоху. Вона велика — ви дрібні.

Чорноволенко (люто). Ми тіні?! Ми з тебе зробим тінь!

Безсмертний. Вам тільки дай параграфи — ви з них натешете хрестів на кладовища.

Кисіль. Ти сам свій хрест собі тесав.

Безсмертний. Я хрест тесав фашизму, а людям сіяв хліб!

Кисіль. Що сіяв — не біда, біда, що роздавав. Минулися часи Ісуса!

Безсмертний. І це так думати навіть у врожайний рік?

Кисіль. Перед планом усі роки рівні, як близнята.

Безсмертний. Коли нема розуму, то це надовго... Ми грудьми спиняли тонни свинцю, чого ж ви боїтеся довірити нам грами хліба?

Чорноволенко. В законі що написано? Дається вам право на землю, а про хліб іще закону не було! Значить, зараз не про дядька, а про економію треба думати.

Безсмертний. Не економісти ви, а свистуни, порожні глиняні фігурки, що присмокталися до закону і епохи. Хіба ви знаєте життя? Чи думали, що з того вийде, коли я по-вашому зроблю? Так, не підтримавши людей, що вибиваються з руїн і голоду, я на папері, на рапорті законю пуди, а вб'ю і віру, й сподівання. Ви краще порівняйте: скільки ми видаємо хліба людям, а скільки його згниває на обочинах залізниць? Кому ж потрібна така економія?

Кисіль. Це все виноситься за скобки, а пам'ятати треба тільки план!

Безсмертний. Я пам'ятаю, що Ленін говорив про план.

Чорноволенко. Ленін? Про який план?

Безсмертний. Про єдиний господарчий. Він вчив, що треба не базікати про план взагалі, а детально вивчати виконання наших планів, наші помилки в практичній справі і способи виправлення їх... Не затримуйте мене, бо сам піду.

Чорноволенко. А протокола хто підпише?

Безсмертний. Як треба, зараз підпис дам.

Чорноволенко. На чистому папері?

Безсмертний. На чистому.

Чорноволенко. Тоді підписуйсь!

Безсмертний *(підписується)*. До побачення.

Чорноволенко *(з глибоким здивуванням оглядає то Марка, то підпис)*. Постій! Це я перевіряв твій характер! Дивак ти, чоловіче! Ти ж на папір не підпис — душу поклав.

Безсмертний. Нащо б мені душа, якби вона за інших не боліла.

Чорноволенко. Заболить, заболить, голубе, — за це і я свій підпис дам. *(Пише протокол)*.

Кисіль *(до Безсмертного)*. Тепер, коли ви в руках закону, мені навіть трохи жаль, підсудний, стало вас: що ж, ви вміли осідлати практику, але вона втопила вас.

Безсмертний. Це панахида по мені?

Кисіль. Це панахида по обмеженому селянському світу. Ну, що з того, що твій дядько пересидить без хліба, хай навіть хтось помре без нього? Так теорія, ідеї житимуть! Ось так треба все розуміти, стоячи біля постаменту історії.

Безсмертний. Біля постаменту чи триніжка?

Чорноволенко. Чого б ото я пащекував? Хіба не ясно, що історія — це не кладовище фактів?

Безсмертний. Але я хочу, щоб історія не йшла з лопатою на кладовище.

Чорноволенко. За одне це треба ізолювати на роки!

Безсмертний. Хто розкидається чужими роками, той не долічиться своїх.

З-за полукіпка виходить Борисенко.

Борисенко. Вірно, Марку. Вірно!

Кисіль. Що вірно? Невже й тепер ви, секретар райкому, берете його під захист?

Борисенко. Його життя взяло під захист.

Кисіль. Життя! Сильно сказано! Та дещо є сильніше за життя — суд!

Борисенко. Вам суд потрібний для життя, життю ж потрібний суд над вами!

Кисіль. Про це, може, скажете секретарю ЦеКа?

Борисенко. Не може — я уже сказав!

Кисіль. Сказали? Я протестую! Я не довіряю вам!

Борисенко. Я і про це сказав!

Кисіль. Що саме?

Борисенко. Що ваших теорій і підозри вистачить на область, на республіку, на Землю, на Місяць і трохи на Венеру.

Кисіль. Жартуйте! Невже ви так сказали?

Борисенко. Уявіть, не посоромився!

Чорноволенко (*злісно*). Ви такій людині, такому теоретику викопали політичну яму...

Борисенко. Уявіть, не яму, а пенсію!

Кисіль. Як це розуміти?

Борисенко. Ви переходите на пенсію.

Чорноволенко. А їхня робота, посада?..

Борисенко. Вона залишиться лише в послужних списках, та, може, хтось не раз згадає, як дехто на ній у міру свого таланту зменшував і землю, і небо, і людину...

Дід Євмен. От не знав досі, за що дають пенсії...

Кисіль (*люто, до Борисенка*). Я вам згадаю це й на тому світі, секретарю райкому.

Борисенко. До речі, з сьогоднішнього дня я вже не секретар райкому.

Кисіль (*радісно*). Є-таки правда у світі! Зняли-таки!

Борисенко. Та ні, обрали секретарем обкому.

Кисіль. Що?.. Я протестую... Ой, що ж це робиться у світі?..

Чорноволенко (*до Борисенка*). Я сердечно, сердечно вітаю вас... Це така радість нам і масам... То порвати протокол?

Борисенко. Можете зберегти собі на пам'ять — це ваш останній протокол!

Чорноволенко. Як останній? Ой, серце заболіло... Чому ж останній?..

Борисенко. Тому, що не закон, а жовч, злоба і не-
уцтво, немов черва, прогризли ваші груди.

Дід Євмен. І йому теж пенсію дадуть?

Борисенко. Це вже, діду, буде залежати: а — від
спритності Чорноволенка, в якій я не сумніваюсь, бе — від
щедрості міністра соціального забезпечення.

Дід Євмен. Хай міністр на цей час притисне копій-
ку хоч так, як моя стара.

Борисенко. При нагоді я передам йому голос мас.

Кисіль і Чорноволенко виходять.

Безсмертний. Секретар ЦеКа ще в області?

Борисенко. Так. Ти завтра маєш бути в нього. Роз-
кажеш усе і про хліб, і про додаткову оплату, і навіть
про безплатний борщ...

Безсмертний. І про одну людину...

Борисенко. Про Задніпровського ми скажемо ра-
зом... (*Дивиться на небо*). Визоріло. Погожий завтра буде
день!

Безсмертний. Якщо ми всі будемо разом! (*Кладе
руки на плечі Борисенку і діду Євмену*).

Дід Євмен. Ідеалізм!

Завіса

ЕПІЛОГ

Вечір зоряно опустився над оселями нового села. Може, лише по
вирослих прибережних деревах і по знайомому співу води, що
нуртує між корінням, ми впізнаємо те місце, де колись горбатилась
Маврина землянка. Недалеко загуділа і стихла машина. Вгинаю-
чись од ваги двох, навхрест перев'язаних мотуззям валізок, входить
постарілий Антін Безбородько. Він ставить валізки на
землю, рукою витирає чоло, потім підіймає голову догори.

Падає зірка.

Безбородько. Чиясь зоря, практично, падає, мов
грудка, а хтось, на кого й не подумав би, бере зірку
в руку... (*Оглядається довкола*). Як тут змінилось усе!
Тільки так само співає вода. (*Прислухаючись до співу во-
ди, знову витирає чоло*).

Раптом чути веселий дитячий сміх. З'являється хлопчак років
одиннадцяти-дванадцяти.

(Тільки тепер помічає на порозі нового будинку хлопчика). Ти чого, практично, регочеш?

І в а н к о. Хіба не можна?

Б е з б о р о д ь к о. Це некультурно! (Виймає цигарки). Закурити хочеш?

І в а н к о (пирхнув). А це культурно?

Б е з б о р о д ь к о (примирливо). Давай краще миритись.

І в а н к о. Хіба ми сварились коли?

Б е з б о р о д ь к о. Як тебе звати-величати?

І в а н к о. Звати — Іванком. А як вас величати?

Б е з б о р о д ь к о. Безбородьком.

І в а н к о. Хи-хи-хи.

Б е з б о р о д ь к о. Це так смішно?

І в а н к о. Трохи... У нас, казали люди, теж був свій Безбородько.

Б е з б о р о д ь к о. І що говорили про нього?

І в а н к о. Що він однією рукою загібав, а другою — доноси писав!

Б е з б о р о д ь к о. Чого, практично, не наговорять люди. Ти не знаєш, де хата Маври Покритченко?

І в а н к о. Чом не знаю, коли біля неї стою.

Б е з б о р о д ь к о. Оце будинок Маври! Хто ж поставив його?

І в а н к о. Люди!

Б е з б о р о д ь к о (хвилюючись). А ти, практично, хто будеш?

І в а н к о. Іванко, син Маври.

Б е з б о р о д ь к о. Ти син Маври!?

І в а н к о. Та чого ви все дивуєтесь, ніби з чужої землі приїхали.

Б е з б о р о д ь к о. Нічого, нічого... син... син...

І в а н к о (співчутливо). Ви, дядю, свого сина згадали?

Б е з б о р о д ь к о. Згадав.

І в а н к о. Десь давно не бачили його?

Б е з б о р о д ь к о. Не бачив... А що твоя мама робить?

І в а н к о. З гостями саме вшановують Золоту Зірку, обмивають.

Б е з б о р о д ь к о. Зірку!? І хто гостює в мамі?

І в а н к о. А хіба ви будете знати?

Б е з б о р о д ь к о. Напевно, буду.

І в а н к о (вражено). То ви, може, той Безбородько, який колись був у нашому селі?

Безбородько. Ні, ні, я, практично, не той Безбородько... То хто в мамі гостює?

Іванко. Наш голова Марко Трохимович Безсмертний з жінкою Степанидою, мій учитель Герой Радянського Союзу Григорій Стратонович Задніпровський...

Безбородько. Задніпровський — Герой!? *(Насмішкувато)*. Невже знов була війна?

Іванко. Таки була, та й ще йде потроху.

Безбородько. Із ким?

Іванко. Та з кривдою, нехай вона горить! Ти її в двері, вона тобі у вікна, ти її з вікон, вона — у щілину, ти її з щілини — вона тобі в печінки або торгівлю!

Безбородько. Хто це так говорить?

Іванко. Дід Євмен.

Безбородько. Іванко, поклич свою маму сюди.

Іванко. А ви заходьте до хати. Так буде краще і культурно.

Безбородько. Ні, ні, я не хочу непокоїти. Поклич її сюди.

Іванко. У нас так люди не роблять. *(Знизавши плечима, зникає за дверима)*.

З оселі незабаром виходить радісна Мавра.

Мавра. Заходьте, заходьте на мою радість! Ой! Ти?.. З якого світу взявся? Чого приїхав?

Безбородько. До тебе, Мавро, до тебе... Прямо з поїзда...

Мавра. Твій поїзд спізнився на десять років.

Безбородько. Забудьмо все минуле, Мавро. Я приїхав одружитися з тобою... У нас же дитина є...

Мавра. Не в нас — у мене. Йди з очей.

Безбородько. Невже ти все забула?.. Забула, як тоді співала вода у корінні?

Мавра. Вона співає не для тебе.

Безбородько. Мавро, я ж приїхав одружитися з тобою.

Мавра. Їдь до своєї нечесної копійки, вона завжди була твоєю жінкою і любовницею.

Безбородько. Проганяєш?

Мавра. Не я — життя проганяє тебе. І скрізь тобі, лукавому і злому, не буде веселого дому... Іди!

Безбородько з острахом дивиться на Мавру: він відчуває її перевагу. Потім підхоплює валізки й, згорбившись, іде вулицею нового

села. Між добрими людськими оселями, між молодими садами, між мальвами, що піднялися вище людського росту, між кавунами, що поспиналися на мальовничі тини, він зі своїми навхрест перев'язаними валізками видається тінню з іншого світу. Ось він виходить на майдан і вражено спиняється — перед ним височіє бронзове погруддя Марка Безсмертного, що піднялося над родиною золоточубих соняшників. Безбородько не витримує погляду Маркових очей, потім у безсилій люті впирається пальцями під шию буйного соняшника і знов косує на погруддя Безсмертного.

Безбородько. Значить, таки поставили... Лібералізм!..

Падає зоря, співає вода у корінні.

Завіса

КУМ КОРОЛЮ
КОМЕДІЯ НА 2 ДІЇ

Діюві особи:

Цимбалюк Григорій.
Василина — його жінка.
Оксапа — його донька.
Петро.
Капуленко.
Дядько Демид.
Тітка Оляна.
Солоха.
Іван Михайлович.
Кореспондент французької газети.

ДІЯ І

КАРТИНА ПЕРША

За розчиненими вікнами просторого кабінету
зоряний вечір, журавлина печаль і голоси.

Голос Цимбалюка. Не судіть, не карайте. Свої помилки виправимо, ваш авторитет підтримаємо. Приїжджайте і критикувати, і рибалити. У нас корони, мов ночовки, а раки, як постолі. Під вашим керівництвом ще більші виростуть.

Голос секретаря райкому. А як треба керувати раками?

Голос Цимбалюка. Згуртовувати, щоб не розлазилися хто куди.

Голос секретаря райкому. Ви краще б людей згуртовували.

Голос Цимбалюка. Візьмемось і за них.

Голос дядька Демиди. Авжеж, авжеж, візьмуться і за нас.

Голос секретаря райкому. Коли ж, дядьку Демиде, беруться за вас?

Голос дядька Демиди. Коли треба виконува-

ти плани чи податки. В цьому пункті нас іще ніколи не забували.

Голос Цимбалюка (*в'їдливо*). Може, ви, дядьку Демиде, тепер без хліба сидите?

Голос дядька Демида. Не грішу — є в нас тепер хліб, є й до хліба, і по півтелевізора на кожну хату, у мене — цілий.

Голос Цимбалюка. То яким пунктом ви невдоволені?

Голос дядька Демида. Отим пунктом, що звється жіркою. Ніяк не можу згуртувати її: у мене одна думка, у неї — десять, у мене одне слово, у неї — сотня. Того й пішов у сторожі.

Голос секретаря райкому. І як воно — ця професія?

Голос дядька Демида. Рідкісна: маю час думати.

Голос секретаря райкому. Бувайте здорові.

Голос Цимбалюка. Прощавайте, наїжджайте, не забувайте. Ваш приїзд — це наше свято.

Голос секретаря райкому. Сумніваюсь у цьому пункті.

Голос дядька Демида. Авжеж, авжеж.

Голос Цимбалюка. Дядьку Демиде, підкоротіть демократію...

Машина поїхала. До кабінету входить Григорій Цимбалюк. На його обличчі ще ворухиться посмішка, але з кожним кроком вона пригасає, і її замінює неприхований вираз роздратування.

Цимбалюк. І знову новий район і нове начальство. Тільки, здається, вплив при старому, тільки заграв пір'ям, тільки, як дзвонить Волощенко, став кумом королю, і знов якомсь скоком-боком гуркочеш до самого низу. Фортуну, фортуну, хоч соломи під нижчеспиння підстели... Це ж треба — оглянути тебе з усіх боків і сказати: «Ви хворієте на гіпер... трофеї, ні, інакше — на гіпер... трофію». Ще знайшлась на твою голову якась хвороба. І що означає це гемонське слово? (*Зупинився перед телефоном*). Дзвонить чи не дзвонить? Тільки й мого: тішусь надією — секретарі з такими вченими словами швидко виїжджають на учобу.

Дзвонить телефон.

(*Бере трубку*). Біля апарата Цимбалюк. Як я живу при новій владі? Щоб не помилитися — перший аплодую. За оплески ще ніхто не діставав строгача. Скажи, будь ласка, ти не знаєш, яка хвороба страшніша: гіпер... трофія чи гіпер... тонія? При гіпертонії більшають очі, а при гіпертрофії — усе? (*Зиркнув на себе*). А починається вона з живота чи з протилежного боку? Значить, треба менше картоплі їсти?.. І своїх ближніх, кажеш? Ну, це вже випад. (*Вішає трубку*). І своїх, каже, ближніх не їсти. Аби ж у твоїх ближніх повипадали всі зуби...

Тихенько входить дядько Демид. На його плечі красується очеретяний віник, що впирається китцями в крилатий саморобний бриль.

Дядько Демид. Яка буде резолюція: вимітати чи почекаати?

Цимбалюк. Резолюція буде: притримати і віник, і язика.

Дядько Демид. А що ж тоді будемо робити зі сміттям?

Цимбалюк. Ви не помічаєте: ваш віник виконує одну норму, а язик — п'ять?

Дядько Демид. Е, тепер не те: як упав я з груші, то притупився і мій язик, і сміх, тільки шматочок посмішки затримався. Життя!

Цимбалюк. А що таке, по-вашому, життя?

Дядько Демид. Життя? Це з одного краю — родини, з другого — мерлини і чогось трошки посередині. Оце трошки посередині і треба вміти прожити. Закуримо?

Цимбалюк. Мені не можна — захворів на гіпертрофію.

Дядько Демид. А господи, знову якась не сільська хвороба.

Цимбалюк. Чого ж не сільська?

Дядько Демид. Раніше в селі був обмежений асортимент хвороб. Але наука пішла далі, і вже в цьому ділі село порівнялося з містом. Замітати?

Цимбалюк. Встигнете.

Дядько Демид. І то правда: кабінет не втече від мене. (*Виходить, наспівуючи «Вівці мої, вівці, вівці та отари»*).

Цимбалюк. О горенько, за різною веремією і вівці, і свині випали з голови. (*Підходить до телефону, дзвонить, але безрезультатно*).

А за вікнами в цей час курличуть і курличуть журавлі. Входить Васи́ли́на, принадна, веселоока жінка. Приклавши руку до серця, вона з перебільшеною пошаною вклоняється чоловікові.

Васи́ли́на. Вечір добрий, чоловіче. Ти сердишся на телефон?

Цимба́люк. І на свою форту́ну, і на мою жінку.

Васи́ли́на. Я ще витерплю, а що буде з фортуною?

Цимба́люк *(зітхнув)*. Якби я знав це — зірка не пролетіла б за моєю хатою. Ех, фортуно, фортуно, нема в тебе ні прийомних днів, ні скриньки для скарг.

Васи́ли́на. Ти дуже схожий на форту́ну — теж не маєш прийомних днів. Завтра ми підемо на «Камінного господаря»?

Цимба́люк. Мені саме тепер до драматургії. І взагалі, кому потрібна ця вигадка: камінний оживає і душить живого?

Васи́ли́на. А хіба ж і досі камінні не душать живих?

Цимба́люк. Це в якому аспекті?

Васи́ли́на. Звичайно, в міжнародному.

Цимба́люк. Ага. А я думав, ти знову під мене клинці підбиваєш. А взагалі, менше читай — правильніше говоритимеш. *(Дзвонить)*. Але, але! Дівчинко, дівчинко! *(Здивовано)*. Ви не дівчинка, а вже мама? А я й не знав. Що у вас: донька чи Юрко? Вітаю, вітаю. Треба було рік тому вітати? Петра Тимофійовича можна? Ага... *(Кладе трубку)*.

Васи́ли́на *(прислухаючись до журавлиного співу)*. Журавлі курличуть.

Цимба́люк. Нема чого робити, то й курличуть.

Васи́ли́на. Прощаються з рідним краєм.

Цимба́люк. Туристи-кореспонденти! Шукають кращих пейзажів і харчів. Горобець — більш постійна птиця.

Васи́ли́на. Тепер поети про горобців не складають віршів.

Цимба́люк. Тепер поети й про людей не складають: так вхопилися за космос, що нічого вже не добереш ні в космосі, ні в віршах. З отих писателів лише скульптори мають совість: ліплять героїв і коней. Читав — на один кінський хвіст пішло п'ять тонн бронзи.

Васи́ли́на. А скільки пішло на голову вершника?

Цимба́люк. Про голову не писали: мабуть, менше.

Васи́ли́на. А скільки ж піде металу на погруддя нашого Волощенка?

Цимбалюк (*крізь зуби*). Везе ж деяким: звичайні корови і вівці підводять його на постамент, чуєш (*по-зує*) — на постамент, а мене ті самі корови і вівці підводять під догану? Що скажеш на це?

Василина. Що?.. (*Зітхнула*). Стережи, чоловіче, двері своєї заздрості.

Цимбалюк. А ти зачини шлюзи своєї критики. Сама подумай, як мені буде проїжджати біля цього постаменту і... монумента?

Василина. І постамент, і монумент ти об'їжджатимеш десятою дорогою.

Цимбалюк. Доведеться піти на перевитрату пального.

Василина (*рукою показує на вікно*). О!

Обоє прислухаються до дівочої пісні.

В зірках заблудилась журба журавлина,
Та прямо у наші літа
З прадавнього шляху, з Чумацького шляху,
Спадає роса золота...

По росах я вийду назустріч коханню,
Що тихо бреде край землі.
І радість дівочу, і смуток дівочий
Черкають крилом журавлі.

Цимбалюк. Показились на журавлях. Як почалося ще в дитинстві: «Занадився журавель до бабиних конопель», то й досі не віднадять його.

Василина. А тобі ніколи не приходить у сні журавель нашого дитинства?

Цимбалюк. Я поки що добре сплю — не маю розтрат. Мені сняться тільки плани недовиконання.

Василина. І все?

Цимбалюк. І від них голова тріщить.

Василина зітхнула.

Ти чого?

Василина. Розгубили, розтрусили ми свої далекі золоті роси.

Цимбалюк. Байдуже. Роса — туман, а життя — це план!

Василина. Ти скоро дідом станеш.

Цимбалюк (*підозріло*). Це в якому аспекті?

Василина. Не в міжнародному. (*Ухильно*). Ось ви-йде наша Оксана за Петра Угляренка, то й станеш дідом.

Цимбалюк. За Петра? Га-га-га! У тебе сьогодні всі дома?

Василина. Всі, крім чоловіка.

Цимбалюк. Наша Оксана і дивитись не може на цього задрипаного критика і артиста.

Входить Капуленко, театрально зупиняється біля дверей.

Капуленко. Коли зустрічаються троє — за руки беруться вони.

Цимбалюк (з надією). Ну, як?

Капуленко. З свиньми статус-кво, з вівцями — теж. (Підходячи до Василини, стукає закаблуками). Кумо, ручку!

Василина. Навчилися ж ви культури!

Капуленко. При наших господарчих оборотах інакше не можна. (Цілує руку).

Цимбалюк (скривився). Ет!.. А як ти обходишся з жінкою наодинці?

Капуленко. Капітулюю — і в двері. Я, куме, хоч і вдівець, але при наших господарчих оборотах маю понятів.

Василина. Воно й видно ці обороти. (Пирснула). Прощавайте.

Капуленко. Гуд бай, кумо! Ручку!

Василина. Куме, епідермус протрете. (Виходить).

Капуленко. От маєте, куме, жінку — скільки енциклопедії, скільки вогню!

Цимбалюк. А скільки диму і скільки чаду!

Капуленко. В сімейному житті без диму і чаду навіть скучно було б.

Цимбалюк. Як же з свиньми і вівцями?

Капуленко. Я з цими вівцями вже обаранів... І чом було раніше не вхопитися за таке діло? Тоді і вас ліпив би скульптор із жовтої глини, як бог Адама. А яка жовта глина в нас — у масло можна добавляти.

Цимбалюк. Помовч, куме! Помовч, не тривож серця. І так воно розтривожене до мікроінфаркту... І що обидно: якийсь зухвалий жовтодзюб, який усі роки з доган і постанов не вилазив, показує тобі отакенну дулю і обома ногами вилазить на монумент... Бронзи на нього багато відпустили?

Капуленко. Та відпустили. Там на один чуб з тонна піде.

Цимбалюк. Навіть чуб його влетить державі у копійчку.

Капуленко. Може, поїдемо поглянемо, де йому вибрали місце?

Цимбалюк. У тебе сьогодні всі дома?

Капуленко. А чого ж — приміятись не завадило б.

Цимбалюк. Приміятись! А якщо він, Волощенко, побачить мене на примірці? Ото буде весело!

Капуленко. Він, куме, хоч і гарячий, але забув ваші теплі виступи.

Цимбалюк. Коли б так. *(Задумався і тихенько починає наспівувати)*.

Де ти бродиш, моя доле,
Не докличусь я тебе.

Капуленко підтягує.

Капуленко. І все одно, куме, докличетесь її! Знаю, вірю, прорікаю.

Цимбалюк. Спасибі, куме, спасибі.

Капуленко. Тепер треба зважити на сякі-такі недогляди у наших практичних оборотах та й знову хапатися за якусь золоту нитку.

Цимбалюк. Вхопилися вже за овець — за золоте руно...

Капуленко. Та не зійшовся світ на вівцях — є й рогова худоба, є й чорнобурки і навіть голубі норки для мадамів. Треба розчиняти двері в завтра.

Цимбалюк. Розчиняв їх, лобом розчиняв. Подумай сам: хто перший у районі як новатори знищував пари? Ми! Хто перший викорчовував трави? Ми! Хто замість пшениці як новатори сів чумизу? Ми! А хто Зірки Героїв одержує? Не ми, а консерватори.

Капуленко. Та не їжте ні себе, ні сусідів — це харчування малокалорійне. А роботи ж у нас — непочатий край! Давайте поворушимо мізками, витрусимо з них якийсь пісочок...

Цимбалюк. Ти ще масам скажи, що мої мізки перетрушені піском.

Капуленко *(махнув рукою)*. Ет!..

Цимбалюк *(прислухається до метушні і суперечки за дверима)*. О, несе дідько цього несамовитого.

За дверима чути в'їдливий голос Петра: «Пусти, дівчино люба! Не охороняй мідні двері срібного батечка»,

Г о л о с О к с а н и. Петре, я охороняю твій завтрашній день.

Г о л о с П е т р а. Чим? Клубком тернин?

Г о л о с О к с а н и. Хіба ж ти бачив без тернин троянду?

Г о л о с П е т р а. Навіть для троянди тисяча і одна тернина забагато!

Г о л о с О к с а н и. Зупинись!

Г о л о с П е т р а. Тепер ні грім, ні блискавка не зупинять мене.

До кабінету майже одночасно вриваються розчервонілі П е т р о і О к с а н а. Не звертаючи уваги на батька і Капуленка, Оксана загороджує дорогу Петрові, який тримає в руці сапу.

О к с а н а. Петре, ти не посмієш виїжджати! Чувш, не посмієш!

П е т р о. Ще й як посмію! Досить мені керівництва твого батечка і насмішок його доньки. По зав'язку ситий ними.

О к с а н а. На кого ж ти покинеш свою бригаду?

П е т р о. Твій батечко давно плекає одного гнучкошиєнка, у якого в голові — мінімум, а в попереку — максимум.

Ц и м б а л ю к *(спокійно)*. Коли в людини добре рухається поперек, їй не загрожує радикуліт. Ти прийшов на прийом?

П е т р о. На останній! Позбавте мене приємного спілкування з вами. *(Кладе на стіл сапу)*. А це вам подарунок від жінок моєї бригади.

Ц и м б а л ю к. Передаси їм в усній формі, що я подарунки приймаю тільки на іменини.

П е т р о. Вони в усній формі передали, що на іменини знесуть вам сапи з усього села. Ото буде дзвону!

Ц и м б а л ю к *(взявся за олівець)*. Дай мені списочок цих розумниць, і вони завтра заспівають: «Рідна мати моя, ти ночей недоспала».

П е т р о *(показує на сапу)*. Вони й так з цією технікою ночей недосипають.

Ц и м б а л ю к. Недоспані ночі нагадують молодість. Ти куди збираєшся виїжджати од нас?

П е т р о *(показує на сапу)*. Туди, де викидають техніку царя Гороха.

Ц и м б а л ю к. На цій техніці ми добираємось до мільйона. Що ти скажеш на такий дебет-кредит?

Петро. Це мертвий мільйон. Ви й копійки з нього не даєте для людської радості, для культури.

Цимбалюк. А тобі ще мало звукового кіна? Чи ти ще хочеш твісту на селі?

Петро. Я, нарешті, хочу характеристику.

Цимбалюк. І тоді з моєю характеристикою всюди давати характеристику на мене? Не вийде, голубе сизий. Та й мені ще дуже хочеться попрацювати з тобою, прополоти зелень у твоїй голові.

Петро. Тоді виїду без вашої характеристики.

Цимбалюк. Куди ж ти виїдеш без характеристики голови? До мами на піч?

Петро. То я сяду й не виїду з вашого кабінету, поки не напишете.

Цимбалюк *(до Капуленка)*. Подай йому стільця мого заступника — хай знає колгоспну демократію.

Капуленко *(несе старий стілець)*. Просю вас, Петре Васильовичу, пробачте, що не з червоного дерева.

Петро. Тут усе дубове.

Цимбалюк. Сиди і пускай коріння в стілець — пригодиться. *(Дзвонить)*. Дівчинко, дівчинко! Пробачте, мамо! Петра Тимофійовича можна? Петре Тимофійовичу, дороженький! Можна сказати: дожились! Ніхто не приймає нашої городини й кавунів. Кому ж тепер бити чолом? Вже турбував райвиконком, райком, облвиконком, усі заготівельні організації, та нічого не виходить.

Петро. Аби ж хоч половина тієї уваги була до нас, що до якогось часнику.

Цимбалюк. У тебе на язиці не часник, а перець. І що хочеш варнякай, а грошей на твої музики не дам!

Петро. А якби сказав хтось зверху, що музика збільшує вагу овець, ви б розщедрились і на духовий, і на симфонічний оркестри, і навіть органа дістали б.

Цимбалюк. Органа?.. Мусив би. Слухай, Петре, а може, справді, музика збільшує нагул худоби?

Петро. То давайте спробуємо!

Цимбалюк *(докірливо)*. І ти ось таким способом вивав би в мене гроші? Ай-я-яй, як некрасиво!

Петро. У вас видереш! У людей он які театри, а в нас немає чим навіть вуса приклеїти.

Цимбалюк. Вуса треба не клеїти, а вирощувати. Я за реалізм у драматургії.

Петро (*схоплюється зі стільця*). Це не реалізм, а плюшкізм! Прощайте, не згадуйте лихом!

Цимбалюк. Ти ж, Петре, хоч зрідка листи присилай, тільки не доплатні.

Оксана. Петре, куди ж ти?

Петро. Світ за очі від вашого, серце, скупиндири.

Оксана. А як же наша прем'єра?

Петро. Я до неї не встигну відростити вуса! (*Іде до дверей*).

Оксана. Петре, невже ти покинеш цей вечір, і вечірню зірницю, і журавлиний плач?

Петро. При твоєму батеньку я теж затужив, мов журавель.

Оксана. І полетиш, як журавель?

Петро (*з підозрою дивиться на Оксану*). Ні, поїду пасажиром львівського автобуса.

Оксана. Петре, а як же мені?

Петро. Перенесеш свої насмішечки на інший об'єкт.

Оксана. Тобі гірко було з ними?

Петро. Ні, дивно: як з таких ніжних уст зривалися такі тернини.

Оксана. І ти не помічав, як ці уста мовчки говорили тобі: любий...

Петро і Цимбалюк (*одночасно*). Що-о!?

Оксана. Чого ти дивуєшся?

Петро. Це знову чергова... насмішечка — тільки при свідках?

Оксана. Це мої сльози, моя любов при свідках...

Петро (*до Капуленка*). Дайте води.

Цимбалюк. І мені... за компанію.

Капуленко (*натиснув на «курок» сифона*). Начальство розпило сифон, одне шипіння зосталось.

Петро (*до Оксани*). Це сон чи... шипіння?.. Хто ж так в'їдався в мене?

Оксана. Ми любимо, як хто може.

За вікном озивається журавлиний ключ

Журавлі!

Петро. Невже вони на крилах принесли моє сподівання? (*Підходить до Оксани, з острахом пригортає її, а вона, як усі закохані, кладе голову йому на груди*).

Цимбалюк. Безсовісні! Вони під акомпанемент журавлів організували вечорниці!

Петро. Бо в нашому селі нема іншої музики.

Оксана. Таточку, дорогий, пробачте, так воно вже вишло.

Цимбалюк. Ганьба! Як ти, дівчина, сміла першою освідчуватись у коханні!

Оксана. Таточку, я за рівноправність.

Цимбалюк. Безсовісна макітра! Петре, я зараз же дам тобі найкращу характеристику, випишу гроші на дорогу, їдь хоч на Сахалін і зрідка бий телеграми.

Петро. Спасибі. Я, мабуть, не буду завантажувати телеграф.

Цимбалюк *(гнівно)*. Чого ж ти мені голову цілий вечір дуриш?

Петро. Ваша донька цілий рік дурила мені голову, а я й не гніваюсь.

Цимбалюк. Оксано, щоб на гарматний постріл не підпускала його!

Оксана. Таточку, я ж в артилерії не служила — дистанції не знаю.

Цимбалюк. То я, безпардонна, навчу такої дистанції!..

Петро. А ви, тату, не дуже гримайте на мою Оксану — вона ніжність любить.

Цимбалюк. Хто її батько?

Петро. А хто її наречений?

Цимбалюк. Петре, не мороч голову, бери характеристику, а на проїзні свої дам — і з богом.

Петро. Та, мабуть, тепер характеристика і проїзні — вам, а Оксана наче — мені. До побачення, тату! *(Виходить з Оксаною)*.

Цимбалюк. Розжився на сина! Він же на мене в газету писав, а тепер думає з донькою записатись! То що з такими робити? В ополонку, в ополонку їх!

Капуленко *(спокійно)*. Багато доведеться ополонки добати.

Цимбалюк. А що ж робити?

Капуленко. Потроху вчити розуму і не обтрушувати золоті роси.

Цимбалюк *(вдарив кулаком по столі)*. Ти як заговорив зі мною?! Я швидко обтрушу з тебе золоту росу!

Капуленко *(стримуючись)*. Уже обтрусили, куме, до останньої краплі обтрусили і не помітили.

Цимбалюк *(люто)*. Он воно як!.. Росу я, може, й обтрушував, але поки що душі не чіпав.

Капуленко *(знітився)*. Чи не забагато ми один одному надламуємо душі?

Цимбалюк. Розумна в тебе голова, тільки не на ті в'язи вмостилась.

Капуленко. Аби ж ми вибирали в'язи для голови або голову для в'язів.

Цимбалюк *(гукає у вікно)*. Оксано, Оксано, пожди! *(Біжить до дверей)*.

Капуленко. А як же із городиною? Може, з Волощенком порадитись?

Цимбалюк *(вражено)*. З Волощенком? Який прозвав мене «кумом королю»?

Капуленко. А коли з Горбенком?

Цимбалюк. А хто сказав у риму, що я на трибунах Цицерон, а по закутках Нерон?

Капуленко. Тоді подзвоню Івану Михайловичу?

Цимбалюк. Так він же сьогодні не при владі.

Капуленко. Але хто зна, де він завтра буде?

Цимбалюк. Дзвони хоч у пекло, може, там чорти не наїлися помідорів! *(Виходить)*.

Капуленко *(дзвонить)*. Людочко, Людочко, дороженька! Добрий вечір. Як твоя Надійка? Уже й говорить? Як час летить! Івана Михайловича можна? Спасибі... Іване Михайловичу, говорить з вами великий невдаха. Чому «великий» до такого слова? Хочеться щось і собі мати велике, а кращого поки що немає. Рятуйте! Приїжджайте! СОС! Спасибі. *(Кладе трубку)*.

Лунає різкий дзвінок.

(Знову бере трубку і через мить злякано витріщує очі). Та що ви кажете?! Прямо до нас? А голови нема! Знайти хоч у пеклі? Єсть, знайти! *(Кидає трубку, перехиливається через вікно і гукає, наче в лісі)*. Григорію Васильовичу!

З темряви озивається голос Цимбалюка: «Що там? Пожежа?»
Гірше, набагато гірше!

Незабаром у вікно просовується голова Цимбалюка.

Цимбалюк. Так де пожежа?

Капуленко. До нас підходить. Щойно подзвонив Волощенко, що від них утік кореспондент.

Цимбалюк. І ти підняв веремію через якогось кореспондента?

Капуленко. Не через якогось, а через французького!

Цимбалюк. Ой!.. Рідна мати моя, ти ночей не доспала.

Капуленко. Сьогодні й ми недоспимо. Оце ж привезли французького кореспондента, почали йому організовано показувати пейзажі, ферми, «йолочку», а він попросився відпочити, і поки всі їли-пили, чогось тихцем рвонув до нас.

Цимбалюк. Ох і роззяви! Не зуміли так підпоїти, щоб не міг ногами йти. У мене пішов би тільки на руках.

Капуленко. Як його будемо зустрічати?

Цимбалюк. З якої ж він газети: реакційної чи прогресивної?

Капуленко. Коли втік од організованої зустрічі, значить, з реакційної. Що ж будемо робити?

Цимбалюк. Теж почнемо з пейзажів. В магазині закупимо шампанське, матрьошок, по радіо передамо, щоб усі повдягали вишиванки...

Капуленко. А дівчата — міні-спідниці.

Цимбалюк. От цього не треба: коли французи у нас побачать міні-спідниці, то в себе почнуть ходити в самих поясах.

Капуленко. Шампанським і матрьошками француз теж не здивуєш. Йому б місцевий, Солошин, коньяк.

Цимбалюк. Викликай негайно Солоху, а потім — на радіовузол.

Капуленко. Лечу! (*Вибігає*).

Цимбалюк. Значить, у Волощенка з прийомом чепе і провал. Хоч на чомусь, хвалити бога, спіткнувся. Нам треба так зробити, щоб і кореспондент по землі ногами не ходив, і щоб на нас угору пішла подяка. Коли це вийде на рівні, то вже не скажуть, що ти хворий на гіпертрофію... А це що за безголів'я!?

У вікно просовується сапка, до неї ув'язано білий вузлик.

Я не дозволю! Я завтра ж скручу вас у баранячий ріг!

У вікно заглядає тітка Оляна.

Тітка Оляна (*з докором, посміхаючись*). А чи не забагато в нас буде баранячих рогів? Григорію, чи ти спросоння, чи з перепою нападаєш на своїх?

Цимбалюк. А чого свої з сапами сунуться?

Тітка Оляна. Я цією сапою тебе в люди виводила. Ти все вчився по школах, по курсах, по конференціях, а я все цюкала сапою, щоб ти розумнішим був.

Цимбалюк. Чого ж ви хочете?

Тітка Оляна. Здійми цей вузлик та передай Демидові вечерю. Він, коли йде на пост, книжку не забуває, а вечерю забуває.

Цимбалюк з опаскою поглядає на сапу, далі відв'язує вузлик, підносить його до обличчя.

Цимбалюк. Як славно пахне... *(Подобрів)*. Спасибі, тітко Оляно.

Тітка Оляна. Отак би й раніше. *(Зникає)*.

До кабінету входить з двома кошиками в руках Солоха, яка зовні трохи схожа на гоголівську Солоху, але не така огрядна й одягнена зовсім по-сучасному. Граючи очима, жінка вклоняється Цимбалюку.

Солоха. Кличали до себе?

Цимбалюк *(заворкотів)*. Кличали до себе.

Солоха. Спасибі, ми не часто буваємо в кабінетах.

Цимбалюк. Ми частіше буваємо у вас.

Солоха. І вдруге спасибі, що не забуваєте беззахисну жінку.

Цимбалюк. Таку вже й беззахисну? Як у тебе йде виробництво зілля-похмілля?

Солоха. Діалектично.

Цимбалюк. Як, як?

Солоха. Кажу, діалектично: кількість переростає у якість. Ми не халтуримо.

Цимбалюк. І яка в тебе нова якість?

Солоха. Для прийому чи так — пити-гуляти?

Цимбалюк. Для прийому.

Солоха. А начальство сяке-таке чи з повномочіями?

Цимбалюк. На вищому рівні.

Солоха. Тоді беріть ось цей кошик: тут усе з мічурінської продукції. Розставити на стіл?

Цимбалюк. Розставляй.

Солоха виймає пляшки, чарки, яблука, груші.

Що це в тебе?

Солоха. Бренді з чорної мічурінської горобини. Допомагає при гіпертонії.

Цимбалюк. А в тебе нічого немає від гіпертрофії?

Солоха. Поки що нема. А це витримана з персика. В ноги вводять туман, а в голову — світлість і легкість думок.

Цимбалюк *(куштує)*. Оцію ми будемо частувати журналіста.

Солоха. Для журналістів треба міцнішу. Вони — преса.

Цимбалюк. Молодця, Солоха. *(Залицяється до неї)*. А мені яку треба?

Солоха. Ви стаєте прямо неможливим. А у вікна дивляться зорі, місяць і очі. Закусіть чимсь.

Цимбалюк. Я — поцілунком.

Солоха. Хіба що в щічку. При наших оборотах інакше не можна.

Цимбалюк *(вражено)*. Слова Капуленка.

Солоха. Зате ваше керівництво... *(Помахала рукою)*. Чао! *(Виходить)*.

Цимбалюк. Бісова баба. Кому ж вона голову крутить: мені, Капуленку чи нам обом? *(Гукає)*. Дядьку Демиде!

Входить дядько Демид, так само тримаючи очеретяний віник на плечі.

Дядько Демид. Замітати?

Цимбалюк *(показує рукою на стіл)*. Стерегти.

Дядько Демид. Ви б їх у сейф поставили — хай набираються градусів.

Цимбалюк. Чогось у вас, дядьку Демиде, за цей вечір поменшало.

Дядько Демид. Невже видно?

Цимбалюк ствердно киває головою.

От дива! А чого нікому не видно, що розуму тепер наче більшає, а сердечності — навпаки.

Цимбалюк. Це на когось натяк?

Дядько Демид. Тільки на атомний вік.

Цимбалюк. Атом прищипорює і людину, і її сердечність. Ось вам тітка Оляна вечерю принесла.

Дядько Демид. Атомний вік є атомний, а жінки в нас — ще доатомні.

Цимбалюк виходить.

(Вішає віник на вішалку, виймає з кишені книгу, сідає за стіл, починає читати).

Дзвонить телефон.

(Знімає трубку, дмухає і копіює голос Цимбалюка).

Але! Біля апарата Цимбалюк. Ага. Це ти, Мироне? Бодрствуєш? А що твій голова робить? Розшукує французького кореспондента? І наш теж проводить цю операцію. А що я роблю? Читаю французького філософа... Якого? Дені Дідро. Колись теж люди вміли писати. Чого мене потягло на філософію? Як упав я з групи, то побачив, що без філософії ніяк не можна... Раджу й тобі впасти. *(Вішає трубку, прислухається до пісні й потихеньку починає підспівувати).*

Летіла зозуля
З гори та в долину,
Біля моїй хати
Сіла на калину.

Хтось делікатно стукає у двері.

До нас заходять не стукаючи — колгоспна демократія!

На поріг стає Невідомий років під сорок, на голові в нього легковажна шапочка, на руді — легенький плащ.

Невідомий. Добрий вечір. Як ви славно співаєте.

Дядько Демид. Де там славно. Як упав я з групи, то й голос вилетів із мене. Може, разом заспіваємо про зозулю?

Невідомий. Я не вмію цієї.

Дядько Демид. Тоді, може, «Вівці мої, вівці»?

Невідомий. І цієї не знаю.

Дядько Демид. Тоді перейдемо з овець на коні — «Розпрягайте, хлопці, коні».

Невідомий. І про коней не знаю.

Дядько Демид *(підозріло дивиться на Невідомого)*. І в нас абстракціоністи не співають про свійське поголів'я — перейшли на дике.

Невідомий *(сміється)*. Як вас звати-величати?

Дядько Демид. Звіть по-простому — дядько Демид.

Невідомий. Дядьку Демиде, а це правда, що ваш голова — кум королю?

Дядько Демид *(озирається)*. По секрету?

Невідомий. По секрету.

Дядько Демид. Істинний кум королю.

Невідомий. Як же у вас кум королю став головою колгоспу?

Дядько Демид. Вступив у профспілку — і став. У нас кум королю може бути головою колгоспу, а от сам король — ніяк не може: проваллять на виборах.

Невідомий. Інтересно. (*Щось записує*). А ви в бога вірите?

Дядько Демид. Трохи вірю, а трохи ні.

Невідомий. Як це зрозуміти?

Дядько Демид. Воно, я гадаю, бога й нема, але щось зверху таки є, бо дощ спроста не йшов би. Може, чогось спробуємо? (*Підводить гостя до столу*).

Невідомий (*з підозрою*). Ви когось чекали в гості?

Дядько Демид. У нас у таку пору гості сплять без задніх ніг. Це місцеві вина для дегустації. Ось бренді марки «самжене».

Невідомий. Майже французька назва! (*Нотує щось у блокнот, далі п'є й прикладає руку до уст*). А-а-а! Та це ж вогонь!

Дядько Демид. На вогні готувалась.

Невідомий. І хто її готує?

Дядько Демид. Моя небога Солоха.

Невідомий. Як смачно! Вона, звичайно, кінчала якийсь винний інститут?

Дядько Демид. Ні, проходила курси в партизанському загоні.

Невідомий. Грандіозно! (*Знову щось записує в блокнот*). Вона була партизанкою?

Дядько Демид. Була. А після поранення її призначили куховаркою і заодно гпати життє бренді — воно заміняло нам і йод, і ефір, і зовнішні і внутрішні ліки. Спробуйте ще цього.

Невідомий. Божественно! А що б ви робили, якби до вас зараз прийшов французький кореспондент?

Дядько Демид. Я б йому сказав: «Мусью, пардон, ходімо з цієї контори до моєї хати. Жінка нас почастиє таким борщем і такими варениками, яких і Людовики не їли...» Ой, а ви не перекладач цього кореспондента?

Невідомий. Він їздить без перекладача — його мати була з вашої країни.

Дядько Демид. А він сам прогресивний чи не дуже?

Невідомий. Так собі.

Дядько Демид. Е, тепер, коли у світі неспокійно, на «так собі» не проживеш. Він, може, малограмотний?

Невідомий. Як же кореспондент може бути малограмотний?

Дядько Демид. Деякі і Сорбонну закінчують, а на папері розводять одну темноту.

Невідомий (*здивовано*). Ви хто такий, дядьку?

Дядько Демид. Сторож.

Невідомий. А ви часом у газети не писали?

Дядько Демид. Як упав я з груші та лежав у гіпсі, то писав. А без гіпсу не пишеться: мислі легшають.

Невідомий. Bravo! Вперше в житті п'ю за здоров'я сторожа!

Входять одягнені у вишиванки Цимбалюк і Капуленко, вражено зупиняються посеред кабінету.

Цимбалюк (*єхидно*). Виходить, ви забралися до нас, щоб випити за здоров'я сторожа?

Невідомий (*оглядає Цимбалюка*). Істинно так!.. Це не ви будете кумом королю?

Цимбалюк (*люто*). Був... А ви хто будете?

Невідомий. Кореспондент французької газети.

Капуленко (*заплескав у долоні*). Уря! Уря!

Цимбалюк. О!.. (*Виймає матрьошки*). Прошу вас і ходімо до нас.

Кореспондент. Ні, ні, я сьогодні піду тільки до дядька Демида.

Цимбалюк. Але дядько Демид на роботі!

Дядько Демид. Підмініть мене.

Кореспондент. Зробіть таку ласку.

Цимбалюк. У нього вам буде незручно — у нього хата під стріхою.

Дядько Демид. В іншого уся голова під стріхою, а його терплять. Бренді я, Григорію Васильовичу, прихоплю, а віник залишу. Адью!

Бере кореспондента під руку, і виходять.

Капуленко (*розгублено*). Він уже й «адью» вивчив!

Цимбалюк. А що ж буде, як у французькій пресі назвуть мене «кумом королю»?

Капуленко. Хто її буде читати у нас?

Цимбалюк. Найдуться мої шанувальники. Треба бігти, доганяти, впливати на мненіє преси.

Здалеку знову обізвалася журавлина печаль.

Ох, ці журавлі. Запам'ятаю їх до нових віників.

Капуленко. Журавель — птиця без відповідних занять!

КАРТИНА ДРУГА

Місячний вечір. Подвір'я Цимбалюка. З-за тинів виглядають обважнілі соняшники, мальви, яблуні в плодах. Біля дровітні Григорій Цимбалюк обрубуює лозину, перевіряє її на гнучкість. Непомітно з'являється Капуленко, стежить за рухами Цимбалюка.

Капуленко. Це що?

Цимбалюк. Наочна агітація. Як вона?

Капуленко. Трохи тонкувата.

Цимбалюк. Зважимо на критику. То знайшов дядька Демида?

Капуленко. Як у воду впав.

Цимбалюк. Чекай, а не забрався він з кореспондентом до свого кума на пристань? Там раки, як підсвинки, тільки не кувікають.

Капуленко. Одразу ж змотаюся туди. Іще маємо неприємність...

Цимбалюк. Не тягни ж...

Капуленко. До нас хочуть приєднати Лукашівку. А там і землі нікудишні, і луки заболочені, і в прибудках — самі видатки.

Цимбалюк. Чого ж її Волощенко не накинуть? Як на постамент — то він, а як прикрити чиїсь гріхи — то я. Сьогодні ж подумаємо над мотивами і напишемо на нього в інстанції. Сьогодні ж!

За вікнами обізвались журавлі.

Капуленко. Куме, дорогенький куме, я більше таких матеріалів не...

Цимбалюк. Що, дорогенький куме? То я на тебе розкрию такий матеріал!

Капуленко *(здрігнувся)*. Воля ваша. Служив я вам і правдою і кривдою. У Сірка очей позичав, а служив, та вам усе мало.

Цимбалюк. Як ти служив, коли навіть кореспондента не встеріг? Сторож обвів нас навколо пальця і, напевне, регоче над нами, як у комедії.

Капуленко. Звісно, регоче. Він трагедій не любить.

Цимбалюк. Чого ж ти відмовляєшся писати матеріал? Чи не журавлі розтривожили тебе?

Капуленко. Коли б журавлі, я більше поважав би себе.

Цимбалюк. А що?

Капуленко. Безнадійність нашіптувань і наговорювань. Хіба ви не чули, що в Березівці зробили люди з анонімщиком?

Цимбалюк. Судили?

Капуленко. Гірше. Продали його хату, домашній скарб кинули на машину, анонімщика посадили поверх, склалися на найдовший квиток і наказали: «Ідь у безвість і не повертайся». От які виробляються методи наочної агітації.

Цимбалюк. Ідь і не повертайся без дядька Демида.

Капуленко. Іду.

Цимбалюк. Ще й на квиток склалися... Знову подешевшали гроші. *(Починає вирубувати лозину)*. Вирубаємо товщу — його плечі витримують.

З вулиці долинула дівоча пісня:

В зірках заблудилась журба журавлина,
Та прямо у наші літа
З придавнього шляху, з Чумацького шляху,
Спадає роса золота.

З хати виходить Василина. Побачивши її, чоловік кидає вбік лозину.

Василина. Боже, як гарно співають!

Цимбалюк. Плачу хормейстерові аж сто п'ять карбованців, а він усе про журавлів. Доведеться вправляти йому в мізки іншу птицю.

Василина. Чоловіче, може б, і ми заспівали?

Цимбалюк. А люди скажуть — голова і головиха п'яні.

Василина. Як ми давно-давно не співали з тобою.

Цимбалюк. Хіба керівництву до співів?

Василина. А може б, ти здав своє керівництво?

Цимбалюк. Здати!? То чого?

Василина. Тяжке воно і тобі, і мені, і людям.

Цимбалюк. А легкого керівництва нема. Легкою є критика керівництва. Але і її переживають. Побачиш, іще до мене повернеться вчорашній день.

Василина. Горілку ти п'єш сьогоднішню, а славу — вчорашню.

Цимбалюк. Розумна жінка — це стихійне лихо.

Василина. Я чула — ти сокирою гулав?

Цимбалюк. Тобі на дрова старався.

Василина. Де ж вони, довгождані? *(Згинається, шукає дрова)*.

Цимбалюк. У перспективі.

Василина. А що ж ти рубав? Чи не ті хворостини? Для чого вони тобі?

Цимбалюк. Думаю поробити обручі і крутитися в них, щоб талія не була, як балія. *(Показує, як він має зберегти фігуру)*. Тобі з якого зробити?

Василина. Та з якого зробиш. Не йдеш до хати?

Цимбалюк. Змайструю оцей хулохуп і піду.

Василина. Скоріше майструй.

Василина йде до призьби, а Цимбалюк з лозиною в руці пригинцем стає біля яблуні і пантрує за вулицею. Звідти долинув голос Петра.

Цимбалюк. Він! *(Скрадаючись у тінях, підходить ближче до воріт, вивіряє лозину)*.

До нього знову непомітно підкралася Василина.

Василина. Григорію, ти думаєш, лозина міцніша за любов?

Цимбалюк *(розгублено)*. Дивлячись яка лозина і яка любов. Може, разом перевіримо?

Василина. Ох, чоловіче, нема на тобі обручів. Зроби хоч з цих лозин.

Цимбалюк. А може, не з Петра, а з Оксани почати?

Василина. Коли б у неї хтось позичив твою впертість.

Цимбалюк. Маю не доньку, а атомний реактор у спідниці. *(Пригортає дружину)*. Порадь, Василю, як мені позбутися цього баламута? Чи його лозиною частувати, чи на нього компрометацію строчити, чи висунути в інше село на голову?

В цей час біля городнього перелазу з'являються Петро і Оксана.

Оксана. Тато з мамою молодість згадали.

Забираються в тінь біля яблуні.

Василина. Облиш цю веремію. Хіба ж ми не були молодими? Краще заспіваємо. Ти ж так славно колись виводив. *(Починає тихенько наспівувати)*.

Ой гаю, гаю, зелен розмаю,
Любив дівчину — сам добре знаю.

Пісню підхоплюють Цимбалюк і Петро.

Ти наче два голоси маєш?

Цимбалюк. Ти хочеш сказати — дві душі?

Василина. Це я давно знаю.

Цимбалюк. Так писати чи висунути?

Василина. Висунути чи придовбнити?

Цимбалюк. В тому-то й річ: так придовбнити, щоб усім здалося, що висунув.

Василина. І це можливо?

Цимбалюк. При сучасній техніці спрацює.

Василина. Який ти недобрий! Доведеться розлучитися з тобою. *(Пішла).*

Цимбалюк. Жінці нічого не можна говорити, крім любові. *(Прислухаючись до вулиці, бере лозину й скрадається до воріт).*

Петро. На кого це твій полює?

Оксана. Напевне, на якогось жениха.

Петро. А їх сюди багато ходить?

Оксана. Якогось вечора полічи.

Петро. Я краще буду зорі лічити. Он упала одна.

Оксана. Подивись на батечка.

Цимбалюк, підвівшись, підняв над головою лозину. І в цей час ми чуємо спокійний-преспокійний голос: «Ви, Григорію Васильовичу, займаєтесь фіззарядкою?»

Цимбалюк. Іване Михайловичу, дороженький.

Іван Михайлович. Дороженький так дороженький, а для чого лозина?

Цимбалюк. Я розкажу, не повірите.

Іван Михайлович. Це ви можете. Говоріть.

Цимбалюк. Розумієте, ми живемо недалеко од лісу, і от до нашої свинки внадився дикий веприк.

Іван Михайлович. І що в них?

Цимбалюк. Любов. Свинка вже нам раз привела напівдиких поросят. Так я не хочу, щоб це знову повторилось.

Іван Михайлович. Ви б на цього веприка з рушницею засіли.

Цимбалюк. Я жалію живність... Спасибі, спасибі, що приїхали. Ваш приїзд — це наше свято, чекав вас, наче фортуна.

І в а н М и х а й л о в и ч (*сміється*). Наче фортуну? Хитрий лисе, де ти правду ховаш?

Ц и м б а л ю к. Щось наговорили вам на мене?

І в а н М и х а й л о в и ч. Ви самі наговорили на себе.

Ц и м б а л ю к. Я — і на себе? От чого вже нема, того нема.

І в а н М и х а й л о в и ч. Не будемо уточнювати. Що там у вас?

Ц и м б а л ю к. Як можете, допоможіть кудись збути помідори, дині, кавуни.

І в а н М и х а й л о в и ч. Подумаю.

Ц и м б а л ю к. Ой подумайте, Іване Михайловичу, бо я вже не маю чим думати. Торговці вганяють мене в домовину, а тим часом Волощенко ставлять монумент.

І в а н М и х а й л о в и ч. Волощенко ставить монумент сміливість, якої в декого ніколи не було.

Ц и м б а л ю к. Хіба ж я не виконував усі вказівки?

І в а н М и х а й л о в и ч. У тім-то й біда, що виконував усі — правильні й неправильні.

Ц и м б а л ю к. Добре тепер говорити про неправильні, а як було тоді?

І в а н М и х а й л о в и ч. Тоді усяк було. Та згадаймо, як тоді стояв за людей Волощенко і як ви стояли проти нього?

Ц и м б а л ю к. Не будемо про це — я зрозумів, пережив, перемучився... Іще до вас одне прохання: шепніть одному-другому, щоб у Лукашівку висунули головою Петра Угляренка.

О к с а н а (*до Петра*). Що ми чуємо?!

П е т р о. Ми цього не чуємо — нам це сниться.

І в а н М и х а й л о в и ч. Угляренка? Бригадира першої бригади?

Ц и м б а л ю к. Його ж. Хлопець, як орел!

І в а н М и х а й л о в и ч. Але ж, здається, ви цьому орлу вищипували пір'я?

Ц и м б а л ю к. Чого не буває поміж своїми? Він і мене так критикував, що пух і пір'я летіли. Хай у роботі пір'я летить, аби крила залишалися цілими.

І в а н М и х а й л о в и ч. Спасибі. Порадували! Бачу, ви справді багато зрозуміли, пережили.

Ц и м б а л ю к. Без цих пережитків нам не можна. Так шепнете за Петра? Не помилитесь!

І в а н М и х а й л о в и ч. Горою стану. Я знаю: енергії вам не позичати, то й хочу порадити — сміливіше дій-

те! Уже тепер виконанням плану нікого не здивуєш. А ви рвоніть так, щоб село ваше стало, мов лялечка.

Цимбалюк. Спасибі за ідею! Я відразу ж мотнуся по типовий проект!..

Іван Михайлович. Тільки не по типовий.

Цимбалюк. А чого? Вулиці вирівняємо, верби вирубаємо, криниці засиплемо, дахи підженемо вгору по-німецьки...

Іван Михайлович *(в'їдливо)*. І зробимо людям малогабаритне життя. Ох, як ми навчились типовими і малогабаритними мізками руйнувати красу. Порадьтеся з людьми і раз, і вдруге, і вдесьте, як позбутись непо-требу, кривобоких халуп, стріх і як біля кожної оселі вписати оту красу, що дає відраду душі й оку. Ні пуху ні пера!

Іван Михайлович у супроводі Цимбалюка йде до воріт. Цимбалюк навздогін йому махає рукою, обертається і бачить, як до нього поспішають Оксана і Петро. Цимбалюк зопалу нагнувся за лозиною, та не підняв її.

Петро. Спасибі, тату. Ми з Оксаною все чули. Я не думав, що ви такий добрий, тату.

Цимбалюк. Такий, як бачиш... сину.

Петро. Я не забуду цього вечора.

Цимбалюк. Побачимо. Чого це в нас, дочко, під ногами хворост валяється? *(Піднімає і кидає на дрові-ню лозину)*.

Оксана *(пильно поглянула на батька)*. Так ви ж наче веприка підстерігали.

Цимбалюк. Ну, Оксано, час і до хати. А ти, Петре, готуйся до головування. Я сам замовлю тобі кілограмову печатку. Стукнеш у Лукашівці — в області почують!

Петро. Чи треба починати з такого стукоту?

Цимбалюк. Стукіт завжди має вплив на оточення.

Оксана *(зриває з плеча хустину, стеле на землі і з Петром стає на коліна)*. Благословіть, тату.

Цимбалюк *(ошелешено)*. Чи ви подуріли?! О, а це хто?

На подвір'я входить дядько Демид. На ньому шапочка французького кореспондента, через руку перекинутий легенький плащ. Він зупинився, задоволено придивляється, яне справить вра-ження на своїх земляків.

Дядько Демид. Бонжур, мусье Георг, бонжур, мадемуазель Оксана, бонжур, П'єр.

Петро. Це ж треба так набратися!

Дядько Демид. Брешете, П'єр! Ніхто з нас не набрався, хоча були всі реальні можливості.

Цимбалюк. А звідки це у вас? *(Показує на шапочку)*.

Дядько Демид. Дружній обмін. Кореспонденту дуже захотілося мати моє сомбреро, тобто бриль.

Цимбалюк. А де ви робили цей обмін?

Дядько Демид. Та в кума, що живе біля пристані. Забувши все, кореспондент руками печерував раки й говорив, що за останні роки не мав такої насолоди.

Цимбалюк. Пресу чогось завжди тягне до недоліків, риби і раків. І він, окрім раків, нічого не бачив?

Дядько Демид. Ще оглядав театри — зимовий і літній.

Петро. Там і літній є? *(І торкнувся рукою до вуса)*.

Дядько Демид. Збудували, щоб не паритись у ду-хоті.

Цимбалюк. Пар кісток не ломить.

Петро *(ледве стримуючи сміх)*. Ми ще прогуляємося, тату.

Цимбалюк. Коли трохи, дозволяю.

Петро і Оксана, стримуючи сміх, вибігають на вулицю.

Дядько Демид *(наче на трибуні)*. Чи будуть, громадяни, ще запитання?

Цимбалюк. Будуть, громадянин. *(Стишує голос)*. Як ви дожили до того, що відрекомендували мене іноземній пресі як кума королю? Ви ще, може, говорили, що в нас і королі бувають головами колгоспів?

Дядько Демид. От цього й не казав. Точно цитую своє комюніке: «У нас кум королю може бути головою колгоспу, а от король ніяк не може, не виберуть».

Цимбалюк. І як у вас хватило глузду таке варнякати?

Дядько Демид. А звідки я знав, що це кореспондент? От і дав йому спочатку перекошені дані, щоб потім посміятися з писанини! Але побоювання мої були даремні — мусью Антуан виявився і нашим, і моїм другом. Я його з жінкою запросив до себе, а він мене зі старою — до себе.

Цимбалюк. Вам тільки з старою по Франціях роз'їжджати! Може, і місце облюбували?

Дядько Демид. Я думаю — в Шампань, а стара ще сумлівається.

Цимбалюк. Що ж він напише про мене?

Дядько Демид. І про мене, і про вас напише в акурат. Я розказав йому, як ви партизанили, і від вашого імені подарував вишиванку!

Цимбалюк. Справді!?

Дядько Демид. А чого ж, хіба ми не маємо лою в голові?

Цимбалюк. Дядьку Демиде, ви з сьогоднішнього вечора вже не сторож.

Дядько Демид. Знімаєте?

Цимбалюк. Переводжу в садову бригаду.

Дядько Демид. А чого в садову?

Цимбалюк. Ви з груші падали?

Дядько Демид. Ще й як падав!

Цимбалюк. Так у вас є всі дані бути в садівництві.

Дядько Демид. А воно й так: іноді людині й корисно з чогось упасти.

До воріт підходять Петро і Оксана.

Цимбалюк. Петре, хтось недавно казав, що не забуде цього вечора.

Петро. Повік не забуду.

Цимбалюк. Я хочу, щоб він і для мене став незабутнім. Довго я думав, як зробити, щоб наше село стало, наче писанка. Щоб і театр, і водопровід, і газ, і краса біля кожної хати були і не було стріх, кривобоких халуп.

Петро. Добре діло задумали, тату.

Цимбалюк. Так от, сину, з цього вечора почнемо нищити стріхи.

Петро. А може, поки що починати не згорі, а знизу? Підготуватися по-господарськи треба...

Цимбалюк. Одне одному не завадить. От і прошу тебе: іди додому і зараз же зривай стріху зі своєї хати. Хай усі бачать — коли починаємо перебудову з тебе, то це серйозно.

Петро (здивовано). Проти ночі зривати?

Цимбалюк. Ніч не поміха закоханим і...

Дядько Демид. Безрозсудству тяж.

Цимбалюк. Вам шкода стріх?

Дядько Демид. І горобців у них.

Цимбалюк. Замість горобців — індиків розведемо.

Дядько Демид. Їх і так уже досить розвелось.
А чим будемо хати покривати?

Цимбалюк. Головою, мізками!

Дядько Демид. Краще б шифером.

Курличуть журавлі. Усі прислухаються до їхньої журби. З хати виходить Василина.

Василина. До чого ви прислуховуєтесь?

Цимбалюк. До журавлиного крику.

Василина. Тебе щось турбує, чоловіче?

Цимбалюк. Турбує: чи на рівні виявиться ф'раппузька преса?

Дядько Демид. Є тепер над чим подумати і нам, і французам.

Завіса

ДІЯ II

КАРТИНА ТРЕТЯ

Кабінет голови колгоспу. На стінах — види нового села, проекти будинків, театру. За вікнами далека пісня. Біля проекту театру стоїть Цимбалюк.

Цимбалюк. Усе тяжчим і тяжчим стає життя. Раніше, було, збудуєш поперед сусіда курник чи телятник — і ходиш у передових. А тепер будує театр на п'ятсот місць, а критики кажуть, що з моєї голови не злетить корона, коли розщедрюся ще на сто місць. Їм укради й коні з Великого театру, скажуть — мало.

Тихо входить Солоха з граблями в руках.

Солоха. Кликали до себе?

Цимбалюк. Кликали до себе.

Солоха. Спасибі. Ми не часто буваємо в кабінетах.

Цимбалюк. Ох, Солохо, Солохо, чи не сам дідько вклав у тебе відерце меду?

Солоха. Бач, коли згадали про мед, а то все про житнє бренді.

Цимбалюк. Ти осуджуєш мене?

Солоха. Хто з нас когось не осуджує?

Цимбалюк. І в чому провина моя?

Солоха. У вашому кабінеті ваші провини мовчать.

Цимбалюк. А за кабінетом?

Солоха. Там вільніше... То чого кликали до себе?
Цимбалюк. Як у тебе зілля-похмілля?
Солоха. В робочу пору я чесно заробляю трудовні.
Цимбалюк. А це правда, що до тебе потрапила яка-така французька газета?
Солоха. Потрапила яка-така.
Цимбалюк. Там і про мене пишуть?
Солоха. Більше про дядька Демида.
Цимбалюк. Хвалять його?
Солоха. Дуже.
Цимбалюк. А як про мене пишуть: негативно чи гативно?
Солоха. Гативно, але трошки.
Цимбалюк. А там не називали мене... кумом королю?
Солоха. Називали, але з такою усмішкою, за яку строгача не вліплять.
Цимбалюк. Солохо, я за це привезу тобі відро горілки.
Солоха. Коли вже люди так їздитимуть по розум, як по горілку?
Цимбалюк (*гримнув*). Солохо, це... перебільшення влади!

Задзвонив телефон.

Біля апарата Цимбалюк. Що!? Лісник не відпускає матеріал? Та як він сміє, коли є підпис лісничого!? Посмів?.. Що робити? Підмогоричити! Він непитущий? Та який же він після цього лісник? Тоді прив'яжіть цього дуба до дуба, а дерево привезіть... Міцний — не подужає-те? Треба було боксу навчатись.

Солоха. А яким олівцем лісничий підписав наряд?

Цимбалюк. Не знаю. (*У телефонну трубку*). Яким олівцем розписався лісничий? Синім? Заждіть хвилинку.

Солоха. Синій підпис треба обережно витерти і поновити червоним.

Цимбалюк. Допоможе?

Солоха. Одразу ж відпустять. Я знаю обороти нашого лісничого.

Цимбалюк (*у телефонну трубку*). Обережно зітріть синій підпис і підправте його червоним. Я знаю обороти лісничого!

Солоха. Ні пуху ні пера. (*Помахала рукою*). Чао!

Цимбалюк. Я ж до тебе прийду по газету.

Солоха. Тільки не ввечері, а вдень.

Іде до дверей і стрічається з Капуленком. Вона лукаво й приязно усміхається йому і виходить.

Капуленко. Вітаю, вітаю, Григорію Васильовичу, — французька преса виявилася на рівні!

Цимбалюк. Не дуже. Вона про дядька Демида більше написала.

Капуленко. Йому допомогли особисті контакти над річкою, юшка і груша, з якої він упав... А чи не думаєте ви, що отут, біля театру, треба спланувати більшу площу?

Цимбалюк. Для чого?

Капуленко. Все крутиться, все дзижчить одна думка.

Цимбалюк. Клади її на стіл.

Капуленко. Соромлюсь.

Цимбалюк. Який ти соромливий став. Кажи!

Капуленко. Я думаю: не тільки Волощенку буде стояти монумент. *(Красномовно дивиться на Цимбалюка)*. Надіюсь, бронза ошчасливить і наше село.

Цимбалюк. Справа не в бронзі, але коли так думають люди...

Рвучко входить Оксана.

Оксана. Таточку, мене до тебе прислали люди.

Цимбалюк. Вони могли й самі прийти в прийомні дні.

Оксана. Вони вже приходили.

Цимбалюк. І що?

Оксана. Ти підняв на них голос.

Цимбалюк. У селі від голосу не помирають. А тобі захотілось бути голосом мас?

Оксана. Мені хочеться бути собою.

Цимбалюк. Я слухаю вас, донпа Анна з «Камінного господаря».

Оксана. Господарі таки бувають камінними.

Цимбалюк. Це драматургія чи патяк?

Оксана. Розумійте як хочете.

Цимбалюк. А чи не зачиниш ти з того боку дверей?

Оксана *(сідає на стілець)*. Ні, посиджу біля вас.

Капуленко. Оксано, це справді нечемно.

Оксана. А це чемно — розкидати людям стріхи, а тепер хати затікають, стелі обвалюються...

Цимбалюк. Вини бюро погоди — воно обіцяло по-
тожжі дні.

Оксана. Люди винять не бюро погоди, а мого батька.

Цимбалюк. Селянська обмеженість. А зрештою, до-
щі допоможуть нашому повільному дядькові швидше по-
вертатись. Я за рух!

Оксана. Який же це рух! Ви пообіцяли людям золоті
гори, вони вам повірили, а тепер — ні стріхи, ні шиферу.

Цимбалюк. Тепер і дівчата мають язики заміжніх.
Іди!

Оксана. А з покриттям як?

Цимбалюк. На розкриті хати щось дістанемо цими
днями.

Оксана. Так і сказати людям?

Цимбалюк. Оце спілка: я буду діставати, а ти го-
ворити!.. Чао!

Оксана *(вражено)*. А це, тату, звідки прорізався
голос Солохи?

Цимбалюк. Ось вони — діти атомного віку! Іди!
У мене сьогодні не прийомний день.

Оксана виходить.

Капуленко. Справді, з покриттям поспішили ми.

Цимбалюк. Бляху обіцяли з Прибалтики привезти.

Капуленко. Але яку ціну загилять?

Цимбалюк. Та загилять. Однак не це мене турбує.

Капуленко. А що?

Цимбалюк. Ї точно перевірені дані, що Петро на-
ступає нам на п'яти. Дивись, іще обскаче нас.

Капуленко. Він до молодості може і всі почесті,
і вашу дочку забрати.

Цимбалюк. Якось треба хитромудро наступити йому
на поги. О, чи не він летить?

Швидко входить Петро, жбурляє картуз на підвіконня.

Петро. Добрий день.

Цимбалюк *(радісно посміхаючись)*. Ти чогось за-
бувся сказати «тату»?

Петро. Розтривожився.

Цимбалюк. І ми такі розтривожені, такі розтриво-
жені: пішли дощі, а покриття не прийшло. Петре, сину,
позич нам покриття.

Петро. Воно не моє — людсько.

Цимбалюк. Не хочеш?

Петро. Не можу.

Цимбалюк. Ми ж начебто вже рідня.

Петро. І моя рідня перехоплює в районі мій наряд на цеглу?

Цимбалюк. Свої люди — помиримось.

Петро. Я й пішов на мирову — перехопив ваш наряд.

Цимбалюк. Ти — і перехопив!? Та це ж грабіж серед білого дня!

Петро. Я ж не кажу, що ви мене вночі грабували. До цього ще не дійшло.

Цимбалюк. То дійде. Петре, сину, віддай мій наряд.

Петро. Віддам, тату, коли повернете мій.

Цимбалюк. Хіба ж ти не можеш уважити хоча б за те, що я тебе висунув... на голову колгоспу? І чого ти все лізеш поперед батька в пекло?

Петро. Пекло з охотою лишаю вам — лізьте перший.

Цимбалюк. А наряд?

Петро. Міняю так на так! Чао! *(Виходить)*.

Цимбалюк. Невже й він веде кумерцію з Солохою? От як ми будуємось... Фортуно, фортуно, коли з тобою можна зустрітись!?

Капуленко. Григорію Васильовичу, заспокойтесь.

Цимбалюк. Я заспокоюсь, а чи заспокоїться він? Ти й тепер не напишеш на нього?

Капуленко. Він же наче ваш син.

Цимбалюк. Сини у батьків нарядів не крадуть. Я багато не хочу — напиши тільки про цей наряд.

Капуленко. А як він напише про ваш?

Цимбалюк. Він до того не додумається. Напишеш?

Капуленко. Ви ж казали: хай летить пір'я, а крила лишаються цілими.

Цимбалюк. У нього крила відростуть — молодий. То відмовляєшся?

Капуленко. Що ж, напишу. І тільки про наряд. І це вже востаннє.

Дзвонить телефон.

Цимбалюк. Іван Михайлович! Доброго здоров'я, доброго! Це така радість... Є деякі труднощі, але з ентузіазмом подолаємо їх. Що? Нам на майбутній рік заплановано газ? Спасибі, спасибі! А Петрові заплановано?.. Турбуюся за доброго сусіда. Йому пізніше? Ой, спасибі, спасибі! Чого так зрадив? А як же інакше? *(Вішає трубку і свариться кулаком у вікно)*. Таки не обскачеш! Уся-

кий тобі хоче поперед батька мати театр на сімсот глядачів! *(До Капуленка)*. А ми не можемо висадити на театр хоч якогось коня?

Капуленко. Де ж на нього взяти бронзи?

Цимбалюк. Якби можна, украв би ту, що відпустили на Волощенка.

Входять святешино одягнені дядько Демид і тітка Оляна.

Дядько Демид. Доброго здоров'я вам.

Капуленко. Ви кудись виїжджаєте?

Дядько Демид. Оце ж після Конотопу зібрався у Францію, у Шампань. А стара не хоче — боїться, що не навчиться по-французьки ні говорити, ні коротенько одягатись.

Тітка Оляна. Коли вже в нас пішла одна страмота, а не спідниці, то що там?

Дядько Демид. Через моду і хворобу не перескочив. Оце прийшов запитати, як мені їхати до станції: з ескортом чи без ескорту?

Цимбалюк. Що це за ескорт?

Дядько Демид. Питаюся, чи на вашій машині їхати, чи голосувати?

Цимбалюк. Вас тільки пусти на свою машину, то й не випустите її.

Дядько Демид. Не зарікаюсь. Тепер і це може бути.

Хтось тричі стукає у двері.

Цимбалюк. Скажіть — у мене не прийомний день.

Дядько Демид. Скажу. *(Розчиняє двері, щось говорить, далі вражено зачиняє двері і розгублено стоїть біля порога)*. О-о-о!

Цимбалюк. Ви чого, наче знову з груші впали? То хто був?

Дядько Демид. Фортуна!

Цимбалюк. Яка фортуна?

Дядько Демид. Ота сама, що по світу з великим рогом ходить.

Цимбалюк. Не може бути!

Дядько Демид. Сам би не повірив, аби не побачив її своїми очима.

Цимбалюк. То чого ж не пустили її!?

Дядько Демид. А що я зроблю, коли у вас нема прийомних днів і для Фортуни?

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Хата Григорія Цимбалюка. На стінах рушники, грамоти і велике фото — Цимбалюк на коні, у черкесці. Біля телевізора порядкує Васирина. В хату з величезним стендом втискується підпийлий Капуленко. Побачивши, що Василина сама, він радісно жбурляє на лаву шапку і рукою витирає чоло.

Капуленко. Кумо, приймайте з райфотом... стендаля!

Василина. Якого Стендаля?

Капуленко. Ну, стенда з вашим чоловіком!

Василина. О боже!

Капуленко (*ставить стенд біля стіни, милується ним*). Ось кум на райтрибуні! Ось — на облтрибуні! Ось йому вручають! Ось він вручає! Ось він на коні...

Василина. А під конем нема?

Капуленко. Мало не побували й під конем.

Василина (*оглядає стенд*). Цупкий матеріал. І де подіти цю гаргару?

Капуленко. Може, виставити над битим шляхом, щоб усі люди і машини бачили?

Василина. Можна і над шляхом. Можна й екскурсії проводити, а вас призначити екскурсоводом.

Капуленко. У вас, кумо, в роті не язик, а перчина... А коли так? (*Приміряє стенд до стіни*). Трохи вікно затулить, але що вікно проти панорами. Ох і здорово ж вийшло — в останню хвилину, як на поїзд, вискочити на райстенд і знову сидіти кумом королю!

Василина. Цікава історія виходить: зникають королівства, королі, а от кум королю і в соціалізмі знаходить місце.

Капуленко. Королям тепер тяжче, аніж їхнім кумам... Ось, кумо, на radoщах розцілую тебе!

Василина. А як на це подивиться кум?

Капуленко. Напевне... в аспекті. І все одно розцілую. В молодості не доводилось, то хоч тепер...

Василина. Ви, куме, з ярмарку чи з чайної?

Капуленко. З райчайної після історичної райнаради.

Василина (*настроює телевізор*). Аж історичної?

Капуленко. Слово Капуленка!

Телевізор. «Ти підлий, Капулетті!»

Капуленко (*ошелешено*). Це він про мене?

Василина. Ні, це про Капулетті, а не про Капуленка.

Капуленко. Він з іншого колгоспу?

Василина. Це з Шекспіра.

Капуленко. Хі-хі-хі!

Василина. Ви чого?

Капуленко. Згадав, як на трибуні перебудувався кум: «Тепер в аспекті села не можна обійтись без Шекспіра і Гоголя». І знову відхопив оплески, увагу і кореспонденцію. Ось розцілюю тебе!

Василина. Та вже дочекайтесь кума — і при ньому.

Капуленко. Що ти, кумо! При ньому і смак не той, і наче не годиться.

Василина. Чому?

Капуленко. Якби головою був я — це один курс, а коли він — це другий ракурс.

Телевізор. «Ось він іде. Постійте в стороні».

Капуленко (*здрігнувся, потім насварився кулаком на телевізор*). А заціпило б тобі! Говорить, наче твоя судьба: постій у стороні! І так на все життя став у стороні за чийсь гріхи.

Василина. Свої здобутки ми завжди звемо своїми, а свої гріхи — тільки чужими.

Капуленко (*посмутнілий*). Але найтяжче, коли за твій гріх ухопиться хтось і зломить душу, наче стебло. Правду кажу?

Василина. Ви не чіпайте правди: давненько ваша дорога чогось розминулася з нею.

Капуленко. Та хіба вона тільки в мене розминулась? А як ви на мого кума дивитеся з цієї точки в процентному відношенні?

Василина. Коли ваш кум на трибуні, він говорить сімдесят п'ять процентів правди, дома — п'ятдесят, а на людях у нього процент стає дипломатичним: кому жменя, кому нуль.

Капуленко. Кумо! То ви гірше Гоголя! Я про свій процент уже й не питатиму.

Василина. Бо самі знаєте: ваш язик і десяти хвилин не проживе по правді.

Капуленко. Це вже занадто! Б'юся об заклад!

Василина. Можна і в заклад.

Капуленко. На сто карбованців?

Василина. Ой, пожалкуєте, куме.

Капуленко. За чим ми не жалкуємо? (*Рукою б'є по руці Василяни*).

Стрімголов убігає Оксана.

Оксана. Мамочко, пробач раз, і десять раз, і сто раз, але я мушу бігти на репетицію. Ви за щось торгуєтесь?

Капуленко. Та... натурально, торгуємось. (*Злякано приклає руку до рота*).

Оксана (*неприємно*). Ви знову до тата?

Василяна. Ні, дочко, вони до мене, поки тата нема.

Оксана. Та що ви?! (*Обурено, до Капуленка*). То як це? То чого це?

Василяна. Оце заманулося їм поцілувати мене.

Капуленко. Кумо! Як вам не тес!..

Василяна. Хіба ж я неправду кажу? (*До Оксани*). Їм тепер згадалося, що вони в молодості побивались за мною.

Оксана. Мамочко, ви знову розлучаетесь з татом?!

Капуленко. Не слухай, Оксано! Це не розлучення — це... репетиція! (*Виймає з кишені гроші, з жалем кладе їх на стіл*). Ось сам стенд бачить: одриваю од самої душі.

Василяна (*насмішкувато*). Золоту душу маєте — самі червінці одриваються од неї.

Оксана (*захоплено*). Як ви обманули мене! Виходить, ви теж готуетесь до олімпіади? (*До Капуленка*). З яким артистизмом жадноги поклали ви ці гроші на стіл.

Капуленко. Ще з більшим артистизмом я взяв би їх зі столу.

Оксана. Я й не знала, що у вас талант.

Капуленко (*зітхнув*). Талант дорого обходиться і людям, і собі.

Оксана. Це теж правда. (*Побачила стенд*). А це ще яке безголів'я тато видумав? Боже, який несмак!

Капуленко. У цій хаті не жіноцтво, а один парт-контроль.

Оксана. Мамочко, я винесу це кудись.

Василяна. Винось, але без своїх фантазій.

Капуленко. Може, підсобити?

Оксана. Краще продовжуйте репетицію. Ви таки талант! (*Безбожно тягне стенд по долівці і вививається з хати*).

Василина. Таланте, за що ж ви хотіли мене розцілувати?

Капуленко. Чого ти раніше про це не спитала? А хотів розцілувати тебе тільки з патріотизму.

Василина. Куме, ви всіх чужих жінок цілуєте тільки з патріотизму?

Капуленко. Кумо, ви, напевне, і родились з зубами, і навіть не з молочними. Як вас тільки терпить кум!

Василина. Краще б ви спитали, як я терплю кума. Ви Петра не бачили?

Капуленко (*спохмурнів*). Бачив. Чогось у районі взялися за нього.

Василина. За що?

Капуленко. Якісь сигнали прийшли.

Василина. Сигнали чи доноси?

Капуленко. Не знаю. А кума що вже хвалили, та фотографували, та брали інтерв'ю! От яка голова в кума!

Василина. Всього в ній багато, тільки педорід на доброту.

Капуленко. На доброту, кумо, ще зверху не спустили плану. А спустять — кум і виконає, і перевиконає.

Василина. Чим?

Капуленко. Чим? Трьома китами: енергією, спритністю і криком.

Василина. До них ще й четвертого додайте: заздрість. Вона вам з кумом не вкоротить віку?

Капуленко. Поки що вона вкорочує вік іншим.

Василина. До пори до часу. (*Багатозначно*). Ідіть уже, куме, до другого телевізора.

Капуленко (*насторожено*). Це ж до якого другого?

Василина. До того, де горілка і чари дешеві.

Капуленко. Ех, кумо, кумо... Знайдіть ось тут хоч одного чоловіка, що не обпікався б на жіночих чарах. І що найтяжче: обпікаєшся, та не зарікаєшся. От яку силу взяли над нашим братом ваші чорні брови і різні очі.

Відчиняються двері, і до хати входить Григорій Цимбалюк.
Капуленко відразу знітився, поменшав.

Цимбалюк. Цікаво! Інтересно! І ще раз цікаво: про що може говорити завгосп Капуленко з жінкою голови, коли голови нема дома?

Капуленко. Тільки про часник і про цибулю.

Цимбалюк. А може, ти й про жіночі чари говорив? Може, залицявся до моєї жінки? Вона ж у мене й досі цвіте, мов квітка, а жалить, наче кропива.

Капуленко. Якби я таку жінку мав, посив би її на руках.

Цимбалюк. Ха-ха-ха! На руках! Скільки в твоїх словах правди в процентному відношенні?

Капуленко. Це як де: на трибуні — сімдесят п'ять, дома — п'ятдесят...

Цимбалюк (*ошелешено*). Звідки ти взяв ці цифри?! Чи ви ось тут мої проценти підбивали?! (*До Василяни*). Вже наскаржилась йому? Чоловік із хати, а ти за проценти?!

Василяна. Не кричи — люди почують.

Цимбалюк. Які люди?! (*Осікся*).

До хати входять тітка Оляна і дядько Демид.

Тітка Оляна. Добрий вечір вам у хату.

Дядько Демид. Авжеж, авжеж, хай так буде, як моя жінка каже, — добрий.

Цимбалюк. І вам добрий. Прошу, сідайте.

Тітка Оляна. Та ми й постоїмо.

Дядько Демид. Авжеж, авжеж. Ноги в нас не куповані.

Тітка Оляна. Так ти вже, Григорію, аж на самостійний стенд попав?

Цимбалюк. Попав.

Дядько Демид. Піднімаються люди та й піднімаються: спочатку на ноги, потім на пости, на стенди, на возвишеніє. А я колись, як упав з груші, то довго не піднімався.

Тітка Оляна. І всі пости zostалися без тебе.

Дядько Демид. Тимчасово. Ти, Григорію, оце якимсь новим матеріалом покрити свій курник.

Цимбалюк. Курник? (*Дивиться на Василю*).

Тітка Оляна. Та звісно ж, новим. Чого нашому голові не привезуть із города? А ми тебе, Григорію, просимо в цей день, коли ти попав аж на стенд і ще далі попадеш, виписати нам соломи.

Цимбалюк (*великодушно*). Скільки вам: віз, два, три?

Дядько Демид. А ти що казала?

Цимбалюк. Не вірила?

Дядько Демид. А коли жінки нам вірять? Тільки трохи до весілля.

Цимбалюк *(до тітки Оляни)*. То скільки вам возів?

Тітка Оляна. Одненький. Але нам треба не м'ятої соломи, а кулів.

Цимбалюк *(підозріло)*. Кулів? Це нащо? На січку?

Дядько Демид. Та ні. Хочемо хату перекрити.

Цимбалюк. Що-о? Хату соломою покрити? Ви смієтесь!

Тітка Оляна. Ні, плачемо без покриття. А чого ти розгнівався?

Цимбалюк. Та як ви смієте?! Я за що на стенд і в пресу вискочив? За те, що в моєму селі залишилося тільки три хати під стріхою. І то вони б зіпсували усю картину, аби я не сказав, що лишив їх для музею, академії і кінохроніки. Тільки академія і кінохроніка врятували мене!..

Дядько Демид. Так-так. Колись солома була в кожного дядька, а тепер її і в академії нема. То, може, шиферу виписеш?

Цимбалюк. Немає в мене шиферу.

Тітка Оляна. То, може, бляхи?

Цимбалюк. Нема в нас бляхи.

Дядько Демид. А цегли?

Цимбалюк. І цегли нема.

Тітка Оляна. Невже тепер глини нема на Україні?

Цимбалюк. Ви мені, тітко Оляно, без абстракціонізму!

Дядько Демид. Та нащо нам той абстракціонізм і твіст?

Тітка Оляна. Їх теж нема в колгоспі?

Цимбалюк. Нема.

Тітка Оляна. От яке життя колгоспне: ні тобі шиферу, ні бляхи, ні цегли, ні твісту. То де ж я покриття візьму?

Цимбалюк. Продайте корову та й купіть.

Тітка Оляна. Корову? А молоко ти нам носитимеш?

Цимбалюк. Тоді продайте телевізор.

Тітка Оляна. А не діждеш! Хочеш, щоб я з Демидом у Київ чи Москву летіла на футбол? Хоч він і з груші упав, а поняття не розгубив.

Цимбалюк. А я, виходить, розгубив?

Тітка Оляна. Авжеж!

Дядько Демид. Та замовкни, стара. Людина ж на стенді, а ти в претензії.

Тітка Оляна. То чого ж він, коли попав на стенд, мене робить елементом?

Цимбалюк. Елементом? Це з якого боку?

Тітка Оляна. Хто мене заставляє підтримувати спекуляцію? Ти! А спекулянти де беруть шифер, цеглу, бляху? Зі своїх чи державних заводів? То що це виходить? Усі дахи в нашому селі крадені! Спекулянти на них нажили мішки грошей, а ти, як герой, за ці дахи вихоплюєш премію і попадаєш на стенд. То за чим же дивиться вся лінія і обласна демократія? От поїду до неї в кабінет, то побачимо, що залишиться на стенді.

Цимбалюк. Що ви цим хочете сказати?

Тітка Оляна. Ось я тобі зараз іще вискажусь! (*Вибігає з хати*).

Цимбалюк. За яким її громом понесло?

Дядько Демид. Краще тікаймо, бо вона зараз відкриє пренія.

З сіней чути голос тітки Оляни: «Ось подивіться, яке гарне і легесеньке покриття привезли на курник. То комусь усе, а комусь дуля без маку!»

Цимбалюк (*до Василини*). Чим ти покривала цей гомонський курник?

Василина. Небом.

На поріг стає тітка Оляна.

Тітка Оляна. Погляньте, яким небом! І чого ті вчепі не вигадують тепер! Ось подивись, Демиде! (*Безцеремонно втягає в хату стенд, на якому аж лопотять фото Цимбалюка*).

Цимбалюк (*наливаючись гнівом*). Це що?! (*До Василини*). Кого я питаю?!

Дядько Демид (*бачить лише зворотню сторону стенда*). Вже полотном починають покривати дахи? Наука! Академії різні!

Капуленко (*до тітки Оляни*). Що ви зі стендом робите?

Тітка Оляна. Ой! (*Випустила стенд — і частина фотографій розсипалась по підлозі*).

Василина. Ось кум на райтрибуні! Ось — на облтрибуні! Ось йому вручають! Ось він вручає!..

Цимбалюк *(до Капуленка)*. Це твоя витівка!? Ти знаєш, що я з тебе зроблю?

Капуленко. Давайте щось зі стендом робити. *(Збирає фото)*.

Цимбалюк. Це ж придумати: курник покрити. І що тепер оці гості заговорять!

Дядько Демид. Я й не дуже говорю відтоді, як упав із груші.

Цимбалюк. Так жінка ваша не падала з груші! А вона такого диму на все село може паустити!

Капуленко. Всі жінки зіткані з вогню і диму, і все на нашу голову.

КАРТИНА П'ЯТА

І замість інтермедійної завіси заклубився, прикриваючи сцену, дим, а з нього обізвалися безсмертні слова: «Тут через комин однієї хати клубами закрутився дим і пішов хмарою по небі. І разом з димом піднялася на мітлі відьма».

З темені чути голос Капуленка: «Що за мара! З комина Солохи вилетіла відьма. Чи це теж підготовка до олімпіади?.. Чи молодість повернулася, коли я Чуба грав?.. Та взяли тебе літа за чуба, та й пригнули і характер, і душу...»

Коли влягається дим, ми бачимо селянську хату, в якій біля телевізора сидить усміхнена Солоха й дивиться «Ніч перед різдвом». Тихенько відчиняються двері, й на порозі з люлькою в зубах стає підпийлий Капуленко. Віп якийсь час мовчки через плече Солохи зазирає в телевізор.

Капуленко. Одну лінію осідлав Шекспір, другу лінію осідлав Гоголь, а тебе осідлав кум королю...

Солоха *(грає очима)*. О, це ви?..

Капуленко. О, це я!

Солоха *(вклоняючись)*. Драстуйте вам.

Капуленко *(згадуючи молодість, починає грати Чуба)*. Драстуй, Солохо. Ти, може, не чекала мене, га? Правда, не чекала? Може, я помішав?

Солоха. Хіба ж ви можете помішати беззахисній жєнщині?

Капуленко. Беззахисній? А з чийого комина оце щойно відьма вилетіла?

Солоха. З мого комина може вилетіти лише зелений змії. *(Підійшла до судника, розчинила нижні дверці)*. Вам вишнівки, морелівки, слив'янки чи гарбузівки?

Капуленко. А ти і з гарбузів женеш?

Солоха. Продукую.

Капуленко. І як вона?

Солоха. Не така міцна, як треба керуючому апарату на селі, але пахне гарбузовою кашею, саме в акурат для людини в літах.

Капуленко. І ти не боїшся, Солохо?

Солоха. А хто з нас чогось та не боїться? Та й кому йде моя продукція? Тільки вам на прийоми.

Капуленко. А що це у вас, найдорожча Солохо?

Солоха (*засоромилась*). От який ви безстидник. Хіба ж можна давати рукам волю?

Капуленко. Краще давати волю рукам, аніж словам... То що це у вас, найдорожча Солохо?

Солоха. Ой, ви зараз такі неможливі, що вже говорите, як персонаж.

Капуленко. Я й говорив колись, як персонаж, і мені першому плескали в долоні.

Солоха. А було, було. А тепер ви завжди перший плещете своєму кумові. Так любите його?

Капуленко. Плескати в долоні доводиться не тільки з любові, а й з страху... Налий, Солохо.

Солоха. Тоді ж ви станете зовсім неможливі і почнете роззуватися. (*Наливає чарку, подає Капуленку*). Призволяйтесь!

Капуленко. За твої чари, Солохо.

Солоха (*засмутилась*). Ет, які там чари...

Капуленко. Е, не кажи, Солохо: не одного мене тягне до цієї хати.

Солоха. Безсовісний! Хай би цих похатників громом поприбивало, аби в мене в хаті був сякий-такий, що тю-тю переводить.

Капуленко (*іншими очима оглянув Солоху, похитав головою*). Війна — це той косар, що жалості не має. (*Пригорнув жінку*).

Солоха схлипнула.

Ну, не треба... От уже не знаю, що тепер робити: чи додому, чи роззуватися.

Солоха. Куди вам такому додому — ноги розгубите на дорозі. Роззувайтесь вже.

Капуленко (*роззувається, ставить чоботи в куток біля лежанки*). Солохо, а ти мене хоч трохи... того?

Солоха. Хіба ж тепер можна говорити про це?

Капуленко. А коли?

Солоха. Коли у вас у голові розвидниться.

І враз хтось загрюкав дверима.

Капуленко. О! Ще когось дідько несе! Куди мені?
На піч?

Солоха. Там жарко буде.

Капуленко. Хіба тепер, босому, до температури?

Капуленко залазить на піч, закриває за собою ситцеву шторку,
а Солоха йде в сіни.

Незабаром вона повертається, а за нею, з чобітьми в руках, обережно входить Григорій Цимбалюк.

Цимбалюк (*став біля порога й молодцюватو заспівав*).

И в беде, и в радости, и в горе
Только чуточку прищурь глаза —
В флибустьерском в дальнем синем море
Бригантина поднимает паруса.

Солоха (*докірливо*). Ох, те флібустьєрське далеко море, а в нас хоч би ставок почистили.

Цимбалюк. Солохо, це вже не зустріч, а критика вищестоящих організацій.

Солоха (*ліктем у бік Цимбалюка*). Не вищестоящих, а біля стоящих. Ви й по району без чобіт ходили?

Цимбалюк. Голови ходять без чобіт лише до своїх Солох.

Солоха. Тоді у деяких голів навіть ноги затвердіють.

Цимбалюк. Ти прямо неможлива сьогодні. (*Грайливо*). Краще б ти відповіла на одне запитання.

Солоха. Ви думаєте тут прес-конференцію відкрити?

Цимбалюк. Я хочу, щоб ти відповіла тільки на одне запитання.

Солоха. На яке?

Цимбалюк (*точнісінько так, як Капуленко*). А що це у вас, найдорожча Солохо?..

Солоха. Не знаю, хто в кого вчиться: чи ви в Капуленка, чи Капуленко у вас?

Цимбалюк. Капуленко нічого самостійного не має. Це чоловік такий: ані з рота слова, ані з носа вітру.

Щось зашепотіло на печі.

Що там у тебе?

Солоха. Ягнятко вигрівається. А де ж він подів свою самостійність? Чи не вам віддав?

Цимбалюк. Щоб давати, треба мати. А що він має? Пригнуту голову і поперек?

Капуленко *(виглянувши із печі)*. Куме, ви прийшли сюди характеристику писати?

Цимбалюк *(розгублено)*. О!.. А що ви, куме, робите на печі?

Капуленко. Вигріваю радикуліт.

Цимбалюк. Я радив би його висівками вигрівати.

Капуленко. Спасибі і за пораду, і за характеристику. *(Злазить із печі)*. Значить, у мене пригнута голова і попереки? А ви не скажете, хто їх пригинав?

Цимбалюк. Ти, чоловіче, забув про свій!..

Капуленко. Я пам'ятаю свій гріх у молодості, а ви вчепилися за нього і експлуатуєте вже до старості. І став я підлабузником не з творчого задоволення, а з вашої недоброї волі. Але я сьогодні на цьому ставлю хрест.

Цимбалюк. А хто поставить хрест над твоїм гріхом?

Капуленко. Я піду з повинною до людей, вимету пісок з своїх мізків. Я був людиною, я й повернусь до людей.

Цимбалюк. Ет, краще забудьмо цю розмову і вип'ємо за мир.

Капуленко. Я пив із вами жовч, а тепер і горілки не буду.

Солоха. Вірно, Василю Івановичу, вірно!

Цимбалюк. Що вірно?

Солоха. Ніколи не пізно стати людиною.

Капуленко. Спасибі, Солохо. Може, ти перша простиш мене?

Цимбалюк. Так я не прощу!

Солоха. Простите! Як я дещо розкажу про вас людям, то простите! І чого вам треба тут? Забирайте свої чоботи і гайда у флібустьєрське дальнє море! Тільки не забудьте ставок почистити.

Цимбалюк. То ти його любиш!?

Солоха. Не вас же! *(Показує на двері)*. Чао!

Цимбалюк. А де ж давно обіцяна французька газета?

Солоха. Передам з гарбузом.

Хтось загнукав у двері.

Цимбалюк. О горенько! Куди ж нам?

Солоха. Назустріч гостеві.

Цимбалюк. Аби ж я був у чоботях.

Солоха. Скажете, що по дорозі зайшли до мене перевзутись. *(Іде до дверей)*.

Цимбалюк. Солохо, рідненька, не підведи. Ми на піч.

Солоха. Там жарко буде. *(Виходить у сіни)*.

Цимбалюк. Хіба тепер до температури? *(Проворно поперед Капуленка лізе на піч)*.

До хати входять Оксана й Солоха.

Оксана. Тіточко, у вас не було Капуленка?

Солоха. Нащо він тобі?

Оксана. У нас, на лихо, захворів один артист, то ми на його роль хотіли взяти Капуленка.

Солоха. Він колись дуже славно грав, а потім...

Оксана. Що потім? *(Підходить ближче до ліжка і вражено зупиняється перед чобітьми батька)*. Тіточко, а це що у вас?

Солоха. Це?.. Здається, чоботи.

Оксана. Але чий?

Солоха. Мої.

Оксана. Ваші? Але ж це чоловічі чоботи!

Солоха. Я їх купила за півціни. В хазяйстві знадобляться.

Оксана. Ви їх можете відпродати?

Солоха. Та нащо вони тобі, дівчині?

Оксана. Я їх візьму для свого драмгуртка: нам потрібний саме такий фасон.

Солоха. Коли для драмгуртка, продам цей фасон.

На печі щось заворушилось.

Оксана *(підозріло)*. Що там, тіточко, у вас?

Солоха. Бичок вигрівається.

Оксана. Скільки ж вам дати за чоботи?

Солоха. Коли для драмгуртка, віддаю за десятку.

На печі знову щось заворушилось.

Оксана. Неспокійний ваш бичок.

Солоха. Тепер, в атомний вік, і люди, і худоба дуже первені стали.

Оксана підходить до столу, виймає гроші, а Солоха непомітно на місце чобіт Цимбалюка ставить Капуленкові.

Оксана. Ось вам, тіточко, гроші. Спасибі. *(Поханцем схопила чоботи і стрімголов вилетіла з хати)*.

З печі на лежанку зсовується переляканий Цимбалюк.

Цимбалюк. Значить, чоботи пішли за десятку?
А яким фасоном я піду селом?

Солоха. Отак, як і прийшли до мене.

Цимбалюк. А що я дома скажу?

Капуленко. Розкажете там про мій гріх...

Цимбалюк. Як мало треба людині для щастя: тільки свої чоботи...

Солоха. Жаль, що ваше щастя не піднялося вище своїх чобіт. Заберіть його! *(Величним рухом подає Цимбалюкові чоботи)*.

Цимбалюк *(ошелешено)*. Солохо, голубонько!.. Та як же ти!? Як воно вийшло в тебе? *(Поханцем взувається)*.

Солоха. Вас знову врятував Василь Іванович, але з моєї вини.

Капуленко. Значить, пішли мої чоботи по театрах.

Солоха. Це добра прикмета.

Капуленко. А як я піду від тебе без чобіт?

Солоха. А ви доконче маєте йти від мене? Коли так, я десь позичу вам чоботи.

Капуленко. Та чого ще за позичками йти?

Цимбалюк. Я тобі свої запасні принесу.

Хтось стукає у двері.

Капуленко. Ще хтось світом колотить! *(Підходить до столу, низько опускає скатертину і так вмощується біля вікна, щоб не було видно ніг)*.

Солоха виходить у сіни і повертається з дядьком Демидом. Він, похитуючи головою, пильно оглядає Цимбалюка, а Солоха розчиняє вікна.

Дядько Демид. Знайшлася-таки пропажа.

Цимбалюк. Ви аж сюди прийшли за шифером? Я випишу його вам.

Дядько Демид. Тепер я, коли захочу, можу виписати вам.

Цимбалюк. Щось трапилось?

Дядько Демид. Трапилось. Ви тепер, уважайте, не голова, а я, уважайте, заступник голови.

Цимбалюк. Ви знову з груші впали?

Дядько Демид. Мені тоді хоч гіпс допоміг, а вам уже й цемент не допоможе.

Цимбалюк. Що ж трапилося, нарешті?

Дядько Демид. Райком сьогодні дав оцінку хитрощам, нашіптуванням, анонімкам і виніс рішення: зняти вас із головування за недорід на доброту.

Цимбалюк. Це не партійна формуліровка!

Дядько Демид. Навіть дуже партійна. Я такої формуліровки багато років чекав — і дочекався!

Цимбалюк. Що тільки робиться! А кого ж рекомендують на голову?

Дядько Демид. Того самого, на якого ви стільки витратили паперу і шепоту, — Петра.

Цимбалюк. Вбили мене!.. Убили!

Солоха. Та що ви? То колись королів убивали, а куми королів завжди пересиджували ситуацію.

Цимбалюк. Прощайте. Піду. Але як я буду здавати справи Петрові?

Дядько Демид. Мабуть, доведеться купити захисні окуляри.

У хату залітають журавлина тривога і дівоча пісня:

В вірках заблудилась журба журавлина,
Та прямо у наші літа
З прадавнього шляху, з Чумацького шляху,
Спадає роса золота.

Цимбалюк. Ох, ці журавлі! Запам'ятаю їх до нових віників.

Дядько Демид. Журавель — птиця добра. Її треба все життя пам'ятати. (*Вклоняється людям*). І вам, добрі люди, журавлиного крику, лебединого віку!

Завіса

СПИСОК ФОТОГРАФІЙ

1. М. Стельмах — учень початкової школи. *Дяківці. 1919 р.*
2. М. Стельмах. *1932 р.*
3. М. Стельмах-червоноармієць. *1939 р.*
4. М. Стельмах з М. Рильським. *1940 р.*
5. М. Стельмах — кореспондент газети «За честь Батьківщини». *1945 р.*
6. М. Стельмах, М. Романченко, дружина М. Стельмаха Лєся Анатоліївна. *Київ. 1950 р.*
7. М. Стельмах серед учнів середньої школи. *Дяківці. 50-і роки.*
8. М. Стельмах з С. Олійником. День поезії. *Київ. 1955 р.*
9. М. Стельмах і М. Рильський. *Київ. 1959 р.*
10. М. Стельмах на доавілі. *60-і роки.*
11. М. Стельмах із сином Ярославом. *Київ. 1962 р.*
12. М. Стельмах на урочистому засіданні, присвяченому 100-річчю з дня народження М. Коцюбинського. *Київ. 1964 р.*
13. М. Стельмах із В. Земляком. *Київ. 1964 р.*
14. М. Стельмах з перекладачкою його творів на чеську мову Властою Абжолтовською. *Київ. 1965 р.*
15. І. Козловський, М. Стельмах, Рафаель Альберті на П'ятому з'їзді письменників України. *Київ. 1966 р.*
16. П. Загребельний, І. Мележ, М. Стельмах на П'ятому з'їзді письменників України. *Київ. 1966 р.*
17. М. Стельмах і Б. Полевой на П'ятому з'їзді письменників України. *Київ. 1966 р.*
18. М. Стельмах серед учасників художньої самодіяльності. *1967 р.*
19. М. Стельмах з М. Дудіним на декаді літератури і мистецтва РРФСР на Україні. *Київ. 1967 р.*
20. М. Стельмах серед японських дітей міста Кіото. *1967 р.*
21. М. Стельмах з Петром Панчем. *Київ. 1967 р.*
22. М. Стельмах. *1970 р.*
23. М. Стельмах з Д. Гнатюком. *Київ. 1970 р.*
24. М. Стельмах у Чілі. *1972 р.*
25. М. Стельмах з матір'ю Ганною Іванівною. *Ірпінь, 70-і роки.*

26. М. Стельмах з Є. Кравченком в с. Олександрівці, Іллічевського району, Одеської області. 1972 р.
27. М. Стельмах в Ірпені. 70-і роки.
28. М. Стельмах. 1974 р.
29. М. Стельмах з бригадиром Героєм Соціалістичної Праці В. Лакомовим па БАМі. 1976 р.
30. М. Стельмах на відкритті пам'ятника Лесі Українці в Канаді. Зліва — ректор університету доктор Р. В. Бегг. *Саскатун*. 1976 р.
31. Болгарський поет Й. Милев у гостях у Стельмахів. *Ірпінь*, 1982 р.
32. М. Стельмах. Перед письменником — сигнальний примірник першого тому. *Ірпінь*. 1982 р.

ЗМІСТ

ПОЕЗІЇ

«Я став би птицею, коли б...»	6
---	---

РІДНЯ

Мак цвіте. (<i>Легенда</i>)	7
Козак	9
Дьогтярі	10
Вугляр	12
Рідня	14
Римар	14
Тесля	15
Садівник	16
На пасіці	17
Комуніст	18
Шевченкові	18
Прощання	19
Партизан	21
Пілот	23
Козак Григорій Триволя	24
Орач	25
Пасічник	26
Зв'язківець	27
Сестрі	27
Танкіст	28
Гармаш Ісай	28
Звитяжець	29
Сапер	30
Дума про плугатаря	31
Дядина	33
Старий солдат	34
Косар. (<i>Народні мотиви</i>)	35

ШЛЯХАМИ ВІЙНИ

«Такі жита, що не дістать рукою...» . . .	41
«Де гнулось у полі вагітне колосся...» . . .	41
«Затьмарилося сонце на ясному сході...» . . .	42
Матері	42
«Тяжко мені, моє серце, з тобою...» . . .	43
Вороп	43
Партизанська	44
«Життя моє! Тремтять шляхи розбиті...» . . .	44
Ще день минув	45
На пагорби чорні	46
Будуть січі вперті, люті	46
«Садок вишневий коло хати...»	47
Сніги забілили	47
Чайка	47
Мертве поле	48
«Поранений лежав я у роздоллі...»	48
«Землею сиро пахне кров...»	49
«В крові із мертвими лежав...»	49

«Моя красо, в каймі озер Полісся...» . . .	50
«Шляхи вересневі, ключі журавлині...» . . .	51
«Шматок останній України...» . . .	51
«Куди печаль свою подішу...» . . .	52
Туман . . .	52
«Заклубились намети в долині...» . . .	53
Україні . . .	53
«Ворон б'є в живуче тіло...» . . .	54
Україні в вольній волі жити . . .	55
«Коли задзвонить сон-трава в діброві...» . . .	56
«Коли жита димлять-палають в полі...» . . .	56
«Нелегка нам до щастя путь...» . . .	57
На попелищі . . .	57
Попіл . . .	57
Бій . . .	58
«Хай око і серце не схиблять в боях...» . . .	58
Артилерійська . . .	59
«Ми бій в лісах зустріли серед ночі...» . . .	59
Горять і падають мости . . .	60
«На мінах важко здибились «паптерп»...» . . .	61
«Наснились рожеві сади у напрузі...» . . .	61
Хліб . . .	62
Рідний дім . . .	62
«Куди не йду, чи спать лягаю, чи встаю...» . . .	63
Перші дні . . .	63
Три заспіви . . .	69
Друзям . . .	70
«Учора ворог кулемети...» . . .	70
На в'їзд червоних козаків . . .	71
Земле моя . . .	72
«У північ, може, в південь, на світанні...» . . .	72
«Ще буде світу доброго премного...» . . .	72
Застольна бойова . . .	73
Надії сходяться . . .	74
Провесень . . .	74
Військо йде на Україну . . .	74
Передчуття . . .	76
Дніпро . . .	76
«Бились день, і ніч, і другу...» . . .	77
Чорноморська . . .	77
«Отак де-небудь після бою...» . . .	78
«Від Одери рвонулись самохідки на Бобер...» . . .	79
«Біжать до Морави...» . . .	79
Божепо . . .	80
Ворогам конати . . .	80
«Наморивсь і намучився я в чужині» . . .	81
«В зеленім полі синій світ» . . .	81
«Затих дводенний бій. Втомились ми...» . . .	82
«Не всі зберемося разом...» . . .	83
Дубечанська мати . . .	83
«Цebro сійнуло сріблом у криницю...» . . .	84
«Згадалось веселе дитинство, коли...» . . .	84
«Чи йдеш вперед? Огляньсь. Пора» . . .	85
Напередодні . . .	85
Величальна . . .	86

«За першим проліском весною...»	86
Видіння	87

ТОБОЮ, КРАЮ МІЙ, ЖИВУ

Тобою, краю мій, живу	88
Сон	88
Матері	89
Свито	89
«По студених росах знов іде світання...»	90
«Ще боєць іде в дорозі...»	90
«Не шуміть, явори...»	91
«Дужок, дві яблуні та хатка...»	91
«Поранений і посивілий...»	92
Повернення	92
«Ісмамо прожито, ще більш пережито...»	93
«Буває нелегко мені — не дихну...»	94
«Не спочинь, моя думо-турбото...»	95
Тривога	96
Правофланговий	96
Батьківщині	97
Живи, Україно	97
«Як ясно навколо, як думам широко...»	98
«Із кожним днем мужніє, кріпше мисль жива...»	98
В лісах Чернігівщини	99
«Шумують дороги, непаче вино...»	99
«В твоїм грозівім полі, Україно...»	99
Біля розбитого танка	100
«Зелений степ зацвів маками...»	101
В рідному роздоллі	101
«Чому б не знать, — я і вночі почую...»	102
Наше поле	102
До тебе, весно	103
«Немов метал розтоплений...»	103
«Чи то зоріє колос в раннім полі...»	104
«З рибалками я хожу у забрід...»	104
«За блакитними плесами граба...»	105
«В цвіту гойдаються морелі...»	105
«Блискавиця, непаче «катюша»...»	106
«Розмахнулись до моря степи чорноземні...»	106
«Понад порепаним, пропеченим...»	107
«Ще пісня у серці, мов зерно в ріллі...»	107
«Іще вишневі смуги і сувої...»	107
Урожай	108
В жнива	108
«Знову день, непаче паречена...»	109
Серпень	109
Осінній малюнок	110
«Тривожиться птиця у плавнях безсонних...»	110
В лісах Полісся	111
В млині	112
Рибальська	113
«Ще по землі не находились ноги...»	113
«Боюсь людей, що проживуть як гості все життя...»	114
«Приходять дні, відходять годя...»	114

Творцеві	115
Весняне	115
«І знову усе по-новому...»	116

СОНЯШНИК

«Я простий сіроокий хлопчина...»	117
Верба	117
Пролісок	118
«Обсіяло сонце горби моложаві...»	118
Весна іде	119
«Кленовий цвіт устелює дороги...»	119
Другові	119
Квітець	120
Це квітець в тобі і в мені	120
Перед дощем	121
Дощ	121
У дощ	122
«Дощ босоніж входить в ниви...»	122
«Черешнями-вишнями взгір'я взялося»	123
«Ще кожна нить дзвенить промінням в небі...»	123
На світанку	124
«Отам, де жито червень колихало...»	124
На Десні	124
«Рибальська снасть покличе вранці...»	125
«Зелений степ, червоний мак...»	125
«Край землі працює ранок...»	126
Ячмінь красується у полі	126
Надходить літо	127
«На ромашці настоялось літо»	127
В стороні моїй чудовій	128
«Неначе гуси табунами...»	128
«Як синяя птиця із казки...»	129
Вечір на узліссі	129
«Важніє день у зелені, у злоті...»	129
«Придніпров'я, моє Придніпров'я...»	130
«Уже в галях позолотили брами...»	130
«Дзвінка сосна співає чисто...»	130
«Важкі полив'яні вузли капусти...»	131
Передосінне	131
«Високо в синь закинуто пташиний грай...»	132
«Відходило літо, відходили грози...»	132
«Древлянський ліс вкарбовано у просинь...»	133
«На чуйних вагах вересень гойдає...»	133
«Вже відійшли і жито, і пшениця...»	134
Вересень	134
«Загачено хмарами весь небосхил...»	135
«На жовтих стернях сизі гуси...»	135
Жолудь	135
«Коли приходить вересень, у мене...»	136
Прийшла пора грибів і журавлів	136
На травах осінніх лежать мої зорі	137
«Осінній день, немов сварлива господня...»	137
Осінь	137
«Осінніх трав задума синя-синя...»	138
Соняшник	138

«Вечір йде над повими пляхами...»	138
«Як густо паморозь покрила трави...»	139
«Хто у лісі трубить в ріг?»	139
Ясень	139
«Вічний сніг на скроні ліг...»	140
«Колиска моя нагойдалася в гаї...»	140
Зимова піч	140
«Забіліли сніги, а душа заболіла...»	141
«Сніги вже зеленню взялися...»	141
Вівсяпка	142
Березень	142

ПОМІЖ БЕРЕЗАМИ ДІВЧА ІДЕ

«Усе було: любов, поезія, розлука...»	144
«Заспівали смерком партизани...»	144
«От і сонце уже за водою...»	145
Рушник	145
«Вишневий сад розквітне коло хати...»	146
Де льон цвіте	146
Молодосте-радосте	146
Зимою	147
Зима	148
Дорога йде	149
На плотах	149
«Під вітром хмара парусить...»	150
Поміж березами дівча іде	151
«Чого моє серце чекає...»	151
Навесні	152
Соснове відерце	152
«За рікою синіють оселі...»	152
«Перший грім заgrimів над борами...»	153
«Вербовий світанок росюю умився...»	154
«Тільки хвилі, і небо блакитне...»	154
Добрий ранок	155
«Перші сльози ядерно з небес пролилися...»	155
«Вишневий цвіт сповив світання...»	156
«Заходило сонце — багряню хустину...»	156
«Тихо шепче хвиля з моря...»	156
Не даруй. (Народний мотив)	157
«Здавалось: ти ідеш до мене...»	157
«Іде мпий. Чи до мене?»	157
«Минулись стрічі вечорові...»	158
«Під жовтим смутком яворів...»	158
«Осіпні дні несуть розлуку...»	159
«Була ти вірною жопою...»	159
Зустріч	160
«Життя починалось з любові...»	161
«Поміж людьми я жив і ріс...»	161
«Моя весна пішла просторами...»	161
«Нехай роки мої не ті...»	162
«Тп, паче осінь золота...»	163
«Коли габою золотою...»	163
«Засівав зерном я пиву...»	163
Купальська	164
Передвесільна	165

Весільна. (Народний мотив)	165
Телята. (Поліська)	165
«Заснула риба у воді...»	166

ПІСНІ

Партизанська дума	167
Тополі України	167
Я ждала милого три літа	168
Журавка	168
Жито сію, жито сію	169
Я свого талану ждала нічку не одну	169
Як у лісі, так і в полі	170
Падав, падав білий сніг	171
Як поїхав я по дрова	171
Нові ворота	172
Не приходить сон до мене	173
То було у серці тихо	174
Не пускає мати з хати	174
Зародили гарбузи	175
Півні	175

ВІРШІ ДЛЯ ДІТЕЙ

ЯК ЖУРАВЕЛЬ ЗБИРАВ ЩАВЕЛЬ

Через луг, через горбок. (За народними мотивами)	177
Бобер	177
Бурундукова сім'я	178
Забудько	179
Зайчик косоокий. (За народними мотивами)	179
Що за звір?	180
Через ліс переліг	181
Зайцева капуста	181
Засць спати захотів	182
Бігав засць па пораду	182
На баштані	182
Цанок	183
Їжак і лис	183
«Живі огні»	184
Цап і дві грядки. (За народними мотивами)	185
Як журавель збирав щавель	186
Запвіла у лузі травка	187
Сім'я журавля	187
Журавлик і рукавиці	187
Журавель. (За народними мотивами)	188
Чого лис пездужає? (За народними мотивами)	188
Їжачок	188
Білка сумочку пошила	190
Чайка. (За народними мотивами)	190
Дятел	191
Сич і оріхи	191
Гусак	191
Квочка	192
Черепаха	192
Кіт. (За народними мотивами)	193

Їжачок і грибок	193
По гриби	194
Чорногуз приймає душ	197
Борсук	197
Борсук і заєць	198
Огородник	200
Заєць і рак	201
Півень	203
Телятко	203
Гриб діткам купив шапки	204
На буряки	204
Хитрий рак	205
Рак	205
Вовк. (За народними мотивами)	206
Чим ведмедю пособити?	206
Перший сніг. (За народними мотивами)	207

МИ ЛЮБИМО ВЕСНУ

Сонечко, світи!	208
Грім озвався на зорі	208
Весна	209
Весняний дощ	209
Наш Івась — рибалка	209
У нас риба не проста	210
Ми любимо весну	210
Квітень	210
Розлилися води	211
Три струмочки	211
Коло млина	212
Млин	213
Коліскова. (За народними мотивами)	213
Колину колиску	214
А у мене є сестричка	214
Вчить сестриця букваря	215
Сонечко	215
Червень	215
Літо-літечко	216
Через кладку	216
Що за дім і хто житиме у нім?	217
У нас гуси не сердиті	217
Сонце стукає в віконце	217
Грядочка сестрички	218
Хрін	218
Капуста	218
Огірочки	219
Кавуни	219
Наша смуга лісова	222
Край лісочка. (За народними мотивами)	222
Гарбуз	223
Дощ	223
Колосок до колоска	225
Виростає у степах кукурудза в кісниках	225
Гості	226
В цьому році довге літо	228
Ми садили ліс у полі	228

Дві Оксанки	228
Кажуть всі, що я великий	229
Трудодні	229
Скоро я піду до школи :	230
Як я читаю	230
Дзвоник	230
Настуся	231
Йде зима	231
На долину випав сніг :	232

КАЗКИ

Чому кріт не з'являється на світ	234
Зайчий секрет. (Казка-жарт)	239
Бурячок і їжачок	240
Чому в зайця не болять зуби	245
В їжачковій вітряку. (За народними мотивами)	248
Як ремез розбивав кригу	250
Як починається весна	257
Що посієш, те й пожнеш. (За мотивами болгарської народної казки)	261
Лісова казка. (За народними мотивами)	266
Непослушко довгі вушка і дзвінок. (За народними мотивами)	284
Невмій і Урожай	300
Два діди і виноград	308
Маленька Оленка	320
Хатка в березовому лісі	327

ОПОВІДАННЯ

БЕРЕЗОВИЙ СІК

Столяриха	342
Дванадцять хвилин	346
На мосту	353
Галля	356
Добрий вечір, мамо!	360
Рудий Микола	369
Василь Дубечанець	373
Пісня про сорочку	376
За один стіл	387
Березовий сік	394

П'ЄСИ

Зачарований вітряк. (Трагедія-гімн на 3 дії)	402
Дума про любов. (Драма на 2 частини, 9 картин)	464
Правда і кривда. (Драма на 3 дії, 11 картин з прологом та епілогом)	518
Кум королю. (Комедія на 2 дії)	592
Список фотографій	638

Михайл Афанасьевич Стельмах

СОЧИНЕНИЯ В СЕМИ ТОМАХ

Том седьмой

Київ, издательство
художественной литературы
«Дніпро», 1984

(На украинском языке)

Редактор *С. І. Шевцова*
Художник *В. М. Флакс*
Художній редактор *О. Д. Нізаренко*
Технічний редактор *Т. А. Ткаченко*
Коректор *Т. Г. Білецька*

Информ. бланк № 2370.

Здано до складання: 23.08.83. Під-
писано до друку 18.09.83. БФ 26072.
Формат 84×108¹/₃₂. Папір книжко-
во-журнальний. Гарнітура звичай-
на нова. Друк високий. Ум. друк.
арк. 34,02 + 12 вкл. Ум. фарб.
відб. 36,96. Обл.-вид. арк. 35,023.
Тираж 150 000. Зам. 3--2377. Ці-
на 3 крб. 10 к.

Видавництво художньої літерату-
ри «Дніпро», 252601, Київ-МСП,
вул. Володимирська, 42.

Головне підприємство республі-
канського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига», 252057, Київ,
вул. Довженка, 3.

Стельмах М. П.

С79 Твори: в 7-и т. Т. 7.— К.: Дніпро, 1984.— 647 с.

До тому увійшли вірші, оповідання, драматичні твори.

С 4702590200—240
М205(04)—84 передплатне

У2